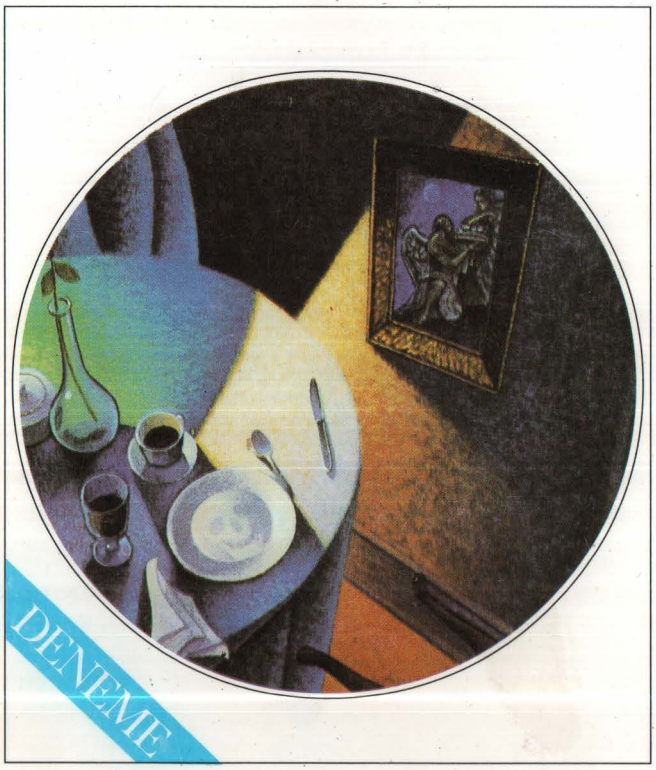
YAZMAK YA DA YAŞAMAK

Jorge Semprun

Jorge Semprun

YAZMAK YA DA YAŞAMAK

CAN

Fransızca aslından
çeviren
İSMET BİRKAN

Jorge Semprun

YAZMAK YA DA YAŞAMAK

ÇAĞDAŞ DÜNYA YAZARLARI

ISBN 975-510-869-6
© Editions Gallimard 1994 / Akcalı Telif Hakları Ajansı /
Can Yayınları Ltd. Şti. (1996)

Bu kitap, İstanbul'da Can Yayınları'nda dizildi,
Eko Basımevi'nde basıldı. (1998)
Dizgi: Serap Kılıç

Jorge Semprun

YAZMAK
YA DA
YAŞAMAK

ROMAN

Fransızca aslından
çeviren
İSMET BİRKAN

CAN YAYINLARI LTD. ŞTİ.
Hayriye Caddesi No. 2, 80060 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0-212) 252 56 75 - 252 59 88 - 252 59 89 Fax:252 72 33

Özgün adı
L'écriture ou la vie

JORGE SEMPRUN'UN
CAN YAYINLARI'NDAKİ
KİTAPLARI

BÜYÜK YOLCULUK / *roman*
YAZMAK YA DA YAŞAMAK / *roman*

10 Aralık 1923 yılında doğan *Jorge Semprun*, 1937 yılında ailesiyle birlikte Fransa'ya iltica etti. Burada hukuk eğitimi gördü. FKP üyesi oldu. Direniş hareketine katıldı. Buchenwald Toplama Kampı'na gönderildi (1943), oradan dönüşünde İspanyol Komünist Partisi'nin faaliyetlerine katıldı, bu partiden 1964'te ihraç edildi. Bu sıralarda ilk iki büyük romanı, *Büyük Yolculuk* ile *l'Évanouissement* (1967) yayımlandı. Bu romanlarında, toplama kamplarının dünyasını, geriye dönüşlerle imgesel bir gerçeklikle, işkence hakkında meta-psikolojik düşünce düzeyine erişen bir üslupla anlattı. Unesco'da çevirmenlik yaptı, Alain Resnais, Costa-Gavras, Yves Bousset gibi yönetmenlere senaryolar, diyaloglar yazdı. 1988'de İspanyol hükümetince kültür bakanı olarak atandı. *La Deuxeime Mort de Ramón Mercader, Montand, la vie continue, la montagne blanche* gibi romanların da yazarı olan *Jorge Semprun*, yine toplama kamplarıyla ilgili anılarını, düşüncelerini yazdığı kitabı *Yazmak ya da Yaşamak*'ta, insanın ölümü tanıdıktan sonra yaşamını sürdürmesinin ne kadar zor olduğunu anlatır.

Cécilia'ya,
hayranlık dolu bakışının uyandırdığı
hayranlık için

"Benliğini anımsamak isteyen kişinin, kendini unutuşa teslim etmesi, bir risk olan o mutlak unutuşa ve yaşanmış anının böylelikle dönüştüğü o güzel rastlantıya bel bağlaması gerekir."

Maurice Blanchot

"...ruhun içinde, Mutlak Kötülüğün kardeşlikle çatıştığı noktayı, tam o noktayı arıyorum."

André Malraux

BİRİNCİ BÖLÜM

1

BAKIŞ

Karşımda duruyorlar, gözleri yusyuvarlak açılmış ve ben, birdenbire, bu korku dolu bakışta kendimi görüyorum: Bu ben'im, duydukları dehşet ben'im...

İki yıldır bir yüzüm olmaksızın yaşamıştım. Buchenwald'de ayna filan yoktu. Haftada bir kez, duşta, vücudu, onun nasıl gittikçe zayıfladığını görüyordum; ama bu zavallı vücudun üstünde bir surat yoktu. Bazen elimle bir kaşı, bir çıkık elmacık kemiğini, bir yanağın çöküklüğünü yoklayıp sıvazladığım oluyordu. Bir ayna edinebilirdim kuşkusuz. Ekmek, tütün, margarin gibi şeyler karşılığında, kampın karaborsasından aklınıza ne gelirse almak mümkündü. Hatta, sırasında, sevgi bile.

Ama ben böyle ayrıntılarla ilgilenmiyordum.

Haftalık duşun altında, vücudumun gittikçe netliğini yitirdiğini görüyordum. Zayıflıyordu, evet, ama canlıydı daha: Kan hâlâ dolaşıyordu, demek, korkacak bir şey yoktu. Bu kadarı; bu küçülmüş ama hizmete hazır, pek olası görünmemekle birlikte hiç olmazsa düşü kurulabilen bir 'hayatta kalma' için elverişli vücut da yeterdi insana pekâlâ.

Kanıt mı? İşte şimdi buradayım ya!..

Bana bakıyorlar: Gözleri çılgın gibi, dehşet dolu.

Söz konusu, kısa kesilmiş saçlarım olamaz, bu dehşetin nedeni onlar olamaz. Askere yeni alınan gençlerin, köylü ço-

cuklarının ve daha başkalarının da saçları, hiçbir özel anlam taşımaksızın, kısa kesilmiş olabiliyor. Beylik bir şey bu saç kesimi. Sıfır numara tıraş kimseyi rahatsız etmiyor. Korkutucu bir yanı yok. Öyleyse? Kılığım mı yoksa? Doğrusu merakı kurcalayacak kadar var: Derme-çatma bir giysi benimki. Ama ayağımda yumuşak deriden Rus çizmeleri var. Göğsümde de çaprazlama bir Alman mitralyözü asılı; yaşadığımız günlerde apaçık bir yetke simgesi... Ama şimdi yetke de korkutmuyor insanları, tersine güven veriyor... Zayıflığım olabilir mi acaba? Ama onlar daha beterini de görmüşlerdir. O ilkbaharda Almanya içlerine dalan Müttefik ordularını izledilerse, çok daha kötüsünü görmüşlerdir mutlaka... Başka kamplar, canlı cenazeler...

Bu ayrıntılar insanı şaşırtabilir, meraklandırabilir: Kısa saçlarım, altı kaval üstü şişhane kılığım... Ama karşımdakiler ne şaşırmış ne de meraklanmış değiller, görünüşe göre... Gözlerinde okuduğum bunlar değil, korku, dehşet...

Sadece bakışlarım kalıyor, sonucuna varıyorum, onları bu kadar meraklandıran... Onların dehşete düşmüş bakışlarının ortaya çıkardığı şey, benim bakışlarımdaki dehşet olmalı. Kısaca, onların gözleri birer ayna ise, demek benimkilerde mahvolmuş, çılgın bir bakış var...

Az önce, arabadan indiler. Güneşte birkaç adım atıp uyuşmuş bacaklarını rahatlattılar. Derken beni görüp bana doğru ilerlediler.

Üç subay, İngiliz üniforması taşıyorlar.

Bir dördüncü asker, şoför olmalı, arabanın yanında kaldı; araba, hâlâ Alman plakası taşıyan koskoca gri bir Mercedes...

Bana doğru geldiler.

İkisi otuz yaşlarında, sarışın, hatta pembemsi. Üçüncüsü daha genç, esmer; üstünde 'France' yazılı Lorraine haçlı bir arma taşıyor.

1940'ta son gördüğüm Fransız askerlerini anımsıyorum. Düzenli ordunun erlerini demek istiyorum... Çünkü düzen-

sizlerden, başıbozuklardan çok gördüm, o zamandan beri... Yani nispeten çok, anısını saklayacak kadar çok...

Örneğin, Burgonya Dağları'nda, Laignes ile Larrey arasında, 'Tabu' direnişçileri arasında...

Fakat Fransız ordusunun son düzenli birliklerini 1940 Haziran'ında Redon sokaklarında gördüydüm. Çöküntü ve utanç içinde, tozdan ve bozgundan külrengine kesmiş, yenilmiş ve sefil, kargaşa içinde geri çekiliyorlardı. Beş yıl sonra, bir nisan güneşi altında karşımda duran bu Fransız'ın ise suratı hiç de bozguna uğramış gibi dağınık değil. Yüreğinin üstünde, askeri montunun sol cebine işlenmiş bir Fransa taşıyor. Zafer kazanmış gibi, en azından sevinçle...

Ben yaşlarda görünüyor, ya da bir-iki yaş büyük. Sempati duyabilirim kendisine... Ama o, korkudan taş kesilmiş, öylece bana bakıyor.

– Ne o, ne var? diyorum kızarak ve herhalde kırıcı bir sesle. Sizi bu kadar şaşırtan ormanın sessizliği mi?

Başını çevreye, ağaçlara doğru çeviriyor. Ötekiler de. Kulak kabartıyorlar. Hayır, sessizlik değil, belli. Farkında bile değiller, sessizliği dinlememişler, duymamışlar. Onları dehşete düşüren ben'im, bu açıkça görülüyor; başka hiçbir şey değil.

– Kuş kalmadı, diyorum aklımdaki düşünceyi sürdürerek. Fırının dumanı hepsini kaçırmış diyorlar. Bu ormanda hiçbir zaman kuş yoktu...

Dinliyorlar, hem de kulak vererek, anlamaya çalışarak. – Yanık et kokusu, işte böyle yapıyor! İrkilip aralarında bakışıyorlar. Nerdeyse elle tutulabilecek bir iç bulantısı içinde... Bir tür hıçkırık, ya da geğirme gibi...

"Garip koku," diye yazmıştı Léon Blum.

1943'te Georges Mandel'le birlikte toplama kampına gönderilen Blum iki yıl Buchenwald'de yaşadı. Fakat asıl kamp alanının dışında bir yere kapatılmıştı: Elektrik verilmiş dikenli tel örgülerinin ötesinde, S.S. subaylarının karargâhı içinde bir villaya... Oradan hiç çıkmıyor, yanına da mu-

hafız erlerden başka kimse girmiyordu. Gerçi iki-üç kez dişçiye götürülmüştü, ama bu, geceleyin arabayla kayın ormanlarının içindeki ıssız yollardan geçerek oluyordu. Anılarında kaydettiğine göre, S.S.'ler, omuzlarında mitralyöz ve önlerinde köpeklerle, dikenli tel çitiyle bina arasında bırakılmış daracık yolda aralıksız devriye geziyorlarmış. "Duygusuz ve dilsiz gölgeler gibi," diye yazıyor Léon Blum...

Bilgisizliğini, bu sıkı kapalılık koşulları açıklıyor. Léon Blum nerede bulunduğunu, Almanya'nın hangi bölgesine getirildiğini bile bilmiyordu. İki yıl boyunca Buchenwald'deki S.S. kışlalarının arasında bir villada, o denli yakınında bulunan toplama kampının varlığından bile habersiz yaşadı.

"Kamp hakkında yakaladığımız ilk belirti," diye yazdı dönüşünde, "akşamları sık sık açık pencerelerden gelen ve rüzgâr aynı yönden estiği zaman bütün gece genizlerimizden gitmeyen o garip koku oldu: Cesetlerin yakıldığı fırınlardan yükselen kokuymuş bu..."

O akşamlar Léon Blum'u gözümüzde canlandırabiliriz. Mevsim olasılıkla bahar: Pencereler geri gelen ilkbaharın tatlı havasına, doğadan yükselen çeşitli kokulara açılmış... Sıla özlemi anları, efkâr basması, doğadaki yenilenişin iç parçalayıcı belirsizliği... Derken birdenbire o garip koku, rüzgâra yüklenmiş, geliveriyor. Her yere sokulan, tatmık tatmık, zaman zaman geniz yakıcı bir buharla da karışık, tam anlamıyla mide bulandırıcı bir koku... Benzeri olmayan, beklenmedik, sonradan fırından geldiği anlaşılacak bir koku...

Garip koku, gerçekten; saplantı gibi, insanın peşini bırakmıyor...

Bugün bile gözleri kapamak yetebilir; bir yığın hava-cıvayla, önemsiz ve anlamsız mutluluklarla silme dolu belleğin bir çabası değil, tam tersine bir an için gevşemesi, dalgınlaşması yetebilir, bu kokunun hemen tekrar ortaya çıkması için... Yaşamı dolduran şeylerin göz okşayıcı opaklığından bir an için dikkati ayırmak yetebilir... Kısa bir an yetebilir, herhangi bir an... Kendi kendinden; insanın içinde

yaşayan, onu inatla ve de anlayışsızlıkla kuşatan o varoluştan: Nedeni –nedensizliği– ne olursa olsun, varolmayı inatla sürdürmek ve bu inatta sebat etmek yönündeki karanlık arzudan, gözünü ayırmak... Kendinden, ötekinden, dünyadan bir an için gerçek anlamda gözünü ayırmak yetebilir: Bu istek-yokluğu anında, yaşamın berisinde yer alan huzur ve dinginlik anında, hep dönüp geldiğim yabancı vatan Ettersberg Tepesi'nde, üstünde o garip kokunun dalgalandığı o eski ve kökensel olayın hakikati su yüzüne çıkabilir.

Bir tek an yeter, gelişigüzel, rasgele bir an, hangisi olursa olsun, birdenbire, fark ettirmeden, damdan düşer gibi gelen bir an... Ya da, tam tersine, iyice düşünüp taşınarak alınmış bir karar...

Garip koku, belleğin gerçekliğinde, hemen ortaya çıkıverir. Ben de yeniden doğabilirim ve o kokuda tekrar yaşamaktan ölebilirim. O ölüm ırmağının döküldüğü yerdeki başa vuran çamur kokusuna, bütün geçirgenliğimle açılıverirm.

Oysa bu üç subayın önümde belirmesinden önce içimden daha çok gülmek geliyordu. Güneşte hoplayıp zıplamak, hayvan çığlıkları atmak – kerkenes çığlıkları örneğin... Kerkenes mi? Nasıl şey bu kerkenes? – kayın ormanında ağaçtan ağaca koşuşturmak...

Yani kısacası, hayatta olmak bana bayağı iyi geliyordu.

Bir gün önce öğleye doğru bir alarm sireni kampı inletmişti. Hoparlörlerden, panik dolu boğuk bir ses *Feindalarm, Feindalarm*! diye bağırıyordu. Birkaç gündür zaten bu işareti bekliyorduk; General Patton'un zırhlı öncü birliklerinin yaklaştığının öğrenilmesiyle kampta yaşamın felce uğramasından beri...

Şafakta kamp dışındaki görevler için yola koyulmak yoktu artık... Esirlerin son yoklaması 3 Nisan'da yapılmıştı. Kamp içinde bazı bakım servisleri dışında bütün işler de durmuştu. Buchenwald'de derin, sessiz bir bekleyiş hüküm sü-

rüyordu. S.S. komutanlığı gözetimi sıkılaştırmış, kulelerdeki gözcüleri iki katına çıkarmıştı. Kampı çevreleyen elektrik verilmiş dikenli tellerin ötesindeki devriye patikasında devriyeler sıklaştırılmıştı.

Böyle, bekleyiş içinde, bir hafta geçmişti. Savaşın gürültüsü yaklaşıyordu.

Berlin'de kampı boşaltmak kararı alınmıştı, ama bu karar ancak kısmen uygulandı. Kamptaki gizli uluslararası komite derhal bir pasif direnme kampanyası düzenledi. Esirler yola çıkmak üzere kendilerini gruplandırmak amacıyla yapılan yoklamalara çıkmadılar. O zaman, dişlerine kadar silahlı S.S. müfrezeleri kampın içlerine salıverildi, ama bunlar Buchenwald'in genişliğinden ürkmüşlerdi; hâlâ gücü-kuvveti yerinde on binlerce kişiden oluşmuş kararlı ve ele geçmez esir kütlesinden çekiniyorlardı. Esirleri yoklama alanında toplanmaya zorlamak için ara sıra hedef gözetmeden üzerlerine silahlarını boşaltıyorlardı.

Ama çoktan ölüm eşiğinin ötesine geçmiş, umutsuzluğun verdiği azimle direnen bir insan kütlesi nasıl korkutulabilirdi ki?..

S.S.'ler Buchenwald'deki elli bin tutuklunun ancak yarısını boşaltabildiler; en zayıflarını, en yaşlılarını, en örgütsüzlerini... Ya da, Polonyalılar gibi, sonu belirsiz bir çarpışmayı, ya da son anda yapılması olası bir toplu kıyımı bekleyecek yerde, topluca boşaltma yollarında yaşanacak bir serüveni yeğlemiş olanları... Çünkü Buchenwald'e alev püskürtücülerle silahlı S.S. ekiplerinin geldiği biliniyordu.

Kamptaki yaşamlarımızı anlatmayacağım, buna vaktim yok. En azından, anlatının tadı-tuzu olan ayrıntıya girecek kadar yok... Çünkü İngiliz üniformalı üç subay orada, önümde dikilmiş duruyorlar işte; gözleri yuvalarından fırlamış...

Sanki bir şey bekliyorlar, ama kararlı bir tavırla yapıyorlar bunu; ne çıkarsa çıksın karşılamaya hazır görünüyorlar...

Her neyse, birkaç sözcükle olayı özetleyeyim de bitsin, bir gün önce, 11 Nisan'da, öğleden biraz önce alarm sireni, kısa kısa, kesik kesik böğürtüleriyle zonklayarak kampı çınlatmıştı.

Feindalarm, Feindalarm!

Düşman kapıdaydı; yani özgürlük...

O zaman, dövüş grupları önceden saptanan noktalarda toplandı. Saat üçte gizli askeri komite eyleme geçme emrini verdi. Elleri kolları silah yüklü arkadaşlar birdenbire her yerden mantar gibi bittiler. Otomatik tüfekler, mitralyözler, bir miktar saplı el bombası, parabellumlar, bazukalar –tanklara karşı kullanılan bu silahın Fransızca adı olmadığına göre biz de asıl adını kullanalım bari– ...Almancası *Panzerfust*... Özellikle 1944 Ağustos'undaki hava bombardımanının neden olduğu karışıklık sırasında S.S. kışlalarından çalınan silahlar bunlar... Ya da kış ortasında Auschwitz'den sağ kalan Yahudileri getiren trenlerde nöbetçilerin bıraktığı silahlar... Ya da Gustloff fabrikalarından parçalar halinde çıkarılıp kamptaki gizli atölyelerde monte edilen silahlar...

Uzun yıllar boyunca sabırla toplanıp biriktirilmişti bunlar; geleceği hiç de olası görünmeyen bir gün için: Bugün için...

İspanyolların vurucu timi, benim de bulunduğum 40. blokun zemin katının bir kanadında toplanmıştı. Bu blokla Fransızların 34. bloku arasındaki dar yolda, silahları taşıyanlarla birlikte koşar adım gelen, İspanyolların askeri sorumlusu Palazón göründü.

– *Grupos, a formar*! diye bağırıyordu.

Biz de, onun gibi bağırarak, açık pencerelerden atlamıştık.

Her birimiz kendisine hangi silahın düştüğünü, hangi yolu tutacağını, hangi hedefe ulaşacağını biliyordu. Daha önce, silahsız olarak, pazar öğleden-sonralarının boş bakışlı, aç ve şaşkın kalabalığına karışıp bütün bu jestleri tekrarlamış, bu yollardan pek çok kez geçmiştik; içimizdeki atılım refleks olmuştu.

Saat üç buçukta ana kontrol kulesiyle gözetleme kuleleri ele geçirilmişti bile. Buchenwald'in kıdemlilerinden Alman komünist Hans Eiden hoparlörlerden tutuklulara seslenebiliyordu.

Çok geçmeden silahlı olarak Weimar'a doğru yürüyüşteydik. Gece bastırırken Patton'un zırhlı birlikleri bize yetişti. Araçların mürettebatı önce afallayarak, bizim açıklamalarımızdan sonra ise sevinçten coşarak, bu silahlı çeteleri, paçavralara bürünmüş bu garip askerleri seyrediyordu Ettersberg Tepesi'nin üstünde, yaşlı Avrupa'nın bütün dillerinde şükran ve minnetkârlık sözleri teati ediliyordu.

Aramızdan hiçbiri bu düşü kurmaya bile cesaret edemezdi. Düş kurabilecek, bir gelecek tasarlamaya kalkışabilecek kadar canlı olan hiçbiri... Kar içindeki yoklamalarda, bir arkadaşın asılışını seyretmek üzere binlercemiz ip gibi sıraya dizildiğimizde, hiçbirimiz bu düşü sonuna kadar götürmek, kendimizi bir gece silahlı olarak Weimar üzerine yürürken hayal etmek cüretini gösteremezdi .

Her şeyden yoksun, aşağılanmış, bozguna uğramış durumda da olsa sadece hayatta kalabilmek bile oldukça çılgın bir hayaldi.

Doğru, kimse böyle bir düş kuramazdı. Ama birdenbire her şey bir düş gibi olmuştu işte: Gerçek olmuştu.

Gülüyordum; hayatta olmak beni güldürüyordu.

İlkbahar, güneş, arkadaşlar, şarkı söyler gibi İspanyolca konuşan New-Mexicolu bir Amerikan askerinin verdiği Camel paketi, bütün bunlar beni güldürüyordu, ne derseniz deyin...

Belki de gülmesem daha iyi olurdu. Belki de taşıdığım anlaşılan bu suratla gülmek yakışık almaz bir şey. İngiliz üniformalı subayların bakışlarına bakılırsa, hiç de gülecek bir suratım olmasa gerek...

Görebildiğim kadarıyla, güldürecek bir surat da değil bu...

Subaylar birkaç adım ötemde sessizce duruyorlar. Gözlerini benden kaçırıyorlar. Birinin boğazı kurumuş, belli oluyor. İkincisinin gözkapağında bir tik var, sinirli sinirli titriyor. Fransıza gelince, başını çevirmek için bir bahane bulmuş, montunun cebinde bir şey arıyor.

Ben hâlâ gülüyorum; n'apalım yersiz kaçıyorsa!..

– Fırın dün kapandı, diyorum onlara. Artık doğanın üzerinde duman filan olmayacak. Belki kuşlar da geri döner...

Hafif bir tiksinti belirtisiyle yüzlerini buruşturuyorlar.

Ama gerçekten anlayamaz bunlar. Olasılıkla sözcüklerin anlamını kavramışlardır. Duman: Bunun ne olduğunu bilir insan, bildiğini sanır. Bütün insan belleklerinde tüten bacalar vardır. Bazen köylerde, ev bacaları. Evin koruyucu cinlerinin yuvalandığı yerden, ocaklardan, çıkan dumanlar...

Ama buradaki dumana gelince, bilmezler. Hiçbir zaman da gerçekten bilemeyecekler. Ne bugün burada, karşımda duranlar, ne de o zamandan beri bütün ötekiler... Niyetleri ne kadar iyi olursa olsun, hiçbir zaman bilemeyecekler; hayal bile edemezler.

Duman hâlâ orada; angarya servisinin –*Arbeitsstatistik*– yönetim barakasının yakınlarında, Buchenwald krematoryumunun kısa kalın bacasının üzerinde, sorguç veya bulut şeklinde dalgalanıp duruyor. Son yılımda ben de bu serviste çalışmıştım.

Merkez dosya bölümünde çalıştığım masadan hiç ayrılmadan başımı biraz eğmek, ormana bakan pencereden dışarı bir göz atmak yeterliydi. Fırın orada, karşımdaydı: Yüksek bir tahta perdenin ardında, dumanla taçlanmış ağır, kaba bir kütle...

Ya da, geceleri, alevlerle...

Müttefik filoları gece bombardımanları için Almanya'nın içlerine kadar sokulmaya başladıklarında, S.S. komutanlığı cesetlerin yakıldığı fırının geceleri söndürülmesini istiyordu. Gerçekten de, dumanla birlikte bacadan fışkıran

alevler İngiliz ve Amerikan uçakları için ideal bir nirengi noktası oluşturuyordu.

O zaman hoparlörlerden sert ve sabırsız bir ses, *Krematorium, ausmachen!* diye bağırıyordu.

"Krematoryum, söndürün!"

Uykudayken, kontrol kulesindeki nöbetçi S.S. subayının kısık sesi bizi uyandırıyordu. Daha doğrusu, önce uykumuzun bir parçası oluyor, bütün rüyalarımızda çınlıyor, ondan sonra uyandırıyordu. Buchenwald'de, bedenlerimizin ve ruhlarımızın –bilinçsizce, gündüz olur olmaz aklın hemen yalanladığı inatçı bir umutla– çırpınırcasına yeniden bir parça hayat kazanmaya çabaladığı o kısa gecelerde, rüyalarımızda birden patlayıp uzun uzun yankılanan bu iki sözcük, *Krematorium, ausmachen!*, bizi hemen yaşam rüyasından koparıp ölümün gerçekliğine geri getiriyordu.

Sonraları, bu olmayıştan döndüğümüzde de, aynı iki sözcük duyulduğunda, –gece rüyasında olması şart değil; güpegündüz görülen bir düşte, bir bunalım anında, ya da dostça bir konuşmanın içinde de pekâlâ olabilir– evet, sonraları da bu iki Almanca sözcük duyulduğunda, –zaten her zaman sadece bu ikisi, *Krematorium, ausmachen!* duyulurdu nedense– ne diyordum, o zaman da bu iki sözcük yine bizi gerçekliğe geri döndürecekti...

Bu yüzden, uyanmanın ya da kendimize gelmenin sarsıntısı içinde, Buchenwald'den dönüşümüzden beri yaşamın sadece bir rüya, hoş yanları da olan bir rüya, olduğundan kuşkulandığımız olurdu. Bu iki sözcüğün bizi aniden uyandırıp dinginliği yüzünden garip gelen bir boğuntuya daldırdığı bir rüya olduğundan... Çünkü boğuntu verici olan, birdenbire anımsanan ölüm gerçekliği değildi. Yaşamın rüyasıydı asıl böyle olan, dingin ve erinçli olsa, küçük mutluluklarla dolup taşsa da... Rüyada bile olsa canlı olmaktı asıl iç sıkıntısını doğuran...

'Bacadan kaçıp gitmek, duman olup uçmak' Buchenwald'de kullanılan karma argonun alışılmış deyimlerindendi. Bütün öteki kamp argolarının da, bu konuda tanıklıklar eksik değil. Akla gelebilecek her bağlamda, her tonda, her tarzda kullanılırdı bu deyimler, hatta alay tonunda bile... En azından bizim aramızda, özellikle böyleydi... S.S.'ler ve sivil ekip başları, *Meister*'ler, ise bunları her zaman tehdit ve korkutucu tahmin tonunda kullanırlardı.

Bunlar anlayamaz, bu üç subay; gerçekten anlayamazlar. Onlara dumanı anlatmak gerek: Bazen yoğun; değişken gökte kurum gibi simsiyah; ya da hafif ve gri, adeta buhar gibi; avluda toplanmış canlıların üzerinde bir ön-belirti ya da bir veda gibi, rüzgârın keyfine göre dalgalanıp giden dumanı...

Gök kadar geniş bir kefen oluşturan dumanı; arkadaşların bedenleri ve ruhlarıyla geçip gidişinin son izini...

Saatler gerekirdi bunun için, hatta koca koca mevsimler, anlatının ebediliği... Ancak o zaman iyi kötü bir fikir verilmiş olurdu belki...

Bu badireden canlı kurtulanlar oldu elbette. Örneğin ben. Şimdi burada, nöbetçi 'kurtulmuş' sıfatıyla, tam sırasında, bu üç subaylık Müttefik görev timinin karşısına çıkmış bulunuyorum. İnsan fırınının dumanını anlatacağım onlara, Ettersberg Tepesi'ndeki yanık et kokusunu, kar altında yapılan yoklamaları, esirleri kırıp geçiren angaryaları, yaşamın tükenişini, asla tükenmeyen umutları, insan-hayvanın vahşetini, arkadaşların bakışlarındaki kardeşçe boşluğu, mahvolmuşluğu anlatacağım.

Ama anlatılabilir mi bu? Anlatılabilecek mi?

Kuşku daha ilk anda uyanıyor içimde.

Tarih 12 Nisan 1945, Buchenwald'in özgürlüğe kavuşmasının ertesi günü. Tarih daha taze denebilir yani. Özel bir bellek çabasına gerek yok. Denetimden geçmiş, güvenilir belgelere de... Ölüm hâlâ şimdiki zamanda çekiliyor, gözümüzün önünde; bakmak yeterli. Küçük Kamp'ın aç kurbanları,

Auschwitz'den kaçabilen Yahudiler, yüzlercesi birden ölmeye devam ediyorlar.

Sen hele bir başla, arkası kendiliğinden gelecek... Gerçek orada, önünde, elinin altında. Söz de öyle... Ee, öyleyse?..

Ama buna karşın bir kuşku doğuyor içimde, anlatmanın olabilirliğine dair... Yaşanan deneyimin dile gelmez oluşu değil söz konusu olan, 'yaşanamaz' oluşu... Herkes kolayca anlayacaktır ki bu hiç de aynı şey değil, tamamen başka bir şey. Yapılabilecek bir anlatının biçimiyle değil özüyle ilgili başka bir şey... Eklemlenmesiyle değil yoğunluğuyla ilgili... Bu öze, bu saydam yoğunluğa, ancak tanıklıklarını bir sanat nesnesi, bir yaratı uzamı –ya da bir yeniden yaratma uzamı– haline getirebilenler ulaşacaktır. Ancak sanatçı denetiminde bir anlatının yapaylığı, tanıklığın doğruluğunu –kısmen de olsa– okura aktarabilecektir. Ama burada sıradışı bir şey yok ki: Bütün büyük tarihsel deneyimler için durum böyle değil midir?

Yani diyebiliriz ki, her zaman her şey söylenebilir. Durmadan kafamızı şişirdikleri 'dile gelmezlik' bir kıvırtmadan başka bir şey değildir. Ya da tembellik belirtisi... Her zaman her şey söylenebilir, dil her şeyi içerir. İnsan en çılgın sevgiyi de en korkunç kıyıcılığı da söyleyebilir. Kötülüğü, onun afyon bitkisi tadını, kokuşmuş mutluluklarını adlandırabilir. Tanrı'yı bile söyleyebilir insan, ki bu az şey değildir. Bir sabahlık sürede gülü ve çiğ damlasını söyleyebilir. Sevecenliği, herkesin sığınağı bu iyilik deryasını söyleyebilir. Geleceği de söyleyebilir; ozanlar bu serüvene gözleri kapalı, ağızları verimli, çekinmeden atılırlar.

Bu deneyim hakkında da her şey söylenebilir. Düşünülsün, yeter. Ve de işe koyulunsun... Elbette zamana ve cesarete sahip olmak da gerekli: Sınırsız, belki de hiç bitmeyecek; sonsuza dek sürme olasılığıyla aydınlanmış, –ve elbette çit içine alınmış– böyle bir anlatı için gereken zaman ve cesarete sahip olmak... Ama dönüp dönüp aynı şeyleri yinelemeye düşmek de var hesapta... Işin içinden çıkamamak, sırasında ölümü uzatmak, anlatının buruşuklukları ve katları arasında

tekrar tekrar yaşatmak, sadece bu ölümün dili olmak, onun zararına yaşamak da var, ölümcül biçimde...

Fakat her şey dinlenebilir, zihinde canlandırılabilir mi? Bunu yapabilecekler mi? Bunun için gerekli sabrı, tutkuyu, duygudaşlığı, netlik ve kesinliği gösterebilecekler mi? Daha ilk anda, öncelerden, dışarıdan –yaşamdan– gelen bu adamlarla bu ilk karşılaşmada; üç subayın dehşetten büyümüş gözlerini, nerdeyse düşmanca, en azından çekingenlik dolu bakışlarını görünce, kuşku içime doğuyor.

Sessizce duruyor, bana bakmaktan kaçınıyorlar.

Kendimi iki yıldan beri ilk kez onların dehşetten yuvalarından fırlamış gözlerinde gördüm. Bu ilk sabahımı berbat etti bu üç zibidi... Sıyrıldığımı, canlı kurtulduğumu sanıyordum; hiç olmazsa yaşama geri döndüğümü... Ama bu hiç de kesin değil şimdi. Onların bakışlarının aynasında kendi bakışımı fark edince, bu kadar ölümün ötesine geçmişim gibi gelmiyor bana...

Aniden bir fikir çakıyor kafamda –bu canlı, diriltici sıcaklık dalgasına, bu kan şahlanışına, zihnin değil de bedenin bilmesinden gelen bu yerinde gurura fikir denebilirse tabii– her neyse işte, birdenbire gayet güçlü bir duygu, ölümden kaçmış değil de içinden geçmiş olmak duygusu, benliğimi sarıyor. Ya da ölümün benim içimden geçmiş olması... Bir bakıma onu yaşamış olmak... Ölümden, insanı derinden değiştiren –belki de başka biri yapan– bir yolculuktan döner gibi dönmüş olmak...

Birden bu askerlerin ürkmekte, gözlerini benim bakışımdan kaçırmakta haklı olduklarını anlayıverdim. Çünkü ben ölümden kaçabilmiş, ölümün ardına kalabilmiş değildim. Ölümden kurtulamamıştım. Onu bir ucundan öbür ucuna geçmiştim sadece. Yollarında dolaşmıştım yokluğun sel gibi aktığı o geniş ülkenin, yolumu kaybedip tekrar bulmuştum. Kısacası, bir tür hortlaktım ben...

Hortlaklar insanları hep korkutmuştur.

Bir an, ölümün artık ufukta olmayışı; kaderin yordanamaz çarpma duvarı olarak dosdoğru önümde durup beni betimlenemez kesinliğine doğru bir tulumba gibi emmeyişi, birden merakımı kurcalamış, hatta sinirlerimi uyarmıştı. Artık geçmişimde kalmış olması, yıpranıp lime lime olmuş, tortusuna dek yaşanmış olması; ensemdeki soluğunun günden güne zayıflaması, benden uzaklaşması...

Bundan böyle, şu masalsı nisan gününden başlayarak, yaşlanmanın artık beni ölüme yaklaştırmak yerine ondan uzaklaştıracağını düşünmek gerçekten de uyarıcı, coşturucuydu.

Belki ölümün saldırısından canlı kurtulmuş değildim de ölüp sonradan dirilmiştim: Yani ölümsüzdüm bundan sonra... Hiç değilse süresiz ertelenme durumundaydım, Styx Irmağı'nı kıyıdan kıyıya yüzmüşüm gibi...

Bu duygu, yaşama geri dönüşümün kalıplaşmış sıradan olay ve davranışlarında, bu dönüşü izleyen yaz boyunca hiç içimden çıkmadı. Yalnız hayatta olduğumdan emin değildim, ölümsüzlüğüme de inanmıştım aynı zamanda. En azından, hiçbir şey bana zarar eriştiremezdi artık. Gelebilecek her şey başıma gelmiş, başka şey kalmamıştı. Gelse gelse yaşam gelebilirdi başıma, ağız dolusu ısırayım diye... Daha sonra İspanya'daki on yıllık yeraltı yaşamımı da işte bu kesinlik ve güven içinde geçirdim.

O dönemde, her sabah, bazen haftalarca önceden ayarlanan ve küçük bir tedbirsizlik veya ispiyonculuk yüzünden Franko polisinin haber almış olabileceği toplantı veya randevular serüvenine dalmadan önce, olası bir tutuklanmaya kendimi hazırlıyordum ve de –tutuklanırsam– tabii kesin bir işkenceye... Buna karşın, yine her sabah, bu küçük zihin egzersizini yaptıktan sonra omuzlarımı silkiyordum: Bana hiçbir şey olamazdı artık... Ödenecek bedeli çoktan ödemiş, içimdeki ölümlülük payını harcamıştım ben. Zararın erişemeyeceği bir yerdeydim, geçici olarak ölümsüz...

Sırası gelince, bu anlatının bile bile yaratılmış düzensizliği izin verince –daha doğrusu gerektirince–, ölümün ne zaman, neden ve nasıl geçmişten, gittikçe uzaklaşan geçmişimden tekrar çıkageldiğini söyleyeceğim. Ne zaman ve neden, hangi olay vesilesiyle, geleceğimde yeniden sinsice ve kaçınılmazcasına önüme dikiliverdiğini...

Fakat ölümün içinden geçmiş olma kesinliği bazen dağılıyor, öbür karanlık yüzünü gösteriyordu. O zaman bu geçiş tek düşünülebilir gerçeklik, tek hakiki deneyim oluyordu. O yıllardan beri yaşanan her şey bir düşten başka bir şey değilmiş sanki; en iyi durumlarda, hoş olduğu anlarda bile aslında boş ve anlamsız bir yaşantı dilimiymiş... Günlük jest ve edimlere, bunların yararlı etkililiğine, duyularımın –yaşam yollarının labirenti içinde, araç-gereçler ve yabancı simalar kalabalığı arasında yolumu-yönümü bulmamı sağlayan– tanıklığına karşın, o anlarda belirgin ve ezici bir 'rüyada yaşamak' izlenimine kapılıyordum. Kendim de bir rüyaydım sanki... Buchenwald'de ölmeden, Ettersberg Tepesi'nde duman olup uçmadan önce kurmuş ve içinde aldatıcı biçimde kendimi de canlandırmış olabileceğim bir gelecek düşü...

Ama henüz bunların sırası değil.

Hâlâ İngiliz üniformalı üç subayın üzerimde dolaşan dehşete düşmüş bakışlarının ışığı altındayım.

Nerdeyse iki yıldır kardeşçe bakışlarla çevrili yaşıyordum. Tabii bakış denebilecek bir şey söz konusu ise: Kamp ahalisinin çoğunun bakışı yoktu. Bakışları sönmüş, ölümün çiğ ışığı altında kamaşmış, körelmişti. Çoğu istemeden, adeta alışkanlıkla, aldığı ilk hızla giden cansız bir nesne gibi yaşıyordu. Sönmüş bir yıldızın hâlâ bize ulaşan iyice zayıflamış ışığıydı gözleri...

Hızlarını tutumlulukla ayarlayarak, adeta adımlarını sayarak, birer otomat gibi, ürkek ve çekingen, avludan geçerlerdi; ancak günün belli anları bunun dışındaydı: Sabah akşam, çalışma ekiplerinin işe gidiş ve dönüşlerinde, yoklama alanında S.S.'lerin önünde geçit yaparken, ayakları yere vur-

mak, asker gibi sert adımlarla yürümek gerekiyordu. Dış dünyanın ani ve sert parlayışlarından korunmak ister gibi gözleri yarı kapalı, içlerindeki küçük titrek canlılık alevini dondurucu hava akımlarına karşı korumaya çalışarak yürürlerdi.

Ama bunlara dayanıp canlı kalabilen bakış gene de kardeşçeydi. Belki de bunca ölümle beslenmiş, böylesine zengin bir payla doyurulmuş olmaktan dolayı...

Pazarları Küçük Kamp'taki 56 no'lu barakaya geliyordum. Kampın, yeni gelenlerin karantina dönemi için; hasta ve sakatlar için –özellikle 56. blok– ve henüz Buchenwald'in üretim sistemine dahil edilmemiş bütün esirler için ayrılmış olan bu iç bölümü iki kat daha kapalıydı öteki bölümlere göre...

Pazar günleri öğleden sonra, o 1944 ilkbaharının bütün pazar öğleden sonraları, öğle yoklamasının ve pazarları çıkan erişte çorbasının ardından, buraya geliyordum. Rus arkadaşım genç barbar Nikolay'a merhaba deyip kendisiyle biraz laflıyordum. Onunla arayı sıcak tutmak, daha doğrusu onun bana karşı soğuk durmamasını sağlamak önemliydi. *Stubendienst*'in, yani 56. bloğun levazım servisinin şefiydi kendisi... Ayrıca Küçük Kamp'ta el altından yürüyen çeşitli alışverişleri ve iktidar paylaşımlarını denetimlerinde tutan vahşi Rus gençlerinden oluşan çetelerin de 'dayı'larından biriydi.

Aram iyiydi benim Nikolay'la... Halbwachs'la Maspéro'nun günden güne eriyip gittikleri tahta kerevete kadar bana eşlik ediyordu.

Haftalar geçtikçe, bu ikisinin gözlerinde ölümün kara şafağının söktüğünü ve yayıldığını görmüştüm. Bunu, bu kesinliği, bir parça ekmek gibi paylaşıyorduk. Gittikçe ilerleyen, onların gözlerini karanlığa bürüyen bu ölümü bir parça ekmek gibi, kardeşlik simgesi olarak, paylaşıyorduk. Elde kalan yaşamı paylaşır gibi... Ölüm, bir parça ekmek, bir tür kardeşlik simgesi... Hepimizi ilgilendiriyordu o, aramızdaki

ilişkilerin ana maddesiydi. Üstümüze doğru ilerleyen bu ölümden daha başka bir şey, daha fazla bir şey değildik biz, ama daha az bir şey de değildik. Aramızdaki tek fark, bizi bu ölümden ayıran zamandı, ona kavuşmak için aşmamız geren uzaklıktı.

Elimi, elimden geldiği kadar hafif olmasını istediğim bir dokunuşla, Maurice Halbwachs'ın omzuna koyuyordum. Kemik nerdeyse ufalanacak gibi kırılgandı, kırılmanın kıyısındaydı. Ona vaktiyle başka bir dünyada, dışarda –Sorbonne'da– verdiği derslerden; *potlatch* üstüne derslerinden söz ediyordum. Ölüm halinde, ama kardeşçe bakışı benim üzerimde, gülümsüyordu. Ona kitaplarından söz ediyordum, uzun uzun...

İlk ziyaretlerimde Maurice Halbwachs henüz konuşabiliyor, meramını anlatabiliyordu. Olaylarla, gidişatla, savaş haberleriyle ilgileniyor, dertleniyordu. Sorbonne'da öğrencisi olduğum profesörün son pedagojik kaygısıyla, kendime bir yol seçip seçmediğimi, gönlümün uğraşını bulup bulmadığımı soruyordu. Tarihe ilgi duyduğumu söylüyordum yanıt olarak. Neden olmasın? der gibi başını sallıyordu. Belki de bu nedenle, o sıralarda Halbwachs bana Marc Bloch'tan, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra onunla Strasbourg Üniversitesi'nde nasıl karşılaştığından filan söz ettiydi.

Fakat çok geçmeden tek kelime telaffuz edecek gücü kalmadı. Sadece beni dinleyebiliyordu, ama o da insan-üstü bir gayret pahasına... İnsanın asıl özelliği de bu değil midir zaten?

Sonuna yaklaşan bahardan söz ediyordum ona, askeri harekât hakkında iyi haberler veriyordum, kitaplarından bazı sayfaları, verdiği bazı dersleri hatırlatıyordum; beni dikkatle dinliyordu.

Ölüm halinde, ama kardeşçe bakışı benim üzerimde, gülümsüyordu. Son pazar Maurice Halbwachs'ın dinleyecek gücü de kalmamıştı. Ancak güç-bela gözlerini açabiliyordu.

Evet, o gün Nikolay bana, Halbwachs'ın Henri Maspéro'yla birlikte halsiz mecalsiz yattığı tahta ranzaya kadar eşlik etmişti.

– Senin sayın profesörün hemen bugün bacadan uçuyor galiba, diye mırıldandı.

O gün Nikolay'ın adamakıllı keyfi yerindeydi. Daha ben 56. bloğun eşiğini aşıp barakanın o dayanılmaz pis kokusuna dalar dalmaz, ağzı kulaklarında, önüme çıkmıştı. İşlerinin yolunda gittiğini anlamıştım. Esaslı bir dümen çevirmiş olmalıydı.

– Şapkamı gördün mü, dedi Nikolay.

Kasketini çıkarmış bana uzatıyordu; görmemek ne mümkün! Sovyet ordusundan bir subay kasketiydi bu. Nikolay parmağını, okşar gibi, bu güzel subay şapkasının mavi kenar şeridinde gezdiriyordu.

– Gördün mü, gördün mü, diye de üsteliyordu.

Görmüştük... Ee, ne olacak?

– Bir N.K.V.D. kasketi bu, diye haykırıyordu, zafer kazanmış gibi. Sahicisinden! Daha bugün hallettim!

Başımı sallıyordum, ama ne dediğini tam kavrayamadan...

Kamplarda kullanılan argoda 'halletmek' terimiyle ne kastedildiğini biliyordum; bir şeyi çalmak veya karaborsadan herhangi bir dalavereyle, trampa ya da gasp yoluyla, ele geçirmek anlamına geliyordu. N.K.V.D.'nin ne olduğunu da biliyordum elbette. Önceleri Çeka (Ç.K.) deniyordu buna, sonra Gepeu (G.P.U.) olmuştu. Şimdi ise N.K.V.D. diyorlardı, yani İçişleri Halk Komiserliği... Zaten yaklaşık o sıralarda halk komiserlikleri kalkmış, yerlerine Bakanlıklar gelmişti, her yerdeki gibi...

N.K.V.D.'nin aşağı yukarı polis demek olduğunu biliyordum gerçi, ama bir polis şapkası taşımanın Nikolay için neden bu kadar önemli olduğunu pek anlayamıyordum. Ama o hiç gecikmeden gerekli açıklamayı yaptı:

– Böylece, diye haykırdı, ben de patron oluyorum! Yüzüne baktım, kasketini başına geçirdi. Pek havalı, herhalde askerce bir görünüşü vardı. Patron olduğu belliydi.

Nikolay, Almanca *Meister* sözcüğünü kullanmıştı. Bu genç Rus gayet rahat, hatta su gibi, Almanca konuşuyordu; oldukça ilkel ama ifade gücü yüksek bir Almancası vardı. Bilemediği ya da bulamadığı sözcükleri bildiği Germence eylem köklerinden öneklerle hemen oracıkta türetiveriyordu. Kendisini tanıdığımdan beri, Maurice Halbwachs'a yaptığım pazar ziyaretlerinde, onunla hep Almanca anlaşıyorduk.

Fakat bu *Meister* sözcüğü benim tüylerimi ürpertiyordu. Bu ad küçük şeflere, sivil Alman ekip başları ve buna benzer kimi alt düzeyde yetkililere veriliyordu. Wehrmacht görevlilerinden, hatta bazen S.S.'lerden bile daha zalim ve acımasız olan bu 'efendiler', Buchenwald fabrikalarının ezici işlerinde çalışan zavallı esirler üzerinde hakaret ve sopayla hüküm sürüyorlardı. *Meister*: Ustabaşı, köle işgücünün efendisi demekti.

Meister kelimesinden hiç de hoşlanmadığımı söyledim Nikolay'a.

İçinde kendi annemi bilmem ne yapmamın geçtiği Rusça bir küfürle karışık, vahşi bir kahkaha attı. Doğrusu, Rus küfürlerinde bu öneriye oldukça sık rastlanıyor... Sonra, halimden anlamış gibi, dostça elini omzuma koydu:

– *Meister* diyeceğime örneğin *Führer* deseydim sence daha iyi mi olurdu? Şef anlamına gelen bütün Almanca kelimeler hep ürkünçtür.

Bu kez 'şef' demek için *Kapo* sözcüğünü kullanmıştı. "*Kapo* anlamına gelen bütün Almanca kelimeler..." demişti. Hâlâ gülüyordu.

– Ya Rusça? *Kapo* demek olan Rusça kelimelerin komik olduğunu mu sanıyorsun?

Başımı salladım; Rusça bilmiyordum ki...

Birdenbire gülmeyi kesti. Gözlerine sanki garip bir perde inmişti, ama hemen kayboldu. Tekrar elini omzuma koydu.

Nikolay'ı ilk gördüğümde bana bu kadar samimi, senli-benli davranmamıştı. Henüz mavi şeritli N.K.V.D. şapkası

yoktu ama gene de bir küçük şef havası vardı üstünde. Görür görmez bana doğru atılmıştı:

– Ne arıyon sen burda?

56. bloğun yüksek ranza dizilerini ayıran koridorunun ortasına dikilmiş, bölgesine girişi yasaklıyordu. Loş aydınlıkta cilalı binici çizmelerinin parladığını görüyordum. Çünkü henüz İçişleri Halk Komiserliği özel birliklerinin şapkasını taşımıyordu, ama daha o zaman bir binici pantolonuyla botları ve özenle biçilip dikilmiş bir askeri montu vardı.

Kusursuz bir küçük şef, yani...

Hiç vakit kaybetmeden havasını almak gerekiyordu, yoksa bir daha yakayı kurtaramazdım. İki aylık kamp yaşamı bana bunu öğretmişti.

– Ya sen, dedim, sen ne arıyorsun? Kavga mı? Sen benim nereden geldiğimi biliyor musun?

Bir an tereddüt etti, dikkatle kılığıma baktı. Hemen hemen yeni mavi bir gocukla gri yünlü bir pantolon vardı üstümde, çizmelerim de yepyeniydi. Doğrusu biraz duraksatıcı bir görünümdü bu, en azından biraz düşündürücü...

Ama onun gözleri ikide bir göğsüme dikilmiş kayıt numaramla onun üstünde, kırmızı kumaştan bir üçgenin içindeki S harfine takılıyordu.

Milliyetimin bu göstergesi –'S', *Spanier*, yani İspanyol demekti– onu hiç de etkilemiş görünmüyordu; belki de tam tersine... Daha önce herhangi bir İspanyol'un, Buchenwald'deki ayrıcalıklılar arasına girdiği, kamptaki iktidar çevrelerine katıldığı görülmüş müydü ki? Yoo!.. Öyleyse?.. Göğsümdeki bu S harfine dudak büküyor olmalıydı içinden.

– Kavga mı, seninle mi, dedi kendini beğenmiş bir tavırla.

O zaman, her sözcükte ortalığı çınlatarak, onu bir güzel fırçaladım. Ne *Arschloch*'luğunu bıraktım ne bok herifliğini... Ve hemen gidip bana blok sorumlusunu çağırmasını emrettim. "*Arbeitsstatistik*'te çalışıyorum ben, dedim, annadın mı? Adını sevkiyat listesinde görmek mi istiyorsun yoksa?.."

Şimdi onunla bu şekilde konuştuğumu, onu böyle bağıra çağıra azarladığımı gözümde canlandırıyorum da, kendimi oldukça gülünç, hatta, sevkiyat listesine koyup dışarı göndermekle tehdit ettiğim için, bayağı iğrenç buluyorum. Ama oyunun kuralı buydu ve Buchenwald'de uygulanan bu kuralı ben koymamıştım.

Ne olursa olsun, *Arbeitsstatistik* sözcüğü mucize yarattı. Burası kamptaki işgücünün çeşitli çalışma grupları (*Kommando*'lar) arasında paylaştırıldığı büroydu. Aynı zamanda, çoğu kez Buchenwald'den bile beter olan dış kamplara yapılan 'sevkiyatlar' da burada düzenleniyordu. Nikolay blöf yapmadığımı, gerçekten orada çalıştığımı anladı ve hemen yumuşadı.

İşte bu ilk günden itibaren benimle bayağı ahbap olmuştu Nikolay.

Ne diyordum, evet, elini omzuma koymuştu.

– İnan bana, diyordu kesik kesik, sert bir sesle. İnan bana, bir Rus *Kapo*'suna benzemek istiyorsan N.K.V.D. şapkası giymekten iyisi yoktur!

Ne demek istediğini bütünüyle kavrayamıyordum. Kavrayabildiğim kadarı ise hayli kafa karıştırıcıydı. Ama ona soru sormadım. Zaten sorsam da artık bir şey söylemeyeceği belliydi. Soldan geriye çark etmiş, beni Maurice Halbwachs'ın ranzasına götürüyordu bile.

– *Dein Herr Professor*, diye mırıldanmıştı, *kommt heute noch durch's Kamin!*

Halbwachs'ın elini tutmuştum; artık gözlerini açmaya bile mecali kalmamıştı. Sadece parmaklarından, hafif bir sıkma izlenimi şeklinde bir yanıt aldım: Hemen hemen algı eşiğinin dışında bir mesaj...

Profesör Maurice Halbwachs insan direncinin son sınırlarına gelmişti. Pis kokular içinde kendisini alıp götürmekte olan dizanteriyle birlikte yavaş yavaş içinden, özünden, boşalıyordu.

Biraz sonra, ben sadece dost bir ses duysun diye dereden tepeden bir şeyler anlatırken, birden gözlerini açtı. Korkunç, iğrenç çaresizlik, çürüyüp gitmekte olan vücudundan duyduğu utanç okunuyordu bu gözlerde. Ama bir onur ve haysiyet alevi, yenilmiş ama yıpranmamış bir insanlık kıvılcımı da vardı orada. Ölümün yaklaşışını gören, tüm çevresini dolaştığından neyin nesi olduğunu iyi bilen, getirdiği riskleri ve sorunları yüz yüze, özgürce, egemence ölçüp biçebilen bir bakışın ölümsüz ışığı da vardı.

O zaman birden paniğe kapıldım. Maurice Halbwachs'a eşlik etmek üzere bir Tanrı'yı anıp anamayacağımı bilmeksizin, ama bir duanın da gerekli olduğunun bilincinde olarak, kurumuş boğazımla, yüksek sesle ve bu sese hâkim olmaya, gerektiği gibi tonlamaya çalışarak, Baudelaire'den birkaç dize okudum. O anda aklıma gelen yalnız bu oldu.

Ô mort, vieux capitaine, il est temps, levons l'ancre...[1]

Halbwachs'ın bakışlarındaki bulanıklık azaldı, şaşırmış gibi göründü. Okumayı sürdürdüm.

... nos coeurs que tu connais sont remplis de rayons,[2]

dizesine gelince Maurice Halbwachs'ın dudaklarında hafif bir titreme belirir gibi oldu.

Gülümsedi ölürken, bakışları üstümde, dostça, kardeşçe...

Kampta S.S.'ler de vardı elbette.

Fakat onların bakışları böyle kolaylıkla yakalanamıyordu. Uzaktılar: İri ve kunt, üstümüzde, ötemizde... Bakışlarımız karşılaşamıyordu. İşi başından aşkın, telaşlı, gururlu ve küstah, fırının dumanlarının dalgalandığı solgun Buchen-

[1] Ey ölüm, ihtiyar kaptan, vakit geldi, haydi alalım demiri...
[2] ... bildiğin kalplerimiz ışınlarla dolu,

wald göğünün önünde keskin çizgilerle beliren siluetler halinde, yanımızdan geçiyorlardı.

Yine de ben ara sıra *Obersturmführer* Schwartz'ın gözlerinin içine bakabilmiştim.

Hazırola geçmek, şapkayı çıkarmak, özenle ve açık-seçik biçimde topuk vurmak ve kayıt numaramızı yüksek sesle –daha doğrusu ulurcasına– söylemek gerekiyordu bunun için. Gözlerin belli bir şeye odaklanmamış olması daha iyiydi bu sırada. Fırın dumanının dalgalanmakta olabileceği göğe dikilmesi ise daha da iyiydi. Bundan sonra, biraz cüret ve kurnazlığın da yardımıyla, söz konusu kişinin yüzüne bakılabiliyordu. O zaman Schwartz'ın gözlerinde, bakışını yakalayabildiğim an ne kadar kısa olursa olsun, okuyabildiğim şey sadece kin ve nefretti.

Hiç kuşku yok, kalın kafalı biriydi; bir tür şaşkınlığın içini kemirdiği belli oluyordu. Başka koşullarda Nikolay'ın yaptığı gibi, ama benzer dürtülerle, onun da gözü benim milliyetimi gösteren S harfinden ayrılmıyordu. O da içinden, bir İspanyol kızılının nasıl olup da Buchenwald'in iç yönetim hiyerarşisinin tepelerine çıkabilmiş olduğunu soruyor olmalıydı.

Ama güven vericiydi, yüreği ısıtıyordu *Obersturmführer* Schwartz'ın kini, onu taşıyan bakışlar ne kadar şaşkın ve yitmiş görünse de... Yaşamak için, hatta bu badireden canlı kurtulmayı denemek için, bir nedendi bize...

Böylece, en azından ilk ve kısa görüşle, arkadaşlarımın bakışları –tabii bakış diye bir şeyleri kalmışsa– kardeşçe olmalarına karşın –evet, öyleydiler, hem de nasıl– bana hep ölümü çağrıştırıyordu. Ölüm kardeşliğimizin özü, yazgımızın anahtarı, canlılar topluluğuna mensup oluşumuzun belirtisiydi. Birlikte bu ölüm deneyimini, bu karşılıklı merhameti yaşıyorduk. Varlığımız bununla tanımlanıyordu: İlerleyen ölümde başkasıyla birlikte olmak... İlerleyen değil de, daha çok içimizde olgunlaşan, ışıklı bir hastalık gibi, bizi yutacak keskin bir ışık gibi vücudumuzu saran ölümde... Çok geçme-

den ölecek olan bizler, hepimiz, özgürlükten hoşlandığımız için, bu ölümün kardeşliğini seçmiştik.

Can çekişen Maurice Halbwachs'ın bakışı bana işte bunu öğretmişti.

Buna karşılık, S.S.'in tedirgin bir kinle dolu, ölüm taşıyan bakışı ise beni yaşama; delice bir süregitmek, hayatta kalmak, yani onun ardına kalmak arzusuna; karşı durulmaz bir başarma –bunu başarma– istem ve kararlılığına gönderiyordu.

Peki bugün, bu nisan gününde, Avrupa'nın üstüne çöken kıştan, demir ve ateş yağmurundan sonra, önümdeki İngiliz üniformalı üç subayın dehşet dolu çılgınca bakışları beni neye gönderiyor?

Hangi dehşete, hangi çılgınlığa?

2

KADDİŞ

Birden arkamızdan bir ses geldi.

Ses mi dedim? Hayır, daha çok bir mızıldanma... Yaralı bir hayvanın boğuk iniltisi gibi bir şey... Ölüm çağrıştıran, kanı donduran bir tür ezgi...

Açık havaya çıkmak üzereyken barakanın eşiğinde donup kalmıştık. Albert'le ikimiz, içerinin pis kokulu loşluğu ile dışardaki nisan güneşini ayıran çizgide, taş kesilmiş duruyorduk. Karşımızda tek tük bulut parçalarıyla beneklenen duru mavi bir gök vardı. Küçük Kamp'ın baraka ve çadırlarının ötesinde, yeşilin hâkim olduğu orman kütlesi çevremizi sarıyor, uzakta Thuringen dağları yükseliyordu. Başka deyişle, Goethe'yle Eckermann'ın da Ettersberg Tepesi'nde gezerken seyretmiş olabilecekleri ebedi manzaraydı önümüzdeki...

Ama duyduğumuz, bir insan sesiydi, ne olursa olsun... Gırtlaktan gelen, gerçekdışı bir ırlayış, bir tür ezgi...

Albert'le ben etkilenmiş, eşikte kalakalmıştık.

Albert kısa boylu, eskimez-aşınmaz, neşesini –en azından olumlu tavrını– hiç yitirmez bir Macar Yahudisi'ydi. O gün son bir teftiş turu için onunla birlikte barakaya gitmiştim. İki günden beri Auschwitz'den ve Polonya'daki kamplardan sağ kurtularak Buchenwald'e getirilmiş olan Yahudileri bulup gruplandırmaya çalışıyorduk. Özellikle çocuklar

ve gençler S.S. karargâhına ait bir binada toplanıyordu. Albert bu kurtarma harekâtının sorumlusuydu.

Kanımız donmuş olarak, o ad konmaz loşluğa geri dönmüştük. Bu insanlık-dışı insan sesi nereden geliyordu? Çünkü az önce barakanın ortasındaki koridoru boydan boya geçerek her yeri araştırmış ve canlı kimse olmadığını saptamıştık. Yataklardaki bütün yüzler orta boşlukta yürüyen bize dönüktü. Paçavralarla kaplı iskelet gibi vücutlar, üst üste, iç içe, bazen ürkütücü bir hareketsizlik içinde donmuş, üç katlı ranzanın kerevetlerine uzanmışlardı. Bakışlar adeta zorla, boyunlar burularak döndürülmüşçesine, hep ortadaki koridora, bize yönelikti. Yuvalarından fırlamış onlarca göz, önlerinden geçen bizi seyrediyordu.

Bize bakıyorlardı, ama görmeden...

Küçük Kamp'ın bu barakasında hayatta kalabilmiş kimse yoktu. O iri iri açılmış, dünyanın dehşeti karşısında yuvalarından fırlamış, gözbebekleri genişlemiş, gizem dolu ve suçlayıcı gözler, feri sönmüş, bakışları ölmüş gözlerdi.

Albert'le ben bu yapışkan sessizliğin içinden boğazımız sıkılarak, adeta ayaklarımızın ucuna basarak geçmiştik. Ölüm bu donmuş gözlerden oluşan kuyruğunu dünya madalyasının öteki yüzüne, bu cehennem manzarasına karşı açmış bir tavus kuşu gibi kabarıyordu sanki...

Albert ara sıra ranzaların tahtaları üzerine yığılmış karmakarışık cesetlere eğilip yokluyordu – doğrusu ben bu cesareti gösterememiştim. Vücutlar yerlerinden kütük gibi, tek parça halinde oynuyordu. Albert güçlü elleriyle bu kuru odunları kenara itiyor, canlı birini bulmak umuduyla aralarında oluşmuş boşlukları, kovukları araştırıyordu.

Ama sözünü ettiğim o 14 Nisan 1945 günü, burada canlı var gibi görünmüyordu. Başının çaresine bakabilecek kadar sağlam durumdaki bütün tutsaklar, kampın kurtuluş anonsunu duyar duymaz kaçmış olmalıydılar.

Bu 14 Nisan tarihinden eminim, onu güvenceyle ileri sürebiliyorum. Oysa hayatımın, Buchenwald'in kurtuluşu ile benim Paris'e dönüşüm arasında kalan bölümü şimdi hayli

bulanık, unutulmuşluk sisleriyle perdelenmiş... Unutulmuşluk değilse bile bir belirsizlik içinde...

O zamandan beri günleri, geceleri saydığım çok oldu. Ne yaparsam yapayım hep şaşırtıcı bir sonuca varıyorum. Buchenwald'in kurtuluşu ile benim Paris'e dönüşüm arasında on sekiz gün geçti, burası kesin. Ama bu zaman diliminden benim belleğimde ancak tek tük imgeler kalmış. Kuşkusuz çiğ bir ışıkla aydınlanmış parlak imgeler, ama etraflarında sisli, karanlık birer hâle var. Olsa olsa bir yaşamın birkaç kısa saatini doldurabilir bunlar, daha fazlasını değil...

Bu dönemin başlangıç tarihini saptamak zor değil, tarih kitaplarında yazıyor: 11 Nisan 1945, Buchenwald'in kurtuluş günü... Benim Paris'e geliş tarihim de hesaplanabilir, ama kullandığım nirengi noktalarını sayarak canınızı sıkmayacağım. Şu kadarını söyleyeyim, 1 Mayıs'ın arifesinden bir gün önceydi, demek ki 29 Nisan oluyor. Tam tamına istenirse, o gün öğleden sonra... Ben Paris'e, Vaugirard Sokağı'na, Peder Rodhain'in yönettiği tutsakları yurda geri getirme misyonunun bir konvoyuyla, 29 Nisan 1945 günü öğleden sonra geldim.

Olasılıkla gereksiz, belki biraz da garip olan bütün bu ayrıntıları size vermemin nedeni, belleğimin yerinde olduğunu; yaşama, yaşam denen ortama geri dönüşümden önceki iki uzun haftalık dönemi hemen hemen unutmuşsam bunun bellek zayıflamasından olmadığını göstermektir.

Yine de gerçek ortada: Ben bu dönemden, söz konusu iki haftanın ancak birkaç saatini doldurabilecek bölük pörçük, dağınık birtakım anılar saklayabilmişim sadece. Gerçi çiğ bir ışıkla parlayan sivri anılar bunlar, ama olmayışın gri sisleriyle sarılı... Olmayış içinde yüzmeseler bile çok güç yakalanabilen belli belirsiz anılar...

Evet, ne diyordum, o gün 14 Nisan 1945'ti.

Sabah kalktığımda bunun, çocukluğumun, belleğimde iz bırakmış önemli bir günü olduğunu düşünmüştüm: 1931 yılında bu gün İspanya'da cumhuriyet ilan edilmişti. Kenar

mahallelerde toplanan kalabalık, başının üstünde dalgalanan bayraklardan oluşmuş bir ormanla, Madrid'in merkezine doğru akıyordu. Cumhuriyetçi partilerin önderleri, sevinç ve biraz da şaşkınlık içinde, "Bir cam bile kırmadan rejimi değiştirdik!" diye haykırışıyorlardı. Ama Tarih beş yıl sonra kanlı bir iç savaşla bu eksiği tamamladı.

Her neyse, 14 Nisan 1945 günü Buchenwald'deki Küçük Kamp'ın bu barakasında hayatta kalmış kimse yoktu. Sadece dünyadaki dayanılmaz dehşete doğru kocaman açılmış sönük gözlerin ölü bakışları vardı. El Greco'nun figürleri gibi eğrilip bükülmüş cesetler, belki de son bir yardımın çıkıp gelebileceği umulan orta koridora olabildiğince yakın bulunmak için, ölmeden önce olanca güçlerini toplayıp ranzalarının kenarlarına kadar sürünmüş olmalıydılar. Bekleyişin bunaltısı içinde donmuş sönük bakışlar herhalde sonuna dek birdenbire çıkagelip kendilerini kurtaracak birilerinin yolunu gözlemişlerdi. Gözlerde okunan umutsuzluk bu bekleyişin, umudun bu son direnişinin, ölçüsünü veriyordu bize...

O anda, önceki gün karşıma çıkan üç Müttefik subayının gözlerindeki tedirgin, güvensiz ve dehşetle karışık şaşkınlığı anlayıvermiştim. Gerçekten de benim bakışım, barakada bizi, Albert'le beni, seyreden ölü gözlerde okunan dehşet ve çaresizliğin yüzde birini bile yansıtmış ise, İngiliz üniformalı üç subayın bu bakıştan dehşete düşmelerine hiç şaşılabilir miydi?..

– Duydun mu, dedi Albert, bir mırıltıyla birlikte.

Aslında bu bir soru değildi. İşitmemiş olamazdım. Şarkı söyler gibi çıkan bu hıçkırığı, garip ritimli bu hırıltıyı, öbür dünyadan gelen bu rapsodiyi pekâlâ duyuyordum.

Dışarı doğru döndüm: Ilık nisan havası, masmavi bir gök... Bir ciğer dolusu baharı içime çektim.

– Bu ne acaba, diye sordu Albert, alçak ve heyecansız bir sesle.

– Ölüm, dedim, başka kim olabilir ki?..

Albert eliyle canının sıkıldığını gösteren bir hareket yaptı.

Öyle ya, kadavra yığınının altında bir yerlerden ölüm şakıyordu işte... Ölümün yaşamı kendini duyuruyordu bir bakıma... Ölümün can çekişmesi, onun çevreye ışıyan uğursuzca konuşkan varlığı... Ama ne gereği vardı bu apaçık gerçeğin üstünde bu kadar durmanın?.. Albert'in jesti işte bütün bunları dile getirir gibiydi. Gerçekten de neye yarardı bu?

Sustum.

Krematoryumun fırını üç günden beri çalışmıyordu. Kamptaki uluslararası komiteyle Amerikan askeri yönetimi ölümden paçayı kurtaran on binlerce kişiyi beslemek, giydirmek, bakmak ve gruplamak amacıyla Buchenwald'in temel hizmet birimlerini tekrar devreye soktuklarında, fırını da çalıştırmak kimsenin aklına gelmemişti. Gerçekten de bu düşünülemezdi bile. Bu fırının dumanı bir daha gözükmemek üzere dağılmalıydı; manzaranın üzerinde onun tekrar dalgalandığını görmek söz konusu olamazdı. Fakat insanlar artık duman olup uçmuyorduysa da ölüm henüz iş başından tamamıyla uzaklaşmış değildi. Krematoryumun sonu ölümün de sonunu getirmemişti. Ölüm sadece, duruma göre kalın veya ince, üzerimizden uçmayı kesmişti, o kadar. Artık ele gelmez gri bir kül gibi manzaranın üzerinde dolaşan, hemen hemen maddesiz bir duman biçiminden çıkmış, --deyim yerindeyse– yeniden ete kemiğe bürünmüştü. Hâlâ günlük besinini oluşturan, bir deri bir kemik düzinelerce cesette yeniden somut varlık kazanıyordu.

Salgın hastalık tehlikesinden sakınmak için Amerikan askeri yetkilileri cesetlerin toplanıp kimliklerinin saptanmasına ve ortak çukurlara gömülmesine karar vermişlerdi. İşte bu uygulama çerçevesinde Albert'le ben o gün Küçük Kamp'ta son bir denetleme turnesine çıkmıştık. Buchenwald'in kurtuluşundan beri yeniden canlanan kolektif yaşama kendiliklerinden katılamayacak kadar zayıf olmakla birlikte sağ kalmayı her nasılsa başarmış birileri belki vardır diye umutla araştırıyorduk.

Albert'in beti benzi atmıştı. Sese kulak verdi, kolumu acıtırcasına sıktı. Birdenbire heyecandan titremeye başladı.

– Yiddiş, diye bağırdı. Yiddişçe konuşuyor!..

Bakın hele... Demek Ölüm Yiddişçe konuşuyormuş...

Bu hayalet ezginin bana hiçbir anlam ifade etmeyen gırtlaksı seslerini algılamak, daha doğrusu çıkarsamak, için Albert benden daha yetkiliydi elbette.

Aslına bakılırsa ölümün Yiddiş dili konuşmasında şaşılacak bir şey yoktu. Şu son yıllarda ister istemez öğrenmek zorunda kaldığı bir dildi bu... Öteden beri zaten bilmiyorduysa tabii...

Albert beni kolumdan tuttu –kuvvetle sıkıyordu kolumu– ve tekrar barakanın içine sürükledi. Orta koridorda birkaç adım yürüyüp durduk. Kulak kabartıp sesin nereden geldiğini anlamaya çalıştık. Albert'in solunumu tıkanma noktasına gelmişti.

– Ölüler duası bu, diye mırıldandı.

Omuzlarımı silktim. Cenaze duası olmayıp da ne olacaktı yani?.. Ölümün tutup da bize komik şarkılar söylemesini kim bekler? Ya da sevgi sözleri fısıldamasını?..

Bu ölüler duasını kılavuz alıp yürümeye başladık. Ara sıra ölüm susuyor, ezginin kaynağına yönelmek imkânsızlaşıyor, o zaman nefesimizi tutarak durup beklememiz gerekiyordu. Ama sonra tekrar başlıyordu: Hiç aşınmıyordu ölümün bu sesi, ölümsüzdü.

Derken birdenbire, tam el yordamıyla koridora açılan dar bir yan aralığa dönerken, hedefe ulaşıyoruz gibi geldi bana. Yırtık, boğuk, mırıltılı ses artık çok yakınımızdaydı.

Albert ezgili hırıltının yükseldiği ranzaya doğru atıldı.

İki dakika sonra, ağzından ölümün bize şarkısını söylediği can çekişen canlıyı ceset yığınının altından çıkarmıştık. Şarkısını değil duasını desek daha doğru olacak... Neyse, onu barakanın kapısına, nisan güneşine kadar taşıdık. Albert'in toplayıp getirdiği paçavra yığınının üzerine uzattık. Adamın gözleri kapalıydı, ama güçlükle duyulan boğuk sesiyle ilahisine devam ediyordu.

Ben ömrümde Haça Gerilen'in yüzüne bu kadar benzeyen bir insan suratı görmedim. Roman sanatı ürünü soğuk ama huzurlu bir Mesih yüzünü değil, gotik İspanyol Mesihleri'nin acıdan allak bullak olmuş yüzlerini andırıyordu. Mesih haça gerilmişken Yahudilerin ölüler duasını okumuyordu elbette. Ama bu bir ayrıntı: Sanırım ilahiyat açısından Mesih'in kaddiş'i okumasına hiçbir engel yoktu.

Beni burada bekle, dedi Albert itiraz kabul etmez bir edayla. Ben *Revier*'e[1] koşup bir sedye bulayım!

Birkaç adım gitti, sonra geri geldi.

– İlgileneceksin ha!..

Bu uyarı bana o kadar aptalca, hatta yersiz geldi ki öfkelendim, ters karşılık verdim:

– Sence n'apmam gerekiyor buna? Tatlı tatlı sohbet mi edeyim? Yoksa ben de ona bir şarkı mı söyleyeyim?.. Örneğin, *La Paloma*, olur mu?..

Ama Albert hiç tınmadı, inadından da vazgeçmedi:

– Yanından ayrılmayacaksın, hepsi bu!

Ve kampın revirine doğru koşar adım uzaklaştı.

Yatan adama döndüm. Gözleri kapalı hâlâ ilahisine devam ediyordu. Ama sesi tükeniyor gibi geldi bana.

Bu *La Paloma* hikâyesi öylesine, damdan düşer gibi gelmişti aklıma. Ama iyi anımsayamadığım bir şeyi belleğime çağırıyordu. Ya da anımsamam gereken bir şey olduğunu anımsatıyordu diyelim. Belleğimi biraz kurcalarsam anımsayabileceğim bir şey... *La Paloma*! Şarkının başlangıcı aklıma geldi. Bir hayli tuhaf ama, bu başlangıcı nedense Almanca olarak anımsıyorum:

Kommt eine weisse Taube zu dir geflogen...

La Paloma'nın başlangıcını dişlerimin arasından Almanca olarak söylüyorum. Ve şimdi hangi öyküyü hatırlamam gerektiğini biliyorum.

[1] "Revir!" (Y.)

Onu gerçekten ve –oldu olacak– bilerek, isteyerek hatırlıyorum.

Alman askeri genç, uzun boylu ve sarışındı. Kafalardaki Alman imgesine tamamen uygundu; yani ideal bir Alman'dı. Olay bir buçuk yıl önce, 1943'te geçiyordu. Mevsim sonbahar, yer Semur-en-Auxois yöresi... Irmağın bir kıvrımında suyu tutan bir tür doğal baraj oluşmuştu. Suyun yüzü burada hemen hiç kımıldamıyordu, güz güneşi altında sıvı bir ayna gibi... Ağaçların gölgeleri erimiş kalaydan bu yarı saydam aynanın üzerinde oynaşıyordu.

Genç Alman motosikletinin üzerinde, kıyıya inen yokuşun başında belirmişti. Motosikletin motoru hafif hafif hırıldıyordu. Yokuştan aşağı suya doğru inmeye başladı.

Julien'le ben bekliyorduk.

Ama tabii ille de bu Alman'ı, bu sarışın mavi gözlü çocuğu bekliyor değildik. (Dikkat: Burada uydurma var. O sırada gözlerinin rengini görmüş olamam. Ancak daha sonra, öldürdükten sonra, olabilir bu... Ama bana gözleri maviymiş gibi geliyor işte...) Bir Alman bekliyorduk sadece, hangisi olsa olurdu. Wehrmacht askerlerinin akşama doğru gruplar halinde buraya gelip serinlemek alışkanlığında olduklarını öğrenmiştik. Aslında Julien'le ikimiz buraya çevreyi incelemeye ve bölgedeki çetecilerin de yardımıyla pusu kurmaya elverişli olup olmadığını görmeye gelmiştik.

Fakat bu Alman yalnız görünüyordu. Ardından yokuşun başında hiçbir başka motosiklet veya herhangi bir araç belirmemişti. Gerçi her günkü gezinti saati de daha gelmemişti ama... Henüz kuşluk vaktiydi.

Suyun kenarına kadar geldi, motosikletinden inip sacayağını açarak aracını park etti. Ayakta, derin Fransa'nın tatlı havasını içine çekerek, montunun düğmelerini çözdü ve göğsünü açtı. Rahat olduğu görülüyordu, ama ihtiyatı da elden bırakmamıştı: Bir kayışla boynuna asılı makineli tüfeği yatay olarak göğsünde duruyordu.

Julien'le bakıştık. İkimizin de aklına aynı fikir gelmişti.

Alman yalnızdı; bizimse Smith-Wesson'larımız yanımızdaydı. Alman'la aramızdaki mesafe de uygundu, tam olarak silahlarımızın menzili içinde bulunuyordu. Ele geçirilecek bir motosikletle bir mitralyöz de vardı.

Sütre gerisinde, pusudaydık; karşımızda mükemmel bir hedef vardı. Bu nedenle Julien de ben de aynı anda aynı şeyi düşündük.

Derken birdenbire genç Alman askeri gözlerini göğe çevirerek şarkı söylemeye başladı:

Kommt eine weisse Taube zu Dir geflogen...

Birden irkildim; Smith-Wesson'umun namlusunu ardına saklandığımız kayaya çarparak gürültü çıkarayazdım. Julien öyle bir bakış baktı ki başıma yıldırım düştü sandım.

Belki de bu şarkı hiçbir şey anımsatmıyordu Julien'e. Belki bunun *La Paloma* olduğundan bile haberi yoktu. Biliyorduysa bile *La Paloma* herhalde hiçbir şey uyandırmıyordu içinde. Oysa ben! Çocukluk, kilerde şarkı söyleyen hizmetçiler, parklardaki özel müzik kulübelerinde, sayfiyelerin gölgeli meydanlarında konser veren bando-mızıka toplulukları ve *La Paloma*! Bu şarkıyı duyar da nasıl yerimden hoplamazdım?..

Alman, şarkısına devam ediyordu, o güzel sarışın sesiyle...

Elim titremeye başladı. *La Paloma*'yı söyleyen bu genç askere ateş etmem artık olanaksızdı. Çocukluğumun bu ezgisini, bu nostalji dolu melodiyi söylemesi sanki onu birden suçsuz ve kusursuz kılıyordu. Kişi olarak suçsuz demek istemiyorum. Belki de o açıdan nasıl olsa suçsuzdu, *La Paloma*'yı söylemese bile... Hitler'in yönetimi altında Alman olarak doğmaktan, bir işgal ordusunun üyesi olmaktan ve istemeyerek de olsa faşizmin vahşi kaba kuvvetini temsil etmekten de aklanıyordu böylece... Yani sırf *La Paloma*'yı söylediği için, varlığının bütünü içinde, töz olarak suçsuzlaşıyordu benim gözümde. Biliyorum, saçmaydı bu. Ama n'apayım,

bir sonbahar sabahının arılığı içinde, bir Fransa köşesinin derin ve okşayıcı tatlılığında, *La Paloma*'yı söyleyen bu genç Alman'a göz göre göre ateş etmek elimden gelmiyordu işte...

Smith-Wesson'umun antipas boyayla kızıla boyanmış uzun namlusunu indirdim.

Julien yaptığımı gördü, o da kolunu indirdi. Herhalde içinden 'Ne oluyor buna?' diye sorarak, kaygılı bakışlarla beni süzdü.

Ne olacak, *La Paloma* oluyordu bana! İspanya'daki çocukluğum şamar gibi suratıma iniyordu.

Bu arada genç asker de sırtını dönmüş, sacayağının üstünde hareketsiz duran motosikletine doğru gidiyordu.

O zaman, silahımı iki elimle kavradığım gibi Alman'ın sırtına nişan aldım ve Smith-Wesson'un tetiğini çektim. Yanı başımda Julien'in tabancasının patlamalarını da işittim; o da birkaç el ateş etmişti.

Alman askeri şiddetle sırtından itilmiş gibi ileri doğru sendeledi. Gibisi fazla, mermilerin ani vuruşuyla gerçekten de sırtından itilmişti. Boylu boyunca yere serildi.

Ben de yere yıkılmış, yüzümü otlara gömmüş, kuduz bir öfkeyle bizi koruyan kayayı yumrukluyor, yakası açılmadık küfürler savuruyordum.

Sesim gittikçe yükseliyordu. Julien korkuya kapıldı. Beni sarsıyor, silkeliyor, adeta uluyarak sinir krizine kapılmanın sırası olmadığını, kaçmak gerektiğini anlatmaya çalışıyordu. Alman'ın motosikletini ve makinelisini de almamız lazımdı.

Doğru söylüyordu, yapacak başka şey yoktu.

Kalktık, suyun içinde doğal bir baraj gibi sıralanmış taşların üzerinden koşa koşa ırmağı geçtik. Julien cesedi çevirdikten sonra tüfeğini aldı. Gerçekten de gözleri maviydi Alman'ın, şaşkınlıktan iri iri açılmış gözler...

Çeyrek turda çalışmaya başlayan motosikletin üzerinde oradan hızla toz olduk.

Bu daha önce de anlatmış olduğum bir öyküdür.

Hayır, Yiddiş dilinde ölüler duasını okuduğu için Albert'le birlikte bulduğumuz her nasılsa ölmemiş Yahudi tutsağın öyküsünden söz etmiyorum. Bu öyküyü ilk kez anlatıyorum burada. Şimdiye dek anlatmadığım öykülerdendir bu. Yaşadığım bütün bu ölümü anlatabilmek için bana birkaç ömür gerek. Bu ölümü sonuna dek anlatabilmek, ne sonsuz çaba!..

Alman askerin öyküsüydü daha önce anlattığım... Semur-en-Auxois yakınlarında Julien'le birlikte vurduğumuz sarışın ve yakışıklı genç Alman askerinin öyküsü... Irmağın adını hatırlamıyorum; belki de hiçbir zaman bilmedim. Yalnız ayın eylül olduğunu, manzaranın bir ucundan öbür ucuna eylül olduğunu hatırlıyorum. Eylülün tatlılığını, huzurlu mutluluklara, insan emeğinin ufuklarına o kadar uygun bir doğal çevrenin tatlılığını anımsıyorum. Bu manzaranın bana Jean Giraudoux'yu, Fransa'nın güzellikleri karşısında onun duyduğu heyecan ve coşkuyu hatırlattığını anımsıyorum.

Alman askerinin öyküsünü *L'évanouissement*[1] adlı kısa bir romanda anlatmıştım. Okursuz bir kitap olmuştu bu. Herhalde bu yüzden olacak, *La Paloma*'yı söyleyen genç Alman'ın öyküsünü burada bir kez daha anlatmaktan kendimi alamadım. Ama sadece bu yüzden de değil. Öykünün gerçeğe bütünüyle uygun olmayan *L'évanouissement*'daki ilk versiyonunu düzeltmek için de... Yanlış anlaşılmasın, bu öyküde, ilk versiyon da dahil, her şey gerçektir. Irmak gerçektir, Semur-en-Auxois benim uydurduğum bir kent değildir, Alman *La Paloma*'yı gerçekten söylemiştir ve biz de onu gerçekten öldürdük.

Fakat bu Alman askeri olayında ben Julien'le birlikteydim, Hans'la değil. *L'évanouissement*'da Hans'tan söz ettim, gerçek bir kişiliğin yerine bu uydurma kişiliği koydum. Julien gerçek bir kişiydi: Direnişçilerden söz ederken hep 'yurtseverler' diyen genç bir Burgonyalı... Jakobenlerin dilinden kalma bu deyişe bayılıyordum. Bölgedeki çeteler arasında oradan oraya dolaşırken benim arkadaşımdı Julien. Emrinde

[1] Bayılma, kendinden geçme. (Y.)

çalıştığım, Henri Frager'in 'Jean-Marie Action' örgütü hesabına paraşütle atılan silahları ilgililere dağıtıyorduk. Julien önden çekişli arabaları ve motosikletleri Yonne ve Côte-d'Or illerinin bozuk yollarında yıldırım gibi sürüyordu. Bu gece yarışlarının heyecan ve coşkusunu onunla paylaşmak büyük zevkti. Julien'le birlikte, *Feld*'in devriyelerini aptala çeviriyorduk. Ama bir gün Julien pusuya düştü. Kendini delice savunduysa da başaramadı. Smith-Wesson'unun son mermisini kendi kafasına sıkmak zorunda kaldı.

Buna karşılık, Hans Freiberg uydurma bir kişilikti. Onu ben, bir de Yahudi arkadaşım olsun diye uydurmuştum. (Michel'le ben *Le Grand Voyage*'da ona *Ondine*'in anısına– Hans von Freiberg zu Freiberg adını veriyorduk.) O dönemde yaşamımda birçok Yahudi dostum olmuştu, bir tane de bu romanda olsun istiyordum. Benim gerçek Yahudi arkadaşlarımı temsil eden bu uydurma Yahudi arkadaş Hans'ın öyküye sokulma nedenleri *L'évanouissement*'da da örtülü biçimde gösteriliyor zaten... Şöyle deniyor orada:

"Hans'ı kendi kendimizin en lekesiz, düşlerimize en yakın imgesi olmak üzere icat edecektik. Alman olacaktı, çünkü biz enternasyonalisttik: Pusuda her Alman askerini öldürürken aslında bir yabancıya değil kendi burjuvazilerimizin, yani kendi ülkelerimizde değiştirmek istediğimiz sosyal ilişkilerin, en öldürücü ve en belirgin özüne nişan alıyorduk. Yahudi olacaktı, çünkü her türlü baskı ve zulümü ortadan kaldırmak istiyorduk; oysa Yahudi, edilgin ve yazgısına razı da olsa, ezilenin dayanılmaz, hoşgörülemez tipini temsil ediyordu..."

Hans'ı işte bu nedenlerle uydurdum ve Alman askerinin *La Paloma*'yı söylediği gün yanıma yerleştirdim. Ama gerçekte o gün yanımdaki Julien'di. Julien, Burgonyalıydı ve direnişçilerden söz ederken 'yurtseverler' diyordu. *Feldgendarmerie* tarafından yakalanmamak için kendi kafasına bir kurşun sıktı.

İşte şimdi gerçek, olduğu gibi ortaya konmuş oldu: Zaten daha önce de gerçek olan bu öykünün bütün gerçekliği...

Ölüler duasını mırıldanan, her nasılsa sağ kalmış Yahudi ise tam anlamıyla gerçek. O kadar gerçek ki, işte orada, gözümün önünde ölüp duruyor.

Artık kaddiş'i duymuyorum. Ölümün Yiddişçe şarkısını işitmiyorum. Anılarıma dalmış, dikkat etmez olmuşum. Ne kadar zamandır duayı kesmişti acaba? Benim bir anlık dikkatsizliğimden yararlanarak gerçekten ölmüş müydü yoksa?..

Eğildim, göğsünü yokladım. Galiba göğüs boşluğunda hâlâ bir şey kımıldıyordu. Çok uzaktan gelen, hemen hemen sessiz bir çarpıntı: Soluğu kesilip kaybolan bir mırıltı, duran bir kalp gibi geliyor bana...

Oldukça dokunaklı bir sahne...

Yardım arar gibi etrafıma bakınıyorum. Boşuna; kimsecikler yok. Küçük Kamp Buchenwald'in kurtuluşunun ertesi günü boşaltılmış, sağ kalanlar ana kampın daha rahat olan binalarına veya Totenhoff S.S. Tümeni'nin eski kışlalarına yerleştirilmişti.

Etrafıma bakınıyorum, kimsecikler yok. Sadece her zaman olduğu gibi Ettersberg'in bu yamacında esen rüzgârın soluğu duyuluyor. Baharda olsun, kışın olsun, ılık olsun, dondurucu olsun, Ettersberg'de rüzgâr hep eser. Goethe'nin Tepesi'nde, krematoryumun dumanlarının üstünde, dört mevsim rüzgâr vardır.

Küçük Kamp'ın ortak helalarının bulunduğu barakanın arkasındayız. Bu kamp Ettersberg Tepesi'nin eteğinde, tepeyle yemyeşil ve verimli Thuringen Ovası'nın kavuşum çizgisinde bulunuyor ve adı geçen ortak hela barakasının çevresine yayılıyor. Çünkü Küçük Kamp'ın barakalarında ne ayrı hela ne de yıkanma yeri vardı. Gündüz barakalar normal olarak boş olurdu. Çünkü karantinadaki bütün tutsaklar, başka bir yere nakledilinceye ya da Buchenwald'in üretim sisteminde sürekli bir göreve verilinceye kadar, çeşitli angaryalara gönderilirlerdi. Bunlar genellikle çok yorucu işler olurdu, çünkü eğitim, yani cezalandırma amaçlıydılar: "Şimdi gününüzü görürsünüz!"

Örneğin taşocağı angaryası: *Steinbruch*. Ya da *Gärtnerei*, yani bahçıvanlık... Buna yumuşatılmış bir ifadeyle bu ad verilmişti, ama hepsinin en kötüsü bu idi. Kalın sırıklara asılı kocaman ağaç tekneleri ikişer kişilik takımlar halinde, cop darbeleri altında koşar adım taşımak gerekiyordu. Tutsaklar açıkgöz ve hızlı davranıp eşleşmeleri kendileri yapmazlarsa bu iş *Kapo*'lara kalıyordu. Çoğunlukla umutsuz, dolayısıyla sadist yaşlı tutsaklar olan bu adamlar da, taşıma işini olabildiğince güçleştirmekten başka fizik yetenekleri çok farklı olan bu insanların arasında doğması kaçınılmaz olan düşmanca duyguları da kışkırtmak amacıyla, birbiriyle en uyumsuz kişileri –örneğin kısa boylu bir şişmanla upuzun ve zayıf birini, bir devle bir cüceyi– bulup eşleştiriyorlardı. Taşınan tekneler ağızlarına kadar, S.S.'lerin sebze bahçelerine atılacak doğal gübreyle doluydu. Bu nedenle tutsaklar arasında bu işe 'bok angaryası' deniyordu.

Bu yüzden, hava nasıl olursa olsun, ışıklar söndürülmeden önce veya şafakta, doğal ihtiyaçlar için karantina kampından –Küçük Kamp– çıkıp ortak hela binasına gitmek gerekiyordu. Burası kaba beton zemini daha ilk sonbahar yağmurlarında çamura kesen bir tür çıplak hangardı. Duvarlar boyunca, zorunlu sabah temizliği için gereken çinko lavabolarla soğuk su muslukları diziliydi. S.S. komutanlığında salgın hastalık tehlikesi saplantı halindeydi. Dev boyutlarda ve ürkütücü bir bit resmi taşıyan iğrenç derecede gerçekçi kocaman bir afiş, barakanın içinde S.S. lerin hijyen sloganını herkese duyuruyordu: *Eine Laus, dein Tod!* Slogan birkaç dile çevrilmiş, bu arada Fransızca'sında bir imla yanlışı yapılmıştı: *Un poux, ta mort*![1] Koca hangarın ortasında da boylu boyunca ortak lağım çukuru bulunuyordu. Üzerine bir uçtan bir uca kabaca yontulmuş iki kalas uzatılmıştı. Bir sürü insan uzun sıralar halinde bunların üzerine dizilip sırt sırta kakalarını yapıyorlardı.

Yine de, binayı sürekli olarak bir sis gibi dolduran dışkı ve idrar buğusuna ve insanın burnunun direğini kıran pis ko-

[1] Bir bit senin ölümün demek!

kuya karşın, Küçük Kamp'ın hela barakası bayağı konuksever ve rahatlatıcı bir yer; insanın vatandaşlarıyla, mahalle arkadaşları veya dağdaki direnişçi yoldaşlarıyla buluşabildiği bir tür sığınaktı. Haberler, anılar, gülüşler, birkaç tutam tütün, biraz umut... gibi şeylerin, kısacası yaşamın, değiş tokuş edilebildiği bir mekân... Uzun lafın kısası, Küçük Kamp'ın iğrenç helası bir özgürlük ortamıydı. Çıkan mide bulandırıcı kokular yüzünden S.S.'ler ve *Kapo*'lar bu binaya girmekten tiksinirlerdi. Böylece burası bütün Buchenwald'de, bir toplama kampı sisteminin işleyişinin ayrılmaz öğesi olan zorbalığın en az hissedildiği köşe oluyordu.

Gündüz, çalışma saatleri içinde, helaya sadece sakatlar ve karantina bloklarında kalan, angaryadan bağışık tutulan hastalar gelirdi. Fakat akşam olur olmaz, akşam yoklamasının bitiminden ışıkların söndürülmesine kadar, hela asıl amacına uygun olarak doğal ihtiyaçların giderilme yeri olmakla kalmaz, bir hayal ve umut pazarı; bir dilim kara ekmek ya da birkaç *maçorka* izmariti karşılığında en akla gelmez nesnelerin değiş tokuş edildiği bir *suk*; ve nihayet bir kardeşlik ve direnme söyleminin geçer akçesi, bozuk parası olan sözlerin değiş tokuş edildiği bir agora haline gelirdi.

Zaten ben de en iyi karantina arkadaşlarımın birkaçıyla bu hela binasında tanışmıştım: Serge Miller, Yves Darriet, Claude Francis-Boeuf gibi... Hepimiz aynı 62'nci bloktaydık; 1944 Ocak'ında, Fransa hapishanelerini ve Compiègne'deki kampı boşaltan kütlesel taşınma sırasında getirilmiştik buraya. Bu iş, zihniyet hakkında oldukça ipucu veren bir askeri geleneğe göre, *Meerschaum* (Deniz köpüğü) ve *Frühlingswind* (Bahar rüzgârı) gibi şairane adlar verilen, art arda iki büyük sürgün operasyonu ile gerçekleştirilmişti.

Hiçbir mantığa sığmayan ama kesinlikle uyulması gereken kurallarla dolu Buchenwald yaşamının garip gerçekleriyle karşılaşınca iyice pusulayı şaşırmış, amansızca angaryaya koşulan, 62'nci bloğun bu perişan ve pejmürde kalabalığı içinde, bizi aynı kültürel ve moral evrene bağlayan ortak noktaları nasılsa ayırt etmiş, keşfetmiştik. O ortak helalarda;

sidik, dışkı, sağlıksız ter ve geniz yakan *maçorka* tütünü kokularının birbirine karıştığı o dayanılmaz ortamda bulmuştuk birbirimizi. Paylaştığımız aynı izmaritin, aynı silinmişlik izleniminin, gerçekleşmesi olası görünmeyen bir canlı kalma umudu uğruna içimizde yanan aynı dövüşken ve kardeşçe merakın sayesinde ve çevresinde bir araya gelmiştik.

Daha doğrusu, paylaşılacak bir ölümün...

Unutamadığım bir akşam, Darriet'yle ben orada, aynı izmaritten sırayla tadına doyulmaz nefesler çekerken, caz müziği ve şiire ortak bir tutkunluğumuz olduğunu keşfettik. Biraz sonra, ışıkların söndürüleceğini haber veren ilk düdük sesleri duyulmaya başlarken, Miller de gelip bize katıldı. O sırada biz birbirimize şiir okuyorduk: Darriet, Baudelaire'den bir parça okumuştu, ben de ona Paul Valéry'nin *La fileuse*'üyle karşılık veriyordum. Miller gülerek ikimizi de fanatik milliyetçilikle suçladıktan sonra, hem de Almanca olarak, Heine'den dizeler okumaya başladı. O zaman, Serge Miller'le ben bir ağızdan, büyük bir neşe içinde elleriyle bize tempo tutan Darriet'ye Lorelei *lied*'ini söylemeye başladık.

Ich weiss nicht, was soll es bedeuten
Dass ich so traurig bin...

Şiirin sonunu, tam ışıkların gerçekten söndürülmesinden önceki dakika içinde, barakalara varmak için koşuşan bir sürü tahta papucun sağır edici takırtısı arasında, ulur gibi haykırdık.

Und das hat mit ihrem Singen
Die Lorelei getan...

Sonra tabii biz de, anlatılmaz bir keyif, sanki bir tür coşku içinde, 62 numaralı barakaya vaktinde yetişmek için koşmaya başladık.

Henüz canlı olan Yahudi'nin yanı başına diz çöktüm. Kaddiş okuyan bu Mesih'imi hayatta tutmak için ne yapmak gerektiğini bilmiyorum. Alçak sesle bir şeyler söylüyorum. Sonunda, parmaklarımın arasında kırılmasın diye olabildiğince yavaş ve hafif hareketlerle, onu kucağıma aldım. Yalvarıyorum ona, bana bu son numarayı yapmasın diye, yoksa Albert beni bağışlamaz...

Maurice Halbwachs'ı da kucağıma almıştım, son pazar ziyaretimde. Üç katlı ranzanın tam göğsümün hizasına gelen orta katındaki saman döşeğine uzanmıştı. Bir kolumu omuzlarının altına soktum, daha yakından, olabildiğince hafif sesle konuşmak için yüzüne eğildim. Az önce ona ölüler duası okur gibi Baudelaire'den bir şiir okumuştum. Halbwachs'ın konuşacak gücü kalmamıştı. Şu anda üzerine eğildiğim Yahudi'den daha fazla ilerlemişti ölüm yolunda... Oysa Yahudi'nin –akıl almaz bir şey– hâlâ kendine ölüler duası okuyacak, ölürken kendi ölümüne, ölümü kutlayan sözlerle eşlik edecek kadar gücü vardı. En azından ölümünü ölümsüz kılacak kadar... Halbwachs'ta böyle bir güç yoktu, ya da güçsüzlük, kimbilir?.. Her neyse, bunu yapamıyordu işte, ya da istemiyordu. Ölüm, ölme isteği de dahil her türlü isteğin sönmesi olmalı... Çünkü insan ancak yaşamdan, yaşamın bilgisinden yola çıkarak ölmeyi isteyebilir. Ölme arzusu da yaşamın reflekslerinden biridir.

Fakat Maurice Halbwachs'ın artık hiçbir istek, hatta ölme isteği bile, duymadığı belliydi. Artık bunun da ötesine, çürüyüp ayrışmakta olan bedeninin pis kokulu sonsuzluğuna geçmişti herhalde...

Onu kollarıma aldım, yüzümü yüzüne yaklaştırdım. Vücudunun içinde etobur, zehirli bir bitki gibi büyüyen ölümün, o göz kamaştırıcı çürümenin, bulantı verici, dışkısal kokusu yüzüme fışkırdı. O yaşanamaz yaşantıyı sağ-esen geçmeme; hiç olmazsa aşırı duygusallığa kaçmayan bir merhametin arılığında, gevşemeden, yumuşamadan yaşamama yardımcı olmak üzere, bile bile üstlendiğim acı bir dudak büküş anında, "Hiç olmazsa," dedim kendi kendime, "Buchen-

wald'de ölümün çeşitli kokularını tanıyıp ayırt etmeyi öğrenmişim pekâlâ..." Fırından yükselen dumanın kokusu, sakatlar bloğundan, *Revier*'den yükselen kokular... *Sturmführer* S.S.'lerin deri giysi ve kolonya kokusu... Anlamsız bir bilgi değil bu, dedim kendi kendime, ama uygulaması olabilir mi bunun? Kim aksine yemin edebilir?..

Maurice Halbwachs benim kollarımda ölmemişti. O pazar, sonuncu pazar, karartma düdükleri yüzünden apar topar Büyük Kamp'taki barakama dönmek zorunda kaldığımdan, onu ölümün yalnızlığına terk ederek yanından ayrılmıştım. Ancak iki gün sonra, tutsaklarla ilgili olup bitenlerin (yeni gelenler, başka yere nakledilenler, ölümler...) dökümünü yapan raporlarda adını gördüm. Günlük ölüm listesindeydi. Demek iki gün daha dayanmıştı: Kırk sekiz saat fazladan sonsuzluk...

Önceki gün, karartma saatinin gelmesi yüzünden Maurice Halbwachs'ı bırakıp Küçük Kamp'tan ayrılmak zorunda kaldıktan sonra, 40'ıncı bloğun üst katında, C kanadındaki yatakhaneye (benimki) bitişik yıkanma yerinde, bütün gövdemi buz gibi soğuk suyla adamakıllı yıkamıştım. Ama ne kadar ovunursam ovunayım, ölümün mide bulandırıcı kokusu sanki ciğerlerime sinmişti, çıkmıyordu, onu solumaya devam ediyordum. Göğsümü, kollarımı, omuzlarımı bol suyla ovmaktan vazgeçtim sonunda... Kendini umuda adamış olan ruhuma sinen ölüm kokusuyla, yatakhanenin soluk soluğa uyuyan kalabalığının arasında uyumaya gittim.

Dediğim gibi, öbürsü gün Halbwachs'ın adına günlük ölümler listesinde rastladım. *Arbeitsstatistik*'in merkez arşivinden onun numarasını taşıyan dosyayı aldım. Maurice Halbwachs'ın fişini çıkarıp üstünden adını sildim: Ölünün yerini artık bir diri alabilirdi. Bir diri, yani bir ölü adayı daha... Gerekli işlemlerin hepsini yaptım; adını (Maurice), soyadını (Halbwachs) bir silgiyle özenle sildim; tüm kimlik bilgilerini yok ettim. Dört köşe fiş avucumdaydı; şimdi yeniden tertemiz olmuştu. Bir başka yaşam kaydedilebilirdi artık oraya... Ve bir başka ölüm... Bembeyaz fişe uzun süre, belki

de görmeden baktım. Belki de o anda sadece Halbwachs'ın orada olmayan yüzünü, o yüzden kapmış olduğum son görüntüyü görüyordum: Mumdan bir surat, kapalı gözler, öbür dünyadan bir gülümseme...

Bir çeşit fiziksel hüzün benliğimi kapladı; vücudumun bu üzüntüsüne, beni bana yaşanmaz kılan bu tensel çaresizliğe dalıp gittim. Zaman geçti, Halbwachs ölmüştü ve ben Halbwachs'ın ölümünü yaşamıştım.

Ama bundan birkaç ay sonra, 1945 Nisan'ında bir gün, şimdi, kollarımda tuttuğum bu Macar Yahudisi'nin ölümünü de yaşamak istemiyordum. Macar olduğundan emin değildim aslında, ama tahmin ediyordum. Paramparça olmuş çizgili ceketinin üzerinde güçlükle okunabilen kayıt numarası, Macaristan'dan getirilen Yahudi kafilelerinden olduğunu düşündürüyordu. *Arbeitsstatistik*'te, kampın merkez arşivinde çalışmış olduğumdan, gelen kafilelere verilen birkaç rakamlı numaraların aşağı yukarı kimlere, nerelilere, Buchenwald'in hangi dönemlerine denk düştüğünü az çok biliyordum.

Zaten Macar olmasaydı da yaşamak istemiyordum bu Yahudi'nin ölümünü... Hatta, aslına bakarsanız, Yahudi olmasaydı da... Ama üstelik bir de Yahudi olması, Albert'le birlikte ceset yığınları altında keşfettiğimiz, nasılsa sağ kalmış bu adsız kişinin durumunu daha da ağırlaştırıyordu. Demek istediğim, benim onu kurtarma isteğimi daha da ağırlaştırıyor, daha güçlü ve ezici, daha kaygı yüklü bir beklentiye dönüştürüyordu. Bu kadar inatçı bir içsel kuvvetle son kertesine dek, böylesine bir yalnızlık ufkuna dek, dolu dolu yaşadığı bütün bu ölümden nasılsa diri kurtulup da şimdi, burada, ona boyun eğmesi gerçekten akıl almaz –dayanılmaz– bir saçmalık olurdu.

Şu son yıllarda geçtiği yolu kolayca tahmin edebiliyordum. Tutuklanıp sürülme, Auschwitz'e geliş, seçilip ayrılma sırasında rastlantıyla kurtulanlar arasına düşmesi, gene rastlantıyla sağ kalabilmesi, Kızıl Ordu'nun ilerlemesi karşısında

kampın boşaltılması, kış ortasında Almanya'nın bir ucundan öbür ucuna, yakıcı soğuktan el ve ayak derileri çatlayarak, açlıktan içi kazınarak yaptığı bitmez tükenmez yolculuk... Buchenwald'e o uzun tarihinin en dramatik anında varmıştı: Sayılarının aşırı artışı nedeniyle tutsaklar bloklara ve barakalara üst üste yığılıyorlardı. Günlük tayınlar daha da azaltılmıştı. Auschwitz'den arta kalan Yahudilerin tıkıldığı Küçük Kamp'ta ise durum hepsinden kötüydü. Savaşın son kışı boyunca Buchenwald'deki Küçük Kamp'ta yaşamak bir karabasandı. Sağ kalabilmek ise mucize...

Baharın geri geldiği, özgürlüğe tekrar kavuşulduğu bu günde, hayatta kalmasını sağlamaya çalışarak kollarımda tuttuğum bu Macar Yahudisi'nin uzun can çekişme serüvenini kolayca kafamda canlandırabiliyordum. İnsan gittikçe güçten kesilir; devinmek, yürümek zorlaşır, her adım bir işkence, insan-üstü bir çaba haline gelir. Onu ve benzerlerini, kardeşlerini, o kış Küçük Kamp'ın barakalarında, yer darlığına iyi-kötü çare bulmak üzere alelacele kurulan çadır ve hangarlarda, gözlerimle görmüştüm. Hela binasında, revir salonlarında da görmüştüm onları: Çökük ve perişan; incecik ve upuzun iskelet bacaklarıyla, ranzaların direklerine tutunarak, belli belirsiz bir uyurgezer yürüyüşüyle sonsuz bir yavaşlık içinde adım adım ilerlemeye çalışan yarı çıplak canlı cenazeler...

Çok sonra, aradan bütün bir yaşam geçtikten sonra, hatta Saint-Paul-de-Vence güneşinin altında, insan emeğinin diriltici damgasını taşıyan sevimli ve uygar bir manzaranın ortasında; ya da Sert'de, pembe tuğla duvarların arasından bir parça servili göğün göründüğü Maeght Vakfı'nın terasında bile, ne zaman Giacometti'nin figürlerine baksam, Buchenwald'in bu garip gezginlerini anımsamadan edemedim: Bulaşıcı hastalar barakasının mavimtırak loşluğunda gezinen cesetler; Küçük Kamp'ın hela barakasının çevresinde, ilk yağmurda çamura kesen, karlar eriyince su baskınına uğrayan çakıllı zeminde sendeleyerek, adeta adımlarını sayarak, sanki ezelden beri dolaşan garip sürüler... Adımlarını saymak...

Burada metnin içine sözün gelişi sızan bu deyim orada nasıl da kaygı yüklü somut bir anlam kazanıyordu! Gerçekten de saymak gerekiyordu adımları: Gücünü kuvvetini idareli kullanmak, fazladan –bedeli çok ağır olabilecek– bir adım bile atmamak için onları birer birer saymak; galoşları çamurdan, insanı bacaklarından çekip yokluk batağına saplamaya çalışan dünyanın ağırlığından koparıp bir ayağını dikkatle ötekinin önüne koymak; adımlarını saya saya Küçük Kamp'ın helalarına doğru ilerlemek... Buluşmaların gerçekleşebildiği, sözlerin değiş tokuş edilebildiği, idrar ve dışkıların tiksindirici kokusuna karşın garip biçimde sıcak ve çekici bir yer, insanca olan her şeyin son sığınağı olan helalara doğru...

Daha sonra, bir yaşam daha sonra da, her yerde, Giacometti'nin gezinen insanlarını seyretmenin uyandırdığı o heyecan dalgasından, –bu figürlerin özündeki güzelliği kastetmiyorum; bunun açıklanmaya ihtiyacı yok; apaçık, birinci dereceden bir güzelliktir bu– o geriye dönük, tinsel ve ahlaksal, sadece estetik olmayan heyecandan hiçbir zaman kendimi kurtaramayacaktım. Düğüm düğüm incecik kol ve bacaklar, belirsiz ve sonsuz bir göğe dikilmiş ilgisiz bakışlar, yorulmak bilmez, baş döndürücü biçimde hareketsiz adımlarla, kendi kör ama inatçı yürüyüşlerinin yarattığından başka derinlik veya perspektifleri olmaksızın, belirsiz bir geleceğe doğru gezinen insanlar... Bunlar bana her zaman, koşullar ne olursa olsun, en neşeli anlarda bile, hep vaktiyle Buchenwald'de rastladığım siluetleri anımsatacaktı.

Ama ben belki de Macar olan bu adsız Yahudi'nin ölümünü yaşamak istemiyorum. Onu kollarımda tutuyor, alçak sesle kulağına bir şeyler söylüyorum. Ona Julien'le birlikte vurduğumuz, *La Paloma*'yı söyleyen genç Alman askerinin öyküsünü anlatıyorum. Ama Julien'den söz etmiyorum, Hans'tan söz ediyorum. Hans Freiberg'i, o hayali Yahudi arkadaşımı, o savaşçı Yahudimi, işte o anda, bu can çekişen adama, kendi ölümünden sağ kurtulmasını istediğim bu adsız Yahudi'ye arkadaşlık etsin diye, yaratmaya başlıyorum. Ora-

cıkta uydurduğum Hans'ın öyküsünü, bir anlamda yaşamasına yardım etsin diye, ona anlatıyorum.

Ha, işte Albert de göründü. *Revier*'den iki de sedyeci bulmuş, koşar adım geliyorlar.

Bir saat sonra, *Revier*'in ötesindeki küçük korulukta, güneşte oturuyor, nisan güneşi altında yayılan Thuringen ovasını seyrediyoruz. Albert, kayıt numarası sayesinde, kaddiş okuyan adamın kimliğini saptamış. Onu revirdeki Fransız doktorun ellerine bıraktık. Adam Budapeşteli bir Yahudiymiş; Fransız hekimin dediğine göre paçayı kurtarması da olanakdışı değilmiş.

Albert bir soydaşını –belki de– kurtarmış olmaktan son derece mutlu.

– André Malraux kim, biliyor musun, diye soruyorum. Hani bir yazar...

Bana dönüyor: Gözleri ateş saçıyor, öfkeli bir hareketle sözümü kesiyor.

Dalga mı geçiyorsun, diye bağırıyor. Unuttun mu, ben İspanya'da bulundum, Tugaylarda![1]

Unutmamıştım, çünkü hiç haberim yoktu. Bunu Albert'e söyledim:

– Taze haber!..

– Elbette bulundum, diye haykırdı. Kléber'in kurmayında çalıştım...

Tabii 'Kléber' bir kod adıydı.

– Zaten Kaminski de geçen kış o toplantıya beni bu yüzden çağırmıştı...

– Hah işte, dedim heyecanla, zaten ben de bu toplantı vesilesiyle Malraux'yu düşünmüştüm!..

Albert yüzüme bakıyor. Öykünün gerisini bekliyor.

Birkaç ay önce, kışın ortasında, Kaminski gelip beni iş yerimde, *Arbeitsstatistik*'teki büroda bulmuştu. Akşam yok-

[1] İspanya İç Savaşı'nda Cumhuriyetçilere yardım için Avrupa'nın her tarafından toplanan ve Uluslararası Tugaylar adıyla bilinen gönüllü birlikleri. (Yay.)

lamasından önceydi. Kaminski İspanya'daki Uluslararası Tugaylar'da görev yapmış eski savaşçılardandı; Kastilya lehçesini oldukça iyi konuşuyordu. Öbürsü gün için randevu vermişti bana; 'önemli bir toplantı' demişti, esrarlı bir tavırla...

Öbürsü gün pazardı.

Ancak pazar günleri öğleden sonra, yoklama bitince, birkaç saatlik pazar tatilimizden yararlanarak buluşabiliyorduk. Tipi altında bütün kampı geçtim, revir bölümüne girdim. Ana binadan ayrı bir barakada, bulaşıcı hastalıklara ayrılmış yarı bodrum gibi bir salon vardı: Yani tabutluk içinde tabutluk... S.S.'ler, doktorlar ve muhafızlar bu koğuştan –deyimin tam anlamıyla– vebadan kaçar gibi kaçarlardı. Üstün ırkın arı ve diri vücutları, sağlık koruma ve temizliği saplantı halindeydi bu adamlarda... Bulaşıcı hastalık korkusu *Revier*'in bu barakasını oldukça korunaklı, hemen hemen girilmez bir yer haline getiriyordu.

Bulaşıcılar koğuşunun sorumlusu Ludwig G. idi. Göğsünde, ceketine dikilmiş olarak, adi suçlulara özgü yeşil üçgeni taşıyordu, ama aslında bir Alman komünistiydi. Geçmişte karıştığı karanlık bir olay, otuzlu yıllarda davası uğruna işlediği bir suç –veya gösterdiği bir kahramanlık– yüzünden sivil bir mahkemede yargılanmış, adi suçlu olarak hüküm giymişti. Dolayısıyla, yeşil üçgen taşıyordu. Daha önce, dışardayken, hangi mesleği icra ettiğini anlamak imkânsızdı. Geçmişinden hiç söz etmezdi, ama bilgisinin genişliğine bakılırsa liberal olmalıydı. Küçük yapılı, narin görünüşlü, profilden kartal burunlu, hareketleri çabuk ve ani, bakışları şaşılacak kadar sakin ve düşünceli bir adamdı. Aynı zamanda, bütün sakin ve düşünceli insanlar gibi biraz hüzünlüydü de... Daha sonra, sonraki yaşamımın sıradanlığı içinde, ne zaman Roger Vailland'a rastlasam hep bu Ludwig G.'yi anımsamışımdır.

Neyse işte, o pazar kar fırtınası altında kampı boydan boya geçip revir bölümüne girmiştim. Ayrılmış hastalar koğuşunun kapısında, çizmelerimin tabanlarını beton sahanlığın sağ tarafına bu iş için çakılmış olan demire vurarak karları temizledim. S.S. düzeni barakaların içinde temiz ayakkabı-

larla dolaşılmasını gerektiriyordu. Yağmur çamurun bol olduğu günler bu hiç de kolay değildi. Derin karlı günlerde ise, birikmiş karları düşürmek için çizme veya galoşların tabanlarını bu metal çubuğa vurmak yeterli oluyordu.

O gün Kaminski çeşitli uluslardan bir avuç militanı bir araya getirmişti. Hepimiz birbirimizi tanıyorduk. Hepimiz Buchenwald'deki gizli komünist örgütün üyesiydik.

Jürgen Kaminski bizi oraya, Auschwitz'den sağ kalmış birini dinlemek için toplamıştı. O kış Auschwitz'in boşaltılması sırasında kafilelerden biriyle gelmiş bir Polonya Yahudisi'ydi bu. Bulaşıcılara ayrılmış bodrumun ucunda, Ludwig G.'nin özel malikânesi olan kafes kadar hücreye iyi-kötü yerleştik. Kaminski bize adamın kim olduğunu, nereden geldiğini açıkladı. Dediğine göre bu adam Auschwitz'de *Sonderkommando*'da çalışmıştı. Auschwitz'deki *Sonderkommando*'nun ne olduğunu bilmiyorduk; en azından ben bilmiyordum. Buchenwald'de *Sonderkommando* yoktu, sadece bir *Sonderbau* vardı. Bilindiği gibi, sonder Almanca'da 'özel, ayrı, garip' gibi anlamlara gelen bir sıfattır. Buchenwald'deki *Sonderbau* da gerçekten özel, hatta orası için garip bir binaydı: Genelev. Ama Auschwitz'in *Sonderkommando*'sunun, yani özel görev ekibinin, ne olduğunu ben bilmiyordum. Yine de soru sormadım; öykünün devamının bana bunu açıklayacağını düşündüm. Yanılmamışım. Öykü ilerledikçe neyin ne olduğunu çok iyi anladım. Auschwitz'deki gaz odaları ile, gazlama işleminden sonra buraları boşaltarak öldürülen kurbanların cesetlerini yakılacakları krematoryum fırınlarına taşımakla görevli ekiplerdi söz konusu olan...

Ben bütün bunları anlayıncaya kadar Kaminski, S.S.'lerin *Sonderkommando* ekiplerinde çalışanları belli aralıklarla sistematik olarak kurşuna dizdiklerini bize açıklamıştı. Bizim adam bu yazgıdan her nasılsa kurtulmuş küçük bir gruba dahildi. Bunlar sağ kalmalarını, Sovyet ordularının ilerlemesi karşısında kampta son haftalarda hüküm sürmüş olan dağınıklık ve düzensizliğe borçluydular.

Kaminski bu açıklamadan sonra, Auschwitzli *Sonderkommando* üyesine konuşması için işaret etti.

Bu Polonyalı Yahudi'nin adını, hatta bir adı olduğunu bile, hatırlamıyorum. Demek istediğim, Jürgen Kaminski'nin bize onun adını söyleyip söylemediğini hatırlamıyorum. Ama adamın bakışlarını hatırlıyorum. Gözleri kırık bir camın keskin kenarı gibi buz mavisiydi. Ama vücudunun duruşunu hatırlıyorum. Dimdik, kaskatı, bir iskemleye oturmuştu; hiç kımıldamayan elleri dizlerindeydi. *Sonderkommando*'daki deneyimlerini anlattığı sürece de hiç kımıldamadı bu eller. Ama sesini hatırlıyorum. Kırık ve sert, titiz ve ısrarlı bir ses tonuyla, akıcı bir Almanca konuşuyordu. Ara sıra, denetlenemez bir heyecanın etkisine kapılmış gibi, belirli bir neden olmaksızın, sesi kalınlaşıyor, boğuklaşıyordu.

Yine de, gözle görülür bir telaş ve sıkıntı içinde bulunduğu o anlarda bile, dizlerinin üzerindeki ellerini hiç kımıldatmadı; dik ve sert sandalyenin üzerinde vücudunun duruşunu hiç değiştirmedi. Gizleyemediği fazla güçlü heyecanlar, görünüşte durgun olan bir su yüzeyini hareketlendiren dipten gelen dalgalar gibi, sadece sesinde kendilerini dışa vuruyordu. İnanılmamak korkusuydu herhalde telaşının nedeni, hatta belki de dinlenmemek korkusu... Fakat gayet inandırıcıydı. Auschwitz *Sonderkommando*'sunun bu üyesini hepimiz gayet iyi anlıyorduk.

Ama ben onun telaş ve kaygısını da anlıyordum.

Bulaşıcıların yarı bodrum koğuşunda ona bakıyor ve onu kemiren iç sıkıntısını anlıyordum; hiç değilse anladığımı sanıyordum.

Tarihteki bütün soykırımlardan sağ kurtulanlar olmuştur. Ordular ele geçirdikleri kentleri kan ve ateşe boğarken sağ kalanlar olmuştur. Bazı Yahudiler en vahşice pogromlardan bile sağ kurtulabilmişlerdir. Pek çok Kürt ve Ermeni art arda gelen kırımlardan canını kurtarmıştır. Oradour-sur-Glane'dan[1] da sağ kurtulanlar oldu. Yüzlerce yıl bo-

[1] Orta Fransa'da bir köy. 10 Haziran 1944'te Almanlar burada misilleme amacıyla 600 sivili kiliseye doldurup yakmışlardı. (Yay.)

yunca, her yerde, gözleri sonsuza dek dehşet görüntüleriyle bulanmış ve kararmış kadınlar soykırımlardan sağ kalmayı başardılar. Anlatacaklardı elbette gördüklerini: Ölüm, sanki oradaymışsınız gibi!.. Evet, öyle, çünkü onlar oradaydılar...

Ama Nazilerin gaz odalarından kurtulan yoktu, hiçbir zaman da olmayacak. Hiç kimse çıkıp da "Ben oradaydım," diyemeyecek. Bunların sadece çevresinde, önünde, ardında, yanında... bulunup da sağ kalınabiliyordu, *Sonderkommando* görevlileri gibi; asla içinde değil...

İşte bundan ileri geliyor inanılmamak korkusu: Sen ötekiler gibi orada yok olup gitmedin, sağ kaldın, ama konuşuyorsun... Bazılarında suçluluk duygusu, ya da en azından vicdan rahatsızlığı, sıkıntılı ve boğucu bir kendini sorgulama ihtiyacı uyanıyor: Neden ben? Bir dostun, kardeşin, belki de bütün bir ailenin yerine neden ben sağ kaldım?..

Sonderkommando'dan canlı kurtulan adamı dinliyordum ve bana, ara sıra ses tonunu bozan boğucu sıkıntıyı anlıyorum gibi geliyordu. Uzun süre konuştu; biz de, anlattıklarının insanda bet-beniz bırakmayan dehşeti içinde taş kesilmiş gibi, sessizce dinledik. Ludwig G. bir lamba yakınca, hayli zamandır bizi saran karanlığın birdenbire farkına vardık; kış gecesi bastırmıştı bile... Bütün ruh ve bedenimizle anlatılanların gecesine dalmış, orada boğulmuş, zaman kavramını yitirmiştik.

– İşte böyle... dedi Kaminski.

Anlatının bittiğini, lambanın yanmasının tanıklığın sona erdiğini gösterdiğini anladık. Geçici bir sondu bu kuşkusuz, hatta rastlantısal bir şey, çünkü apaçık belliydi ki öykü sonsuza dek, bizim dinleme yeteneğimizin tükenişine dek sürebilirdi.

– Asla unutmayın, diye ekledi Kaminski ciddi ve üzgün bir sesle. Almanya! Suçlu olan benim ülkem, bunu unutmayalım!

Sessizlik...

Auschwitz *Sonderkommando*'sunda çalışmış bu adsız Polonya Yahudisi (adsız, çünkü herhangi bir Polonya Yahudisi,

hatta aslına bakılırsa herhangi bir yerden herhangi bir Yahudi de olabilirdi), bu Auschwitz kaçkını, elleri dizlerinde, oturduğu iskemlede hareketsiz kaldı: Belleğin umut kesişinin tuzdan heykeli gibi...

Biz de aynı şekilde hareketsizdik.

Dakikalardan beri André Malraux'nun son romanını düşünüyordum. Bir yandan Auschwitz'deki gaz odalarının öyküsünü dinliyor, bir yandan da André Malraux'nun son romanı *La lutte avec l'ange*'ı[1] anımsıyordum. 1943'te, benim tutuklanmamdan birkaç hafta önce, kitabın İsviçre baskısı Paris'e ulaşmıştı. Michel H. bir tane edinmeyi başarmış, ben de bunu okuyabilmiştim. Romanı tutkuyla tartışmıştık.

Malraux'nun eserinin özü, ölüm üzerine bir 'meditasyon', dolayısıyla yaşamın anlamı üzerine bir dizi düşünce ve diyalogdan ibarettir. *Melekle Dövüşme*'de –sadece birinci bölümü *Les noyers de l'Altenburg*[2] adıyla yayımlanmış yarım bir romandır bu– bu düşünme süreci, Almanların 1916'da Vistula üzerindeki Rus cephesinde yaptıkları gaz saldırısının betimlenmesiyle, en yüksek ve en anlam yüklü noktasına ulaşır.

Yaşamının sonlarında, *Le miroir des limbes*[3] adlı eserinde, Malraux bu bitmemiş romanın bazı parçalarını alıp özyaşamöyküsel yazılarına katmıştır. Malraux'nun böyle, eserinin ve yaşamının 'maddesini' yeniden ele alıp işlemesi; gerçekliği kurgu ile, kurguyu da gerçekliğin yazgı yoğunluğu ile aydınlatarak, değişmezliklerini, çelişkilerini, –çoğu kez gizli veya örtülü kalan, ya da kolayca ele gelmeyen– derin anlamını vurgulaması bana her zaman büyüleyici ve gösterişli bir girişim olarak görünmüştür.

Kabul etmeliyiz ki bu işte başarıya ulaşmak için insanın bir eseri, bir de özyaşamöyküsü olması gerekir. Yazma uğraşının profesyonelleri; yaşamları yazmakta özetlenen ve tükenen, ürettikleri metinlerinkinden başka özyaşamöyküleri bu-

[1] 'Melekle Dövüşme'. Kitab-ı Mukaddes'teki bir olaydan kinaye. (Yay.)
[2] 'Altenburg'un ceviz ağaçları'. Bir bölümü Türkçe'ye çevrildi. Bak. 6'ncı not. (Yay.)
[3] "İkinci Çocukluk –ya da Ölümü Bekleme– Döneminin Aynası". (Yay.)

lunmayan kişiler bunu yapamazlar. Böyle bir girişim bile onlara garip, hatta belki de ayıp gelir. Fakat ben burada değer yargısında bulunmuyorum; neyin daha iyi, neyin daha az iyi olduğunu bildiğimi iddia etmiyorum. Bir saptama yapmakla, apaçık ortada olan bir şeyi dile getirmekle yetiniyorum.

*'Bekleme Döneminin Aynası'*nda Malraux, ölümle yakından tanıştığı bir hastane konukluğu vesilesiyle, eski bir romandan bu parçayı alıp anılarının arasına koymanın niçin kendisine gerekli göründüğünü açıklıyor.

"Belki de hayatımın son eseri üzerine çalışmakta olduğuma göre, diyor orada, otuz yıl önce yazılmış olan *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*'ndan,[1] Tarih'in çılgınlık nöbetleri gibi görünen, öngörülemeyen ve vicdanları altüst eden olaylardan birini buraya aldım: Almanlar'ın 1916'da Vistula kıyısında Bolgako'da yaptıkları zehirli gaz saldırısı... Vistula saldırısının neden *Le Miroir des Limbes*'in bir parçası olması gerektiğini bilmem; bildiğim, orada olduğu ve orada kalacağıdır. Ölüm tehdidine çok az 'denek' direnebilir. Bu 'ayna' kardeşliğin, ölümün –ve insanın bugün adını arayan (ve elbette 'birey' olmayan) parçasının– karşılaşmalarını gündeme getiriyor. Özveri, Kötülük'le arasındaki en derin ve en eski Hıristiyanca diyalogu sürdürüyor: Rus cephesindeki bu saldırının ardından Verdun geldi, Flandres'da kullanılan yperit gazı geldi, Hitler ve soykırım kampları geldi..."

Ve Malraux sözü şöyle bağlıyor: "Bu olayla şimdi yeniden buluşuyorsam, Mutlak Kötülüğün Kardeşliğe karşı çıktığı, ruhun o en derin ve belirleyici bölgesini aradığımdandır."

Fakat 1945 kışında bir pazar gününün öğle sonrasında, Buchenwald revirinin bulaşıcılar koğuşunda, ben André Mal-

[1] Bu eserin yakın tarihimizle ilgili bölümü 'Turan Yolu' adıyla Türkçe'ye çevrilip yayımlanmıştır. (Çan Yayınları, İstanbul, 1965. Çeviren: Sabahattin Eyüboğlu). Malraux burada özetle babasının Turancılık ülküsünün ideologlarından biri ve Enver Paşa'nın dostu olduğunu, onunla birlikte bu uğurda Türkistan'a gidip düş kırıklığıyla döndüğünü anlatır. S. Eyüboğlu, önsözünde anlattığına göre, bunları doğrulatmak üzere birkaç kez Malraux'yla görüşmek istemişse de başaramamış. Yakın tarihimizi bilenlerden de Enver Paşa'nın böyle bir dostu olduğuna dair bilgi edinememiş. Anlatılanların 'gerçek anılar mı, yoksa romancı sezintileri mi' olduğuna karar verememiş. Anlaşılıyor ki, 'hem bir eseri hem de bir özyaşamöyküsü olan' büyük bir düşünürün 'büyüleyici ve gösterişli bir girişimi' söz konusuymuş sadece... (Yay.)

raux'nun, kitabının derin anlamı hakkındaki bu düşüncelerini elbette bilmiyordum. Joigny'nin dış mahallelerinden Épizy'de Gestapo tarafından tutuklanmadan birkaç hafta önce *La lutte avec l'ange*'ı okumuştum sadece ve Michel H. ile üzerinde uzun uzun tartışmıştım. Bize öyle gelmişti ki bu roman, öz ve biçim bakımından yazarın önceki yapıtlarından tamamen ayrılır görünmekle birlikte, ana çizgileriyle Malraux'nun varoluşsal sorgulama sürecinin özünü oluşturan meditasyonun, özellikle de *L'espoir*'daki[1] kimi önemli diyaloglarının bir uzantısı niteliğindeydi. Örneğin, Madrid kuşatması sırasında Scali'nin ihtiyar Alvear'la konuşması gibi...

Bu vesileyle Michel H.'yi de hatırladım.

Ludwig bulaşıcılar koğuşunda, salondan cam bölmeyle ayrılmış küçük hücresinde bir lamba yakmıştı. Mavimtırak loşlukta hastaların yarı çıplak yattıkları ranza sıralarını görüyordum. Bazılarının son derece yavaş, her an düşecekmiş izlenimi veren hareketlerle yürümeye çalıştıklarını da görebiliyordum.

Michel H.'yi, *La lutte avec l'ange*'ı, Othe Ormanı'nda 1943 sonbaharını, Semur-en-Auxois'da bir direnişçi çetesi olan 'Tabou'yu hatırladım.

Tutuklanışımdan bir ay sonra, Gestapo bir şey çıkaramayacağını anlayıp beni sorgulamayı bırakınca, Joigny'deki *Feldgendarmerie*'ye çağrıldım. Kentin eski kesimindeki evin ilk gün sorgulandığım salonuna getirildim. Bir köşede unutulmuş arp hâlâ yerindeydi. Sanırım bu yeri, bu ilk işkence deneyimimi, daha önce anlatmıştım ben. Hafif meyilli, çimle kaplı bahçede ağaçlar hâlâ yapraklıydı; sarı ve yaldızlı kızıl renkli yapraklar...

Beni üzerine çeşitli eşyalar yayılmış bir masaya götürdüler. Birden sanki kalbim durdu. Ya da kanım başıma çıktı. Ya da kollarım yanıma düştü. Ya da nefesim kesildi... Bu beylik deyimlerin hangisini isterseniz kullanın işte...

Çünkü masanın üzerinde Michel H.'nin çok iyi tanıdığım eski cüzdanını gördüm. Bir anahtar destesi vardı, onu da tanıdım. Sonra üst üste konmuş birkaç kitap... Gözlerimi ka-

[1] 'Umut'. A. Malraux'nun İspanya iç savaşını konu alan romanı. (Yay.)

padım, Michel'le benim son zamanlarda sırt çantalarımızda gezdirdiğimiz kitapların adlarını hatırlamaya çalıştım. Çantalarımızda plastik patlayıcı kalıpları da taşıyorduk; bunların başa vuran, hiç çıkmayan kokusu kitapların sayfalarına da siniyordu.

Gözlerimi açınca bir *Feld* astsubayının bana Michel'i tanıyıp tanımadığımı sorduğunu duydum. Önce adını, sonra da gerçek adını, soyadını, söyledi. Cüzdanı açıp Michel'in kimlik belgelerini masaya yaydı. Elimi uzatıp Michel'in kimliğini aldım, dikkatle resmine baktım. *Feldgendarme* biraz şaşırmıştı, ama renk vermiyordu. Michel'in resmine tekrar baktım.

– Yoo, hayır, dedim, tanımıyorum.

Sanırım Michel ölmüş... Sağ olsaydı beni onun kendisiyle yüzleştirirlerdi, kimlik belgeleri veya kişisel eşyalarıyla değil... Michel herhalde bir pusuda öldü de, *Feld*'in adamları şimdi bu ölü hakkında bilgi edinmeye çalışıyorlar...

– Hayır, hiç tanıdık gelmedi...

Omuzlarımı silkerek kâğıtları masaya bırakıyorum.

Fakat astsubay, Michel'in ölümü varsayımıyla hiç uyuşmayan sorular sormaya devam ediyor. Michel öldürüldüyse ve cesedi de ellerindeyse, –ki kâğıtlarının ellerinde olması bunu gösterir– insana saçma gelen sorular...

Bütün bu sorularda, bu ölüm fikriyle bağdaşmayan bir şeyler var. Acaba Michel'i tutukladılar da ellerinden kaçmayı mı başardı?..

Yeniden umutlanıyorum.

Bir buçuk yıl sonra Buchenwald'de, bulaşıcılar barakasında, işte bu sonbahar gününü anımsadım. Joigny'de, *Feldgendarmerie*'de masanın üzerine yayılmış kitaplar arasında mutlaka *Melekle Dövüşme* de vardı. Hatta belki *Umut* da... Ve de Kant'ın bir denemesinin hemen o günlerde çıkmış olan Fransızca çevirisi: *Yalın Aklın Sınırları İçinde Din*... Doğrulama imkânım olmadı tabii, ama Michel'le benim son

zamanlarda, plastik patlayıcının başa vuran kokusu sinmiş sırt çantalarımızda gezdirdiğimiz kitaplar bunlardı.

O zaman, Auschwitz'den kurtulan adamın, vıcık vıcık dehşeti hâlâ rahat soluk almamızı engelleyen öyküsünün ardından çöken sessizliğin içinde, olayların akışını garip bir süreklilik, gizemli ama ışıl ışıl bir tutarlılık düzenliyormuş gibi geldi bana. Malraux'nun romanları ve Kant'ın –kökensel Kötülük, *das radikal Böse*, kuramının kurulduğu– denemesi üzerine tartışmalarımızdan Auschwitz'in *Sonderkommando*'sunda çalışmış olan Polonya Yahudisi'nin anlattıklarına –tabii arada Küçük Kamp'ın 56. bloğunda, hocam Maurice Halbwachs'ın çevresinde yaptığımız pazar konuşmalarını da saymalıyım– kadar her şey, şaşmaz ve buyurucu biçimde eklemlenen aynı meditasyon sürecinden başka bir şey değildi: André Malraux'nun otuz yıl sonra yazacağı sözcüklerle ifade etmek gerekirse, 'mutlak Kötülüğün kardeşliğe karşı çıktığı, ruhun o yol ayrımı bölgesi' üzerine bir meditasyon...

Albert'le ben, Budapeşteli Yahudi'yi *Revier*'de güvenceye koyduktan sonra, revir barakalarını çeviren korulukta oturmuş güneşleniyoruz. Öbür dünyadan gelen karanlık ve boğuk bir sesle kaddiş okuyordu adam: Şimdi de dirildi işte...

Nisan güneşi altında Thuringen Ovası'nı seyrediyoruz.

Şimdilik aramızda sessizlik var; ot sapları koparıp çiğniyoruz ağzımızda. Albert'le Malraux'nun cümlesi hakkında konuşamadım tabii: Malraux onu henüz yazmamıştı ki... Ama *Melekle Dövüşme*'den söz ettim ona; romanın kara göbeğini oluşturan, Almanların 1916'da Vistula cephesinde yaptıkları zehirli gaz saldırısını anlattım. Bu şaşırtıcı ama anlam yüklü rastlantı; Malraux'yu, tam da Yahudi halkının Polonya'da gaz odalarında imha sürecinin işlemeye başladığı sırada, zehirli gazların koparacağı kıyameti betimlemeye sevk eden garip romancı önsezisi, Albert'e de çarpıcı geldi.

– Malraux n'apıyor şimdilerde, biliyor musun, diye sordu, bu uzun sessizlikten sonra.

Thuringen Ovası'nda, birkaç yüz metre ötemizde bir köy var. Kampa doğru manzara harikadır mutlaka köylülerin gözünden. En azından Ettersberg'in doruğundaki binaların görünüşü: Krematoryum, gözetleme kulesi ve mutfak...

Evet, biliyorum Malraux'nun şimdilerde ne yaptığını.

Daha doğrusu, üyesi olduğum direniş örgütünün şefi, 'Jean-Marie Action'un patronu, Henri Frager'in bu konuda bana söylediklerini biliyorum. Frager, 1944 yazında Buchenwald'e gelişinden sonra yaptığımız ilk pazar konuşmalarının birinde, bana Malraux'nun kısa bir süre önce orta Fransa'da bir direniş bölgesinin komutasını üstlenmiş olduğunu söylemişti. "Albay Berger adı altında çalışıyor," demişti.

Bir kahkaha attım, Albert nedenini sordu. 'Berger' onun son romanındaki kahramanın adıdır, diye açıkladım. Ama Frager *Melekle Dövüşme*'yi bilmiyordu. Bu yüzden eleştirilmesi doğrusu haksızlık olurdu. Fransa'daki en etkin ve etkili Buckmaster direniş örgütlerinden birini kurmuştu ve yönetiyordu adam; edebiyata ilişkin eksiklikleri pekâlâ bağışlanabilirdi.

Zaten Frager, Malraux'yla ilgili haberleri, organik olarak bağlı olduğu Britanya Buckmaster örgütleri kanalıyla alıyordu. Malraux'nun başka bir anneden doğan iki kardeşi –burada Frager'in deyimini olduğu gibi aktarıyorum, bunun bana yakıştırılması pek kolay olmazdı zaten– evet, baba Fernand Malraux'nun ikinci bir evlilikten doğan öteki iki oğlu Claude ve Roland Malraux, Direniş hareketinde Buckmaster örgütüyle birlikte çalışmışlar ve birkaç ay önce, 1944 baharında, her ikisi de tutuklanmıştı.

Henri Frager'le o yazın sonunda, Paris'in kurtuluşundan sonra, yapılmış bir konuşmadan söz ediyorum. Frager'e göre, Malraux'nun eylemli Direniş'e katılma kararında etkin olan neden, baba-bir kardeşi Roland'ın tutuklanmasıydı.

Ama ben bütün bu ayrıntıları Albert'e anlatmıyorum, söz fazla uzamasın diye... Aynı zamanda kafası fazla karışmasın diye de... Ona sadece "Malraux Albay Berger olmuş," di-

yorum. Albert buna fazla şaşırmıyor: Zaten daha önce İspanya'da da albay değil miydi?..

Sonra gene sessizliğimizi koruyoruz.

Hatta değerli bir şey gibi koruyoruz onu... Son haftalarda Buchenwald'de hüküm süren gürültü-patırtı ve çılgınlıktan, az önceki boğuk kaddiş ilahisinden sonra, nisan güneşi altında, reviri çevreleyen korulukta yeniden yeşeren ağaçların altında, aramızdaki bu kardeşçe sessizliği çok değerli bir nimet gibi koruyoruz. Thuringen Ovası'nı, Thuringen Ovası'ndaki köyleri seyrediyoruz. Sakin, huzurlu dumanlar yükseliyor köyden, ev-ocak dumanları...

Krematoryum dumanları değil...

3

BEYAZ ÇİZGİ

Durdum, dikenli tellerin ötesindeki ulu ağaçlara baktım. Ormanın üzerine güneş vuruyor, ağaçların arasında rüzgâr esiyordu. Birdenbire yoklama alanının öte tarafından bir müzik sesi yükseldi. Oralarda bir yerde birisi akordeon çalıyordu. Ama bir içki evi müziği, sokakta dans etmek için çalınan bir vals değildi bu. Tamamen başka bir şeydi, olsa olsa bir Rus'un çaldığı bir akordeon havası... Ancak bir Rus bu aletten böyle bir müzik çıkarabilirdi: Hem narin ve kırılgan hem şiddetli ve kırıcı bir oyun havası, bir tür fırtına-vals; kayın ağaçlarının rüzgârda ürperişi, uçsuz bucaksız bozkırda buğdayların dalgalanışı gibi bir şey...

Birkaç adım daha attım. Yoklama alanı bomboştu, güneşin altında bütün genişliğiyle yatıyordu. Stalin'e baktım; sanki beni bekliyormuş gibiydi.

Kendisi değilse bile portresi...

Daha kurtuluşun ertesi günü, 12 Nisan'da, komşu ormanda silahlı ve uyanık olarak geçirdiğimiz geceden sonra kampa döndüğümüzde, Stalin'i orada bulmuştuk. Resmi o gece filizlenip boy atmış gibi, dev boyutlarda, aslının tıpkısı, yoklama alanının kantin tarafındaki köşesinde yer alan, Rus esirlerin kaldığı barakalardan birinin ön yüzünde asılı olduğu yerden bize bakıyordu.

Stalin bizim dönüşümüzü seyretmişti, kılı kıpırdamadan. Bıyığından bir tek kıl, sımsıkı Başkomutan üniforma-

sından bir tek düğme eksik değildi. O gece, henüz tam kazanılmış bile sayılamayacak o ilk özgürlük gecesinde, adsız ama inançlı sanatçılar bu ölçü-dışı portreyi çizivermişlerdi. En az beş metreye üç metre boyutlarındaydı resim ve akıl almaz, kaygı verici bir derecede aslına benziyordu.

Demek ki birtakım genç Ruslar –Buchenwald'deki Rusların hepsi gençti zaten– ilk özgürlük saatlerini Stalin'in bu kocaman ve gerçekçi –o kadar gerçekçi ki, gerçeği aşıp adeta gerçeküstü olmuş– portresini yapmaya ayırmak için dayanılmaz bir istek veya ihtiyaç duymuşlardı. Ruslar, bir ilkeller köyünün girişine bir totem diker gibi, barakalarından birinin önüne Başkomutan'ın koruyucu ve esirgeyici imgesini yerleştirmişlerdi.

O sabah –yanlış anlaşılmasın, Stalin'e rastladığım 12 Nisan gününün sabahı değil, belirli olaylara bağlayabildiğim 14 Nisan'la 19 Nisan arasında herhangi bir sabah– evet, işte o sabah uykumdan ısrarlı biçimde adımın çağrılmasıyla uyanmıştım.

Hoparlörlerden aksi, buyurucu –bana öyle geliyordu– bir ses adımı bağırıp duruyordu. Uykudan böyle aniden çıkışın verdiği sersemlikle birkaç saniye kafam karışmıştı. Hâlâ S.S.'lerin buyrukları altında, S.S. düzenine tâbi olduğumuzu sanmıştım bir an. Uyku sersemliğinin sisleri arasında çakan kısa bir bilinç ışığında, S.S.'lerin beni kampın kapısına çağırdıklarını düşünmüştüm. Normal olarak, Buchenwald'de kampın kapısında hazır olmaya çağrılmak hiç de iyiye alamet değildi. Nitekim birkaç hafta önce Henri Frager de böyle kapıya çağırılmış... Ve bir daha geri dönmemişti.

Ama bu defaki çağrıda, adımın ardından o alışılagelen *Sofort zum Tor!* buyruğu duyulmuyordu. Kampın girişine, gözetleme-denetleme kulesinin dibine çağırmıyorlardı beni, kütüphaneye çağırıyorlardı. Sonra, hoparlördeki ses, kayıt numaramı değil düpedüz adımı söylüyordu. '44904 numaralı tutuklu'yu –*Häftling vierundvierzigtausendneun-hundertvier–*

değil, yoldaş Semprun'ü çağırıyordu. Hoparlöre göre artık *Häftling* değil *Genosse* idim...

İşte o zaman iyice uyandım.

Bütün vücudum gevşedi. Özgür olduğumuz kafama dank etti. Bir tür şiddetli mutluluk benliğimi sardı, bütün ruhun bir ürperişi gibi... Başlayan bu gün için tasarılarım olduğunu hatırladım. O gün de hayatta kalmayı başarmak gibi toptan, biraz saçma, en azından aşırı bir tasarı değildi aklımdaki. Hayır, belli tasarılardı bunlar, elbette daha sınırlı, ama anlamlı şeyler... Oysa öteki akıl-dışı bir şeydi.

Kamptan çıkmayı, yeşil verimli Thuringen Ovası'nda, birkaç yüz metre ötedeki en yakın Alman köyüne kadar yürümeyi tasarlıyordum. Bir gün önce birkaç arkadaşla bu konuyu konuşmuştuk. O Alman köyünde bir çeşme olduğunu sanıyorduk. Birkaç yudum arı ve soğuk su içmek istiyorduk; çünkü kampın suyu tiksindiriciydi.

Yeni başlayan bu gün için başka tasarılarım da vardı; 40. bloğun yatakhanesinde saman dolu döşeğime uzanmış, tembel tembel günün ilk ses ve gürültülerine kulak kabartıyordum.

Jiri Zak, son iki yıldır bir araya topladığı müzisyenlerle, kendi aralarında, öylesine, nedensiz, sırf zevk için bir caz seansı yapacaklarını haber vermişti. Bateriyi kendisi çalacaktı. Saksofonda gerçekten yetenekli bir Sırp, Markoviç, vardı. Trompetçi ise tam anlamıyla dâhi bir Norveçli'ydi. *Stardust*'u çalarken tüylerimizi ürpertiyordu. Tabii bu caz topluluğunun varlığından S.S.'lerin haberi yoktu. Aletler, yasadışı yollardan, ana eşya deposundan *–Effektenkammer–* sağlanmıştı. Şunu da belirtmek gerek ki, kaşarlanmış Alman komünistleri de bu barbar müzikten hoşlanmıyorlardı. Ama caz topluluğunu kurmak için onlardan izin istenmemişti elbette. Homur homur katlanıyorlardı işte.

Hoparlör sisteminden bana ulaşan çağrıya kulak verdim. Kamp kütüphanesinin sorumlusu kızgın bir sesle, hâlâ üzerimde kayıtlı olan üç kitabı geri götürmemi istiyordu. O sa-

bah mutlaka bekliyordu beni; lamı cimi yoktu, kitaplar o gün kütüphaneye geri dönecekti...

Doğruyu söylemek gerekirse, o kitapları geri vermek niyetinde değildim. Anı-andaç türünden şeylere fazla bağlılığım yoktu, ama bunlar işe yarar kitaplardı ve niyetim onları daha sonra da kullanmaktı. Ne yalan söyleyeyim, geri vermeyi düşünmemiştim bile. Önce, bana yararlı olabilecekleri için; sonra da, kampın kütüphanesinin ne olacağı beni hiç mi hiç ilgilendirmediği için... Bu kitapların nasıl olsa ortadan kalkacak olan bir kütüphaneye geri verilmesi neden gerekli oluyordu ki?

Galiba fena halde yanılmıştım. Anlaşılıyordu ki ben bulutlarda yaşıyormuşum. Sesinde belli bir kızgınlıkla, Anton –kütüphaneciye bu adı vermeyi uygun buluyorum– bana tamamen saçmaladığımı açıklıyordu. Buchenwald Kütüphanesi neden ortadan kalksındı ki?..

Neden mi? Kampın kendisi ortadan kalkacak ya be adam!

Sağduyunun damgasını taşıyan bir yanıttı bu, ama Anton'u inandırmaya yetmediği belliydi. Kütüphaneci kuşkulu kuşkulu başını sallıyordu.

Kütüphanenin giriş bölmesindeydik. Minicik, çırçıplak bir odaydı burası; bir yanda 5'inci bloğun koridoruna açılan bir kapı vardı. Bu koridorun iki ucunda sekreterliğin büroları bulunuyordu: *Schreibstube* ile benim de bir süre çalıştığım *Arbeitsstatistik*... Hücrenin dip tarafında gişeli bir kapı kütüphanecinin kitap almaya gelmiş esirlerle iletişimini sağlıyordu. Anton'la ben orada, birimiz gişenin beri, birimiz öte tarafında, konuşuyorduk.

Benden ısrarla ve ivedilikle geri istediği, kütüphaneye ait üç kitabı tahta tezgâhın üzerine koymuştum.

– Neden, diye sordu.

Birdenbire bakışlarında bir sinsilik algılamaya başlamıştım.

– Ne, neden?

– Neden kamp ortadan kalkacakmış, diye açıklık getirdi sorusuna.

– Birkaç güne, en geç birkaç haftaya kalmaz, Hitler yenilecektir, dedim. Nazizm ortadan kalkınca doğal olarak bu kamplar da onunla birlikte yok olacak...

Bir tür gülme nöbeti tuttu adamı. Gövdesi ve omuzları delice bir gülüşle sarsılıyordu, ama neşeden eser yoktu bu gülüşte.

Birden durdu ve bana hocalık tasladı:

– Nazizmin sonu sınıf kavgasının sonu olmayacaktır, diye haykırdı, itiraz kabul etmez bir öğretmen edasıyla.

Nazik bir üslûpla kendisine teşekkür ettim:

– Sağol Anton, dedim. Böyle temel gerçekleri bana hatırlattığın için sana teşekkür ederim.

Öhhö! diye boğazını temizledi. Alay ettiğimi anlamamıştı.

– Bundan, toplama kampsız sınıflı toplum olamaz sonucunu çıkarabilir miyiz, diye sordum.

Bana tedbirlice, hatta kuşkulu bir bakış fırlattı. Bir süre düşündü, yüzünün ifadesi dondu. Diyalektik bir tuzağa düşmekten korktuğu belliydi.

– En azından, baskısız sınıflı toplum olamaz diyelim, diye önerdi, sözcüklerini dikkatle seçerek...

Başımı salladım.

– 'Şiddetsiz' daha uygun. Daha açık-seçik, daha evrensel bir kavram...

Herhalde içinden, benim sözü nereye getirmek istediğimi anlamaya çalışıyordu.

Oysa benim sözü herhangi bir yere getirmek istediğim filan yoktu. Onun sözlerinden çıkan fikri reddetmeye çalışıyordum sadece. Yani nazizmin sonunun, toplama kampları evreninin de sonu olmayacağı fikrini...

– Baskı sözünü sevmiyorsun, dedi Anton. Ama doğru sözcük bu. Eski Nazileri şu ya da bu şekilde baskı altına almak gerekeceğini sanmıyor musun? Baskı altına almak ve yeniden eğitmek...

Kendimi tutamayıp güldüm.

S.S. sisteminde Buchenwald de resmen bir yeniden eğitim kampıydı: *Umschulungslager*...

– Bu iş için böyle kamplara ihtiyacımız olacak, dedi, kesinleşmiş bir kararı ifade eder gibi. (Yüzünü biraz buruşturarak bana baktı.) Sen bu fikri sevmedin, bu görülüyor. Peki, Buchenwald'i ne yapmak gerekiyor sence? Bir hac yeri mi? Ölmüşlerin ruhuna dua edilen bir ziyaret yeri mi? Yoksa bir tatil köyü mü?.. Ha?..

– Sakın ha! Öyle şey olmaz. Kampın zamana, doğaya, bunların aşındırmasına bırakılmasını isterdim ben... Orman burayı istila etsin, kamp ağaçların altına gömülsün...

Ağzı açık, bana bakıyor.

– Vay canına! Olur mu yahu? Koskoca kamp... Yazık!

Tezgâhın üzerine koyduğum kitaplardan birini elime alıyorum: Hegel'in *Mantık*'ı; bütünü değil, *Bilimler Ansiklopedisi*'ndeki kısa versiyonu.

– Eski Nazilerin yeniden eğitimi için böyle kitaplara ihtiyaç duyulacak mı Anton?

Kitabın başlığına bakıyor, boşver der gibi bir hareket yapıyor.

– Tuhaf şeyler okuyorsun, hiç saklama. Dün alıp geri vermediğin kitapların fişleri elime geçti de gördüm. Hegel, Nietzsche, Schelling... Hep idealist filozoflar!..

Maurice Halbwachs'ın ranzasının başındaki pazar sohbetlerimizi anımsıyorum.

– Schelling'i okumak bana çok şey öğretti, diyorum Anton'a.

Alçak sesle konuşmama şaşıyor, suratını asıp omuzlarını silkiyor.

– Ne dersen de, garip şeyler bu okudukların!..

Çok üzülmüş bir görünüşü var. Besbelli halime gerçekten içi sızlıyor adamın.

– Bu kitapları katalogdan çıkarayım bari... *Güç İstemi* okunması çok gerekli bir kitap gibi gelmiyor bana, diyor kararlı bir tonla.

Adamın burada, aynı kampta, aynı kütüphanede, aynı kütüphanecilik görevinde kalmayı düşündüğünü anlar gibi oluyorum.

– Anlamadım, diyorum. Ne yani, sen burada mı kalacaksın? Evine dönmeyecek misin?

Her anlama gelecek bir hareket yapıyor.

– Evim mevim yok benim, ailem de yok... Hepsi Führer uğruna öldü. Kimisi gönüllü, kimisi gönülsüz... Yeni bir Almanya'ya ben ancak burada en çok yararlı olabilirim...

Kitapları geri getirdiğime gerçekten pişmanım. Vermemeliydim onları, bu eski tüfek komünistin düzen ve süreklilik saplantısına pabuç bırakmamalıydım.

– Her neyse, dedi Anton. Biz işimize bakalım.

Tezgâhtaki üç cildi, benim onları tekrar kavramak için bir hareket yapmaya kalkışmamdan tam bir saniye önce, oradan aldı ve devam etti:

– Şunları yerlerine yerleştireyim bari...

Onun elinde kitaplarla dip tarafa doğru yürüyüp rafların arasında kayboluşunu seyrederken, Hegel'le Nietzsche acaba burada kendi evlerinde sayılırlar mı? diye sordum kendi kendime. Ya Schelling? Onun eserlerinden Buchenwald Kütüphanesi'nde bulunan yıpranmış cilt, Schelling'in 'insanca-olan'ın temellerini araştırdığı, özgürlük üstüne denemesini de içeriyordu. "Karanlık, sorunsal temeller ama," diyor yazar, "bu öncel karanlık olmasaydı insan denen yaratığın hiçbir gerçekliği olmazdı: Karanlık zorunlu olarak onun payına düşen bir ögedir."

Kimi pazarlar, Maurice Halbwachs'ın can çekiştiği ranzaya dayanmış düşünürken, gerçekten de karanlığın yaratılışta payımıza düşmüş bir parçamız olduğu aklımdan geçmişti. İyi'nin özgürlüğüne olduğu kadar Kötü'nün özgürlüğüne de adanmış –bu özgürlükle yoğrulmuş– olan İnsan'ın insanlığının gizemi olan karanlığın...

Anton'un uzaklaşmasını seyrederken bir yandan da Schelling'in bu fikrinin, gelecekteki Buchenwald Kampı'nda

eski Nazilerin yeniden eğitiminde herhangi bir şekilde işe yarayıp yaramayacağını soruyordum kendi kendime...

Kütüphaneci Anton'la konuşmamdan sonra döndüğümde yoklama alanı bomboş. Hâlâ bu konuşmanın verdiği rahatsızlığı üstümden atabilmiş değilim. Ama, toplama kampı yaşamının karınca gibi kaynaşan kalabalığı içinde aylarca süren gürültü-patırtının, koşuşturmanın ve o dayanılmaz, olanaksız yalnızlığın ardından, şimdi görkemli bir ıssızlık ve sessizlik içindeki geniş alanın üstünde güneş parlıyor.

Dikenli tellerin dışındaki ağaçların arasından rüzgârın hışırtısı duyuluyor. Ve de bir akordeon sesi geliyor: Herhalde bir Rus havası...

Dönüp baraka dizisine bakıyorum. Tekrar Stalin'in portresiyle yüz yüze geliyorum.

Birkaç yıl sonra, 1953'te, öldüğü zaman, Buchenwald'deki resmini anımsadıydım.

Bu ölümden kısa bir süre önce Pablo Picasso Fransız Komünist Partisi tarafından sert bir dille hizaya gelmeye çağrılmıştı. Vefat eden büyük Önder'e saygı olmak üzere, genç ve fazlasıyla Gürcü, gözleri muziplikten velfecri okuyan, yakışıklı bir maceraperest havasında bir Stalin portresi çizmişti büyük ressam. Kuşkusuz hiç de saygılı olmayan, ama çok canlı, aynı zamanda keskin görüşlü bir alaycılık fışkıran bir portre: Stalin burada dünyanın ikinci büyük gücünü demir bir elle yöneten Başkomutan değil de bir çete reisiydi adeta.

Aslına bakılırsa, Picasso'nun resminde Stalin, Başkomutan rolündeki kendinden çok, 56'ncı bloktaki benim genç barbar Nikolay'a benziyordu.

12 Nisan'da, özgürlüğün bu ilk gününde, Sovyet savaş esirlerinin barakalarının önüne dikilmiş dev Stalin ikonasını gördükten sonra, Küçük Kamp'a inmiştim. S.S.'ler yoktu, ama hayat eskisi gibi sürüyordu orada. İnsanlar eskisi gibi ölmeyi sürdürüyorlardı yani... Kampın zorla boşaltılması olayından yakayı kurtarabilmiş olanların hepsi daha önce olduğu gibi ölmeye devam ediyorlardı. Kenef binasının çevresin-

de sessiz –konuşmak yorucudur– ve ikide bir sendeleyen tutsak sürüleri dolaşıyordu. Bahar güneşi altında titreşen, düşmemek için birbirlerine tutunan, paçavralar içinde hayaletler, titizce hesaplanmış kardeşçe hareketlerle, bir *maçorka* izmaritini paylaşıyorlardı. Ölümün dışkısal ve öğürtücü kokusu kurtuluşun ertesi günü hâlâ Küçük Kamp'ın üzerinde dalgalanmaya devam ediyordu.

Nikolay'ı 56'ncı bloğun dışında buldum. Binici çizmeleri pırıl pırıldı; montu da yeni ütülenmiş gibiydi.

– Şefin resmini gördün mü, diye sordu bana.

Başımı salladım.

– Gece yaptık, diye devam etti. İki gruba ayrıldık. Her ekip resmin bir yarısını yaptı. Şafak sökerken iki yarıyı birleştirip yapıştırıverdik...

Sağ eliyle bir işaret yaptı.

– *Prima*, diye haykırdı.

Bir yırtıcı hayvan gülümseyişiyle bana bakıyordu.

– Şimdi öğrendin işte, bir Rus *Kapo*'sunun neye benzediğini, dedi.

– İyi de, neden, diye sordum. Neden özgürlüğü kutlayacak yerde bütün bir gece çalıştınız?

– Büyük *Kapo*'nun portresi için mi demek istiyorsun?

– Evet, öyle, dedim. Neden?

Belli belirsiz bir acıma ifadesiyle beni süzüyordu.

– Peki, neden köyde annem dua etmek için ikonaları çıkarırdı kimi akşamlar?.. İşler gerçekten kötü gittiğinde?.. O zaman annem saklı ikonaları çıkarır ve mumları yakardı...

Bir kahkaha attım.

– Ben komünizmin Sovyetler artı elektrik olduğunu sanıyordum, ikonalar artı mumlar değil!..

– Komünizmden bahseden kim, dedi Nikolay; samimi bir şaşkınlık içinde...

– Komünizmden bahsetmek istemiyorsan neden Stalin'in resmini yapıyorsun?

Yıkıcı bir kahkaha patlattı. Bana bakıp sağ işaret parmağını şakağına dayayarak aşağılayıcı bir hareket yaptı.

– *Durak*, diye haykırdı. Kusura bakma dostum, ama sen hiçbir şey anlamayacaksın galiba!

Doğrusu haklıydı, anlamam bayağı zaman aldı. Ama öyledir diye kendime hakaret ettirecek değildim herhalde. Hele 1945 yılının bu nisan gününde Stalin'in portresini çizen de ben değildim, onu zafer kazanmış gibi bir barakanın cephesine asan da... Bu portreyi yapmak için bütün bir gece çalışan da ben olamazdım zaten, hele bu hiç mi hiç olmazdı... 1945 Nisan'ında Stalin'le hiçbir alıp veremediğim yoktu benim. Yazdıklarından bir satır bile okumamıştım, kim olduğunu bile ancak şöyle-böyle biliyordum. O sıralar marksizmle ilişkilerimin yolu Stalin'den geçmiyordu. Tartışmalarımızda Stalin hiç gündeme gelmiyordu. Pazarları, bazı pazarlar, örneğin 56'ncı blokta, henüz zihni açık, neşeli ve entelektüel gücü yerinde olan Maurice Halbwachs bize marksizmle olan eleştirel ilişkisini değerlendirirken, Stalin'in adını anmak hiçbirimizin aklına bile gelmezdi. Stalin sorun ve ilgi alanımızın dışında, kenarda kalıyordu. Benim yaşamıma daha sonra girdi. Düşüncemin kısmen ve partizanca buzullaştığı yıllar daha sonra geldi.

Fakat Nikolay'a fazla ileri gittiğini söyleyecek vaktim olmadı. Birden yüzünün ifadesi değişti, alçak denecek bir sesle konuşmaya başladı.

– Silahına ne kadar istiyorsun?

Arzu dolu bakışlarını hâlâ göğsümde çapraz asılı Alman mitralyözüne dikmişti. Kurtuluştan sonra silahlarımız bizde kalmıştı çünkü. Amerikan subayları doğanın ortasındaki çılgın gecemizden, Weimar üzerine yürüyüşten sonra bizi tekrar kampa getirmişler, ancak silahlarımızı almamışlardı. Ancak ertesi gün isteyeceklerdi.

– Hiçbir şey istemiyorum, dedim. Bende kalıyor!

Nikolay beni ikna etmeye çalışıyor. Dolar, giysi, kaliteli içki, kızlar, filan öneriyor. Kızlar mı? Bul da göreyim, diyorum. Gülüyor, bahse girersem kaybedeceğimi söylüyor. Adamları Weimar yöresinde fabrikada çalışan Ukraynalı kadınlarla temasa geçmişler bile. Kimsenin ruhu bile duymadan

bunlardan bir vagon dolusu getirtebilirmiş, kampın kuytu bir yerinde her şeyiyle dolu dizgin bir âlem yapmak için...

Dediğini yapacağından kuşkum yok, ama ben ilgilenmediğimi, daha doğrusu, ilgilensem de istediği fiyata razı olmadığımı söylüyorum. Benim yepyeni Alman mitralyözüm karşılığında olmaz bu iş...

Dişlerinin arasından Rusça küfür ediyor. Ne dediğini anlayacak kadar bilgim var. Zaten Rus küfürleri, en azından Nikolay'la Buchenwald'deki arkadaşlarından duyduklarım, oldukça tekdüze şeyler: Hemen hepsinde gidip bir anayı becermek söz konusu olur; ya kendi anasına ya da bir arkadaşının anasına gönderirler insanı. Anlayacağınız, Rus küfürlerinde –en azından Buchenwald'de duyulanlarda– her zaman analara çıkar ikramiye...

İstediği kadar küfür edip rahatlamasını bekliyorum.

– Benim silahımla ne yapmayı düşünüyordun?

Bana bakıyor, bir an tereddüt ediyor, sonra aniden kararını veriyor. Alçak sesle konuşuyor.

– Bak ahbap, şu Rus *Kapo*'ları var ya, ben onları tanırım. İş onlara kalınca başıma neler geleceğini iyi bilirim...

Sesini gittikçe hafifletiyor; giderek konuşması bir fısıltıya dönüşüyor.

– Ben yurda dönmüyorum, bu tarafta kalıyorum. İki üç gün içinde buradan toz oluyoruz. Her şey hazır. Küçük bir arkadaş grubu oluşturduk. Kadınlar da var bizi bekleyen; onlar da öte tarafa geçip kendilerini damda bulmak istemiyorlar. Paramız var, birkaç silahımız da... Ama daha fazlası gerek...

Sevdiğine bakan sevgili gibi gözlerini benim mitralyözümden ayırmıyor.

– Sakın zorla almaya kalkayım deme Nikolay... Hiç bakmam, ateş ederim.

Başını sallıyor.

– Görüyorum, bunu yapacak kadar aptalsın sen!

Ayağa kalkıp elini uzatıyor.

– Hadi bana eyvallah! Dostça ayrılalım bari...

Ama uzattığı eli tutmuyorum. Elimi tutunca bırakmayacağından, beni kendine çekip bir çalımla dengemi bozarak yere yıkmaya çalışacağından eminim çünkü. O zaman ben de silahımı kullanmak, en azından bunu denemek, zorunda kalacağım tabii... Biraz geri çekilip silahı ona doğrultuyorum.

– Güle güle Nikolay! Doğru söyledin, dostça ayrılıyoruz!..

Sinirli sinirli gülüyor, ama hiç de gülmekten katıldığı söylenemez.

– Nasıl demiştin sen demin? Sovyetler artı elektrik, değil mi? Eh, öyleyse kendin gör, sonra bana da anlatırsın!..

Bana sırtını dönüp 56'ncı bloğa doğru uzaklaşıyor.

Buchenwald'in yoklama alanında durmuş, Stalin'in dev portresini seyrediyorum. Nikolay'ın bir yandan Büyük Kapo'nun resmini yaparken öte yandan da el altından onun koruyucu, güven verici varlığından uzaklara kaçışını hazırlamış olmasını anlayamıyorum.

Doğrusunu isterseniz, Buchenwald'deki Rusların davranışları bizim için hep bir bilmece olmuş, en azından sorun gibi görünmüştü. Bireyci ve kıyıcı bir hayatiyetle dolup taşan –hepsi değilse bile çoğu böyleydi– bu genç serserilerin, yeni bir toplumun tipik ve örnek temsilcileri olabileceklerini aklımız almıyordu. Bu durumu açıklamak için, öncül önermeyi değiştirmek söz konusu olamayacağına göre, kafamızda oldukça dolambaçlı ve karışık bir sistem kurmamız gerekmişti. Öncül ise Sovyet toplumunun, kim ne derse desin, yeni bir toplum olduğuydu; çıkış noktamız buydu: Söylemimize dışardan dayatılan bu basmakalıp ifade...

Sovyet toplumu yeni olmasına yeni elbette, diyorduk, ama Buchenwald'deki genç barbarlar bu toplumun yeni insanını somutlaştıran tipler değil... Onlar bu yeni toplumun oluşurken dışarı attığı cüruf takımı... Henüz Devrim'in modernleştirici akışına tutulup dönüşüme uğramamış arkaik bir köylülükten arta kalan atıklar... Durumu işte böyle açıklı-

yorduk, ama ara sıra, bu Devrim denen olayın bayağı çok 'atık' bıraktığını, oldukça fazla 'cüruf' çıkardığını düşündüğümüz de olmuyor değildi.

56. bloktaki *Stubendienst*'li Nikolay'ın tutumunu, Rus ruhunun bu gizemini, o sıralarda anlayabilmiş olsaydım, herhalde daha sonra komünizmin –cesaret ve kardeşlik vahalarından da tamamen yoksun olmayan– çöllerinde yaptığım uzun ve dolambaçlı yolculuktan kendimi esirgemiş olacaktım. Ama galiba 1945'te bu bir anlama sorunu değildi; daha çok bir isteme, özleme sorunuydu. Olasılıkla, yeni bir gelecek yanılsaması anlamama engel oluyordu. Daha doğrusu, anlama olanağım varsa bile anlama isteğimi söndürüyordu. Bana anlama isteği değil, isteme, özleme isteği aşılıyordu. Eh, bu kadar can çekiştikten sonra gelecekten daha çok istenebilir bir şey var mıdır?..

Her neyse, Stalin'e –hiç olmazsa resmine– sırtımı dönüp yoklama alanının ortasına doğru birkaç adım yürüyorum.

Gözetleme-denetleme kulesinin sahanlığında bir Amerikan askeri dirseklerini parmaklığa dayamış... Belki de benim gibi Rus akordeonundan yayılan müziği dinliyor. Kulenin doruğunda yarıya indirilmiş bir siyah bayrak dalgalanıyor, kurtuluştan beri...

Franklin D. Roosevelt'in ölümünden beri...

Elle est venue par cette ligne blanche...

La Liberté (Özgürlük) adlı bir şiirin ilk dizelerini mırıldanıyorum.

Elle est venue par cette ligne blanche pouvant tout aussi bien
signifier l'issue de l'aube que le bougeoir du crépuscule...

Okumaya devam ederken ben farkına varmadan sesim yükseliyor, gürleşiyor, yayılıyor.

Elle passa les grèves machinales; elle passa les cimes éventrées.

Prenaient fin la renonciation à visage de lâche, la sainteté du

mensonge, l'alcool du bourreau...[1]

Sonunda, yoklama alanının ortasında, René Char'ın şiirinin sonunu ciğerlerimin bütün gücüyle haykırıyorum.

Amerikalı asker dürbününü almış bana bakıyor.

Özgürlük şiirini ilk kez 12 Nisan'da okumuştum; tam da gününe denk düşmüştü: Buchenwald'in özgürlüğe kavuşmasının ertesi günü...

O gün, Zarafetlû Majesteleri'nin iki subayıyla birlikte gelen genç Fransızla konuşmuştum sonunda. Barakalardan birinin kapısının önündeki sahanlığa çıkan merdivenin basamaklarına oturmuştuk; baş başaydık. İki İngiliz, benim korumam altındaki binanın birinci katında bulunan S.S. arşivinin büyük salonuna gitmişlerdi. Dosyalarda araştırma yapmalarına izin vermiştim, çünkü Naziler tarafından yakalanıp sürülen, Müttefik haberalma ve eylem örgütlerine mensup ajanların izlerini bulmakla görevliydiler.

Fransız ise 'Jean-Marie Action' örgütünün şefi Henri Frager'in izini bulmakla görevlendirilmişti. Rastlantıya bakın, ben de bu örgütte çalışmıştım ve Frager de benim patronum olmuştu. Benden birkaç ay sonra, aynı şekilde ihanete uğrayarak, tutuklanmıştı. Kendisini Buchenwald'de bulmuştum. Genç Fransız subayını uzun ve yararsız araştırmalardan kurtarabilirdim. Ona Frager'in öldüğünü haber verebilirdim. Almanlar onu kurşuna dizmişlerdi. Bir gün, genel sabah yoklamasında, *Politische Abteilung*, yani kampın Gestapo bölümü, tarafından çağrılmıştı. Ertesi gün *Politische Abteilung* bize resmi bir bildiri gönderdi. 'Taburcu' deniyordu. Henri Frager'in ortadan kayboluşu için seçilen ifade buydu: *Entlas-*

[1] Şu beyaz çizgiyle çıkageldi, tanın atışını da günün batışını da imleyebilen...
Makineli çakıllıklardan geçti: karnı yarık doruklardan geçti.
Son buluyordu alçak suratlı vazgeçiş, yalanın kutsallığı, celladın alkolü...

sen. Nazi yönetimi bireysel idamları haber vermek için bu deyimi kullanırdı.

O gün Henri Frager'in adını kampın merkez arşivinden ben silmiştim. Adları silmek, ya da kaydetmek, benim işimdi. Kampın merkez arşivine giriş çıkışların, ölen ve yerlerine gelenlerin kayıtlarını, ne olursa olsun sırayı hiç şaşırmadan, düzenli biçimde tutmakla görevliydim. Hiç değilse otuz binlerle altmış binler arasındaki numara dilimleri için böyleydi. Özellikle Batı Avrupa'dan getirilen tutuklulara ayrılmış bu dilimlerde ise, 1943 yılı sonundan itibaren, büyük çapta değişiklikler, giriş ve çıkışlar gözleniyordu.

O gün Henri Frager'in adını silmiştim defterden. Numarası yeniden kullanılabilirdi artık.

Bütün bunları, arşivde boşu boşuna araştırma yapmak zorunda kalmasın diye, genç Fransıza anlattım. Sonra da kimi pazarlar Henri Frager'le yaptığımız konuşmalardan söz ettim.

Buchenwald pazarlarından söz ettim ona...

İçgüdüsel olarak; inanılabilir bir anlatıyla Tanrıları tavlamak, fazla gerçek bir öykünün kulak tırmalayabilecek yanlarını es geçmek için, genç subayı ölüm evrenine böyle pazar yolundan sokmayı denemiştim: Yani bir bakıma tatil veya dersi asma yolundan. İlk bakışta daha sakin ve rahat görünen bir yoldan... Onu kökensel Kötülük *–das radikal Böse–* cehennemine en beylik girişinden sokmuştum. Başka deyişle, yaşamın alışılmış deneyimine en uzak düşen kapısından...

Genç subayı Buchenwald pazarlarının sırlarına erdirmek için, Pola Negri'nin *Mazurka*'daki solgun ve zehirli güzelliğini gündeme getirmiştim.

Mazurka mı? Hani şu film mi?..

Birden irkilmiş, gözlerini faltaşı gibi açmıştı genç Fransız. Hiç beklemediği bir şey karşısındaymış gibi sarsıldığını hissettim. Tanıklığımın doğruluğundan kuşkulandığı anlamına gelmeyebilirdi bu, ama şoka uğradığı görülüyordu. Sanki yakışıksız bir laf etmişim gibi... Bu tanıklığa tersinden, yanlış ucundan başlamışım gibi... Besbelli çok başka bir anlatı bek-

liyordu benden. Buchenwald'de Pola Negri'yle karşılaşmak ona bir tuhaf geliyordu. Hemen kapandığını, benden uzaklaştığını hissettim. Herhalde iyi bir tanık, tanıklığa yakışır bir tanık değildim artık onun için... Yine de buluşumdan oldukça memnundum. Çünkü krematoryumu, bitkinlikten ölümleri, herkesin önünde yapılan idamları, Küçük Kamp'ta Yahudilerin can çekişmesini, İlse Koch'un mahkûmların derisine dövme yapma manyaklığını ona kim olsa anlatabilirdi. Oysa *Mazurka* filminde Pola Negri!.. Eminim hiç kimse öyküsüne onunla başlamayı düşünmezdi.

Bu filmleri hatırlamam özel bir yetenek sayesinde değildi. Bir kere, bunların revir bloklarının yakınında, Küçük Kamp'ın büyük salonunda, gösterilmesinde olağandışı bir yan vardı; sonra, daha da önemlisi, bunlar benim çocukluğumda görmüş olduğum filmlerdi.

Otuzlu yıllarda Madrid'de Alman mürebbiyelerimiz vardı. Sinemaya izin olduğu günler kardeşlerimle beni, kendi ana dillerindeki filmleri –yani Alman ve Avusturya filmlerini– seyretmeye götürürlerdi. Jan Kiepura ile Martha Eggerth'in, bir dağ ve göl manzarası önünde, birbirinin kollarında şarkı söyledikleri filmin İspanyolca adı *Vuelan mis canciones*'ti. Doğal olarak Almanca olan özgün adı ise tamamen aklımdan çıkmış. Belleğim, Buchenwald'deki yirminci yaş anılarımın zararına, çocukluk anılarıma öncelik tanıyor.

İlk bakışta Buchenwald anılarının; *Kino* olarak kullanılan –tutsakların başka yerlere naklinde toplanma yeri olarak da kullanılıyordu– kocaman tahta barakadaki film gösterilerinin, Madrid'in Opera Meydanı'ndaki bir sinemada geçen çocukluk anılarından daha belirgin olması daha akla yakın gelebilir. Ama hiç de öyle değil... Belleğin ve yaşamın cilveleri işte!..

Ne olursa olsun, Pola Negri'nin oynadığı film belleğe hiçbir dil sorunu çıkarmıyordu; adı bütün dillerde aynıydı: *Mazurka*...

Ne diyordum, kalbinin üstünde Lorraine haçlı bir arma taşıyan genç subaya Buchenwald pazarlarından söz etmiştim.

Bu pazarları ona kendi bildiğim gibi anlatmıştım. Elbette yalnız Pola Negri yoktu öykümde, o sadece bir girişti. Subaya pazar toplantılarımızdan... Sadece Almanlara ayrılmış olan genelevden... Dövüş gruplarının gizli eğitimlerinden... *Schreibstube*'den Çek Jıri Zak'ın caz orkestrasından... Ve buna benzer başka şeylerden de söz etmiştim.

Beni dikkatle dinlemişti, ama kafasının gittikçe daha çok karıştığı belli oluyordu. Benim tanıklığım herhalde onun beklediği basmakalıp dehşet öyküsüne pek uymuyordu. Hiç soru sormadı, hiçbir noktada ayrıca açıklama, belirginleştirme istemedi. Sonunda, sıkıntılı bir sessizlik içinde öylece kaldı. Sıkıntılı olduğu kadar sıkıcıydı da bu sessizlik... Buchenwald pazarları konusundaki ilk öyküm tam bir fiyasko olmuştu.

O zaman, bu can sıkıcı durumdan çıkmak için ben ona soru sormaya başladım. Bir sürü soru birikmişti aklımda. Ne de olsa olayların tam bir yıl gerisinde kalmıştım, Paris'in kurtuluşundan beri. Benim hiç bilmediğim çok önemli şeyler olmuş olmalıydı bu arada. Kitaplar yayımlanmış, piyesler oynanmış, gazeteler çıkmış olmalıydı...

Ama –herhalde kendini bağışlatmak istediğinden, sorduklarıma şimdi bol ayrıntılı ve açık-seçik yanıtlar veren– genç Fransız subayının dediklerine bakılırsa, benim yokluğumda Paris'te öyle ortalığı altüst eden yenilikler olmamış görünüyordu.

Albert Camus günün adamıydı, ama bunun şaşılacak yanı yoktu ki... *L'Etranger* son yıllarda kafamı en çok kurcalayan roman olmuştu. *Le Mythe de Sisyphe* de İşgal altındaki Paris'te, eş-dost çevrelerimizde, hararetli tartışmalara yol açmıştı. Demek Camus yerindeydi hâlâ: Normal...

André Malraux yazmayı bırakmış, politikaya dönmüştü, anlaşıldığına göre. Hatta birkaç ay önce, M.L.N.'in kurultayında yaptığı konuşmanın, komünistlerin birleşmiş Direniş hareketinin denetimini ele geçirmelerine engel olduğu söyleniyordu. Ne olursa olsun, *Melekle Dövüşme* tamamlanmamıştı. Tamamlanacak gibi de görünmüyordu.

Elbette Sartre da vardı, ama o zaten önceden de sahnedeydi. 1943'te *L'Etre et le Néant*'ı yutarcasına okumuştuk; *La Nausée*'den birçok sayfayı ezbere biliyorduk. Grup halinde Sarah-Bernhardt Tiyatrosu'na *Les Mouches*'u görmeye gitmiştik. Hazırlık sınıfında Sartre'ın Husserl ve Heidegger'le ilişkileri üstüne tartışmıştık. Demek eski dost Sartre da hâlâ oradaydı! Harika!..

Sartre'ın yanı sıra Maurice Merleau-Ponty de vardı, genç Fransız'ın titizce belirttiğine göre... Tamam, kabul, ama bu da beni şaşırtmıyordu: *La Structure du Comportement*'ı daha önce okumuştum.

Tabii, yanında Elsa'sıyla, Aragon da vardı, ama ben o dönemdeki Aragon'a hiç ilgi duymuyordum. İşgal'e ilişkin, yurttaşlık ve vatanseverlik dersi kokan şiirleri beni heyecanlandırmamıştı. (Ancak *Brocéliande*'ı da yabana atmamak gerek.) Buchenwald'de de arkadaşım Boris Taszlitzky ile anlaşamadığımız tek nokta bu olmuştu; o kayıtsız koşulsuz Aragoncu'ydu. Aragon'un bir şair olarak beni tekrar ilgilendirmesi için, *Nouveau Crève-Coeur, La Chanson pour oublier Dachau* gibi parçalarını beklemem gerekecekti.

Herhalde bana verdiği Paris haberlerinin hiçbirinin benim için gerçek bir yenilik olmadığını görünce biraz kafası bozulduğundan, genç Fransız bu kez Raymond Aron'dan söz etmeye başladı. Adeta "al sana yenilik!" der gibiydi. İşte hakkında hiçbir şey bilemeyeceğiniz özgün yetenekli bir politika yazarı!.. Fakat ben gülerek sözünü kestim. Raymond Aron mu? Ama ben onu o kadar iyi tanıyordum ki... Sadece kitaplarını okumuş olmaktan dolayı değil, kişisel olarak da tanışmıştım onunla... 1939 Eylül'ünde, Hitler ordularının Polonya'yı işgal ettiği gün, kendisiyle Saint-Michel Bulvarı'nda karşılaşmıştım. On beş yaşındaydım, babamla birlikteydim; yanımızda Paul-Louis Landsberg de vardı. Bulvarla Soufflot Caddesi'nin köşesinde, o zaman 'Chez Capoulade' kafesinin önünde bulunan gazete büfesinin yanında, Raymond Aron'a rastlamıştık. Üç adam, başlayan savaştan, demokrasinin yaşama şansından filan konuşmuşlardı. Daha

sonra da Claude-Edmonde Magny bana Aron'un *Introduction à la Philosophie de l'Histoire*'ını okutmuştu.

Uzun sözün kısası, Raymond Aron'un Kurtuluş dönemi Paris'inin entelektüel çevrelerde birinci planda bir rol oynaması beni şaşırtacak bir durum olamazdı.

Ayrıca, artık orada olmayanlar da vardı tabii, o sevgili ölüler...

Jean Giraudoux ölmüştü, bunu bilmiyordum. Benim Buchenwald'e gelişimden iki gün sonra ölmüştü. Joigny kapılarında, Épizy'de, Gestapo'nun koca ayısı otomatik tabancasının kabzasıyla bir vuruşta kafatasımı dağıttığında, *Sodome et Gomorrhe*'nin birkaç hafta sonra verilecek olan ilk temsiline gidemeyeceğimi düşündüğümü hatırladım.

Demek Giraudoux ölmüştü ha!..

Genç Fransız subayını dinlerken, kendi kendime nasıl olup da Buchenwald'de hiçbir işaretin bana bunu önceden haber vermediğini sorup duruyordum. Jean Giraudoux'nun ölümünün, haber verici bir belirti olarak, herhangi bir doğa olayına neden olmaması bana olası görünmüyordu. Herhalde böyle bir olay olmuştu, ama ben bunu yorumlayamamıştım. O kışın bir gününde krematoryumun dumanı daha ince, daha buğumtırak; Ettersberg Tepesi'nden bana Giraudoux'nun ölümünü haber veren, belli belirsiz gri kar taneleri biçiminde çıkmış olmalıydı.

İşaret gelmişti, ama ben onu çözememiştim; olay bu kadar basitti.

Başka 'olmayanlar' da vardı: Brasillach kurşuna dizilmiş, Drieu-la Rochelle intihar etmişti. Ben hep Drieu'yü Brasillach'a yeğlemiştim; onun intiharını da berikinin ölümüne yeğledim.

Özetle, birkaç doğal veya olaylara bağlı ölüm dışında, Fransız Edebiyatı'nın bahçesi fazla yıkıma uğramış, altüst olmuş görünmüyordu. Hiçbir yeni parlamış kişilik, hiçbir gerçek sürpriz yoktu; önceden görülebilen, nerdeyse organik, 'rutin' bir serpilme, büyüme söz konusuydu. Bu tablo böylesine bir tarihsel kıyametten sonra biraz şaşırtıcı olsa da,

n'apalım, gerçek buydu... Bu durum, olgunlaşma ve kopuş süreçlerinin ritminin siyasal tarihte ve sanat-edebiyat tarihinde aynı olmadığını bir kez daha kanıtlıyordu.

Ancak, konuşmanın iyice sonuna doğru, bana sürpriz yapmaktan artık umudunu kesmek üzere olan genç Fransız subayı şair René Char'ın son çıkan şiir kitabından söz etmişti.

Deri çantasından, birkaç hafta önce çıkmış olan *Seuls demeurent*'ün bir nüshasını çıkarmıştı. Daha çok beni nihayet şaşırtabilmiş olmaktan, René Char hakkında hiçbir şey bilmediğimi görmekten doğan bir coşku içindeydi.

Ben de bozulmuştum gerçi, ama durumu kabulden başka çare yoktu.

12 Nisan 1945 sabahı henüz adını bile duymamıştım onun. Fransız şiir dünyası hakkında hemen hemen her şeyi bildiğini sanan ben, René Char'ı tanımıyordum. Villon'dan Breton'a kadar bütün şairlerden yüzlerce dizeyi ezbere biliyordum. Patrice de la Tour du Pin'den bile şiirler okuyabilirdim –ki doğrusu bu hiç de az şey değildir!–, ama René Char hakkında hiçbir şey bilmiyordum işte!..

Fransa'yı yüreğinin –en azından üniformasının sol üst cebinin– üzerinde taşıyan genç Fransız, Char'ın şiirlerinin güzelliğini öve öve bitiremiyor, durmadan bana parçalar okuyordu. Sonunda ısrarlarıma dayanamayarak, halkına ihsanda bulunan iyi hükümdar edasıyla, bütün Almanya seferi boyunca yanında taşımış olduğu Seuls demeurent nüshasını bana bırakmaya razı oldu. Ama bir koşulla: Vatana geri gönderilir gönderilmez kitabı iade edecektim.

Kitap onun için önemliydi, bir genç kadının armağanıydı çünkü...

Söz verdim, verdiği adresi not ettim. 'Vatana geri gönderilme' deyimi üzerinde tartışma açmadım. Oysa pekâlâ açabilirdim. Gerçekten de, bir vatansız nasıl vatanına geri gönderilebilirdi ki? Ama ben hiçbir şey demedim bu konuda; onu kaygılandırmak, kararından caydırmak istemedim. Belki de

kitabını bir vatansıza emanet etmeyi o kadar istemezdi, ne bileyim...

İşte bu yüzden, birkaç gün sonra, Buchenwald'in ıssız yoklama alanında, René Char'ın *La Liberté* adlı şiirinin son dizelerini avazımın çıktığı kadar haykırabiliyordum.

D'un pas à ne se mal guider que derrière l'absence, elle est venue, cygne sur la blessure, par cette ligne blanche.[1]

Bitti. Gözetleme kulesinin sahanlığına tünemiş, dürbününü bana dikmiş Amerikan askerine elimle geniş bir dost selamı gönderiyorum.

[1] Ancak yokluğun ardında yolunu şaşırabilecek adımlarla, yaranın üstünde kuğu, geldi o beyaz çizgiyle.

4

TEĞMEN ROSENFELD

Teğmen Rosenfeld cipi, Ilm kıyısında, ırmağın üzerindeki tahta köprünün ötesinde durdurdu. Ağaçlı yolun ucunda, yeşermeye başlayan ağaç kümelerinin arasında, Goethe'nin küçük evi görünüyor.

– *Das Gartenhaus*, diyor teğmen.

Cipten iniyor ve bana arkasından gelmemi işaret ediyor.

Goethe'nin Ilm Vadisi'nde, Weimar'ın kapılarındaki küçük kır evine doğru yürüyoruz. Güneş parlıyor. Nisan sabahının serinliği insanı diriltiyor; çok yakın bir baharın ılıklığını taşıyan kabarcıkları patlatıyor adeta...

Birden içim bir tuhaf oluyor. Hayır, endişe değil bu, sıkıntı hiç değil. Tam tersine, rahatsızlığım sevinçten geliyor, içimden taşan sevinçten.

Soluğum kesiliyor, duruyorum.

Amerikalı teğmen dönüyor, beni bu halde görünce meraklanıyor.

– Kuşlar, diyorum.

Almanca konuşuyoruz. Rosenfeld, Patton'un III. ordusundan bir subay, ama Almanca konuşuyoruz. Karşılaştığımız günden beri hep Almanca konuştuk. Okuyucuya kolaylık olsun diye konuştuklarımı çeviriyorum. Kibarlık olsun diye yani...

– *Die Vögel*, diye tekrarlıyor, soru sorar gibi.

Birkaç gün önce Weimarlılar krematoryumun avlusuna toplanmıştı. Kadınlar, yeniyetme gençler, yaşlılar vardı sadece. Eli silah tutacak yaşta erkek yoktu aralarında, doğal olarak: Onlar hâlâ silah elde görevdeydiler, çünkü savaş sürüyordu. Siviller, bir zenci Amerikan müfrezesinin eşliğinde, Buchenwald'e otobüslerle gelmişlerdi. Patton'un III. ordusunun vurucu alaylarında çok sayıda zenci asker vardı.

O gün bunlardan bazıları krematoryum avlusunun girişinde, normal zamanlarda avluya girişi kapatan yüksek tahta perdenin dibinde duruyorlardı. Duygusuz-duyarsız tunçtan maskeler gibi donmuş yüzlerini, Alman sivillerden oluşmuş küçük topluluğunun üzerinde dolaşan dikkatli ve sert bakışlarını görüyordum.

III. ordunun saldırı birliklerinde bu kadar çok sayıda bulunan bu Amerikalı zencilerin, bu savaş hakkında ne düşündüklerini merak ediyordum. Faşizme karşı verilen bu savaş hakkında diyecek neleri olurdu acaba?.. Bir bakıma onları bütün haklara sahip birer yurttaş yapan, aslında bu savaştı. Askerlik yaşamlarının günlük somut gerçeklerinde değilse bile, hiç olmazsa hukuken... Çıktıkları sosyal ortam, durumlarının aşağılığı, derilerinin rengi yüzünden uğradıkları açık veya sinsice aşağılanmalar ne olursa olsun, askere alınma onları potansiyel olarak tüm haklarda eşit birer yurttaş yapıyordu. Sanki insanları öldürme hakkı onlara nihayet özgür olma hakkını veriyordu.

Artık konu olabilecekleri tek ayrımcılık, beyaz, siyah, sarı veya melez, Amerikan ordusunun tüm öteki askerlerine de uygulanan ayrımcılıktı: Askerlik mesleğindeki bilgi ve becerilerine göre yapılacak teknik ayrımcılık... Ya da, pek dile gelmeyen, ama ağır moral sonuçlar getiren, savaştaki cesaret ve korkaklıklarına göre yapılacak öteki ayrımcılık...

Her neyse, o gün krematoryumun avlusunda bir Amerikalı teğmen, Weimarlı kadınlar, her iki cinsten çocuklar ve ihtiyarlardan oluşan bir Alman kalabalığına hitap ediyordu. Kadınlar canlı renkli ilkbahar giysileri giymişlerdi. Teğmen renksiz, nüanssız, amansız bir sesle konuşuyordu. Kremator-

yumun işleyişini anlatıyor, Buchenwald'deki ölüm oranlarını rakamlarla açıklıyordu. Weimarlı sivillere, yedi yıldan fazla, aldırışsızca veya suç ortaklığı halinde, krematoryumun dumanlarının altında yaşadıklarını hatırlatıyordu.

– Kentiniz, diyordu onlara, klasik ve aydın Almanya'nın kalbi olan, kültürel anılarla dolu bu tertemiz, bu şipşirin kentiniz, hiç vicdanı sızlamadan, senelerce bu Nazi fırınlarının dumanı altında yaşadı!

Kadınlar –hiç olmazsa içlerinden birçoğu– gözyaşlarını tutamıyor, abartılı jestlerle af diliyorlardı. Kimileri yaltaklığı, fenalık geçirir gibi yapmaya kadar vardırıyordu. Delikanlılar umutsuz bir sessizliğe bürünmüşlerdi. Yaşlılar başka yerlere bakıyor, açıkça hiçbir şey duymak istemiyorlardı.

Sözünü ettiğim Amerikalı teğmeni ilk kez işte orada görmüştüm. Amerikan ordusunun Weimarlılara zorunlu olarak yaptırdığı Buchenwald ziyareti boyunca, iki saat süreyle onu izlemiş ve gözlemlemiştim.

Pek kısa bir zaman sonra –iki gün sonra, hatta belki de ertesi gün– gardan Buchenwald'in anıtsal kapısına giden Kartallar yolu üzerinde, kampın eski S.S. komutanlık bürolarının birinde, onun karşısına oturmuş bulunuyordum.

Haki gömleğinin cep kapağında, adının ve rütbesinin yazılı olduğu küçük metal plakayı görebiliyordum: Tğm. Rosenfeld.

O ise benim mavi kaba kumaştan ceketimin göğsünde taşıdığım, kırmızı bezden bir üçgen üzerindeki 44904 rakamıyla 'S' harfine bakıyordu.

– İspanyol, dedi.

Almanca konuştuğumuzu ve 'S'nin *Spanier* sözcüğünün baş harfi olduğunu hatırlatırım.

– *Rotspanier*, diye tamamladım. Kızıl İspanyol.

Biraz haddini bilmezlik vardı bu davranışımda; en azından belli bir küstahlık...

Teğmen Rosenfeld omuz silkmişti sözlerime. Besbelli bu açıklama ona gereksiz görünüyordu.

– Burada falanjistlerle karşılaşmayı hiç beklemiyordum doğrusu, diye haykırdı.

Hiçbir şey demedim. Diyecek bir şey yoktu ki...

– 44904, diye devam etti. Bu rakam 1944 Ocak'ında getirilen tutsak kafilelerine tekabül ediyor, değil mi?

Başımı salladım: Doğruydu, onlara tekabül ediyordu. Yine diyecek bir şey yoktu.

– Fransız Direniş hareketindeyken tutuklandınız, öyle mi?

Evet, öyleydi.

– 'Jean-Marie Action' grubu, diye tamamladım yine de. Bir Buckmaster örgütü... Bakışlarında dikkatinin yoğunlaştığını gösteren bir kıvılcım çaktı. 'Buckmaster' sözcüğü ona yabancı gelmiyordu, görünüşe göre.

Amerikan askeri yönetiminin, Buchenwald'de yaşam ve ölüm konusunda kapsamlı bir rapor hazırlatmakta olduğunu biliyordum. Bu amaçla, kampın iç yönetiminde herhangi bir sorumluluk taşımış olan tutuklular, haberalma servislerine mensup subaylar tarafından çağrılıp ifadeleri alınıyordu. Teğmen Rosenfeld bu subaylardan biriydi. Ben de o gün, tutuklu işgücünün dağıtımının yönetildiği servis olan *Arbeitsstatistik*'te çalışmış olduğumdan, ifadeye çağrılmıştım.

– Sanırım öğrencisiniz. Ama ne öğrencisi, diye sordu Teğmen Rosenfeld.

Bu soru bana bir şeyler hatırlattı, uzaklarda kalmış bir olayı...

– Felsefe öğrencisi, dedim, bir yandan da bu eski olayı belleğimde ararken...

– Felsefe sizi gülümsetiyor mu, diye sordu Rosenfeld.

Galiba gülümsemiştim, farkına varmadan.

Fakat felsefe değildi beni gülümseten. Hiç değilse Sorbonne'da okurken aldığım felsefe dersleri değildi. Le Senne'in dersleri geriye dönük bile olsa en küçük bir gülümseme uyandıramazdı insanda; olsa olsa çaktırmadan bir esneme, o kadar... Teğmene yanıt verirken ortaya çıkıveren anıydı beni gülümseten.

Uzun yeraltı dehlizi boyunca kaba beton zeminde yalınayak koşmuştum. Yalnızca yalınayak değil, çırılçıplak da: Anadan doğma çıplak... Yanımda koşan, kafilemin öteki sürgünleri gibi...

Daha öncesi mi? Kartallar yolu boyunca, projektörlerin çiğ ışığı altında, çamurda koşar adım yürüyüş, köpekler, dipçik darbeleri, bir sürü gürültü patırtı... Derken birdenbire buz gibi bir sessizlikte, ağır ağır yürüdüğümüzü fark ettik. Gece çökmüştü üstümüze, Wagner'e yaraşır ışıklar yoktu artık. Anıtsal kapıyı geçince nerede olduğumuzu göremez olmuştuk. S.S.'lerle köpekler öteki tarafta kalmıştı. Bizi iki katlı bir binaya götürmüşler, sonra bu binanın zemin katında geniş bir duş salonuna toplamışlardı; bilmediğimiz yerlerde günlerce, gecelerce sürmüş bir yolculuktan sonra hepimiz bitkin durumdaydık. Saatler geçti; geniş salondaki musluklardan akan su ılık, kokmuş, iğrenç bir şeydi. Susuzluğumuzu gideremiyorduk. Aramızdan bazıları yere yıkılıp çırpınışlı, kıvranışlı bir uykuya daldılar. Bazıları da hemen gruplaşmaya, dost ve arkadaşlarını bulmaya, ufak tefek yiyecek şeyler, az-çok ortak anılar, umut sözcükleri değiş tokuş etmeye çalıştılar. Sonra, hayli uzun zaman sonra, ortalık yeniden hareketlendi, kapılar açıldı, emirler haykırıldı. On beş-yirmi kişilik gruplar halinde bitişik bir salona tıkıldık. Soyunmamız, bütün giysilerimizi, kişisel eşyalarımızı –yolda yapılan bir sürü aramadan arta kalanları– oradaki bir tür tezgâhın üzerine koymamız gerekiyordu. Gırtlaksı ve ilkel, hemen hemen tek heceli bir Almanca'yla bize bu emirleri verenler gençti. Ayaklarında tahta tabanlı galoşlar, üstlerinde rengi atmış çuval bezine benzer boz bir kumaştan giysiler vardı; kafaları kazınmıştı ve kasları bayağı göz doldurucuydu. Kendi aralarında Rusça konuşuyorlardı; dillerini belirlemekte hiç güçlük çekmedim. İki yıl önce, basket şampiyonasında ara sıra Stade Français'nin A takımında oynadığım sıralarda, B.B.C.R.'nin gençleriyle karşılaşma fırsatım olmuştu. Fabrikant kardeşlerle öteki takım arkadaşlarını gayet iyi hatırlıyordum. Bu beyaz Rus göçmeni çocuklar iyi basketbol oy-

nuyorlardı. O zaman sahada veya soyunma odalarında aralarında konuşurlarken kulak vermiştim ve şimdi hiç kuşkum yoktu: Çabuk olmamız için (Almanca *Los, Schnell, Scheisse* sözcüklerinin arasına kendi dillerinden karıştırdıkları tek sözcük, doğal olarak, *Bıstro* idi) bizi itip kakan bu herifler kendi aralarında Rusça konuşuyorlardı. Doğrusu bu beni biraz şaşırtmıştı; kamp yaşamına ilk girişimde, iyi beslendikleri belli olan bu genç Rus pehlivanlarla karşılaşmayı beklemiyordum. Ama, düşünmek veya merakımızı tatmin etmek için fazla olanak yoktu; genç Rusların çenesi ve itip kakmaları sayesinde her şey pek hızlı yürüyordu. Çok geçmeden kendimizi, soyunmuş olarak, duş binasının zemin katındaki sıra sıra odalardan bir başkasına tıkılmış bulduk. Burada berberler, ellerinde kordonları tavandan sarkan elektrikli makinelerle, acıtıp acıtmadıklarına hiç kulak asmadan, kafamızı ve bütün vücudumuzu tıraş etmeye koyuldular. Artık tam anlamıyla anadan doğma olmuştuk işte; alışılagelen deyime sözgelişi değil, gerçekten uyuyordu durumumuz... Öte yandan süreç de durmamıştı, her şey hâlâ çok hızlı yürüyordu. Anadan doğma çırılçıplak insan vücutlarından oluşan bu manzaranın komikliğine gülmeye veya iğrençliğinden tiksinmeye; ya da bu başlangıcın olası sonuçlarını düşünerek korkudan titremeye bile fırsat bulamadan, itile kakıla (*Los, Schnell, Bıstro*!), hemen hemen bütün zeminini dezenfekte edici olduğu söylenen yeşilimsi bir sıvıyla dolu bir havuzun kapladığı bir başka salona tıkılmıştık bile. Bu havuza balıklama dalmak gerekiyordu, bunu kendi isteğimizle yapmakta da yarar vardı. Çünkü aksi takdirde genç Ruslar büyük –ve sadistçe– bir zevkle sizi oraya daldırıveriyorlardı. Gestapo'nun adamlarının sorgu sırasında insanın başını zorla suya soktukları o banyolara ilişkin hayli kötü anıları olan ben, emri ikiletmeden, gözlerimi yumduğum gibi havuza atladım.

İşte bütün bu giriş ve arınma törenlerinden sonradır ki, kendimizi sözünü ettiğim o yeraltı dehlizinde koşar bulmuştuk. Bu tünel, sonra öğrendiğim gibi, duş ve dezenfeksiyon

binasını levazım deposunun (*Effektenkammer*) bulunduğu binaya bağlıyordu.

Fakat, kolayca anlaşılacağı gibi, beni gülümseten bu anı değildi. 'Felsefe' sözcüğüydü, daha doğrusu, Teğmen Rosenfeld'e söylediğim gibi, benim bir felsefe öğrencisi olmamdı. Çünkü Buchenwald'e geldiğim gün, o tüneldeki uzun koşunun sonunda da bana aynı soru sorulmuş, ben de aynı yanıtı vermiştim.

Birtakım merdivenler çıktıktan sonra kendimizi iyi aydınlatılmış bir salonda bulmuştuk. Sağda, salon boyunca uzanan bir tür tezgâhın arkasında, yaşları geçkin, kafaları kazınmamış ve Rus olmayan adamlar sıralanmıştı; biz önlerinden geçerken giyim eşyalarını elimize tutuşturuyorlardı: Kaba bir bezden donlar ve yakasız gömlekler, pantolonlar ve ceketler... Bir de şapka... Son olarak tahta tabanlı bir çift galoş...

Bu giysileri veriliş sırasına göre üzerimize geçiriyorduk. Giysilerin seçimi rastgele, hadi olumlu konuşalım, göz kararıyla yapılıyordu. Tezgâhın ardındaki adamlar boyumuza posumuza bir göz attıktan sonra önlerinde tezgâhın üzerine dizili çeşitli yığınlardan birer parça seçip bize fırlatıyorlardı. Ama bunlar nadiren üstümüze uyuyor, çoğunlukla ya bol ya dar, ya uzun ya kısa geliyordu. Ve hiçbir parça da ötekine uymuyordu. Böylece ben, tezgâhın sonuna geldiğimde kendimi, paçaları yerde sürünen siyah ve gri çizgili bir resmi pantolonla bedenime dar gelen kahverengimsi bir ceketin içinde buldum. Başlık olarak da payıma pis mi pis bir yumuşak şapka düşmüştü. Sadece galoşlar yeniydi, ama onlar da son derece ilkel bir çift takunyadan ibaretti: Tahtadan bir tabanla ayağı geçirmeye yarayan, iki ucu ona çakılı bir kayış, daha doğrusu kalın bezden bir şerit... Bunlarla karda koşmanın nasıl bir işkence olduğunu çok geçmeden öğrenecektim.

Bu altı kaval üstü şişhane giysilerin içinde, aval aval bakınarak, içimden gülüp dışımdan utanarak, adeta sidikte yıkanmış iğrenç şapkayı mıncıklayarak, bir masanın önüne

geldim. Burada görevli bazı mahkûmlar yeni gelenlerin kimlik fişlerini dolduruyorlardı.

Bunların mahkûm oldukları benim tahminimdi. Bir kere, S.S. olmadıkları kesindi. Wehrmacht'ın askerlerinden de değillerdi. Sivil Almanlardı bunlar, ama ceketlerinin göğsüne dikilmiş kırmızı bezden bir üçgenle bir kayıt numarası taşıyorlardı. Dolayısıyla, bunların da tutuklu olmaları akla yakındı. Ama ne tür tutuklular?

Rastlantının beni önüne getirdiği adam kırk yaşlarında vardı. Saçları kır, bakışı olağanüstü mavi, aynı zamanda olağanüstü hüzünlüydü. Ya da artık her türlü merak ve tecessüsten arınmış bir bakış... Mutlak bir umut yokluğundan ileri gelen bir çeşit içselliğe dönmüş olmalıydı, bana öyle geliyordu. Her neyse, işte rastlantıyla önüne gelmiş bulunduğum bu adam bana adımı, soyadımı, doğum yer ve tarihimi, yani normal kimlik bilgilerimi sorduktan sonra, sıra neyle uğraştığıma, mesleğime geldi.

– *Philosophiestudent*, diye yanıtladım soruyu. Felsefe öğrencisi.

Dehşetli mavi, dehşetli bıkmış-usanmış donuk bakışlarında bir tür kıvılcım yanıp söndü.

– Yoo, dedi itiraz kabul etmez bir tonla. Bu meslek sayılmaz, *Das ist doch kein Beruf!*

Adama, yabancı dili Almanca olan bir üniversite hazırlık sınıfı öğrencisinin kendini beğenmişliğiyle biraz hava atmaktan kendimi alamadım.

– *Kein Beruf aber eine Berufung!*

Yaptığım sözcük oyunundan pek memnundum.

Kimlik fişimi dolduran adamın asık yüzü bir an hafif bir gülümsemeyle aydınlandı. Galiba sözcük oyunumu beğenmişti. Daha doğrusu, Alman dilini böyle kullanabilmem hoşuna gitmiş olmalıydı. Söylediğim şey Fransızca'da hiçbir özellik taşımayan bilgi verici düz bir cümle olurdu ancak. 'Felsefe okumak meslek değildir ama insanın içinden gelen bir çağrıdır' anlamında bir şey söylemiştim çünkü... Fakat Almanca'da aynı kökten gelen *Beruf* ile *Berufung*'un yarattığı

fonetik ve semantik karşıtlık etkisi bayağı çarpıcı ve anlamlı geliyordu insana. Bu yüzden, o anda akıl ettiğim bu küçük dil cambazlığından memnundum.

Mavi bakışlı tutsak tekrar ciddileşmişti.

– Burada, dedi, felsefe okumak geçerli bir uğraş değildir! Burada duvarcı, elektrikçi, tornacı... vb. olmak daha yararlıdır! Yani uzmanlaşmış işçi!

Bu sonuncu terimi özellikle vurguladı.

– *Facharbeiter*, diye birkaç kez tekrarladı. Gözlerimin içine bakıyordu.

– Burada, diye ekledi sözcüklerin üzerine basa basa, burada hayatta kalabilmek için bu tür bir meslek sahibi olmak daha iyidir!

Yirmi yaşında, yaşam deneyimi olmayan bir üniversite hazırlık sınıfı öğrencisiydim. Adamın bana vermek istediği mesajı anlayamadım.

– Ben bir felsefe öğrencisiyim, başka işim yok, işte bu kadar, diye inat ettim.

Mavi bakışlı adam çaresizlik veya sabırsızlık belirten bir hareket yaptı. Beni savdı ve bir yandan fişimi tamamlarken kuyruktaki öteki tutukluyu çağırdı.

– İşte bu nedenle gülümsemiştim, dedim Teğmen Rosenfeld'e. Bu anı nedeniyle... Bu eski olayı anlatmıştım; gözle görülür bir dikkatle dinlemişti beni.

– İyi bir başlangıç, diye mırıldandı bitirince.

– Neyin başlangıcı, dedim, sesinin hafiflemesine biraz şaşırarak...

Bana sigara tuttu. Bakışları bulandı, eli biraz titriyor gibi geldi bana.

– Deneyimin başlangıcı, dedi. Ve bu deneyimi anlatmaya başlayabileceğiniz en uygun yer!..

Birkaç gün önce Lorraine haçı taşıyan subayla konuşmam bu kadar başarılı geçmemişti. Bana René Char'ın kitabını vermişti ('ödünç vermişti' demeliydim, çünkü Paris'e dönünce iade etmemi ısrarla istemişti) gerçi, ama anlattığım

öykünün başlangıcını beğenmemişti. Doğrusu Buchenwald'i ona anlatırken öyküme şimdiki başlangıçla başlamamış, giriş olarak tatil gününü, Buchenwald pazarlarının derin yaşantılarını seçmiştim. Onu bu pazarların cehennemine cennetlik bir yoldan, Pola Negri'nin *Mazurka* adlı filminin görüntüleriyle, sokmayı uygun görmüştüm. Ama bu Fransız subayı öykümün başlangıcından nerdeyse şoka uğramış, en azından afallamış ve kafası karışmıştı. Pola Negri ha! Vay canına! Bunu hiç beklemiyordu doğrusu... Bu kötü izlenimden daha sonra da kurtulamamış ve bir daha benimle birlikte bu pazarların fıkır fıkır kaynayan derinliklerine girmeyi asla başaramamıştı. Hep Pola Negri yüzünden!..

Teğmen Rosenfeld ne düşünürdü acaba bu öteki başlangıç hakkında?..

– Çeşit çeşit iyi başlangıç vardır, dedim. Şu an kullandığım başlangıç basit bir olay. Aslında bu deneyimin özüyle işe başlamak gerek...

– Bu özün ne olduğunu şimdiden biliyor musunuz?

Başımı sallıyorum. Sigaramdan derin bir nefes çekiyorum. Bu bal gibi tatlı ve keskin dumanla ağzımı, boğazımı, ciğerlerimi dolduruyorum. Rus otu *maçorka*'nın ekşi ve yakıcı tadından çok, çok daha güzel bu... İkisini karşılaştırmak bile doğru değil. Ama şimdiden biliyorum ki, dost ve arkadaşlarla birlikte içilen o *maçorka* izmaritlerinin nostaljik anısı yaşamım boyunca aklımdan çıkmayacak...

Deneyimin özü mü demiştim? Evet, sanırım biliyorum, sanırım artık anlamaya başlıyorum bunun ne olduğunu. Esas olan, dehşetin yaşanan o apaçık görüntüsünü aşarak kökensel Kötülüğün, *das radikal Böse*'nin, köklerine ulaşmaya çalışmaktır.

Çünkü bu dehşet Kötülüğün kendisi değildi, en azından esasını ve özünü oluşturmuyordu. Onun giysisi, süsü, bezeğiydi yalnızca. Yani dış görünüşü... Kamp deneyiminin özüne hiç dokunmadan bu gündelik dehşet üzerine saatlerce tanıklık edilebilirdi.

Mutlak bir kesinlik ve açık-seçiklikle, hiç eksilmeyen bir nesnellikle tanıklık yapılabilse bile –ki bu bireysel tanık için, terimin anlamı gereği, erişilmez bir niteliktir–, evet, bu takdirde bile, olayın özü gözden kaçabilirdi. Çünkü bu öz birikmiş dehşet değildi ki yığını oluşturan parçalar tespih çeker gibi birer birer sayılabilsin... Herhangi bir günü ele alıp sabah dört buçukta uyandırılıştan gece ışıkların söndürülüşüne kadar her şeyi: İnsanı yorgunluktan bitiren angaryaları, sürekli çekilen açlık ve uykusuzluğu, *Kapo*'ların eziyetlerini, kenef temizliklerini, S.S.'lerin 'schlag'larını, silah fabrikalarında kürek mahkûmu gibi çalışmayı, krematoryumun dumanlarını, herkese zorla seyrettirilen idamları, kışın kar altında bitmez tükenmez yoklamaları, bitkinliği, dost ve arkadaşların ölümünü... Hiçbir ayrıntıyı atlamadan anlatsanız bile bu deneyimin özüne hiç dokunmadan geçmiş, onun soğuk gizeminin, her yana ışıyan iç karartıcı gerçeğinin üzerindeki örtüyü kaldırmamış olabilirdiniz: *Daha yaradılışta payımıza düşmüş olan karanlık*... Sonsuzluk boyunca, daha doğrusu tüm tarihsellik boyunca, insanın payına düşmüş olan karanlık...

– Esas olan, dedim Teğmen Rosenfeld'e, Kötülüğün yaşanmasıdır. Gerçi bu yaşantı her yerde kazanılabilir... Kötülüğü tanımak için toplama kamplarına gerek yoktur. Fakat burada bu yaşantı belirleyici ve kütlesel olmuştur, geri kalan her şeyi kaplamış ve yutmuştur... Kökensel Kötülüğün yaşanmasıdır bu...

Teğmen irkildi, bakışları daha keskinleşti.

Das radikal Böse! Kant'a yaptığım göndermeyi anladığı belliydi. Teğmen Rosenfeld de bir felsefe öğrencisi miydi yoksa?..

Bu öyküye 56'ncı bloğun, sakatlar koğuşunun pis kokusuyla başlamalıydım, dedim Amerikalı teğmene. Halbwachs'ların, Maspero'ların çevresinde, pazarların o boğucu ama kardeşçe pis kokulu havasında...

– Kötülük, insanlıkdışı olan değildir kuşkusuz... Öyle sayarsak, insandaki insanlıkdışı ögedir demeliyiz... Yaşamsal

bir olabilirlik, kişisel bir proje olarak, özgürlük olarak insanlıkdışılık... Dolayısıyla, insanca olana, insan türüne basit bir gönderme yaparak Kötülüğe karşı çıkmak, onu kendinden uzak tutmaya çalışmak gülünç ve boşunadır. Kötülük, insanın insanlığının kurucu ögelerinden olan özgürlüğün olabilir projelerinden biridir... İnsan denen varlığın hem insanlığının hem de insanlıkdışılığının içine kök saldıkları özgürlüğün...

Halbwachs'la Maspero'nun bedence tükenmiş ama zihince hâlâ diri ve zinde olarak yattıkları ranzaların çevresinde yapılan pazar konuşmalarını Teğmen Rosenfeld'e de anlattım. Aramızdan, pazar günleri bu ikisinin etrafında toplanan bütün arkadaşları da bu vesileyle tek tek andım.

– Sonra, Kötülüğün bu deneyiminin esas ögesi, bunun bir ölüm yaşantısı olarak yaşanmış olmasıdır... 'Yaşantı' sözcüğünü bilerek kullanıyorum... Çünkü ölüm bizim sadece yan yana bulunduğumuz, sıyırtıp geçtiğimiz, sağ çıkılan bir kazadan kurtulur gibi uğrayıp da sağ kaldığımız bir şey değil... Bizler onu yaşadık... Biz kurtulanlar değil mezardan geri dönenleriz, hortlaklarız yani... Bu nokta elbette ancak soyut olarak dile getirilebilir. Ya da laf arasında, üstünde durur gibi görünmeden... Ya da gülerek, öteki hortlak öyküleriyle birlikte... Çünkü inanılabilir değil, paylaşılabilir değil, gerektiği gibi anlaşılabilir bile değil... Çünkü rasyonel düşünce için ölüm, yaşantısını, deneyimini bireysel olarak edinemeyeceğimiz tek olaydır... Yalnızca bunaltı, endişe, önsezi veya marazi bir istek şeklinde kavranabilen bir olay... Dolayısıyla hep 'geçmişte gelecek' kipinde dile gelir... Bütün bunlara karşın bizler ölüm deneyimini kolektif bir deneyim olarak yaşadık... Kolektif, üstelik kardeşçe ve 'birlikte-oluş'umuza temel oluşturan bir deneyim olarak... Adeta bir *Mit-sein-zum-Tode* gibi...

Teğmen Rosenfeld sözümü kesti.

– Heidegger, diye haykırdı. Martin Heidegger'i okudunuz mu?..

Kitap, Saint-Michel Bulvarı'nda bir Alman kitabevinin vitrininde duruyordu.

1940-41 kışında –ben o zaman felsefe derslerine gidiyordum– Alman işgal yönetimi bulvarla Sorbonne Meydanı'nın köşesinde bir kitabevi açmıştı. Daha önce o köşede 'D'Harcourt' diye bir kafe vardı. Her gün, Henri-IV Lisesi'ndeki derslerimden sonra, oraya yolum düşüyordu. Sözünü ettiğim kitabevinin önünden de geçiyor, bazen de vitrinde ne var ne yok diye bakıyordum; ama içeri girmek aklıma bile gelmiyordu. Bu durum, vitrinlerden birinde Heidegger'in *Sein und Zeit*'ini gördüğüm güne dek sürdü. O gün, hayli tereddüt ettikten sonra, sonunda bu kitabı almak üzere eşikten içeri adımımı attım.

Bu, Emmanuel Levinas yüzünden olmuştu. Beni o Alman kitabevine girmeye teşvik eden oydu. Kendisi değilse bile yazdığı denemeleri okumuş olmamdı. Gerçekten de o felsefe ağırlıklı öğrenim yılı boyunca, Levinas'ın vaktiyle çeşitli felsefe dergilerinde Husserl ve Heidegger üstüne yayımladığı çalışmaları keşfetmiştim. Bunları tekrar tekrar okumuş, kenarlara notlar düşmüştüm. Böylece bende fenomenolojiye ve varoluş felsefesine karşı yepyeni bir merak ve ilgi uyanmıştı.

Henri-IV Lisesi'nde iki felsefe sınıfı vardı. Birinin öğretmeni bir Marksist olan Maublanc'dı. Ötekininki ise, model –en azından yöntembilimsel gönderge– olarak Léon Brunschvig'in öğretimini alan, eleştirel rasyonalist Bertrand'dı. Onunla ilişkilerim biraz ikircikliydi. Bir yandan onun en iyi öğrencisiydim; beni el üstünde tutuyor, okuduklarımla ve ders dışı uğraşlarımla ilgileniyordu. Ben de onun eğitimci niteliklerini, öğrencilerinin felsefenin tarihsel evrenini keşfetmelerini sağlamak için gösterdiği tutkulu çabayı beğeniyordum. Ama fikirler planında, ondan, onun zaman dışı ve bayatlayıp rasyonalist sofuluk haline dönüşmüş kuruluğundan, dünya görüşünden her gün biraz daha uzaklaşıyordum. Tarihin kanlı kargaşa ve karmaşasının üstünde yüzen, sırf 'idesel' ve kıpırtısız bir dünyaydı onunki...

Bertrand aramızdaki entelektüel anlaşmazlığa üzülüyordu. Felsefe alanında parlamam onun dileğiydi, ama kendi öğrettiği usa-yakın ve us-yürütücü bilgeliğin yumuşak ve nüanslı ışığında olmalıydı bu... Bu yüzden, öğrenim yılının sonunda devlet yarışma sınavında felsefeden ikincilik ödülünü kazandığım zaman, Bertrand bir yandan kendi öğrencisi olduğum ve beni bu zihinsel turnuvaya bu kadar iyi hazırladığı için sevinirken, öte yandan da verilen konuyu –'Husserl'de Sezgi' idi başlığı– tamamen nesnel biçimde, eydetik görülerin kökensel eleştirisini yapmadan işlediğimden dolayı üzülmüştü. Sırası gelmişken söyleyeyim ki, kazandığım bu akademik ödülü gerçekte Bertrand'ın derslerinden çok Emmanuel Levinas'ı okumuş olmama borçluydum.

Hiç değilse ilk bakışta belki paradoksal görünebilir, ama beni Husserl'le Heidegger'in –Levinas'ta keşfettiğim– fikirlerine duyarlı kılan, gerçek dünyaya karşı duyduğum ilgi olmasına karşın, onlara bu ilk yaklaşımım eserlerinin tarihsel bağlamına ilişkin her türlü kaygıdan tamamen uzaktı. Örneğin, Husserl'in Yahudi olduğu için Alman üniversitelerinden kovulmuş olduğunu bilmiyordum. *Sein und Zeit*'in de Nazilerin iktidara gelişinden önceki basımlarında Husserl'e ithaf edilmiş olduğunu, fakat Heidegger'in bu eski hocası Alman Üniversitesi'nin etnik arındırılma sürecinin kurbanı olarak gözden düşer düşmez bu ithafın kitaptan kaybolduğunu bilmiyordum. Saint-Michel Bulvarı'ndaki kitapçıdan aldığım nüshada da bu ithaf yazısı yoktu. Bu beni ne şaşırtabilir ne de kızdırabilirdi; Husserl'in adının kitapta bulunması gerektiğini bilmiyordum ki!.. Heidegger'in o cümleyi, bellekten kötü bir anıyı siler gibi, bile bile silmiş olduğundan haberim yoktu. Belki de bir mezar taşından bir adı siler gibi...

Heidegger'in Nazizm'le ilişkilerini ilk kez Teğmen Rosenfeld'den öğrendim Özünü değiştirerek Heidegger'den aldığım *Mit-sein-zum-Tode* deyimini söyler söylemez, teğmen bu filozofun Nazizm'in yanında saf tuttuğundan söz etti.

Ne olursa olsun, Levinas'ı okumuş olmam, uzak bir kış günü, sonunda kuşkularımı yenerek, o Alman kitabevine

girmeme neden olmuştu. Başka türden tereddütlerden sonra da, ne olursa olsun deyip kitabı almıştım. Delilikti bu: Fiyatı benim mütevazı öğrenci olanaklarım bakımından bir yıkımdı. Martin Heidegger'in kitabına sahip olmak için kaç yemekten vazgeçmek zorunda kalacaktım acaba?..

Böylece o kış, 1940-41 öğrenim yılının kışı, uzun ve sert akşamlar boyunca *Sein und Zeit*'ı okuyup incelemiştim. Heidegger (doğrusunu söylemek gerekirse Aziz Augustinus'la birlikte) o aylar boyunca düşüncesini en sistemli biçimde inceleyip araştırdığım filozof olmuştur. Her şeyi eksiksiz açıklamış olmak için, beni Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ını ve *Tanrı'nın Beldesi*'ni okumaya sevk edenin Emmanuel Levinas değil Paul-Louis Lansberg olduğunu da belirteyim. Bir de ve özellikle, Tanrı'yla komşuluk ilişkilerimi kesin olarak aydınlığa çıkarma isteğim vardı tabii işin içinde...

Heidegger'in kitabı beni pek fazla etkilememişti. Herhalde filozofun kullandığı dille ilgili, bazen kızgınlıkla karışık belli bir büyülenme olmuştu bende. İçinde kendine bir yol açmak, bazı açık alanlar arayıp bulmak gereken, ama ne yapılırsa yapılsın bir türlü tam ve kesin bir aydınlığa ulaşılamayan o yoğun ve zengin karanlık böyle bir etki yaratıyordu. Ne kadar ilerlenirse ilerlensin hep eksik kalan ve asıl bu bitmemişliği yüzünden gittikçe heyecan verici olan entelektüel bir şifre çözme işiydi Heidegger'i okumak... Peki elde edilen sonuçlar bu zahmete değiyor muydu? Orası pek belli değildi. Elbette zaman zaman şimşek gibi keşifler yaptığımı sandığım olmuştu. Fakat, eserin bütününe, o görkemli boşluğuna hâkim olma yolunda ilerledikçe, bu izlenim çok geçmeden uçup gidiyor, kararıyor, hatta yalanlanıyordu. Bazen, kavramların hareketinin kısır anlaşılmazlığı, kendine özgü terimlerden oluşan kapalı dil, sadece dil düzeyinde kalan göz boyacılığı örnekleri yüzünden öfkeye kapılacak ya da gülmekten kırılacak kadar rahatsız olduğum da oluyordu.

Kaldı ki, Heidegger'in felsefesi Almanca'dan başka bir dilde tasarlanabilir mi acaba? Demek istediğim, Martin Heidegger'in dile uyguladığı eğip bükme, dolaştırma ve çarpıt-

ma işlemi Almanca'dan başka bir dilde düşünülebilir mi? Ne dediği anlaşılmayan cümleler, işkenceyle türetilmiş ve okuru da işkenceye koyan sözde etimolojiler, tamamen retorik düzeyinde kalan çağrışım ve ses benzerlikleri hangi dilin içine böyle akıtılır da o dil buna dayanabilir, parça parça dökülmez? İyi ama, Alman dili de gerçekten bunlara dayanmış sayılabilir mi? En azından felsefi araştırma alanında, Heidegger ona uzun zaman etkisinden kurtulamayacağı bir darbe vurmuş değil midir acaba?..

Denecek ki Heidegger bu soruyu önceden görmüştür; daha işin başında Almanca'nın –hem de eski Yunanca'yla birlikte! Doğrusu ağzımız bir karış açık kalıyor!– düşünülebilecek tek felsefe dili olduğunu ilan ederek bu soruyu etkisiz hale getirmiştir. Fakat bu oldukça ilkel, hayli de küstahça bir kurnazlıktan başka bir şey değildir; soruyu başka türlü dile getirmeye götürür bizi, o kadar: Bir felsefi düşünce sadece bir dilde eklemlenebiliyorsa, özü her türlü çeviriye kapalıysa, ilk biçimlendiği ifadeden çıkamayıp çeviriyi tamamen geçersiz kılıyorsa, uygulanma alanı küçücük bir tekillik bile olsa gerçekten derin, gerçekten evrensel olabilir mi?

Ama asıl önemli nokta burası da değil. İşin özü şu ki, Heidegger'in girişiminin altında yatan temel sorgulama bana düpedüz anlamsız geliyor. Neden Varlık varmış da Hiçlik yokmuş? Ya da hiçbir şey yok değilmiş? Bu soru bana her zaman us-dışı görünmüştür. Yani sadece anlamsız değil, aynı zamanda her türlü anlam üretme olanağından da yoksun... Gerçekten de Varlık sorununun unutulması, bir dünya düşüncesinin, insanın 'dünyada-olma'sının tarihselliğinin, ortaya çıkması için temel koşuldur.

Felsefi meditasyona ille de bu türden, böyle kafasızcasına köktenci bir sorgulama ile başlamak gerekirse, anlam üretebilecek tek soru aşağı yukarı şöyle bir şey olabilir: İnsan neden –var olmak, kendini dünyada bilmek amacıyla– Yad-Varlık (Var-Olmamak) sorusunu, kendi sonluluğu sorusunu (demek ki, aşkınlık sorusunu) sormak için yaşamsal, zorlayıcı, dayanılmaz bir ihtiyaç duyan bir varlıktır?

– Kuşlar mı, diye sordu Teğmen Rosenfeld bana dönerek. Şaşırdığı belliydi.

Sorgudan birkaç gün sonra, Ilm kıyısında, Weimar'ın kapılarındayız. Goethe'nin yazın, serinlik ve yalnızlığın zevkini tatmak için çekildiği küçük kır evine doğru yürüyoruz.

Evet, kuşlar... Vadideki ağaçların dallarında onların kalabalık ve gürültülü varlığı duyuluyor. Ötüşleri, cıvıltıları, bunların oluşturduğu karışık uğultu birden başıma vuruyor, yüreğim duracak gibi oluyor. Ancak duyulabilen varlıkları, göz kamaştırıcı görünmezlikleri, o kadar yıllık buz gibi sessizlikten sonra bir yaşam kımıltısı, buzların aniden çözülmesi gibi bir şey...

Kuşlar ya, elbette kuşlar!.. Onları yeniden işitmekten duyduğum ani sevinç fazla güçlü geldi, soluğumu kesti benim.

Teğmen Rosenfeld açıklamalarımı dinledikten sonra başını sallıyor.

– Kuşları Ettelsberg'den kaçıran ne, diye soruyor.

– Fırınlardan çıkan koku, diyorum. Yanık et kokusu...

Çevresine, Ilm kıyılarının büyüleyici manzarasına bakıyor. Irmağın aktığı fay çukuruna yukardan bakan şatonun yuvarlak gövdesi, barok saat kulesi görünüyor.

– Artık geri gelirler mi, diye mırıldanıyor.

Yürüyüşümüze devam ediyoruz.

– Goethe de fena bir başlangıç olmazdı, diyorum, ilk günden beri hiç ara vermediğimiz konuşmayı sürdürerek.

Alaycı ama ilgili, bana bakıyor.

– İşte orada çuvallardınız, diye haykırıyor. Sizin Fransız subay Pola Negri'den söz edilince bir tuhaf olmuşsa, Goethe'yi duyunca kimbilir ne olurdu! Herhalde kıç üstü otururdu!..

– Hiç de değil! Sırf onu şaşırtmak için damdan düşer gibi Goethe'den söz etmezdim ki ben! Goethe ile Eckermann, Ettersberg'de, tam kampın kurulduğu yerde, o ince, nazik ve bilgince konuşmalarını yapıyorlar... Yoo, bu fazla basit olurdu! Ben öyküme Léon Blum'la başlardım...

Teğmen durup bana dönüyor; gözle görülür derecede şaşırmış...

– Blum Buchenwald'den 3 Nisan'da tahliye edilmiş, diyor heyecanla. Onun gidişiyle ilgilenen S.S. *Obersturmführer*'ini ben sorguya çektim. Romatizmadan yürüyemiyormuş, S.S.'in dediğine göre... Arabaya yerleştirmek hiç de kolay olmamış!

11 Nisan'da kamp kurtarıldığında, özel tutsakların kapatılmış olduğu villalar boştu. Fakat bu S.S. bölümünde rehine tutulan çeşitli milletlerden önemli kişilere ne olduğunu bizler bilmiyorduk.

– Blum'u nereye götürmüşler?

– Güneye, diyor teğmen. Galiba öngörülen ilk etap Ratisbonne'muş. Müttefik birlikleri kendisini hâlâ bulamadı.

– Biz 1944'te Blum'un hâlâ yerinde olduğunu öğrendik, diyorum. Ağustos ayında... Amerikalıların Buchenwald'deki silah fabrikalarını bombalamasından sonra S.S. villalarında tamirat yapan Belçikalı ve Fransız sürgünler bir gün kendisini tanımışlar...

Goethe'nin evine doğru yürüyüşümüze devam ediyoruz.

– Ama anlamıyorum, diyor Teğmen Rosenfeld, kaşlarını çatarak. Madem ki Goethe'den bahsetmek istiyorsunuz, neden Blum'la başlayacakmışsınız?

Teğmeni bir konuda bilgisizlik halinde suçüstü yakaladığıma memnunum. Kendisiyle karşılaştığım 19 Nisan gününden beri –bu tarihi güvenle öne sürmemi sağlayan tartışılmaz nirengi noktalarım var; aynı şekilde onunla Ilm Vadisi'nde, Weimar kapılarında yaptığımız gezintinin tarihinden de emin olabilirim: 23 Nisan, Aziz Georges günüydü. "Bugün senin patronun günü," demişti Rosenfeld, "sana bir kıyak yapacağım, Weimar'a götüreceğim!"– evet işte o günden beri, kültür ve bilgisinin genişliğiyle beni şaşırtmış, bazen de kafamı kızdırmıştı. Şimdi hiç olmazsa bir kez onun bir cahilliğini yakalamış oluyorum, çünkü Léon Blum'la Goethe arasındaki apaçık bağlantıyı kavramış gibi gözükmüyor.

– Léon Blum, diyorum herkesçe bilinen bir şeyi söyler gibi, çok uzun zaman önce *Goethe'nin Eckermann'la Yeni Konuşmaları* adlı bir kitap yazmıştır!

Teğmen Rosenfeld bunu bilmiyormuş. Öğrenince pek heyecanlanıyor. Biraz daha açıklamada bulunuyorum bu konuda.

Teğmen Rosenfeld'den biraz söz etmenin sanırım sırası geldi. Goethe'nin yazlık evinden otuz kırk metre uzaktayız. Teğmen orada, önümde duruyor; Blum'un eseriyle ilgili ayrıntıyı öğrenmekten pek memnun. Bu duraklama anından yararlanarak size biraz Walter Rosenfeld'den bahsetsem iyi olacak gibime geliyor... Kendisini Buchenwald'den sonra bir daha hiç görmedim, hakkında hiç haber de alamadım, ama böyle kısa bir süre için yaşamıma girişi, inanın, hiç boşuna olmadı; hiç anlamsız, önemsiz bir olay değildi benim için, tam tersine... Rosenfeld'e orada Blum'un denemesinde neler anlatıldığını, *Goethe'nin Eckermann'la Yeni Konuşmaları*'nın amacının ne olduğunu filan açıklarken, burada da size Rosenfeld'in kendisinden söz etmek için hayli zamanım olacak. Çünkü ona açıklama yaparken kestirmeden gitmeyeceğim, Blum'un eseri üstüne kısa bir bibliyoğrafya özeti vermekle yetinmeyeceğim. Kendimi tanırım ben: Rosenfeld'e Blum'u açıklarken mutlaka Lucien Herr'den ve Dreyfus olayından; Herr'in hayatının sonuna doğru yaşadığı ve ailesinin de, ben kendilerini 1942'de tanıdığım zaman hâlâ yaşamakta olduğu, Port-Royal Bulvarı'ndaki bahçeli evden de söz edeceğim. O yorulmak bilmez uzun boylu narin hanım Bayan Lucien Herr'den, *Yeni Konuşmalar*'ı Blum'un Herr'e imzalamış olduğu nüshadan okuduğum zemin katındaki kütüphaneden de söz edeceğim. Sözü oradan Ettersberg'e; Gestapo'nun tutuklusu Blum'u tam Goethe'nin Eckermann'la konuşmalarının geçtiği yerlere, Ettersberg Ormanı'nın meşe ve kayın ağaçlarının arasına sürükleyen yazgı veya rastlantıya getirmek bir hayli zaman alacak: Tam size Teğmen Rosenfeld'i tanıtmak için gereken zaman...

Benden beş yaş büyüktü Rosenfeld, demek ki yirmi altı yaşındaydı. Amerikan uyrukluğuna ve üniformasına karşın Alman'dı. Yani Almanya'da doğmuştu; 1933'te Walter on dört yaşındayken Amerika'ya göç etmiş Berlinli bir Yahudi ailesinin çocuğuydu.

Amerikan uyrukluğunu asker olup Nazizmle savaşabilmek için seçmişti. Yani, bir bakıma, kendi ülkesiyle savaşmak için... Amerikalı olurken demokratik ülkünün evrenselliğinden yana tavır almış oluyordu: Ülkesinin yenilmesi, olanaklı görünen bu evrenselliğin somutlaşması için gerekli bir koşuldu.

Bu çocukluğu, bu sürgünü, bu –savaşmak için– yurda dönüşü anlatışını dinlemiş, krematoryumun avlusunda Weimarlı yurttaşlarına hitap ederken yüzündeki ciddiyeti, sesindeki acımasızlığı anımsamıştım. Ayrıca birkaç hafta önce, tipili bir pazar günü, bulaşıcı hastaların barakasında konuşan Kaminski'yi de hatırladım: Auschwitz'in *Sonderkommando*'sunda çalışıp sağ kalmış olan adamın anlattıklarından sonra lambayı yakmış ve tıpkı Rosenfeld'inkini andıran ciddi ve soğuk sesiyle: "Unutmayın, demişti, asla unutmayın! Almanya'dır suçlu olan! Benim ülkemdir!"

Daha 19 Nisan'daki ilk karşılaşmamızda, Berlinli Yahudi Amerikalı Teğmen Walter Rosenfeld bana çocukluğunu, ailesiyle göç edişini, anayurduna dönüşünü anlatmıştı. Yıllarca sonra, tam bir ömür sonra, Rosenfeld'le ilgili anılarımı Axel Corti'ye açtım. Axel Berlinli değil Viyanalıydı; bu türden bir dönüşü anlatmak üzere, *Welcome to Vienna* adlı bir sinema üçlüsü yazıp yönetmişti. Axel Corti'ye Teğmen Rosenfeld'e ilişkin anılarımdan, onun ince ve atletik siluetinden, keskin ve hüzünlü bakışlarından, deryalar kadar geniş bilgi ve kültüründen söz ettim. Ortak bir film projesi üstüne tartışırken gündeme giren bu konuşma sırasında, Ilm Vadisi'ndeki doğa manzaraları da gözümün önüne geldi. Irmağın karşı yakasında, nisan güneşi altında, Goethe'nin cumbalı küçük evi sanki tekrar gözümün önündeydi. Axel Corti kendileriyle Teğmen Rosenfeld hakkında konuştuğum nadir ki-

şilerden biriydi. Sürgünlük yüzündendi bu elbette, anayurda bu buruk ve acılı dönüş yüzündendi: Her ikisinin de yaşadığı bu deneyim, zihnimde onları birbirine yaklaştırıyordu.

Her neyse, Rosenfeld'in bana daha ilk günden Berlin'deki çocukluğunu anlatması Heidegger yüzünden, konuşmamıza Martin Heidegger'in girivermesi yüzünden olmuştu. Todtnaubergli filozofun siyasal tutumu ve çizgisi hakkında bana söyleyecek çok şeyi vardı teğmenin. Önce ailesi, sonra da yaptığı üniversite öğrenimi aracılığıyla, Walter Rosenfeld Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgünde yaşayan Alman ve Avusturyalı aydın çevreleriyle ilişki içinde olmuştu. Bu çevreler ve onların savaşa ve sansüre karşın, kurup sürdürdükleri Almanya'yla ilişki ağları sayesinde, Heidegger'in 1933'ten şu anda konuştuğumuz Nisan 1945'e kadar süren dönemdeki Nazi yanlısı tutumu hakkında kesin ve ayrıntılı bilgilere sahipti.

Daha sonraki konuşmalarımızda Rosenfeld bana bu sürgün aydınlar hakkında da bilgi verdi. *Institut für Sozialforschung*'dan, Adorno, Horkheimer ve Marcuse'den söz etti. Hannah Arendt'i –ki Heidegger'in eski öğrencilerindendi– öve öve bitiremiyordu. Bertold Brecht'ten ve Amerika'da yaşayıp çalışmış başkalarından da bahsetti.

Önümde bilinmedik ufuklar açan, zihnimde merak ve bilgi açlığı uyandıran bütün bu adlar arasında önceden bildiklerim sadece Brecht ve Broch'tu. Hermann Broch'un *Uyurgezerler* adlı eserini, Musil'in *Niteliksiz Adam*'ıyla birlikte, Edouard-Auguste Frick'in Paris'te, Blaise-Desgoffe Sokağı'ndaki kütüphanesinde bulmuştum. Frick bilgin, zengin ve iyiliksever bir Cenevreliydi; *Esprit* dergisinin çevresindeki gruba yakınlığı vardı. Kardeşim Alvaro'yla beni birkaç ay evinde barındırmıştı. Büyükçe bir bölümü Almanca kitaplardan oluşan harika bir kütüphanesi vardı. Oradaki kitapları onar onar, yutarcasına okumuştum.

Bertolt Brecht'e gelince, onu Blaise-Desgoffe Sokağı'nda değil Visconti Sokağı'nda keşfetmiştim. İşgalin belli bir döneminde beni 'örgütleyen' –ya da, daha az gizemli bir terim-

le söyleyecek olursak– yabancı militanları toparlayan gizli komünist örgüt M.O.I. ile benim temas aracım olan, Viyanalı bir genç kadının evinde olmuştu bu.

O Deutschland, bleiche Mutter!
Wie sitzest Du besudelt
Unter den Völkern...

1943 baharındaydı. Visconti Sokağı'nda gece olmuştu. Karartma bizi tam anlamıyla fenersiz yakalamıştı; artık evden çıkmak, Alman olsun Fransız olsun bir polis denetimine yakalanmayı göze almak söz konusu olamazdı. Julia en ilkel güvenlik önlemlerine bile uymamış olmaktan dolayı kendi kendine kızıyordu. Ama beni göndermek için artık çok geçti. Zamanın geçtiğinin farkında olmayışımızın nedeni ise ne dünyanın geleceği, ne de Lukacs'ın efsanevi eseri *Geschichte und Klassenbewusstsein*'di: Sadece edebiyattı.

Her ikimizde de Fransız diline karşı, yabancıların –bunu öğrenmeyi manevi bir ganimet gibi hissettiklerinde– duyabilecekleri türden bir tutku vardı. Bu dilin olanak verdiği rengârenk arılık ve duruluk, ya da apaydın kuruluk, bizi etkiliyordu. Konudan konuya, Jean Giraudoux'dan Heinrich Heine'ye, dolaşa dolaşa, sonunda birbirimize şiir okumaya başlamıştık. Saatin ilerlediğini, karatma tuzağının üzerimize kapandığını unutmamızın nedeni buydu.

1943'te, Visconti Sokağı'nda, Julia bana Brecht'ten şiirler okumuş, yazardan da uzun uzun söz etmişti. Sabah olup karartma kalktığında, ben giderken kapısının eşiğinde tedirgin bir sevecenlikle elini yüzüme doğru uzatmış ve "Ölme sakın!" diye mırıldanmıştı.

Benim ölümlü, hatta yaralanabilir olduğumu sandığı için içerlemiş, gülüp geçmiştim. Yakında payıma nasıl bir karanlığın düşeceğini kestiremezdim tabii...

İşte bu nedenlerle, Nisan 1945'te Teğmen Rosenfeld bana Amerika'ya göç etmiş Alman yazarlardan söz ettiği zaman, ben Hermann Broch'la Bertolt Brecht'i –Édou-

ard-Auguste Frick adlı konuşkan ve varlıklı bir Cenevrelinin kütüphanesi ile, Julia takma adını taşıyan, küçüklüğünden beri Komintern örgütlerinde çalışmış bir Viyanalı hanımın edebiyat tutkusu sayesinde– zaten tanıyordum.

O Deutschland, bleiche Mutter!

Şimdi de Teğmen Rosenfeld mırıldanıyor şiirin, bu seslenişin yer aldığı son dizelerini. Goethe'nin köy evinin önünde, tatlı bir meyille Ilm suyuna doğru inen çayırın taze çimenlerine oturmuşuz. Ben ona iki yıl önceki bu olayı, Brecht'in şiirini nasıl keşfettiğimi anlattım az önce...

Ey Almanya, uçuk benizli anamız!
Bak ne yaptı oğulların sana,
Maskarası olasın diye,
Ya da korkuluğu, öteki halkların!

Teğmen, gözleri yarı kapalı, şiirin sonunu mırıldanıyor. Yanında yere koyduğu mitralyözün namlusuna bir güneş ışını takılmış, akkor gibi parlıyor.

Goethe'nin kır evine girememiştik. Kapı kapalıydı, üzerinde koca bir asma kilit asılıydı. Anahtarın kimde, korumayla kimin görevli olduğunu kimse bilir görünmüyordu. Evin çevresini dolaşmakla yetinmiştik, ama Rosenfeld bana bu konuda her şeyi anlatmıştı. En azından, bir bölümü aklımda kalacak kadar çok bilgi vermişti. Doğrusu, her şeyi bilen, titiz ve hazırcevap bir rehberdi. Anlattıklarından aklımda kaldığına göre, bu küçük ev dük Charles-Auguste'ün 1776'da Goethe'ye armağanıymış ve sonraki yıllarda da Goethe burayı sürekli olarak kullanmış. Rosenfeld'in biraz gerçekdışı, hatta insana batan bir özgüvenle belirttiğine göre, Goethe'nin *Gartenhaus*'a son gelişinin 20 Şubat 1832 tarihine rastladığına dair izler varmış.

O sabah, onunla günlük buluşmama gitmek üzere Buchenwald'in anıtsal kapısından geçerken, kulübede gevşek gevşek nöbet tutan Amerikalı asker bana seslenmişti:

– Hey, ahbap, ben seni tanıyorum!

Rosenfeld'in benim için düzenlediği geçiş iznine bakmıyordu bile. Ellerini gözlerine götürerek dürbünle bakarmış gibi yapıyordu.

– Geçen gün seni gözledim... Yoklama alanında tek başına bas bas bağırıyordun... Neydi o?

– Şiir, diye cevap verdim. Ağzı bir karış açık kaldı.

– Şiir mi? Vay canına! *Merde!*

Elbette asker '*merde*' dememişti. Hatta milliyetine göre daha beklenebilir bir küfür olan '*shit*'i de kullanmamıştı. Şaşkınlığını ifade etmek için küfrünü İspanyolca etmiş, *coño* demişti.

O zaman İspanyolca bir-iki kelime konuşmuştuk ve ben bu Amerikan Ordusu'ndan hoşlandığımı kendi kendime itiraf etmiştim. Hem kılık-kıyafet hem de davranışlar bakımından benim az-çok tadını tattığım öteki bazı ordulardan daha esnek ve daha az resmi bir havası vardı. Açıkçası, daha az askerce bir kurumdu. Bu yurttaş askerlerin köken ve kültür bakımından çeşitliliği de insanda bu izlenimi güçlendiriyordu. Kendisiyle dört günden beri Buchenwald'deki yaşam ve ölüm hakkında konuştuğum teğmen bir Alman Yahudisiydi. Bizimle –yani komünist Çek arkadaşım Jıri Zak'ın gizlice kurduğu orkestrayla– caz çalmaya gelen astsubay ve erler zenciydi. Bundan başka, melodili İspanyolcalarına bayıldığım birçok New-Mexicolu asker de vardı. Bayıldığım, ya da tedirgin olduğum: Çocukluğumun dilinin yalnız sürgünlüğün ve acı anıların değil, özgürlüğün de dili olduğunu görmek gerçekten beni bir hoş ediyordu.

Birkaç gün önce, Teğmen Rosenfeld krematoryumun avlusunda Weimarlı sivillere hitap ederken, genç bir Amerikalı asker gözüme çarpmıştı. Dehşetten faltaşı gibi açılmış gözleri, fırınların bulunduğu binanın girişindeki ceset yığınına dikiliydi. Bir deri bir kemik, sararmış, eğri büğrü, katı ve

gergin derinin altından kemiklerin sivri uçlarının çıktığı, gözleri yuvalarından fırlamış ölü vücutlardan koca bir tepe... Bu genç Amerikan askerinin korku ve isyan dolu bakışlarını izlemiş, dudaklarının titremeye başladığını fark etmiştim. Derken –birkaç adım ötemdeydi zaten– mırıldanmaya başladığını işittim; alçak ama anlaşılabilir bir sesle İspanyolca dua ediyordu: *Padre nuestro que estàs en los cielos*... Bunu duymak derinden sarsmıştı beni. Etkilenişim bir dua işitmekten değildi; çoktandır böyle zavallı bir avunma biçimini, çaresizlik durumunda bu başvuru yolunu gündemden çıkarmıştım ben. Altüst oluşum, o anın ölümcül hakikatini ifade eden dilin birdenbire yanı başımda çınlayan kendi çocukluk dilim olduğunu görmekten ileri geliyordu.

Ne diyordum, evet, işte o sabah, o öteki New-Mexicolu asker, "*Poetry? Coño!*" diye haykırmıştı, ben şiirden söz edince...

Ve birkaç kelime İspanyolca konuşmuştuk. Bana demişti ki, kendisi de şiir okuyabilirmiş. Hiç beklemeden bunun kanıtını da sunmuştu zaten, Meksikalı şivesine karşın tam bir Kastilyalı vurgusu ve coşkusuyla Rubén Dario'dan bir şiir okumaya koyulmuştu. Ve okuyuşunu, tören donanımlarına bürünmüş bir sürü savaş filinin resmi geçit yaptığı bir okyanus kıyısının ötesindeki hayali bir ufka doğru uzattığı kollarıyla geniş bir selam vererek bitirmişti.

... y el Rey mandó desfilar
cuatrocientos elefantes por las orillas del mar...

Evet, işte o sabah, Teğmen Rosenfeld beni, tarihin 23 Nisan, yani Aziz Georges günü olduğunu hatırlatarak karşılamıştı. Hediye olarak da beni Weimar'ı ziyarete davet ediyordu.

Oraya vardığımız zaman küçük kentin sokakları hemen hemen ıssızdı. Kentin kampa yakınlığı dikkatimi çekmişti. Buchenwald'le Weimar'ın ilk evleri arasında ancak birkaç kilometre vardı. Ancak kamp Ettersberg Tepesi'nin öteki ya-

macına kurulmuş olduğundan, sadece birkaç küçük ve kendi halinde köyün göründüğü yeşil bir vadiye doğru dönük olan bizler Weimar'ı göremiyorduk. Fakat çok yakındı işte, girdiğimiz zaman nisan güneşi altında nerdeyse bomboştu. Teğmen Rosenfeld cipi yavaş yavaş dar sokaklarda, meydanlarda dolaştırdı. Kasabanın ortasında bulunan pazar alanı Müttefik bombardımanlarından zarar görmüştü; bütün kuzey kenarında bunun izleri görülüyordu. Sonunda Rosenfeld aracını *Frauenplan* üzerinde, Goethe'nin kentteki evinin önünde durdurdu.

Hayli çaldıktan sonra bize kapıyı açan yaşlı adam hiç de nazik değildi. Önce girmemize engel olmak istedi. Koşullar gereği yetkililerden izin almamız gerektiğini ileri sürdü. Teğmen Rosenfeld adama, o dediği koşullar gereği burada yetkilileri kendisinin temsil ettiği yanıtını verdi. Hatta yetkililer de değil, büyük harfle Yetki'nin, Yetke'nin ta kendisi, akla gelebilecek biricik yetkili, kendisiydi. Bu apaçık gerçeğin, Goethe'nin müze-evinin korucusu yaşlı Alman'ı adamakıllı üzdüğü belli oluyordu. Fakat ne olursa olsun Teğmen Rosenfeld'in, Alman kültürünün kutsal yerlerinden olan bu eve girmesine engel olamazdı. Dolayısıyla teğmen oraya girdi, tabii ardı sıra ben de... İhtiyar giriş kapısını kapatırken –bu arada kapının üstündeki Latince yazıtı çözecek zamanım olmuştu; evin Georg Caspar Helmershausen diye biri tarafından 1709 yılında Tanrı'yı ululamak ve kenti süslemek için yaptırıldığını hatırlatıyordu– kin dolu bakışları, omzuna asılı makineli tüfeğiyle evin içlerine doğru uzaklaşmakta olan Teğmen Rosenfeld'i izliyordu. Sonra bu kuşku dolu, umutsuz bir öfkenin fışkırdığı kara gözler beni de baştan ayağa süzmüştü. Daha doğrusu kılığımı incelemişti. Pek derli-toplu bir kılık değildi benimki, oldukça garip sayılırdı. Herhalde adam nereden geldiğimi anlamıştı; tabii bu da onun içini rahatlatmış olamazdı.

Aslına bakılırsa *Frauenplan*'daki evi gezmek için rehbere filan ihtiyaç yoktu. Rosenfeld bana bilgili ve konuşkan bir uzman gibi bilgi veriyordu her şey hakkında. Ama ihtiyar

korucu yine de bizi izlemişti; ara sıra arkamızda homurdandığını duyuyorduk. Böyle bir yeri vücudumuzla kirletmeye hiç layık olmayan, buraya haksız yere zorla girmiş yabancılar olduğumuzu bize anlatmak tutkusuyla yanıyordu adam. Son yıllarda bu soylu evin odalarında bizzat gezdirdiği, Avrupa'nın dört yanından gelmiş yazar ve sanatçıları sayıp döküyordu. Fakat Teğmen Rosenfeld hiç tepki vermiyor, bildiklerini bana anlatmaya devam ediyordu. Çok zengindi Goethe'nin Weimar'da geçirdiği uzun yaşam... Sonunda, herhalde tepki alamadığı için kafası kızan yaşlı Nazi cüretini arttırdı. Arkamızda sesi, Hitler'in Weimar'da Fil Oteli'nde kaldığı sırada bu eve yaptığı ziyareti anlatmaya başladı. Hayranlık verici olağanüstü bir varlık olan Führer'den bahsederken sesi yükselip genleşiyordu. Artık dayanamayan Teğmen Rosenfeld döndü, adamı yakasından tuttuğu gibi oradaki büyük bir dolaba kapatıp kapısını da anahtarı iki kez çevirerek kilitledi. Ziyaretimizi böylece onun umutsuz ve kin dolu sesinden uzakta, sakin sakin tamamlayabildik.

O Deutschland, bleiche Mutter!
Wie haben deine Söhne dich zugerichtet
Dass du unter den Völkern sitzest
Ein Gespött oder eine Furcht!

Teğmen Rosenfeld, Brecht'in şiirinin sonunu mırıldandı. O Aziz Georges günü, Ilm kıyısına doğru hafif meyille inen çimenli yamaçta oturuyoruz. Teğmenin makinelisinin üzerinde güneş parlıyor.

Julia'nın bana Brecht'in şiirini keşfettirmesinden beri iki yıl geçmiş. Sadece iki yıl... Oysa bana, o baharla, Visconti Sokağı'ndaki o bahar gecesiyle, aramızda bir sonsuzluk varmış gibi geliyor. Bir kesinlik geliyor aklıma, gülümsüyorum. Garip, ama soğukkanlıca bir kesinlik: Sonsuzluk mu dedim? Doğru, ölümün sonsuzluğu... Şimdiki beni Visconti Sokağı'ndaki o öteki benden, Julia'dan Brecht'in şiirlerini dinleyen benden, iki yıllık ölümcül bir sonsuzluk ayırıyor. Sabah-

leyin okşayıcı elini hafifçe yüzüme değdirmiş, "Ölme sakın," diye mırıldanmıştı ayrılırken... İrkilmiş, bu öğüdü garipseyen bir kendimi beğenmişlikle gülmüştüm. Ne yani, ölümsüz değil miydim ben? Hiç değilse yaralanmaz değil miydim?

İki yıllık buz gibi bir sonsuzluk, iki yıllık dayanılmaz bir ölüm, beni kendimden ayırıyor. Bir gün kendime dönebilecek miyim? Kendime, –yaşamak ve kendi için saydamlıkla var olmak kaygısı ne olursa olsun– masumluğa dönebilecek miyim? Yoksa bundan böyle ölümün içinden geçmiş, ölümle beslenmiş, ölümde bozulmuş, buharlaşmış, yok olmuş olan o öteki ben olarak mı kalacağım?

– Eve dönmek vakti geldi, dedi Teğmen Rosenfeld az önce.

Saatine baktı; gerçekten de dönme vaktiydi. Ilm'e doğru inen yamaçta nisan güneşini seyrediyorum, Goethe'nin kır evini seyrediyorum. Çevremde kuşların yoğun cıvıltılarını işitiyorum: Hayat yeniden başlıyor, ne olacak... Ama açıklayamadığım bir duygu bürüyor içimi: 'Eve dönmekten' mutluyum, Teğmen Rosenfeld'in dediği gibi... Buchenwald'e, kendi insanlarımın, arkadaşlarımın yanına, uzun ve ölümcül bir yokluktan geri dönenlerin arasına dönmek istiyorum.

– Hadi gidelim, diyorum, Ilm kıyısındaki yeşil çimenlerden kalkarak...

5

LOUIS ARMSTRONG'UN TROMPETİ

On the sunny side of the street: Ah, ne mutluluk!

Louis Armstrong'un trompetiydi bu; başımın hoşluğuna karşın tanımıştım.

Keyiften gülüyordum.

Nisan ayının sonuna doğru Eisenach'ta, Müttefik kurmaylarının bölgedeki esir, tutuklu ve sürgünleri yurtlarına geri gönderme operasyonunda karargâh olarak kullandıkları bir oteldeydik.

Kollarımdaki genç kadını daha kuvvetle sıktım. Uykusuz geçen gecenin sonunda, birkaç dakikadan beri hemen hemen kımıldamadan dans ediyorduk. Ona baktım, gözleri iri iri açılmıştı. İki yıl önce, delikanlılığımın sürpriz-partilerinde beni heyecanlandıran gözleri andıran mavi gözlere sahip olmasını iyiye alamet olarak yorumlamıştım.

İki yıl değil, bir yüzyıl! Beni güldürüyordu bu; herhalde alık alık...

Fakat kız birdenbire telaşlandı, titremeye başladı.

– Bana öyle bakma, dedi soluk verir gibi...

Ona 'öyle' baktığım filan yoktu. Bakıyordum sadece. O kadar ay sonra bir kadına nasıl bakılırsa öyle... Herhalde şaşkınlıkla, belki de merakla... Kısacası, öylesine bakıyordum işte. Ama belki de uygunsuz olan, bu bakışın sadeliği, açık-sözlülüğüydü. Onu rahatsız eden belki de buydu...

Ne olursa olsun, kız kesik kesik, heyecandan boğuklaşmış bir sesle konuşuyordu.

– Hayatının ilk kadını olmak istiyorum, diye mırıldanıyordu.

Bu biraz aşırıya kaçmak olurdu; bunu hatırlattım.

– Hayatım söz konusu ise, çok geç! Ölümümden sonraki ilk kadınım demek istiyorsan, tam yerine vurdurdun!

Louis Armstrong'un bakır sesi sonsuz arzu, keskin ve acı nostalji ufukları açıyordu. Genç kadın bütün vücuduyla titriyordu, dans etmeyi bırakmıştı. Sanki çıkageldiğim garip geçmişe, gözlerimde bana karşın kendini gösteren çöl ıssızlığına karşı panik halinde bir arzu duyuyordu.

Sanki bu paniğin çekimine kapılmış gibi...

Dönüşümden –ne garip sözcük! İki yüzlü, en azından bulanık anlamlı– sonraki haftalarda, aylarda, o ilkbahar, o yaz boyunca, bu bakışın etkileyici biçimde sürüp gittiğini doğrulamak fırsatını buldum.

Kendi bakışımın demek istiyorum.

On beş gün önce İngiliz üniformalı üç subayın başardığı gibi anlamı hemen kavranamıyordu artık bakışımın. Ama Martine adını taşıyan ve Fransız Ordusu'nun yardımcı görev kuruluşlarından birinde çalışan Eisenach'taki genç kadın da başarmıştı bunu. Gerçekten de artık saçlarım yeniden uzamaya başlamıştı. Herkes gibi, yani güzel yaz günlerinde Paris sokaklarında rastlanabilecek herhangi bir yirmi yaşında genç gibi giyiniyordum. Pek şık bir giyim değildi bu elbette; savaş sonrası gelen kıtlık ve kesatlık döneminde benim yaşımdaki pek çok insanın yaptığı gibi, ne bulduysam üstüme geçiriyordum işte...

İlk bakışta, son yıllarımı nerede geçirmiş olduğumu gösterir hiçbir belirti göze çarpmıyordu üstümde. Zaten ben de bu konuda uzun zaman sustum. Suçluluk duygusuyla, ya da korkudan sürdürülen, ya da yapmacık bir suskunluk değildi bu. Bir hayatta kalma sessizliğiydi daha çok; yaşama hırsıyla çağlayan bir suskunluk... Yani bir mezar gibi sessiz olmadım; dünyanın güzelliği, zenginliği karşısında gözlerim ka-

maştığı; orada silinmesi güç bir can çekişmenin izlerini silerek yaşamak istediğim için dilimi tuttum.

Ne var ki, bakışlarımı susturamıyormuşum, anlaşıldığına göre...

Toplu taşıtlarda, eğlence toplantılarında, bistrolarda kadınların bakışıma duyarlı olduklarını hissediyordum. Kalabalıkta gözüme çarpan bir yüz, bir omuz veya kalça kıvrımı, ya da muzipçe bir gülüş yüzünden merakla başımı çevirdiğimde gözlerim tanımadığım gözlerle karşılaşıyor, bu gözlerdeki bakışlar ise hemen bulanıyor, kararıyordu. Ani, tedirgin, hatta sıkıntılı ve kaygılı, ama karşı durulmaz bir şiddet duygusu kendini dışa vuruyordu: Yontulmamış elmas gibi...

Ne olursa olsun, işin en güç yanı çoğu kez yanlışlıkla ya da farkında olunmadan gerçekleşiyordu. Çalı kuşu, karşısındakinin ilgisiyle güzelleşmiş kendi görüntüsünü seyrettiğini sandığı aynanın tuzağına yakalanıyordu. Oysa orada görülecek ya da bulunmaya çalışılacak –ama nasıl? hangi etkili yöntemle?– hiçbir şey yoktu, iğrenç bir geçmişi örten lekesiz bir yüzeyden başka...

Demek ki, 12 Nisan 1945'te Buchenwald'de, incelemek istedikleri dosyaların bulunduğu S.S. Totenkopf Tümeni'nin yönetim binasının girişinde, Müttefik karargâhının görevlendirmiş olduğu üç subayı tedirgin etmiş olan o çılgın ve yıkıntıya dönmüş bakış, artık kadınların güzelliğinin, sevecenliğinin, coşkun arzularının veya nazlarının yolunu açacaktı bana... Ruhumu yeniden yaşanabilir kılan kadınların... Hiç olmazsa bir süre için ve aralıklı olarak... Yürek paralayıcı birkaç küçük mutluluğun anısını yakalayıp saklayacak kadar...

Kendimde bu gücü keşfedince, çekincesizce, acımasızca kullandım.

Çekincesizce diyorum, doğruydu bu, ama belli bir endişeden de kurtulmuş değildim. Çünkü hangi kadınla karşılaşsam, hangi duygusal serüvene atılsam, bu yaşantı ne kadar zevkli olursa olsun, belleğimdeki acıları canlandırıyordu. Her kadın, unutmak istediğim, ama karanlık ışınımı duyduğum zevklerin kökeninde yer alan ölümü uyandırıyordu içimde...

Dönüşümü izleyen yaz ve sonbahar boyunca, Tessin yöresinde Ascona'da, yazmaya çalıştığım kitabı yarım bırakmaya karar verdiğim güne kadar, beni yaşama bağlayacaklarını düşündüğüm iki şey –yazmak ve zevk almak– tam tersine beni yaşamdan uzaklaştırdı, hiç ara vermeden, gün gün üstüne ölümün anısına geri gönderdi, bu anının boğucu ortamına tıkıp durdu.

Louis Armstrong, onun bakırca tınlayan sesi, yokluktan çıkışımda kollarımda tuttuğum kadın vücudu: Eisenach'ta, askerlerin el koyduğu ve eski dönemlere özgü sevimliliği bana vaktiyle A.O. Barnaboth'un gittiği kaplıcaları hatırlatan 'palas'ta, uykusuz bir gecenin sonunda, her şey nasıl da kolay görünüyordu!..

Birbirine sımsıkı sarılarak adeta bulutlar içinde edilen dansın yumuşacık rüyasına kapılmış, kendimi tamamen bırakmıştım. Arzu da yerini alıyordu bu rüyada, bütün görkemiyle. Zayıflamış, az çok hayalete benzemiş olan vücudumu fazla dert etmemekte haklıymışım. Kan hâlâ dolaşıyordu damarlarımda, endişeye gerek yoktu. Gelecek, olasılıkla gözleri kapalı –Martine de gözlerini kapamıştı az önce– uzun bacakları benimkilere dolanmış kadınlarla dolu olacaktı.

Gerçekten de korkacak bir şey yoktu.

Bu tensel sevinç ruhuma iyi geliyor, onu rahatlatıyordu. İtiraf etmeliyim ki bedenim de beni şaşırtıyordu. On sekiz yaşındayken vücudumdan hemen hemen habersizdim. Daha doğrusu, bir vücudum olduğunun ve onun bazı zorunlu sorunlar getirdiğinin bilincinde değildim. En azından, onu ihmal ediyor, ya da belki değerini bilmiyordum. Zaten vücudum da beni görmezden gelmişti o zamana kadar. Nesnel bir şey, kendisi için yaşayan bir varlık değildi. Hiçbir 'kendinde-şey'liği yoktu vücudumun, benim bilincine varmam veya hiç olmazsa kabullenip yararlanmam, gereken uygun veya uygunsuz kendine özgü istekleriyle...

Vücudum arzu ve isteklerimin dolaysız uzantısıydı. Hatta kaprislerimin... Benden başka bir şey değildi yani. Bana körü körüne itaat ediyordu, ama arada hiçbir araç olmaksı-

zın. Felsefe derslerinde geleneksel olarak verilen, maddi olanla manevi olan arasındaki ilişki konusundaki yazma ödevini ben hiç duraksamadan şöyle bağlayabilirdim: İkisi aynı şeydir, ayrılıkları yoktur! Vücudum, çocukluk anılarım kadar, benimle aynı maddeden yapılmıştı. Suda balık gibiydim vücudumun içinde. Bütün ruhumla oradaydım diyebilirim, bu kadar kesin konuşmamda sakınca görmezseniz...

Vücudumu, onun 'kendisi-için' bir gerçekliği olduğunu, anlaşılmazlığını, aynı zamanda başkaldırı konusundaki özerkliğini on dokuz yaşında, Auxerre'de Gestapo'nun bir villasında sorgulanırken keşfetmiştim.

Vücudum birden sorunsallaşıyor, benden ayrılıyor, acıyla savaşırken kendisi için, bana karşı, bu ayrılıkla beslenerek yaşamaya başlıyordu. O yörenin Gestapo Şefi Haas'ın adamları ellerimi arkamda kelepçeleyip beni kollarımdan tavana asıyorlar, içine çeşitli artıklar ve dışkı attıkları banyo küvetindeki suya başımı sokup çıkarıyorlardı.

Vücudum boğuluyor, çıldırıyor, iğrenç bir yaltaklanmayla merhamet dileniyordu. Beni manevi bir varlık olarak yadsıyan, tam anlamıyla 'ciğerinden' gelme bir başkaldırı içinde kendi varlığını ortaya koyuyor, vurguluyordu. İşkence karşısında teslim olmamı istiyordu benden... Vücudumla giriştiğim bu savaştan galip çıkabilmem için, acının ve aşağılanmanın girdabında bırakarak ona egemen olmak, onu kendime kul etmek gerekiyordu.

Fakat kazanılsa bile her dakika yeniden tehlikeye düşen bir zaferdi bu; üstelik, o zamana dek fiziksel mutluluk içinde ve kaygısızca yaşamış olduğum benliğimin önemli bir kısmından nefret ettirerek, beni yaralıyor, sakatlıyordu. Yine de, susarak Gestapo'dan kazandığım her gün bedenimi, o çırpınıp titreyen cesedi, benden uzaklaştırıyorduysa da, beni kendime, kendimin o şaşılası direngenliğine yaklaştırıyordu: Böyle insanlıkdışı bir yoldan insan olmakta, insanlığımın bilincine varmakta, kaygı verici, hatta yüz kızartıcı bir kendini beğenmişlik vardı.

Daha sonra Buchenwald'de de bedenim, açlık ve uykusuzluğun verdiği sürekli bitkinlik içinde, kendi –doğru veya

yanlış– hesabına yaşamayı sürdürmüştü. Ona sert davranmak, hatta sırasında küçümsemek, aşağılamak zorunda kalmıştım.

Kampa gelişimden birkaç hafta sonra bir gün, oldukça yüksek bir ateşle birlikte vücudumda çıbanlar çıkmaya başlamıştı. İçgüdüsel olarak, hakkım olan tıbbi bakımdan vazgeçmiş, *Revier*'e gitmemiştim. Revire kapıdan giriliyor, ama genel olarak fırının bacasından çıkılıyordu: Buchenwald kıdemlilerinin bu deyimini daha o zaman öğrenmiş bulunuyordum. Bu yüzden, koltuk altlarımı saran çıbanları revirde doktorluk yapan bir Fransız arkadaşa dışarda deştirmiş ve yönetmeliğe göre normal çalışmalarıma devam etmiştim. Bir süre sonra her şey yoluna girmişti.

Fakat vücudumun bundan böyle açlık, geç ve az uyuma, sürekli bitkinlik gibi etmenlerin damgasını taşıyacağını düşündüğüm de olmuyor değildi.

Ama hayır, hiç de öyle olmadı.

O akşam Eisenach'ta vücudum beni mutluluktan şaşırtıyordu. Birkaç günlük özgürlük, daha iyi beslenme, istediği kadar uyku onu yeniden diriltip zindeleştirmiş, daha dün çektiği bütün o sıkıntı ve korkuları küstahça, kralca, sanki hiç yaşamamış gibi unutturmuştu. Gerçek bir sofrada yenen gerçek bir yemek, birkaç kadeh Moselle şarabı ve işte sonuç: Biraz kafayı bulmuş elbette, ama diri, çevik, bilenmiş... Mutluluktan gülmez misiniz?..

O zaman, kendisine pek yakışan mavi üniformalı genç kadına doğru eğilip kulağına fısıldadım:

Bütün arzumla çöktüm senin
o sabah tazesi güzelliğinin üstüne...

Gözlerinde bir tür maytap ışığı parladı.

– Bak hele, sen bayağı şairmişsin!..

Şair olan ben değildim elbette. Olsam bile ancak 'vekâleten' şair sayılırdım. Ama Martine, René Char'ı bilmiyordu. Onu bu nedenle suçlayamazdım, çünkü son günlere –tam olarak 12 Nisan'a– kadar benim de haberim yoktu bu şairden.

Yine de Martine D. hayatımın ilk kadını olmadı. Hatta ölümümden sonraki ilk kadınım bile... Kardan ve ölümden, açlıktan ve dumandan sonraki ilk kadınımın adı Odile'di. Ve ben onunla Eisenach'ta Amerikalıların el koyduğu bir otelde dans etmedim. Odile'le ilk kez, dönüşümden birkaç gün sonra, Montparnasse Bulvarı'nda 'Petit Schubert' adlı kafede dans edecektim. Yani Eisenach'taki uykusuz geceden sonra...

Armstrong'un trompeti oraya da uzanmıştı, cennetin bütün trompetleri de... Uykusuz gece, alkol, yeniden başlamış bir yaşamın çılgın umutları vardı... İlk gençlik arkadaşlarımdan birinin kuzini Odile M. de vardı. Saxe Bulvarı'nda, tanımadığımız birilerinin evinde akşam yemeğini yedikten, gülüp konuştuktan, Albert Camus üstüne her kafadan bir ses çıkararak biraz tartıştıktan sonra, saat gece yarısını geçerken, cümbür cemaat kendimizi 'Petit Schubert'de bulmuştuk.

Odile M. sadece benimle dans ediyordu. Onu kollarımda tutuyordum, zaman geçiyor, şafağın sevgisi tatlı tatlı kendini duyurmaya başlıyordu.

O zaman kızın kulağına René Char'ın sözlerini mırıldandım. Eisenach'ta işler iyi gitmedi diye kendimi bu sözel çareden; içtenliğin ve yakınlığın uygunsuz ama tatlı dilini kullanan bu şiirsel başlangıçtan yoksun bırakacak değildim ya!

Bütün arzumla çöktüm senin
o sabah tazesi güzelliğinin üstünde...

Bunun üzerine Odile dans ederken birden durmuş ve bana bakmıştı. Ve 'Petit Schubert'den ayrılmıştık.

Birkaç gün sonra, 8 Mayıs 1945'te, parlak bir güneş altında, Kremlin-Bicêtre Hastanesi'nin avlusundan geçiyordum.

Olasılıkla hatırlanacağı gibi, bugün Nazi Ordularına karşı kazanılan zaferin günüydü. Hatırlanmasa bile akılda kalmış olabilecek bir gün... Olayları hatırlamakla tarihleri akılda tutmak aynı şey değildir. Marignan Savaşı'nı kimse hatırlamaz, ama gene de tarihi akılda tutulmuştur.

Bana gelince, ben 8 Mayıs 1945 tarihini gerçekten hatırlıyorum. Benim için o gün okul kitaplarındaki basit bir tarihten ibaret değil. Pırıl pırıl göğü, kızların sarı saçlarını, kalabalıkların coşkunluğunu hatırlıyorum. Lutetia Oteli'nin girişine yığılmış, kamplardan henüz dönmeyen yakınlarını bekleyen yaslı ailelerin sıkıntılı, endişeli halini hatırlıyorum. Raspail İstasyonu'ndan metroya binen, saçları ağarmaya yüz tutmuş, ama teni hâlâ pürüzsüz ve yüzü gencimsi bir kadını hatırlıyorum. Onun yolcular arasında itilip kakılarak benim yanıma kadar geldiğini hatırlıyorum. Birden benim kılığıma, kısa kesilmiş saçlarıma gözünün takıldığını, bakışıyla benim bakışımı aradığını hatırlıyorum. Dudaklarının titremeye başladığını, gözlerinin yaşla dolduğunu hatırlıyorum. Uzun süre tek kelime etmeden, akıl almaz bir yakınlık içinde, öylece yüz yüze kaldığımızı hatırlıyorum. Artık ömrüm boyunca bu kadın yüzünü, onun güzelliğini, duyduğu acımayı ve acıyı, ruhunun bana yakınlığını hatırlayacağımı hatırlıyorum.

Ve parlayan güneşin altında, zaferi kutlayan canların uğultusu içinde, Kremlin-Bicêtre Hastanesi'nin avlusunu geçtiğimi hatırlıyorum.

O gün orada, soğuk ve çıplak bir nöbetçi entern odasında, Odile'le buluşacaktım. Öğle yemeği vaktinde gelmemi istemişti, o ara bir saat kadar boş vakti olacaktı. "Bir ya da iki saat, acil vaka olup olmamasına bağlı. Kantine yemeğe gitmektense seninle olmayı yeğlerim, yemekler yenir gibi değil... Zaten iki yatmak bir yemek yerini tutar demişler, anlarsın ya!" demişti kıkır kıkır gülerek...

Zayıflayarak bize kadar gelen çanların uğultusu, şenlik yapan kalabalığın gürültüsü, çeşit çeşit korna sesleri arasında, Kremlin-Bicêtre Hastanesi'nin çıplak küçük odasında, Odile soyunmaya başladığında, –hastanenin bileşik adındaki ikinci sözcüğün nereden geldiğini bilmiyordu, ama ona bunu öğrettiğim için minnet filan duymadı, umurunda bile değildi– dikkatsizlikle Buchenwald'den getirdiğim deriden yapılmış Alman subay çantasını devirdi. O sıralar neyim varsa bu çantada taşıyordum.

Odile eğilip dağılmış eşyalarımı toplamaya başladı. O zaman elinde René Char'ın *Seules demeurent* adlı kitabını gördüm.

Fransız subayına, döner dönmez bu kitabı geri vermeyi vaat ettiğimi hatırladım. Varenne Sokağı'nda bir adres vermişti bana. Daha açık belirtmek gerekirse, dönmek dememiş, yurda geri gönderilmek terimini kullanmıştı.

Dönmek ve yurda geri gönderilmek: Bu iki sözcük üstüne neler söylenebileceğini düşündüm. İkincinin benim için bir anlamı yoktu besbelli. Bir kere, Fransa'ya geri gelmekle ben yurduma dönmüş olmuyordum ki... Sonra, işin daha da aslı aranacak olursa, benim bundan böyle hiçbir vatana geri dönemeyeceğim açıkça görülüyordu. Artık vatan yoktu benim için, bundan sonra da olmayacaktı. Ya da birkaç vatanım olacaktı ki, bu da aynı kapıya çıkıyordu. Düşünün bir, aynı zamanda birkaç vatan için ölünebilir mi? Olacak şey değil! Oysa vatan için ölmek vatanın varlığının en iyi, belki de tek, 'ontolojik' kanıtıdır. Birden çok vatan olması durumunda, ölümler birbirini götürürdü. Ölmek gerekirse ancak bir kez ve tek bir vatan için ölünebilir. Bu işlerle şaka olmaz: Biricik ve bölünmez bir bütün olan vatanın söz konusu olduğu yerde çoğulluğun yeri yoktur.

Kendi hesabıma, hiçbir zaman vatan için ölmeyi düşünmemiştim. Vatan fikri aklımın ucundan bile geçmemişti. (Bu deyim, 'aklımın ucundan geçmek', vatan fikri gibi bir kavram için biraz fazla hafif, fazla uçucu oldu galiba; eğer vatan varsa bu fikir öyle aklınızın ucundan filan geçmez zaten; sanırım üstünüze çökmesi, sizi ezmesi, devirmesi gerekir.) Evet, ölmek, daha doğrusu hayatımı riske atmak olasılığını göz önünde tuttuğum sıralarda –ki son yıllarda bu bayağı sık oluyordu– bu fikir hiç mi hiç aklıma gelmemişti. Uğrunda ölebileceğim şey olarak hiçbir zaman vatanı düşünmemiştim.

Dolayısıyla, vatana geri dönmek diye bir şey yoktu benim için.

Ama sadece 'dönmek' sözcüğü de, görünürdeki yansızlığına karşın, benim durumuma uygun değildi. Gerçi, yalnızca durumu betimlemek açısından, çıkış noktama geri dönmüş

olduğum söylenebilirdi. Ama koşulların keyfine göre gerçekleşen rastlantısal bir olaydı bu; kendi evime, yurduma dönmemiştim. Geri gelirken herhangi başka bir yerde de durabilir, başka bir yere de 'dönebilirdim'. Böylece yukardaki 'vatana geri gönderilme' ve bunun olanaksızlığı söylemine geri dönmüş oluyoruz. Dahası da var: Acaba bir yere, şuraya veya buraya, yurduma veya başka yere, gerçekten dönmüş müydüm ben?.. Ortada gerçekten dönüş diye bir şey olmadığına, yaşadıklarımdan gerçekten geri dönmediğime, benliğimin temel parçalarından birinin artık oradan hiç dönmeyeceğine dair kesinlik bazen bilincimi kaplıyor, dünyayla ve kendi yaşamımla ilişkilerimi altüst ediyordu.

Birkaç saat sonra Varenne Sokağı'nda, çaldığım kapı nihayet açıldığında ben gitmek üzereydim; çalışıma yanıt o denli geç gelmişti.

Tam umudumu kesip kapıya sırtımı dönüyordum ki eşikte bir genç kız belirdi.

Sahibine geri getirdiğim kitap elimdeydi. Fransız subayı, bir kadının armağanı olduğu için, kalbinde bu kitabın özel bir yeri olduğunu söylemişti. Karşımdaki o kadın mıydı acaba? Ne olursa olsun, Char'ın şiirini hatırladım:

Ey Güzellik, soğuğun yalnızlığında koşuyorum seni karşılamaya.
Lamban pembe, rüzgâr parlıyor. Akşamın eşiği derinleşiyor...

Laurence'ın Varenne Sokağı'ndaki evin sahanlığında belirdiğini görünce içimden bu sözleri söyledim. Tanımadığım bir genç kadının, demeliydim; adının Laurence olduğunu sonradan öğrenecektim. O anda henüz adı yoktu, ama adlandırılamaz da değildi. Ona seslenmek, görünüşünü sözle yakalamak için her dilden bir sürü ad geliyordu aklıma. Sonunda en evrensel olanı, bütün öteki adları içereni mırıldandım içimden: Güzellik...

Ama o beni görünce irkildi, sarsıldı, gözlerini saklamak için sağ elini yüzüne doğru kaldırdı... Daha doğrusu beni gözünden saklamak için...

– Demek o sizsiniz...

Bu sözleri alçak ve yakınan bir sesle söyledi. Soru mu sorduğunu yoksa üzüntüyle durumu mu saptadığını tam kavrayamadım.

– Marc önceki gün öldü, diye ekledi.

René Char'ın kitabını elimden koparırcasına aldı ve göğsüne bastırdı.

Daha sonra, gece bastırmış, lambalar yanmıştı; aramızda her şey söylenip bitmişti. Buchenwald'deki subayın adı Marc'mış; ben bunu orada öğrenmemiştim. Almanya'nın teslim olmasından üç gün önce, savaşın son vuruşmalarının birinde yaralanıp ölmüş. Fakat Totenkopf Kışlası'nın girişindeki karşılaşmamızın ertesi günü Laurence'a uzun bir mektup yazmışmış. Orada karşılaşmamızdan, konuşmamızdan bahsediyormuş. Genç kız kendine tam hâkim olamadığı bir anda bana bu mektubu da okumuştu. Çünkü konuşmamız boyunca bana uzak, nerdeyse düşmanca, zaman zaman –çoğu zaman!– öfkeli davranmış, ama sonra birden yumuşayarak, umutsuz ve çaresiz kollarıma sığınmıştı.

Bir an için kendini bırakır, adeta sunar gibiydi; ama derhal toparlanmış, yeniden sinirlerine hâkim olmuştu.

Uzun bir sessizlik ve acı gözyaşlarından sonra, şimdi Laurence bütün vücudunun –telaş ve heyecanına karşın hâlâ ahenkli– esnek bir hareketiyle yerinden kalkarak odanın arka tarafına doğru yürümüştü. Bense gözlerimi yummuştum: Güzelliğinin parlaklığında göz kamaştırıcı bir şey vardı.

Fakat beni titreten tensel arzu değildi yine de. Boğazım kurumamıştı; çırpınan kalbime doğru kasıklarımdan herhangi bir sıcaklık da yükselmiyordu. Arzu olasılık dışı değildi gerçi, ama bu geleceğin işiydi. Hem keskin hem yumuşak bir şey, ama geleceğe ilişkin... Şimdilik beni titreten şaşkınlıktı: Bu güzelliğin, serpilip açılmış böyle bir zarafetin, bu dünyada var olmasından duyduğum şaşkınlık.

Ey Güzellik, koşuyorum seni karşılamaya...

Tam bu sırada Laurence'ın pikaba koyduğu plağın ilk ölçülerini duymuştum, sonra da Louis Armstrong'un sesini: *In the shade of the old apple tree*... Saniyenin bilmem kaçta biri kadar bir an, bir anlık sonsuzluk süresince, gerçekten 'dönmüş' olduğum izlenimine kapıldım. Gittiğim yerden dönmüştüm. Evime geri gelmiştim.

Fakat henüz bu noktada değilim.

Henüz Martine D. ileyim, Eisenach'ta, eski zamanın nostaljik çekiciliğini taşıyan 'palace'ın avizelerinin altında... Az önce Martine'e *Seuls demeurent*'den iki dize okudum, o da beni şairane buldu; ama iş bu kadarla kalacak. Çünkü birdenbire yanımızda iri yarı bir herif belirdi: Savaş kılığında, başı siyah bereli bir Fransız subayı...

– İyi akşamlar ahbap, dedi, Martine'i kolundan tutup kendine çekerek.

Sanki kız onun tapulu malıymış gibi davranıyordu.

Artık bana gidip bir yurda dönüş kafilesiyle ertesi sabah birlikte Paris'e hareket edeceğimiz Buchenwaldli dostlarımı bulmaktan başka yapacak şey kalmadığını anladım.

– İyi akşamlar delikanlı, dedim hiç istifimi bozmadan.

Subayın sol kaşı çatılmıştı; sözüme tek tepkisi bu oldu.

– Kamptan mı geliyorsun, diye sordu.

– Gördüğünüz gibi... dedim.

Gerçekten de oradan geldiğim anlaşılıyor olmalıydı. Ayağımda Rus çizmeleri vardı; sol bacağına kamptaki kayıt numaram –44904– yazılı kaba kumaştan bir pantolon giymiştim. Sırtımda da, arkasında yeşil boyayla 'KL Bu' yazılı gri renkli bir tür kazak vardı. Buchenwald'den geldiğimi görmemek gerçekten zordu. Komando bereli subay:

– Çok kötüydü, değil mi, dedi konuya önem veriyormuş gibi bir tavırla.

– Yoo, diye cevap verdim. Ha bir sanatoryum, ha bizim kamp!

Buchenwald kıdemlilerinin, kendi yaşadıkları korkunç yılları –yaklaşık 1937-1942 arası– bizim yaşadıklarımızla karşılaştırdıklarında ikide bir suratımıza çarptıkları cümleydi bu söylediğim... Fakat kurdeleli siyah bere taşıyan subay bu şifreli dili nereden bilecek? Yanıtımı duyunca irkildi, bana dikkatle baktı; sarhoş olduğumu ya da kafamı bir yere çarptığımı filan zannetti herhalde. Her neyse, omuzlarını silkti ve çekip gitti.

Tabii Martine'i de yanında götürerek...

Genç kadının gidişinden duyduğum öfkeli düş kırıklığından mı, yoksa uykusuz gecelerin sonunda –genellikle zihin açıklığıyla birlikte– gelen çaresizlik duygusundan mı bilmem, ama çeşit çeşit kızlarla dans eden Amerikalı ve Fransız askerlerin arasında, kamptan kurtulanların hummalı ve çılgın bakışları ile Alman garsonların resmi süzüşleri altında sipsivri ortada kalınca birdenbire kendimi çok mutsuz hissettim. Subaya verdiğim, olsa olsa kendimi güldürebilecek yanıttan dolayı mutsuzdum. Sorusuna doğru dürüst yanıt vermemi beklemeden gittiği için mutsuzdum. Şu da var ki, sorusu aptalcaydı; en azından, biçim bakımından saçmaydı. "Çok zordu, değil mi?" Hiçbir gelişmeye yol açmayan bir soruydu bu; hatta çağırdığı ister istemez olumlu fakat insanı hiçbir yere götürmeyen yanıtla, tüm soru sorma alanını kapatan bir soru... Evet, çok zordu. Eee, sonra?..

Bunu beklemeliydim, böyle yanlış sorulmuş bir soruya yanıt vermeye hazır olmalıydım. On beş günden beri, ne zaman dışardan insanlarla karşılaşsam hep böyle yanlış sorulmuş sorular çıkıyor önüme. Ama doğru soruları sormak için belki de yanıtları önceden bilmek gerekiyordu...

– Neden bıraktın o kızı, her şey pekâlâ yolunda gidiyor gibiydi, dedi Yves Darriet biraz sonra.

Arkadaşların bulunduğu köşeye dönmüştüm az önce. Şimdi, sabah erkenden yola çıkması öngörülmüş olan kafilenin hareketine kadar tatlı tatlı kafa çekmeye devam edeceğiz burada...

– Ne bileyim, dedim. Kurdeleli bere giymiş iriyarı bir subay bozuntusu gelip elimden aldı. Kız onunmuş, görünüşe göre...

Kiminse kimin, ama benim olmayacağı kesindi.

Birkaç gün önce, o sırada boş olan yoklama alanındayken, yakından gelen kadın sesleri işitmiştim. Kitapları kütüphaneci Anton'a geri vermiş, dönüyordum. Karşıdaki Stalin portresini seyrediyordum. Rus akordeonu son derece hareketli bir gopak havası çalıyordu.

Birden kadın sesleri, gülüşmeler duyuldu; bir ağaç dolusu kuş gibi... Dönüp baktım.

Mission-France'a mensup genç kadınlar tüm vücut hatlarını ortaya çıkaran mavi üniformalar giymişlerdi. Kampın çok ilginç olduğu söylenmişti kendilerine, onlar da gezip görmek istiyorlardı. Kendilerine eşlik edersem memnun olacaklardı.

İçlerinden birinin mavi gözleri dikkatimi çekti. Gözlerinin içine baktım. Martine D. eliyle korunmak ister gibi bir hareket yaptı. Sonra eli indi, bakışları benimkilere dikili kaldı. Bir an dünyada yapyalnız, göz göze, baş başa kaldık. Buchenwald'in yoklama alanında, yüzyıllık kayın ağaçlarının arasında, yapyalnız... Güneş parlıyordu, ağaçlarda rüzgârın hışırtısı duyuluyordu ve biz orada yapyalnızdık. En azından birkaç uzun saniye süresince...

Derken bir başka genç kadın haykırdı:

– Ama burası hiç de fena bir yer değilmiş, baksanıza!

Yoklama alanının çevresindeki, göz alıcı bir yeşile boyanmış barakalara, kantin binasının önündeki çiçek tarhlarına bakıyordu. Sonra alanın ucunda krematoryumun kalın ve kısa bacasını gördü.

– Burası mutfak mı, diye sordu.

O an ölmüş olmayı diledim içimden. Ölmüş olsaydım da bu soruyu duymamış olsaydım... Birdenbire bu soruyu duymuş olduğumdan dolayı kendimden iğrendim. Bir bakıma hâlâ yaşamakta olduğumdan dolayı... Anlaşılabilir bir tepkiydi bu, her ne kadar saçmaysa da... Saçma değilse bile

aşırı... Çünkü mutfakla ilgili bu sorunun bana böyle kendimi kaybettirmesi, zaten artık gerçekten yaşıyor olmayışımdandı. Eğer ölümümüzün toplu anısının bir parçası olmasaydım, bu soru böyle kanımı başıma sıçratmazdı. Esas olarak ben bütün bu ölümün bilinçli bir artığından başka bir şey değildim ki... Bu kefenin ele gelmez kumaşının dokusundan bir tek iplik... Bu can çekişmenin kül bulutunda bir toz tanesi... Ölmüş yıllarımızın sönmüş yıldızından kalma, hâlâ yanıp sönen bir ışık...

Kuşkusuz, benliğimin en derin diplerinden gelen bir bilgiyle biliyordum ki, tekrar yaşayacaktım; olanaklı bir yaşama yeniden bir ucundan başlayacaktım. Hatta bunu istiyordum, bu geleceği şiddetle özlüyordum bile: Müzikler, güneşler, kitaplar, uykusuz geceler, kadınlar, yalnızlık... Biliyordum ki yeniden yaşamak, yaşama geri dönmek gerekliydi ve doğruydu; hiçbir şey bunu yapmaktan beni alıkoyamayacaktı. Fakat bu sabırsız ve açgözlü bilgi, bu tensel bilgelik, yaşadığım deneyimin temel gerçeğini, ölümün anılarıyla aramdaki bağları, gözümden saklamıyordu. Mission-Franceli genç kadınlara:

– Gelin, dedim, size göstereyim.

Onları, içlerinden birinin mutfak sandığı krematoryum binasına doğru götürdüm.

Göstermek! Belki de anlatmanın tek olanaklı yolu görmelerini sağlamak olacaktı. Ne olursa olsun, mavi üniformalı genç kadınlar da gördüler. Anlayıp anlamadıklarını bilmem, ama iş görmeye gelince adamakıllı gördüler!..

Onları krematoryumun, bodruma giden küçük kapısından içeri sokmuştum. Buranın bir mutfak olmadığını anlamışlar, birden seslerini kesmişlerdi. Tutsakları astıkları kasap çengellerini gösterdim; çünkü krematoryumun bodrumu işkence odası olarak da kullanılıyordu. Öküz sinirinden kırbaçları ve copları gösterdim. Cesetleri zemin kata, doğrudan doğruya fırınların önüne çıkarıp indiren yük asansörlerini gösterdim. Sonra zemin katına çıktık ve fırınları gösterdim. Kadınların diyecek hiçbir şeyleri kalmamıştı. Ne gülüşme, ne konuşma, ne de kümes cıvıltısı: Sessizlik vardı; arkamdaki

varlıklarını bana duyuracak kadar ağır, yoğun bir sessizlik... Korkulu bir sessizlik kütlesi gibi izliyorlardı beni. Sessizliklerinin ağırlığını sırtımda hissediyordum.

Onlara sıra sıra fırınları, içlerinde kalmış, yarı yarıya kömürleşmiş cesetleri gösterdim. Pek az konuşuyor, nesneleri yorum yapmadan sadece gösteriyordum. Görmeli, kafalarında canlandırmaya çalışmalıydılar. Sonra onları dışarı, yüksek bir tahta perdeyle çevrili iç avluya çıkardım. Orada artık iyiden iyiye sustum, hiçbir şey söylemem gerekmedi. Görsünler diye kendi hallerine bıraktım. Avlunun ortasında yüksekliği üç metreyi bulan bir ceset yığını vardı. Eğri büğrü, sararmış, gözleri korkudan yuvalarından fırlamış iskeletlerden bir tepe... Dışarda, tahta perdenin ardında, Rus akordeonu çılgın bir ritimle çalmaya devam ediyordu. *Gopak* havasının neşeli melodisi kadavra yığınının üzerinden sekerek bize kadar ulaşıyordu. Son günün ölüler dansıydı bu; kaçan S.S.'ler krematoryumu sönmeye bıraktığı için yakılamayıp avluda kalan ölülerin dansı...

Küçük Kamp'ın barakalarında yaşlıların, sakatların, Yahudilerin hâlâ ölmeye devam ettiğini düşündüm. Onlar için kampın sonu ölümün de sonu değildi. Ayrıca, kütüphaneci Anton'un bana hatırlattığı gibi, sınıflı toplumun da sonu değildi. Krematoryum avlusunun ortasında üç metre yüksekliğinde bir tepe oluşturan kemikleri çıkmış, göğüsleri göçmüş etsiz cesetlere bakarken, bunların benim arkadaşlarım olduğunu düşündüm. Onlara temiz ve kardeşçe bir bakışla bakabilmek için, bizim yaptığımız gibi onların ölümünü yaşamak gerektiğini düşündüm. Biz ki onların ölümünden arta kalmıştık, ama kendi ölümümüzden arta kalıp kalmadığımızı henüz bilmiyorduk...

Uzaktan *gopak*'ın hareketli ritmini dinliyor, kendi kendime "Bu genç kadınların burada ne işi var?" diye soruyordum. Onlara burada olanları açıklamaya çalışmak akıl kârı değildi. Daha sonra, bir ay, on beş yıl sonra, başka bir yaşamda, bütün bunları kime olursa olsun açıklayabilirdim elbette. Ama bugün, bu nisan güneşi altında, hışırdayan kayın ağaçlarının arasında, bu dehşet verici ve kardeşçe ölülerin

açıklanmaya ihtiyaçları yoktu. Sadece bizlerin yaşamamıza, onların ölümünün anısı içinde bütün gücümüzle yaşamamıza ihtiyaçları vardı. Başka her türlü yaşama biçimi bizi bu kül sürgünlüğünde kökleşmekten koparırdı.

Mission-France'ın bu genç kadınlarını buradan uzaklaştırmak gerekiyordu.

Döndüm: Gitmişlerdi bile. Gördüklerine dayanamayıp kaçmışlardı. Onları anlıyorum. Buchenwald'e turistik ziyaret amacıyla gelip de görünüşü hiç de hoş olmayan bir ceset yığınıyla karşılaşmak pek eğlenceli olmasa gerekti.

Tekrar yoklama alanına çıktım, bir sigara yaktım. Genç kadınlardan biri, gözleri mavi olanı, beni bekliyordu: Martine Dupuy. Adını birkaç gün sonra Eisenach'ta öğrenecektim.

Ama o az önce komando yüzbaşısıyla gitti; Yves Darriet de bana onu neden bıraktığımı soruyor.

Yves Darriet'yi Küçük Kamp'ın 62'nci bloğundaki ilk karantina günlerinden beri tanıyorum. Benim gibi, 1944 Ocak'ında getirilen kalabalık tutuklu kafileleri içinde Compiègne'den gelmişti. André Verdet, Serge Miller, Maurice Hewitt, Claude Bourdet, Maurice Halbwachs da, daha birçoklarıyla birlikte, aynı günlerde gelmişlerdi. Karantinadan sonra da, 40'ıncı bloğun aynı kanadında, *Flügel C*'de, günleri ve geceleri Yves'le paylaşmıştık. Dışardaki yaşamında müzisyendi; Jıri Zak'ın caz grubu için aranjmanları o yapmış, orkestranın saksofoncusunu da o bulmuştu. Ara sıra, akşam karartmasından önce veya pazarları öğleden sonra, aramızda şiir değiş tokuşu yapıyorduk. O bana Victor Hugo, Lamartine, Toulet ve Francis Jammes'dan, ben de ona Rimbaud, Mallarmé, Apollinaire ve André Breton'dan şiirler okuyorduk. Ronsard'la Louise Labé'ye gelince, onlarınkileri birlikte okuyorduk. Yani hep bir ağızdan...

Beni yarınki –daha doğrusu az sonraki– dönüş kafilesine yazdıran da Darriet'ydi. Rahip Rodhain'in örgütüne ait birkaç kamyon sabahın ilk saatlerinde Paris'e doğru yola çıka-

caktı. Yves de bu konvoyla yurda döneceklerin grubundaydı ve Buchenwald'de gelip beni buldu. Çok samimi arkadaşım olduğundan ve mizah duygusu da eksik olmadığından, bu sözde 'vatana dönüş' hakkında bildiğiniz yorumları ona da yaptım. Bunları hiç kötü anlama çekmedi. Hiç hafife de almadı. Onu tanıdığımdan, bu tutum doğrusu beni şaşırtmadı.

– Ne olursa olsun, tam yerine düştün, dedi Yves, dönenler arasına katılmamdan sonra. Biz de kendi kendimize, insanların bizi anlaması için öykümüzü nasıl anlatmak gerektiğini sorup duruyorduk.

Başımı salladım; iyi bir soruydu bu, sorulabilecek iyi sorulardan biri...

– Sorun orada değil, diye haykırdı biri hemen. Gerçek sorun, güçlükleri ne olursa olsun, anlatmakta değil... Dinlemekte... İyi anlatılsa bile insanlar öykülerimizi dinlemek isteyecek mi bakalım!..

Demek ki bu soruyu soran yalnız ben değilmişim; ama şu da bir gerçek ki, soru kendiliğinden akla geliveren türden...

Tartışma koyulaşıyor, karışıyor. Her kafadan bir ses çıkıyor. Konuşmayı gerektiği gibi, katılanların kim olduğunu da belirterek aktarmam olanaksız...

– Ne demek 'iyi anlatılmak', diye haykırıyor kafası kızan biri. Her şeyi olduğu gibi söylemek gerek... Yapmacıksız...

Aralarından belki de öykümüzü anlatacakların çıkacağı, orada hazır bulunan yurda-dönüşçülerin çoğunluğu tarafından onaylanır gibi görünen, itiraz kabul etmez bir iddia bu. O zaman, bana apaçık bir gerçek gibi görünen bir noktayı dile getirmek üzere, ben ortaya atılıyorum:

– İyi anlatmak demek, anlaşılacak şekilde anlatmak demektir; bu da bir miktar sun'ilik olmadan olmaz. Anlatılanların sanat olması için yetecek kadar sun'ilik!..

Yapılan itirazlara bakılırsa, bizim apaçık gerçek pek inandırıcı bulunmamış görünüyor. Herhalde kelime oyununu fazla ileri götürdüm. Bir tebessümle beni onaylayan he-

men hemen yalnız Darriet. O beni ötekilerden daha iyi tanıyor ne de olsa.

Düşüncemi açmaya, belirginleştirmeye çalışıyorum.

– Dinleyin çocuklar! Anlatmaya kalkacağımız gerçek –tabii içimizden gelirse; böyle bir isteği asla duymayacak olanlar hiç de az değildir aramızda– kolayca inanılır bir şey değil... Hatta düşünülebilir bir şey bile değil...

Biri sözümü kesip beni doğruluyor, vurgulayarak.

– Burası doğru, diyor gayet ciddi ve kararlı bir tavırla içkisini içen bir adam. O kadar inanılmaz ki, ben bile mümkün olduğu kadar çabuk inanmaktan vazgeçeceğim!

Sinirli sinirli gülüşmeler oluyor. Sözüme devam etmeye çalışıyorum.

– Güç inanılır bir hakikati nasıl anlatmalı, düşlenmesi bile güç olan bir şey için düş gücünü nasıl harekete geçirmeli? Gerçekliğin üzerinde çalışmaktan, onu işlemekten, bir perspektife oturtmaktan başka yolu var mı bunun? Demek ki biraz yapaylık gerek!

Hepsi birden konuşuyorlar. Fakat sonunda bir ses aradan sıyrılıyor, uğultunun içinde kendini dinletmeyi başarıyor. Böyle karmakarışık ve gürültülü ortamlarda her zaman biri çıkıp kendini kabul ettirebiliyor; bunu deneyimlerimden biliyorum.

– Anlamaktan söz ediyorsunuz, ama ne tür bir anlamak bu?..

Sözü alana bakıyorum. Adını bilmiyorum, ama yüzü bana yabancı değil. Kimi pazar günleri öğleden sonra, Ulusal Kütüphane Müdürü Julien Cain ya da Yüksek Öğretmen'in sekreteri Jean Baillou'yla birlikte, Fransızların kaldığı 34'üncü bloğun önünde gezinti yaptığını görmüştüm. Bir üniversite profesörü olmalıydı.

– Sanıyorum pek çok tanıklık olacak bu konuda... Bu tanıklıkların değeri tanıkların bakışına, gözünün keskinliğine, görebilme yeteneğine bağlı olacak... Sonra belgeler de olacak... Çok sonraları tarihçiler hem tanıklıkları hem de belgeleri toplayacak, bir araya koyup karşılaştıracak ve inceleyecek, ortaya bilgince eserler çıkaracaklar. Bu kitaplarda

her şey söylenmiş, kaydedilmiş olacak... Söylenen her şey de doğru ve anlaşılır olacak... Sadece bir eksikle: Asıl ve temel hakikat... Temel gerçekliğe, ne denli kusursuz ve kapsamlı olursa olsun hiçbir tarihsel kurgulama ulaşamayacak...

Ötekiler konuşana bakıyor, başlarını sallıyorlar. Aramızdan birinin sorunları böyle açık bir ifadeyle dile getirebildiğini görüp rahatlamış gibi bir halleri var.

– Öteki tür anlaşılma, deneyimin temel gerçeğinin anlaşılması ise başkasına aktarılamaz; ya da, aktarılabilirse ancak edebiyatın yazımı ile aktarılabilir.

Bana dönüp gülümsüyor.

– Başka deyişle, sanatın yapaylığı yoluyla elbette!

Şimdi kendisini tanır gibi oluyorum. Strasbourg Üniversitesi'nden bir profesör bu.

Geçen yaz, Paris'in kurtuluşundan biraz sonra, bir pazar günü öğleden sonra revirin bir odasında Rimbaud üzerine bir konuşma yapmıştım. Bu kültürel toplantılar, bütün direniş örgütlerini içine alan gizli Fransız çıkarları komitesinin girişimiyle düzenleniyordu. Bazen Maurice Hewitt'in çevresinde müzikle ilgili, bazen de o anda el altındaki herhangi bir konuşmacının çevresinde edebiyat üzerine sohbetler yapılıyordu. Bu pazar toplantılarının, 'askerlerin' morali üzerine olumlu etkileri olduğu kabul ediliyordu.

Her neyse, Boris Taslitzky ile Lucien Chapelain bana gelip gizli dayanışma örgütü tarafından düzenlenen bu etkinliklere devam edenlere bir gün Rimbaud'dan bahsetmemi önermişlerdi. Ben de *Revier*'in beni dinlemek için tıklım tıklım dolmuş bir salonunda konuşmamı yapmıştım. Mevsim yazdı, üstümde de levazım deposundan (*Effektenkammer*) bu mevsim için bana verilmiş olan mavi bezden ceket vardı. Rimbaud hakkındaki sohbetin başlamasından önce, salonun girişinde Chapelain çok sıkıntılı ve telaşlı bir tavırla, ceketimi çıkarıp salona öyle girmemi rica etmişti. Göğsümde taşıdığım ve İspanyol olduğumu belli eden, kırmızı bezden bir fon üzerine dikilmiş S harfinin görülmesini istemiyordu. Fransız komitesindeki bazı şoven kişiler –bir direnişin ulusal olması için her türlü insana ihtiyaç vardır– düzenlenen et-

kinlikleri genel olarak fazla enternasyonalist, fazla kozmopolit buluyorlar, bunlara daha tipik olarak 'Fransız' bir karakter verilmesini istiyorlarmış. Komünist olan ve benimle Fransız Komünist Partisi'nin gizli komitesi adına konuşan Chapelain, milliyetçi direnişçi gruplarıyla ufak tefek sürtüşmelerden kaçınmak istediğinden, ceketimi çıkarmamı istiyordu. "Anlıyorsun ya," diyordu, "seni konuşurken dinleyen İspanyol olduğunu anlayamaz. O ihtiyar şapşallar da diyecek hiçbir şey bulamaz!" Doğrusunu isterseniz biraz afallamıştım. Chapelain'in isteği tam anlamıyla Ubu'lük gibi görünüyordu bana. Ama ne olursa olsun, onu da konuştuğum öteki F.K.P'li arkadaşlarımı da severdim. Bu yüzden, ulusal saflık konusundaki sarsılmaz inançlarının içine saflıkla yerleşmiş, soyca ve kanca saf Fransızlar göğsüme dikilmiş S harfini görüp de keyiflerinden olmasınlar diye, ceketimi çıkardım.

Konuşmanın sonunda dört beş kişi yanıma geldi. Olgunluk çağında, kırk yaşlarında adamlardı; hepsi de Strasbourg Üniversitesi'nde profesördü. Rimbaud hakkında söylediğim bazı şeyler ilgilerini çekmişti; ne öğrenimi yaptığımı, eğitim alanına girmek niyetinde olup olmadığımı öğrenmek istiyorlardı.

Eisenach'ta, uykusuz gecenin sonunda, bize sanattan söz eden işte Strasbourg Üniversitesi'nin bu profesörlerinden biriydi.

– Sanat eserinin yapaylığı yoluyla elbette, dedi az önce.

Bir an durdu, düşündü. Kimse bir şey söylemedi, herkes sözün devamını bekledi. Sözün gerisi var elbette, burası belli.

– Sinema bu işe en uygun sanat gibi görünüyor, diye devam etti. Fakat sinema belgeleri herhalde pek çok olmayacak. Ayrıca kamplardaki yaşamın en anlamlı olayları da filme alınmış değildir. Alınmış olsa bile belgeselin kendine özgü aşılmaz sınırları vardır... Bu iş için bir kurgu gerek, ama kim cüret edecek buna?.. En iyisi şimdi burada, Buchenwald'in gerçeği henüz gözler önünde iken, ölüm henüz buradayken ve gözle görülürken, bir sinema kurgusu gerçekleştir-

mek olurdu. Hayır, hayır, belgesel demek istemiyorum; bir 'kurgu' diyorum... Ama olacak şey değil...

Sessizlik. Hepimiz olacak şey olmayan bu projeyi düşünüyoruz. Yaşama geri dönüşün alkolünü ağır ağır yudumluyoruz.

– Doğru anladıysam, diyor Yves, bunu yaşamayanlar hiçbir zaman bilemeyecek!..

– Hiçbir zaman gerçekten bilemeyecek... Kitaplar kalacak sadece... Özellikle romanlar... Ya da, en azından, basit tanıklığı aşan, görmeyi değilse bile tasarlamayı sağlayan edebi anlatılar... Belki de bir kamp edebiyatı olacak... Dikkat edin, edebiyat diyorum, sadece röportaj değil...

Ben de kendi fikrimi söyledim.

– Olabilir. Ama bunun konusu ve amacı dehşetin, korkunçluğun betimlenmesi olmayacak. En azından, sadece ve özellikle bu olmayacak. Bu edebiyatın gerçekleştirmeye çalışacağı şey, Kötülüğün dehşeti içindeki insan ruhunun araştırılması olacak... Bize bir Dostoyevski gerekecek!

Bu sözler, henüz neyin ardından sağ kaldıklarını bilmeyen sağ kalmışları derin düşüncelere salıyor.

Derken birdenbire bir trompet çalınmaya başlıyor.

Patton Ordusu'nun vurucu birliklerinden Amerikalı Zenci askerler bir köşeye toplanmış, kendi zevkleri için doğaçlama müzik yapmaya başlıyorlar. Masa örtülerinin beyazlığı ve boş sürahilerin kristali, doğmakta olan güneşin çekingen ışığını yansıtıyor.

Big Butter and Egg Man'in başlangıç ölçülerini tanıdım. Bu beni sevinçten titretti. Kadehimi onlara doğru kaldırdım. Beni göremezlerdi tabii, ama ben onların sağlığına, çok kereler bana yaşamı çekilebilir kılan bu müziğin onuruna içtim.

Yaklaşık iki yıl önce, 1943 Eylül'ünde –Joigny'de Gestapo tarafından tutuklanmamdan on beş gün önce– Washington Caddesi'nde, tıp öğrencisi cici bir kız arkadaşımın evinde bir sürpriz-partideydim. Annesinin soyluluk unvanlarıyla hayli uzamış bir adı vardı. Vendéeli bir küçük soylu ailesin-

dendiler ve büyük hanımın fikirleri de bu sosyal kökeni pek iyi yansıtıyordu. Ama kadın kızına adeta taptığı için onun dost ve arkadaşlarına dalgınca bir hoşgörüyle katlanıyordu. Hyacinthe de Washington Caddesi'ndeki büyük dairede gayet zengin ve şatafatlı sürpriz-partiler düzenliyordu. Akla gelebilecek bütün plaklarla otomatik plak değiştiren bir pikap vardı; sadece kuş sütünün eksik olduğu, köy usulü bir büfe de eğlenceyi destekliyordu.

Bu partinin olduğu gün, sabah 'Jean-Marie Action'un patronu Henri Frager'le Niel Bulvarı'nda, tek numaralar tarafındaki kaldırımda, 1 ile 7 numaralar arasında, buluşacaktık. Bu görüşme için çok önemli ve ivedi bir neden vardı. Birkaç zamandan beri bazı belirtiler örgütümüze bir Gestapo ajanının sızmış olduğunu düşündürüyordu bize. Ya dışardan sızmış biri, ya da bizim haberimiz olmadan Gestapo tarafından tutuklanıp işbirliği kabul ettirildikten sonra görevle geri yollanmış kendi örgütümüzden biri... Ne olursa olsun, bir şeylerin hazırlandığı anlaşılıyordu; mekanizma bir yerlerde tekliyordu. Gizli silah depolarımız birbiri ardından düşman eline geçiyordu. Bir paraşütle malzeme atma operasyonu Alman polisinin müdahalesi sonucu iptal edilmişti; bereket Almanlar aceleci davranmışlar, İngiliz uçağı da yükünü atmadan geri dönebilmişti. Birçok başka mide bulandırıcı ipucu da örgütümüzde bir düşman ajanının bulunduğunu gösteriyordu. Hem de, haberdar göründüğü operasyonların türüne bakılırsa, bayağı yüksek düzeyde biri...

Michel H. ile benim bazı tahminlerimiz vardı. Hainin kimliğini saptadığımızı sanıyorduk. İşte o gün Frager'e, 'Alain'den –hainin takma adı buydu– kuşkulanmamıza dayanak olan bütün kanıt ve ipuçlarını getiriyordum.

Bize Alain'in ihanet ettiğini düşündüren olaylar, birtakım garip ayrıntılar ve aksi rastlantılar Frager'i gerçekten etkiledi. Onunla olan bağlantımı geçici olarak kesmeme ve buluşmak isteyecek olursa isteğini karşılıksız bırakmama izin verdi. Bir yıl sonra Buchenwald'de Henri Frager'le yeniden buluştuğumuzda ilk verdiği haber, kuşkularımızın doğrulan-

dığı oldu: Dediğine göre Alain'i 'infaz' etmek zorunda kalmışlar...

Fakat bu ayrı bir hikâye...

Şimdi ben 'Jean-Marie Action'daki serüvenlerimi değil, Washington Caddesi'nde, arkadaşım Hyacinthe'in verdiği sürpriz-partiyi anlatmak istiyordum. Bunu bana hatırlatan da Eisenach'ta, uykusuz bir gecenin sonunda, zenci askerlerin çaldığı Louis Armstrong'un bir teması olmuştu.

Hyacinthe'in annesinin dairesinin bir özelliği vardı. Evin Washington Caddesi üzerindeki ana kapısından başka Champs-Élysées'ye açılan bir başka kapısı daha vardı. Koba ile buluşmam esnasında işte evin bu iki yoldan girilebilme özelliğini düşünüyordum.

Montsouris Parkı'nın çimenleri üzerinde güneş parlıyordu.

Tam kararlaştırdığımız saatte Koba'nın geldiğini görüyordum. Zaten Koba, saat, yer, hava durumu ne olursa olsun, hep tam saatinde gelirdi. Aslında tam anlamıyla gelirdi de denemez; geldiği bile fark edilmeden, birdenbire insanın yanında bitiverirdi. Kitab-ı Mukaddes'teki kimi kişiler gibi, oracıkta yoktan var olur ya da vücut bulurdu. Kutsal kitap işi bu aniden vücut bulma özelliği belki de Yahudi olmasından ileri geliyordu.

Montsouris Parkı'nda güneş parlıyordu ve ben ağaçlı yolun ucundan Koba'nın geldiğini görüyordum. Ona 'Koba' diyordum, çünkü savaştaki adı böyleydi, ama bunu masumca yapıyordum. O tarihte –1943'te– 'Koba'nın, bir zamanlar –sakallı ve kırmızı fularlı romantik devrimci havalarıyla Gürcistan'daki Bolşevik örgütünün silahlı 'el koyma' gruplarından, başka deyişle banka soyma ekiplerinden, birinin elebaşılığını yaptığı zamanlar– Stalin'in takma adı olduğunu bilmiyordum. Bildiğim sadece, Montsouris Parkı'nın ağaçlı yollarından birinin ucunda gözüken gencin komünist olduğuydu. Yahudi olduğunu da biliyordum. 'Koba' diye çağrıldığını da –bu adın efsanevi kökeninden haberim olmaksızın– biliyordum. Yabancılarla ilgili komünist örgüt M.O.I. ile tema-

sımı sağlayan kişi olduğunu –kendisini bana Julia tanıştırmıştı– da biliyordum. Ve ayrıca örgütün vurucu güç gruplarından olduğunu da biliyordum.

O gün Koba'nın bütün istediği kendisine Champs-Élysées semtinde, Hôtel Claridge yakınında bir daire bulmamdı: Birkaç saatliğine sığınabileceği bir daire...

– Tam olarak bir gece, diye belirtti. Bir tek gececik... Karartmadan hemen önce geleceğim oraya...

Elimde tam ona uygun bir daire olduğunu söyledim. Ağzı açık kaldı; hakkımdaki düşüncesi birden birkaç basamak yükseldi.

– Ama bir koşul var, diye ekledim. İşini belli bir tarihte yapacaksın, o tarih de şimdiden saptanmış bulunuyor!

Pek anlayamıyordu, açıkladım. Birkaç gün sonra onun için çok uygun bir dairede bir sürpriz-parti vardı. İki giriş bulunduğunu da belirttim.

– Champs-Élysées kapısından girersin. Sana bir kiracının adını veririm, kapıcıya onu bağırarak söylersin. Merdivenleri gürültüyle çıkarsın. Merdiven ışığı söner sönmez karanlıkta gürültüsüzce geri inersin. Avluyu geçince, apartmanın Washington Caddesi'ne açılan servis merdivenine varırsın. Daire ikinci katta, kapıyı ben açarım. Benim bir arkadaşım olarak partiye katılırsın, kimse bir şey sormaz. Geceyi bizimle geçirirsin. Yiyecek içecek gani, güzel kızlar da cabası... (Gözleri faltaşı gibi açık beni dinliyordu). Dans etmeyi biliyor musun bari? Polkadan söz etmiyorum tabii. Gerçek danstan söz ediyorum... Güzel kızlardan hoşlanır mısın?

İrkildi.

– Benimle dalga mı geçiyorsun, diye homurdandı.

– Hayır canım, seninle dalga filan geçmiyorum. Kuşku uyandırmaman gerek... Giyimine çekidüzen vermekle işe başlayabilirsin.

– Nesi varmış giyimimin? İyi değil mi?

– Fazla iyi. Şık ve zevkli. Zengin bir bakkal oğlu kılığına girmişsin, görülüyor. Onu boşver, öğrenci kılığına gir, çok daha rahat ve serbest ol! (Koba bir üstündeki konfeksi-

yon takıma bir bana baktı, gülmekle kızmak arasında bocaladı.) Washington Sokağı'na gelirken silahın da yanında mı olacak? Öyleyse onu saklayacak bir yer düşünmek gerek!

Dişlerinin arasından bir ıslık çaldı.

– Sen neymişsin be yahu! Her şeyi düşünüyorsun! Nerede öğrendin bütün bunları! De-Gaullecülerin yanında mı?

Sertçe, 'Jean-Marie Action'un B.C.R.A.'dan değil, İngilizlerin Buckmaster örgütlerinden olduğu yanıtını verdim.

– Zaten, diye ekledim, her şeyi düşünürüm, çünkü sivil yaşamda romancıyım ben! Sağır olmaktansa böyle şeyler duymak yeğdir diyen bir tavırla, beni baştan aşağı şööyle bir süzdü. Devam ettim.

– Claridge'de temizleyeceğin Alman domuzu kalabalıklardan mı?

Öfkeden küplere bindi, bunun beni alakadar etmediğini suratıma haykırdı.

– Etmez olur mu, diye üsteledim. Eğer herif ekâbirdense Şlöhler çevrede şüpheli avına çıkabilirler. Washington Sokağı'na da polis baskını olabilir!

Her neyse, söz konusu yerleri inceleyip bazı ayrıntıları da kontrol ettikten sonra, Koba nihayet, Hyacintheler'de sürpriz-parti olduğu akşam Claridge'deki işini gördü ve ardından, hiçbir şey olmamış gibi tam saatinde daireye geldi. En azından görünüşü öyleydi. Gelirken silahını M.O.I.'den genç bir militan kızın çantasına bırakmıştı.

Ve hiç kuşku uyandırmadı Koba. Herkes gibi dans etti, hatta partinin en güzel kızlarından biriyle işi bile pişirdi. Ama biraz çokça, hatta fazlaca içti; fazlaca da konuştu. Bereket bu fazla konuşmayı benimle yaptı. Zaten ben de biraz fazla konuştum o akşam. O bana Hôtel Claridge'de yaptıklarını anlattı; ben de ona *La Paloma*'yı söyleyen genç askerin öyküsünü anlattım. Onun temizlediği, Alman Abwehr'in önemli heriflerinden biriymiş, dolayısıyla vicdan sorunu yokmuş. Her şey yolunda gitmiş, fakat odaya girdiğinde herif yalnız değilmiş. Yanında çok güzel bir kadın varmış, herhalde bir fahişe... Koba 'fahişe' demedi, 'hayat kadını' dedi. Onun ağzından bu terimi duyunca benim ağzım açık kaldı.

"Bunu hangi kitapta okumuş acaba?" dedim içimden. Her neyse işte, Abwehr subayı Claridge Oteli'ndeki odasında bir kadınla baş başaymış.

– Senin verdiğin silah vardı elimde, dedi.

Gerçekten de bir süre önce paraşütle atılan malzemeden bir Smith-Wesson 11,43 seçip vermiştim ona. Bu tür işler için bu silahtan iyisi yoktur.

– Ama, diye devam etti, işin yeri nedeniyle tabancaya bir susturucu uydurmuştum. Normal olarak susturucuyu sevmem, prezervatif gibi bir şey, namluya takılınca... İnsanı gürültüden ve alevden yoksun bırakıyor... Her neyse, bir susturucuya ihtiyacım vardı...

Düşünceliydi Koba, ağır ağır anlatıyordu. Silahı doğrultulmuş olarak odada belirir belirmez kadın ona doğru dönmüş. Bakışları bir tuhafmış, dediğine göre... Evet, korku, panik okunuyormuş gözlerinde, ama aynı zamanda bir tür anlayış da... Sanki Koba'nın yapacağı şeyi onaylıyormuş, sanki kendi ölümünü kabulleniyormuş gibi...

– Anlıyorsun değil mi, ikisini de öldürmek zorundaydım. Kadını arkada sağ bırakmayı göze alamazdım... diyordu, içi içini yiyerek. Sonra, uzun bir sessizlik ve birkaç kadeh konyağın ardından, "Bir daha mı, asla! Asla!" diye mırıldandı.

Uzun uzun konuştuk, bol bol da içtik.

Öldürdüğü kadının bakışları aklından çıkmıyordu Koba'nın. Ben de ona *La Paloma*'yı söyleyen genç Alman'dan, şaşkınlıktan faltaşı gibi açılan mavi gözlerinden bahsediyordum. Fakat bu konuşma ikimizin arasında kalacaktı.

Koba ortadan kayboldu, bir daha izini bulamadım. Bana gelince, öyle günler oluyor ki kendimi hiç de ondan daha iyi hissetmiyorum.

Buchenwald'de Komintern'in eski tüfeklerinden bir Çek'ten 'Koba'nın, Stalin'in savaş sırasındaki takma adı olduğunu öğrendim. Kampın kurtuluşu sırasında ara sıra Koba'nın, portresi Ruslar tarafından bir totem gibi barakalarının önüne dikilen yüce Başkomutan'dan çok, benim 56'ncı

bloktaki genç barbar dostum Nikolay'a benzediğini düşündüğüm oldu.

1945'in bir Nisan gecesinin sonunda Eisenach'ta Koba'yı hatırlayışım, Amerikalı zenci askerlerin Armstrong'un ünlü parçası *Big Butter and Egg Man*'i çalmaya başlamaları yüzündendi. Washington Caddesi'nde, Hyacintheler'in evindeki partide de, Koba bir ölüm meleği gibi ortada beliriverdiği sırada, pikapta aynı parça çalıyordu.

Mutfakta Koba'ya koca bir bardak soğuk su ikram ederken içeri bir kız girdi. Partinin en güzel kızlarından biri...

– Baksana, dedi bana gülerek, nerden çıkardın bu arkadaşını? Bana ödünç verir misin?

Koba'yı kıza doğru ittim.

– Nereden olacak, Yoktan çıkardım, hemen şimdi icat ettim onu. Ama sana ödünç değil temelli veriyorum! Al işte!..

Kışkırtıcı bir edayla kıkır kıkır güldü. M.O.I.'nin vurucu gruplarından arkadaşım Koba'yı dans edilen salona doğru sürükledi.

Ama ben Koba'yı kafamdan uydurmadım; bir başka Yahudi arkadaşımı, Hans Freiberg'i uydurdum ve *La Paloma*'yı söyleyen genç Alman askerini öldürdüğümüz olayda kendime eşlik ettirdim.

Kommt eine weisse Taube zu Dir geflogen...

Hans orada Burgonyalı arkadaşım Julien Bon'un yerini almıştı. Romanlarımda, Koba'nın ve öteki Yahudi arkadaşlarımın yaşamımda tuttukları yeri alması için uydurdum onu...

1 Mayıs bayraklarının üstüne birdenbire bir kar fırtınası bastırmıştı.

Paris'e önceki gün gelmiştim. Döndüğüm geceyi Dragon Sokağı'nda, dostları arasında 'Pat' diye çağrılan Pierre-Aimé Touchard'ın evinde geçirmiştim. O gece tanyeri ağarıncaya dek konuştuk. Başlangıçta ben ona sorular soruyordum. Bir

yıllık bir gecikmem vardı ve her şeyi öğrenmek istiyordum. Anlaşılır bir durum... Touchard pes sesiyle ağır ağır ve büyük bir tatlılıkla, sorularımı yanıtlıyordu. Yanıtları, bazı ek ayrıntılarla birlikte, üç aşağı beş yukarı bana René Char'ı tanıtmış olan subayın anlattıklarını doğruluyordu.

O gece Pat, kendisi hiçbir şey sormadan, sadece benim sorularımı yanıtlamak inceliğini gösterdi. Herhalde henüz yanıt verecek durumda olmadığımı hissetmişti.

Kendi talihsizliğim ya da şanssızlığım mı bilmem ama, dışardan insanlarda bize karşı yalnız iki tutum görüyordum. Bir kısmı soru sormaktan kaçınıyor, sıradan bir dış seyahatten dönmüşüz gibi davranıyordu: Aa, döndünüz demek!.. Fakat bunlar aslında alacakları yanıtlardan korkuyor, onların getirebileceği manevi rahatsızlığı ne olursa olsun asla hissetmek istemiyorlardı. Bir kısmı ise bir sürü yüzeysel, aptalca –"Çok zordu, değil mi?" türünden– sorular soruyor, ama yaşanan deneyimi en doğru, en derin, bulanık ve dile gelmez yönleriyle yansıtan –özet halinde bile olsa– yanıtlarla karşılaşınca birden dilsizleşiyor, tedirgin oluyor, ellerini ne yapacaklarını bilmiyor, öykünün o kadarla kalması için bilmem hangi koruyucu tanrılara içlerinden yakarmaya başlıyorlardı. Ve böylece sessizliğe gömülüyorlardı, bir boşluğa, bir kara deliğe, bir rüyaya düşer gibi...

Her iki grup da aslında sorularını öğrenmek için, bilmek için değil, görgü kuralları gereği, nezaket icabı, yerleşik âdetlere uymak dürtüsüyle soruyorlardı. N'apalım, hayatta böyle şeyler de oluyor işte! Bunlarla da yaşamak, hiç olmazsa yaşarmış gibi yapmak lazım!.. Fakat yanıtlarda ölüm kendini gösterir göstermez bu insanlar artık hiçbir şey dinlemez oluyor, adeta dinlemeyi sürdürme yeteneklerini yitiriyorlardı.

Pierre-Aimé Touchard'ın sessizliği farklıydı. Benim söyleyebileceğim her söze açık, zorlanmasız, dostça bir sessizlikti. Bana soru sormayışı yanıtlardan korktuğundan değildi; konuşmak veya susmak arasındaki seçimi bana bırakmak içindi.

Biz böyle konuşurken odaya bir genç kız girdi. Onu tanıyordum, Pat'ın üvey kızı Jeanine'di.

Beni görünce yerinde dondu kaldı. Piyasa romanlarında 'hortlak görmüş gibi' denir ya, işte öyle... Ama o gerçekten bir hortlak görüyordu önünde... Zaten yaşam da çoğu kez bir piyasa romanı değil midir?..

– Görüyor musun Jeanine, dedi Pierre-Aimé Touchard, geri dönülebiliyormuş?..

Gerçekten de ben bir 'geri-dönen'dim, mezardan çıkma bir hortlak... Bu nitelik bana uygun düşüyordu.

O zaman genç kız iki eliyle yüzünü kapatarak sessizce ağlamaya başladı.

– Yann'a rastladım, dedim. Geçtiğimiz kış, kışın başlarında... Buchenwald'de bir süre birlikte vakit geçirdik!

Yann Dessau, Jeanine'in nişanlısıydı. Henüz dönmemişti. Henüz hortlamamıştı yani...

1944 sonlarında bir gün kampın Fransızlara ayrılmış bloklarından birinin önünde karşılaşmıştık. Tanıştığımızdan emin olarak, ama kim olduğumuzu çıkaramadan, öylece yüz yüze bir süre bakıştık. Oysa Claude-Edmonde Magny'nin Schoelcher Caddesi'ndeki atölyesinde verdiği bir kutlama partisindeki son karşılaşmamızdan beri sadece bir yıl, ya da biraz fazla bir zaman geçmişti. Aslında çok yönlü bir veda partisiydi bu: Elveda öğrenim, elveda Paris, elveda çiçek açmış güzel kızlar!..

O sıralar az çok 'hayat arkadaşım' olan Catherine D. ile gitmiştim bu partiye...

> Çorak bir genç kızsın, gülümsemesiz,
> ey yalnızlık ve o çakır gözlerin...

O dönemde yazdığım şiirleri Claude-Edmonde Magny'nin değerlendirmesine sunmayı âdet edinmiştim. Çizdiğim Catherine portresini aslına benzer, daha doğrusu gerçekçi bulmuştu.

Claude-Edmonde şiirlerim hakkında uzun bir 'mektup' yazmış olduğunu da bana o akşam haber verdi. "Eğer bir gün bunu yayımlayacak olursam," dedi, "*Yazma gücü üstüne mektup* başlığını koyacağım." Nitekim çok sonra dediğini de yaptı.

Toplantı güzel bir veda şenliği oldu. Yann Dessau bütün arkadaşlarıyla oradaydı. Hepsi de Yüksek Öğretmen'in, Siyasal Bilgiler'in parlak öğrencileri, sınıflarının birincileriydiler. Bir bakıma yeniyetmeliğe de veda ediliyordu orada. Olgun gençler olarak öğrenimi bırakıp dağlardaki direnişçi gruplara, yeraltı hareketine katılıyorduk.

Yirmi yaşlarımızın geçici ya da sürekli can yoldaşları kızlar da vardı: Jeanine ve Sonia, Annette ve Catherine... Anılarını yitirdiğim başkaları da...

Aradan bir yıl, ya da bir yılı azıcık aşan bir süre geçmişti ki, Yann Dessau'ya Buchenwald'de 34 numaralı bloğun önünde rastladım. Tanımakta güçlük çektim. O da aynı durumdaydı. Herhalde ikimiz de kendi kendimizin birer gölgesi haline gelmiş, belleğimizdeki karşılıklı anılara başvurarak tanınabilecek görünümden çıkmıştık. Sırra erme yolculuğu sona ermek üzereydi; bu yolculukta ikimiz de dönüşüme uğramıştık. Yakında ise tamamen başka insanlar olacaktık.

Fakat Amerikalılar Buchenwald'i kurtardıklarında Dessau kampta değildi. Birkaç hafta önce Kuzey Almanya'da Neuengamme'ye yapılan bir sevkiyata o da dahil edilmişti. Neuengamme'den sağ kalanlara dair bilgi yoktu. Bu kampın son günlerinin hayli karışık olduğu anlaşılıyordu.

Yann Dessau henüz hortlamamıştı ve Jeanine sessizce ağlıyordu.

O zaman, hiç düşünmeden, karar filan vermeden –zaten herhangi bir kararım söz konusu idiyse, bu konuşmak değil susmak kararıydı– konuşmaya başladım. Belki de kimse benden bir şey istemiyordu, bana soru sormuyordu, hesap vermemi istemiyordu da ondan... Belki de Yann Dessau artık hiç dönmeyecekti ve onun adına, onun suskunluğu adına, bütün bu suskunlukların, boğulan binlerce çığlığın adına ko-

nuşmak gerekiyordu da ondan... Belki de bazen dönenlerin kaybolanlar adına, kurtulanların boğulanlar adına konuşması gerekiyordu da ondan...

O akşam Dragon Sokağı'nda, *Esprit* grubundan olan ve ilk sürgünlük yılımda, 1939'da Henri-IV Lisesi'nde yatılı öğrenci iken benimle yazışan Pierre-Aimé Touchard'ın evinde, sonu görünmeyen bir anlatı sarmalı içinde, henüz dönmemiş olan ve belki de Neuengamme'de boğulanlar arasında bulunan Yann Dessau'nun nişanlısıyla uzun uzun konuştum.

Jeanine halının üzerine diz çökmüş, Pierre-Aimé Touchard ise koltuğuna büzülmüştü.

İlk ve son kez konuştum o akşam, en azından sonraki on altı yıl için... En azından böyle dakiklikle ve ayrıntılara inerek... Tanyeri ağarıncaya dek, sesim boğuklaşıp kısılıncaya, konuşamaz oluncaya dek konuştum. Umutsuzluğu ana hatlarıyla, ölümü en küçük ayrıntılarıyla anlattım.

Görünüşe göre boşuna da olmadı bu.

Yann Dessau sonunda Neuengamme'den döndü. Evet, galiba bazen kazaya uğrayanlar adına konuşmak gerekiyor. Onlar adına, sessizlikleri adına, sözü onlara da vermek üzere, konuşmak gerekiyor.

Ve ertesinin ertesi gün, 1 Mayıs bayraklarının üzerine bir kar fırtınası bastırdı.

Nation Meydanı'yla Bel-Air Bulvarı'nın köşesindeydim. Yalnızdım; gösterici kalabalığının, başlarının üstünde pankartlar ve kızıl bayraklarla sel gibi aktığını görüyordum. Eski şarkıların ezgileri kulağıma geliyordu.

Dönmüştüm ve diriydim.

Yine de bir hüzün, sinsi ve sancılı bir sıkıntı kavrıyordu yüreğimi. Suçluluk duygusu filan değildi bu, hayır. Sağ kaldım diye neden kendimi suçlu hissetmem gerektiğini bir türlü anlamamışımdır. Zaten aslında sağ kalmış değildim ki ben... Gerçek bir 'kurtulmuş' olduğumdan hiç de emin değildim. Ölümün içinden geçmiştim; ölüm yaşamımın deneyimlerinden biri olmuştu. Bu tür deneyimler için özel terimleri

olan diller vardır. Almanca'da *Erlebnis*, İspanyolca'da *vivencia* denir bunlara... Fakat Fransızca'da yaşamı bir çırpıda kendi kendisinin deneyimi olarak kavrayan terim yoktur. Onun yerine birkaç sözcükten oluşan deyimler, tanımlar kullanılır. Ya da *vécu* ('yaşanmış olan') denir ki, bu anlamı ancak yaklaşık olarak karşılar... Ve de uygunluğu tartışılabilir. Yavan ve yumuşak bir sözcüktür. Bir kere ve her şeyden önce edilgendir *vécu*... Sonra da geçmişi gösterir. Yaşam deneyimi, yaşamın kendisi hakkındaki, yaşanmakta olduğu hakkındaki 'yaşantısı' ise etkendir. Ve zorunlu olarak şimdiki zamandadır. Başka deyişle, geçmişle beslenip kendini geleceğe yansıtır.

Ne olursa olsun, yüreğimi sıkan suçluluk duygusu değildi. Bu duygu türemiş, 'vekil' bir duygudur. Yaşamaktan gelen çıplak bunaltı ondan öncedir: Doğmuş olmanın, çaresiz bir rastlantıyla yokluğun kaosundan çıkmış olmanın verdiği iç sıkıntısı... Yaşamak bunaltısını tanımak için imha kamplarını tanımış olmaya hiç ihtiyaç yoktur.

Ne diyordum, Bel-Air Bulvarı'yla Nation Meydanı'nın köşesinde, diri, ayakta ve hareketsiz duruyordum.

Üstüme çöken mutsuzluk hiçbir suçluluk duygusundan ileri gelmiyordu. Hayatta kalmış olmak, hiç olmazsa görünüşte sağ ve esen olmak bir övünç vesilesi olamazdı elbette. Diriler ölülerden böyle herhangi bir üstünlükle farklı değildir. Hiçbirimiz sağ kalmayı özellikle hak etmemiştik... Ölmeyi de tabii... Canlı olmak bir üstünlük değildi. Ölseydik ölü olmak da bir üstünlük olmayacaktı. Başkalarının sağ kalmayı benden daha çok hak ettiklerini düşünseydim, kendimi suçlu hissedebilirdim. Ama sağ kalmak bir erdem veya üstünlük işi değil, şans işiydi. Ya da şanssızlık, görüşe göre... Yaşamak zar atılınca ne geldiğine bağlıydı, başka hiçbir şeye değil. 'Şans' sözcüğünün asıl anlamı da budur zaten.[1] Benim zarım iyi 'düşmüştü', hepsi bu...

[1] *cadere* 'düşmek' eyleminden. '(Zarların) düşüş biçimi' anlamında. (Çev.)

Kamplardan kurtulanların oluşturduğu bir alay, çizgili çubuklu giysileri içinde, yolunda ilerledikçe yoğunlaşan saygılı bir sessizliğin ortasında, Faubourg-Saint-Antoine Caddesi'nden Nation Meydanı'na girdiği sırada, birdenbire hava kararda. Kısa ama şiddetli bir tipi 1 Mayıs bayraklarının üzerine çöküverdi.

Bir tür baş dönmesi içinde, dünya çevremden silindi. Evler, kalabalık, Paris, bahar, bayraklar, şarkılar, tempoyla atılan sloganlar: Hepsi uçup gitti. O 1 Mayıs günü Nation Meydanı'nda diri olarak hazır bulunduğumu söyleyen aldatıcı izlenime karşın içimi sıkan fiziksel kederin nereden geldiğini anladım: Gerçekten orada bulunduğumdan, gerçekten geri döndüğümden emin olamıyordum.

Bir tür baş dönmesi beni aldı, Ettersberg Tepesi'ndeki karların anısına götürdü. Ettersberg üzerindeki kar ve dumana... Tamamen dingin ve huzurlu, zihnimin açıklığını yüreğimi yırtarcasına koruyan bir baş dönmesi... Bu anının geleceği içinde yüzüyordum adeta... Bu anı, bu yalnızlık her zaman benimle olacaktı artık: Bütün güneşlerde bu kar, bütün baharlarda bu duman...

İKİNCİ BÖLÜM

6

YAZMA GÜCÜ

– "Geçen yıl, tanesini üç saatte imal ettiğiniz ve her defasında benim gözlerimi kamaştıran o küçük ve olağanüstü Mallarmé (Proust'u okumuş ve Aragon'un prozodisini benimsemiş bir Mallarmé) pastişlerinde neyin eksik olduğunu hiç kendi kendinize sordunuz mu acaba? Sizin tarafınızdan yazılmış olmaktı onların eksiği, o kadar..."

Okumayı bıraktı, bana baktı.

Mallarmé'nin herhalde hiçbir zaman Proust'u okumuş olamayacağını söylemek arzusu uyanıyor içimde, belli belirsiz: Proust onun ilgisini çekemezdi ki... Zaten benimkini de çekmiyordu. 1939 yazında, yeniyetmeliğimin iki savaşı arasında, *Du Côté de chez Swann*'ı okumuş ve doğrusunu isterseniz pek ilginç bulmamıştım. *Yitik Zamanın Peşinde* dolaşmayı daha ileri götürmedim. Fazla tanıdık ve senlibenli, hatta fazla aile işi bir eserdi. Demek istediğim, pekâlâ benimki de olabilecek bir ailenin tarihine benziyordu. Üstelik Proust'un eğilip bükülen, bazen yarı yolda öznesini veya yüklemini yitiren cümlelerine de fazla alışıktım. Orada ana dilimin kıvrım kıvrım ritmini, söz kalabalığını fazla kolaylıkla bulabiliyordum. Kısacası, hiç de kendimi yabancı bir yere gelmiş gibi hissetmiyordum.

1939'da, on beş yaşıma girdiğim o yaz, beni gerçekten büyüleyen, bana yeni ufuklar açan, Gide'in düzyazı eserleri, özellikle *Paludes*'dü. Bu öyle bir yazma üslûbuydu ki, Kastil-

ya lehçesinin boğuk ve barok karmaşıklığıyla hiç ilgisi yoktu!..

Ama Claude-Edmonde Magny'ye hiçbir şey demedim.

O bana bakıyor, bense Montparnasse Mezarlığı'nın üstündeki göğe bakıyordum. César Vallejo'nun mezarının üstündeki ağustos göğünün maviliğine...

Sözün kısası, bir şey yok elimde yaşamımı dile getirmek için,

ölümümden başka...

Fakat göğün maviliğini seyrederken Vallejo'nun bu şiirini Fransızca olarak değil İspanyolca aslıyla hatırlıyordum elbette... Çünkü Perulu Vallejo yabancı dillere pek fazla çevrilmiş değildi. Şilili Vicente Huidobro ile İspanyol Juan Larrea gibi iki dilli de değildi. *Poemas humanos*'larına ara sıra muzipçe sokuşturduğu birkaç Fransızca sözcüğe karşın, öteki ikisi gibi gerçekten iki dilli değildi.

En suma, no poseo para expresar mi vida, sino mi muerte...

Bu yüzden, Montparnasse Mezarlığı'ndaki mezarının üstünde göğün maviliğini seyrederken, Vallejo'nun bu şiirinin başını İspanyolca olarak hatırlıyordum.

Claude-Edmonde Magny'nin Schoelcher Sokağı'ndaki kapısını sabahın altısında çalmıştım. Daha şafak sökerken çalışma masasına oturduğunu biliyordum. Birkaç hafta sonra çıkacak bir eleştiri-deneme kitabının provalarını düzeltiyor, yani esere son cilasını vuruyordu: *Empedokles'in Çarıkları*... Üç ay önce Buchenwald'den döndüğümden beri bu eser hakkında sık sık konuşmuştuk. Tabii her zaman ille de sabahın altısında konuşuyor değildik. Ne de mutlaka Schoelcher Sokağı'ndaki evinde... Çünkü Montparnasse semtindeki sokakları süpürmeye tekrar başlamıştık. 1942'de orada 'Patrick's'ten 'Dôme'a, 'Select'ten 'Coupole'a, kafe kafe, bistro

bistro dolaşan Sartre'ın tıpatıp benzeri adama artık rastlamıyorduk. Üçüncü yanılmadan sonra, gerçek kimliğini ve asıl mesleğini hiçbir zaman öğrenemediğimiz bu adam, bu yerlerde kendisine rastladığımızda daha uzaktan elini kolunu sallamaya başlıyor, oturduğu masadan "Ben Jean-Paul Sartre değilim!" diye bağırıyordu. Claude-Edmonde'un aklını karıştırmak için, Sartre'ın hınzır mı hınzır, üstelik deha sahibi bir taklitçi olduğunu; milletin kafa ütülemesinden kurtulmak için kendi kendinin benzeri kılığına girip öyle dolaştığını söylüyordum.

Evet, sabahın altısında Claude-Edmonde Magny'nin kapısını çalmıştım. Onu uyandırmadığımdan emindim. Beni uykusuz geçmiş bir gecenin perişanlığı içinde karşısında görünce hiçbir şey sormamış, gerçek kahve ikram etmişti.

Döndüğümden beri, onun kapısını böyle münasebetsiz saatlerde çalışım ilk kez olmuyordu. Bana bunun nedenini hiç sormamıştı. Belki de tahmin ediyordu bu nedenleri, ya da nedensizliğimi... Ya da gerekirse bunları söylemenin bana düştüğünü düşünüyordu. Her neyse, ona Buchenwald'den henüz pek bahsetmemiştim. En azından, bu konuya gerçekten dokunduğum söylenemezdi. Aslına bakılırsa bundan hiç kimseye de söz etmiyordum ya...

Ne olursa olsun, Claude-Edmonde Magny çaldığımda kapısını bana açıyor, gerçek kahve ikram ediyordu, konuşuyorduk. Benim yokluğum sırasında kesintiye uğramış bir fikir değiş tokuşuna kaldığımız yerden tekrar başlıyorduk.

Kendisiyle 1939'da, *Esprit* grubunun bir kongresi vesilesiyle tanışmıştım. Yazdan önce, fakat İspanya Cumhuriyeti'nin yenilgisinden sonra... Aklımda doğru kaldıysa, Jouy-en-Josas'daydı kongre. Babam vaktiyle Mounier'nin 'personalist' hareketinin İspanya'daki genel temsilcisi olmuştu. O kongreye katılırken beni de yanında götürmüştü. On beş yaşındaydım; Madrid'in Franco kuvvetlerinin eline geçmesinden beri Paris'te Henri-IV Lisesi'nde yatılı öğrenciydim. Söz konusu toplantı herhalde okulun tatil olduğu bir döneme rastlıyordu. Belki Paskalya tatili, istenirse araştırılabilir;

ya da bir hafta sonu tatili... Fakat olayın tam tarihi pek önem taşımıyor. İspanya iç savaşı kaybedilmişti, biz Fransa'da sürgündeydik, dünya savaşı da başlamak üzereydi. Önemli olan buydu. Savaşın bu yakınlığının, *Esprit* kongresindeki bütün konuşma ve tartışmaların üzerine bütün ağırlığıyla çöktüğünü hatırlıyorum. Luccioni, Landsberg ve Soutou'nun konuşmalarının yaptığı etkiyi pek iyi hatırlıyorum. Paul-Louis Landsberg'in karısının sarışın ve çok güzel olduğunu ve üstü açılabilen bir spor araba kullandığını hatırlıyorum.

Yanlış hatırlamıyorsam, Claude-Edmonde Magny ile işte orada, o olay ve o tarih çevresinde tanışmıştım. Edebi eleştiri denemelerini aslında bir 'ödünçleme isim' olan bu adla imzalamaya da o sıralarda başladı. Benden on yaş büyüktü ve felsefeden *agrégée* idi. Taşrada bazı liselerde felsefe öğretmenliği yapıyordu. 'Garip savaş'[1] sırasında Rennes'deydi. Paris'e ancak 1941'e doğru dönmüştü ve o tarihten sonra düzenli olarak görüşmeye başlamıştık.

Ama o gün, Buchenwald'den dönüşümden üç ay sonra, ağustos başındaki bu görüşmemizde, Claude-Edmonde Magny iki yıl önce, 1943'te, benim için yazmış olduğu uzun bir mektubu bana okumaya karar vermişti. Bu mektuptan haberim vardı, ama içinde ne olduğunu ayrıntılı olarak bilmiyordum. Claude-Edmonde bu metni 1947'de Pierre Seghers yayınlarında, bana ithaf edilmiş sınırlı tirajlı bir baskı şeklinde, *Yazabilme Gücü Üstüne Mektup* adıyla yayımlayacaktı.

Mallarmé özentileriyle ilgili bölümü okuduktan sonra durdu ve bana baktı.

Bunun üzerine ben de Marcel Proust hakkında bir-iki açıklayıcı söz etmek isteği duydum, belli belirsiz. Proust'u okumuş değildim gerçi, ama konuşmam başka türlü bir izlenim verebilirdi. Çünkü bu yazar hakkında, bilgiyle, hatta yetkeyle, istendiği kadar uzun konuşabilirdim. *Yitik Zaman*

[1] Fransa ile Almanya'nın silah elde sınırlarda beklediği, savaşın hemen öncesindeki gergin dönem. (Çev.)

Peşinde'yi okumamıştım, ama hakkında yazılan hemen her şeyi okumuştum. Doğrusunu söylemek gerekirse, eseri okumaya 1939'da, tatilde iken, başlamış, *–elveda, kısacık yazlarımızın parlak aydınlığı*!– ama sonunu getirmemiştim. *Yitik Zaman*'ı okumayı ancak kırk yıl sonra bitirecektim: Bir ömürlük bir okuma!.. *Tekrar Bulunan Zaman*'ı 1982'de, Washington'da okuyacaktım. Lincoln Center'de Yves Montand konser veriyordu. Potomac Nehri üstünde sabah sisi dalgalanıyordu. National Gallery'de de bir Hollanda resim sergisi vardı. Vermeer'in *Delft'ten Manzara*'sının sergide yer almamasına üzülmüş, buna karşılık türbanlı kızın portresi önünde uzun süre oyalanmıştım. Proust'un ilk cildiyle son cildi arasında tam bir ömür geçmişti. Babamın İspanya Cumhuriyeti'nin maslahatgüzarlığını yaptığı La Haye'de Mauritshuis'e yaptığım kaçamak ziyaretlerle –iç savaşın bitişi, Fransa'ya geçişimiz ve Henri-IV Lisesi'ne girişimle kesilmişti bu ziyaretler– Washington'da National Gallery'deki serginin arasıına tam bir ömür sığmıştı.

Fakat bütün bunları Claude-Edmonde Magny'ye anlatamazdım elbette. Onunla konuşmakta olduğum 1945'in Ağustos ayında, Marcel Proust'u okumayı nerde ve ne zaman bitireceğimi henüz bilmiyordum ki... Buna karşılık, küçük şiirlerimde neyin eksik olduğunu hiçbir zaman kendi kendime sormadığımı söyleyebilirdim: Bunu pekâlâ biliyordum çünkü...

Yine de sessiz kalmayı yeğledim.

Yaşamanın verdiği yorgunluk gerçekten ağırdı o sabah. Beni gece yarısı uyandıran ve panik içinde deli gibi evden kaçırtan bunaltı hâlâ yüreğimi sıkıp duruyordu.

Odile'le ikimiz neden Duroc Metro İstasyonu'na yakın, sahiplerinin boş bıraktığı bir dairede uyumuştuk? Tatil nedeniyle mi boştu daire? Yoksa, uzaklarda, Uzakdoğu'da, hâlâ devam eden savaş süresince gidip taşrada bir köy evine sığınmış olan aile henüz evine dönmediğinden mi? Boş daire Odile M.'nin bir teyzesine veya kuzinine aitti. Kalabalık ve cö-

mertti Odile'in ailesi, anahtarı ona bırakmakta güçlük çıkarmıyor, bu da bizim işimize geliyordu.

Buchenwald'den dönüşümden birkaç gün sonra, 'Petit Schubert'de karşılaştığımız akşam, kulübü de, arkadaşları da, caz müziğinin bakır tonlu kapalı evrenini de bırakıp çıkmıştık. Mayıs şafağının serinliğinde, bir otelde oda tutacak kadar paramız kalmadığını fark etmiştik. Odile'in o gece bana barınak sağlaması olanaksızdı. 'Closerie'nin önündeki kaldırımda ayakta, hareketsiz, birbirimize sarılmış durumda, geceyi geçirmek için çeşit çeşit garip ve birbirinden uçuk çareler tasarlayıp bunlara kendimiz de deli gibi güldükten sonra, nihayet Odile'i bulunduğumuz yerden hayli uzakta, Port-Royal Bulvarı'nda bulunan Herr ailesinin bahçeli evine götürdüm.

Birkaç gün önceki dönüşümden beri, Bayan Lucien Herr İşgal sırasında bazen sığınmış olduğum, çatı arasındaki pencereli odayı tekrar bana vermişti.

Port-Royal Bulvarı'ndaki 39 numaralı evin burjuva –Haussmann üslûbu diyeyim de anlayın– cephesinin arkasında saklanan (hâlâ orada saklanıyor mu acaba? Bugün, şu satırları yazdığım sırada, o bahçenin kaybolmuş olabileceğini düşününce içimi birden derin bir endişe kaplıyor) geniş bahçeden geçerken, yandan gelen altın sarısı bir ışıkla kendini haber veren yeni günü selamlamak üzere, aniden bir bülbül öttü.

Gelişimiz bir bülbül şakımasıyla selamlanıyordu.

Kimseye belli etmeden Herr ailesinin köşkünün içine süzüldük. Herkes uyuyordu. Odile merdivenlerde gürültü olmasın diye ayakkabılarını çıkarmıştı. Geçerken zemin katındaki kütüphaneye bir göz attım; bir zamanlar orada, Lucien Herr'in çevresinde bir araya gelmiş olan herkesin ruhlarını saygıyla andım.

Buranın gediklilerinden olan Léon Blum'a gelince, andığım ruhu değildi. Blum sağdı, hatta Buchenwald'de başlayan uzun bir yolculuğun sonunda nasılsa varmış olduğu Dolomitler yöresindeki bir köyde İtalyan partizanlar ve Amerikalı askerler tarafından kurtarılmıştı bile... Basın bu haberi tam

da o gün, yani hesaplarım doğruysa 4 Mayıs günü, duyurmuştu.

Fakat Odile'e ne Léon Blum hakkında ne de bu tarihsel mekânın öteki konukları hakkında hiçbir şey söylemedim. Bu saygıdeğer evin merdivenlerini çıkarken gürültü etmemek gerekiyordu. Sabahın ilk ışığı odayı aydınlatırken kendimizi yatağa attığımızda, hâlâ ortaokul öğrencileri gibi kıkır kıkır gülüyorduk.

Üç ay sonra, ağustos başında ise, Invalides Bulvarı'ndan başlayan, Duroc Metrosu'na pek uzak olmayan bir çıkmaz sokağa gitmiştik uyumak için...

Geniş ve dayalı-döşeli, zengin bir daireydi burası. Sokağın bir ucunu kapatan duvarın üstünden, uzakta ağaç dallarının sallandığı görülüyor, akşamın saydam havasında çeşitli tonlardan bir hışırtı duyuluyordu. Geniş bir gelin yatağı seçmiştik yatmak için. Tertemiz ve düzenli olarak yerleştirilmiş dolaplarda bulduğumuz çarşaflarda eski zaman çeyiz takımlarının kolalı lavanta kokulu tazeliği vardı.

Her şeyin iyi geçeceği anlaşılıyordu, bu akşam da bir başka şenlik olacaktı.

Fakat, ancak şöyle böyle algılanabilen bazı uçucu belirtilere dikkat etsem iyi olacakmış galiba... Örneğin, Odile'le birlikte sonraki gece için uygun bir yatak bulmak amacıyla geniş daireyi gezerken, bir an anlaşılmaz bir tedirginlik sanki ruhumu yoklayıp geçmişti. Net ve belirgin bir duygu değildi bu; yüreğin sıkışması, atışların aniden şiddetlenmesi gibi durumlar olmadı. Daha çok hafif ve uçucu, ılık, biraz yapışkan bir rahatsızlık bilincimi yokluyor gibiydi. Üç aylık bir deneyimden sonra benim için yaşama mutluluğunun hâlâ ne kadar narin ve kırılgan bir şey olduğunu; bu mutluluğun içinde kalabilmek için nasıl bütün kalbimle çaba göstermek zorunda olduğumu bildiğimden, böyle şeylere karşı daha da dikkatli olmam gerekirdi. İçimdeki yaşama tutkusunun; beni günleri iki ucundan birden yaşamaya, bu dönüş yazını bir beyaz geceler mevsimi yapmaya iten bu açgözlü iştahın, bu

dirilik ve zindeliğin beni her şeye karşı koruyamadığını daha o zamandan biliyordum.

Duroc yakınlarındaki bu dairede, beyaz kılıflarla örtülü koltuk ve kanepeleri görünce, içten içe garip bir tedirginlik, bir iç sıkıntısı benliğimi sarmıştı. Bu manzara bana sinsice çocukluğumu, Madrid'de Alfonso-XI Caddesi'ndeki dairenin, okyanus kıyısındaki plajlarda geçirilen tatillerden döndüğümüz zamanki halini hatırlatmıştı.

İç savaşın kaybedildiği son yazın bitiminde, olaylar bizi kökümüzden koparıp sürgüne fırlattığından, Madrid'e dönmemiştik. Kefen gibi beyaz örtülere bürünmüş hayalete benzer mobilyalarla dolu o geniş odaları tekrar görmemiştim, bir daha da asla görmeyecektim. Fakat önceki yıllarda, uzun yaz tatillerinden sonra tekrar kavuştuğumuz zaman daire çığlıklarımızla, delice koşuşturmalarımızla çınlardı. Bu coşkuda bir tür iç sıkıntısı da sezilirdi. Tuhaftır, eve dönüş bir kafa karışıklığı, bir garipseme duygusu da uyandırıyordu. Bu kuşku ve tedirginliği yaratan, od-ocağın, yuvanın koruyucu cinlerinin bulunduğu yerlere dönüştü herhalde...

1953'te gizli komünist örgüt içinde yeraltı çalışmalarına katılmak üzere Madrid'e döndüğüm zaman ilk işim Alfonso-XI Caddesi'ne gitmek olmuştu. Sahte pasaportumla indiğim otele valizimi bırakır bırakmaz, ayağımın tozuyla Madrid'in öbür ucundaki Alfonso-XI Caddesi'ne koşmuştum.

Çocukluğumun kenti o yıllarda henüz bugünkü gibi dört yana kol atmış, vahşicesine görkemli ve o derece yıkıntılı büyük sanayi metropolü haline gelmemişti. Gök hâlâ koyu ve duru maviydi; yakındaki tepelerde hava hâlâ kuru, temiz ve solunabilir durumdaydı; su da, çıkıp geldiği karlar ve kaynaklar gibi her zaman soğuk, tatlı ve berraktı. Ama özellikle çocukluk anılarımı saklayan Retiro Mahallesi hiçbir değişikliğe uğramamıştı. Dikkat ve heyecanla algıladığım görüntüleri belleğimin sunduğu imgelerle üst üste koyup çakıştırabiliyordum: Birbirlerinin içinde eriyorlar, renkler bile nerdeyse ince nüanslara dek birbirine uyuyordu.

Yine de, 1953'ün o haziran akşamında, anılarımla o an algıladığım gerçek görüntülerin birbirine tıpatıp uymasına karşın, Alfonso-XI Caddesi'ne gelip de çocukluğumu geçirdiğim son kattaki dairenin balkonlarını seyreder etmez, belli belirsiz, daha doğrusu adı konamaz bir iç sıkıntısı beni kavramış, yüreğimi parça parça etmişti.

Yurt dışında yaşadığım o kadar yıl boyunca hiçbir zaman, kökenimin manzarasına geri döndüğüm o ayrıcalıklı andaki kadar yoğun ve sancılı bir sürgünlük ve gariplik duygusu hissetmemiştim.

Her neyse, şu anda henüz bu noktada değilim.

Şu anda Odile'le birlikte Paris'in 7'nci bölgesinde zengin bir apartman dairesini geziyorum ve koltuklarla kanepeleri örten beyaz kılıflar birdenbire içimde bir belirsizlik, bir iç sıkıntısı uyandırıyor, tıpkı vaktiyle tatil dönüşü hissettiğim duygu gibi... Kökünden kopmuşluğun belirtileriydi bu duygular. Birdenbire açıkça ortaya çıkıyor, göz önüne seriliyordu ki, ben kendi evimde olmadıktan başka, ayrıca hiçbir yerde de değildim. Ya da herhangi bir yerdeydim ki, o da aynı kapıya çıkıyordu. Bundan böyle köklerim ya hiçbir yerde, ya da herhangi bir yerde olacaktı: Bütün durumlarda kökümden kopmuş yaşayacaktım...

Fakat bu sıkıcı duygu ancak bir an sürmüştü. Odile'in hemen, bulunduğumuz salondaki koltukları koruyan beyaz kılıfları çekip havaya savurmaya başlamasıyla daha da kısalan küçük bir an... Odanın kâfuru kokulu ortamında, zarif, zinde ve canlı, sağa sola koşup duruyordu. Örtülerin beyazlığı, çevresinde dönen bir hale oluşturuyordu.

Dans adımlarıyla odayı arşınlarken *Carmen*'den bir ezgi söylüyordu yüksek sesle...

Tam bir ömür sonra bugün de, belleğimde birtakım parlak beyaz imgelerin, o sıradaki düşüncelerim veya arzularımla hiçbir görünür ilişkileri olmaksızın, yavaş gösterim halinde uçuşmaya başlaması için, nerede ve ne zaman olursa olsun gördüğüm bir anlık uyanık düş; ya da yavan bir konuşma-

dan, sıkıcı bir öyküden veya kötü bir gösteriden kaçmak için bile bile düştüğüm bir anlık dalgınlık yeterli oluyor. Brötanya'da bir otel odasının geniş pencerelerinden gördüğüm, şafak vakti uçuşan martıların kanatları mı? Formentor koyunun kalay parlaklığındaki ışığı altında süzülen teknelerin yelkenleri mi? Yoksa Eggemogging boğazında burgaçlı rüzgârın didikleyip parçaladığı süt beyazı sisler mi?..

Bu görüntülerin ne olduğunu çıkaramadığım oluyor. O zaman, açıklanması olanaksız bir heyecan içinde, anlama eşiğinin beri tarafında kalakalıyorum: Güçlü ve doğru bir şey var öte yanda, ama gizli, benden kaçıyor, saklanıyor. Bir şey var, daha ortaya çıkar çıkmaz dağılıyor, uçup gidiyor, doyurulmamış bir arzu gibi... Ama bu imgelerin belirginleştiği, bulanıklıktan çıktığı ve beni aldatmaktan vazgeçtiği de oluyor.

O zaman Madrid'de Alfonso-XI Caddesi'ndeki dairenin, koşuşturmalarımızla ve çarpılan kapıların gürültüsüyle çınlayan uzun koridorunu tanıyorum. Bir yaz sonu akşamının loş aydınlığında beyaz kılıflara bürünmüş değerli mobilyaları tanıyorum. İşte o zaman, çocukluk anılarına bağlı ve garip biçimde onların yönetiminde olarak, bütün öteki imgeler de sökün ediyor, belleğime üşüşüyor: Cybèle Meydanı'nda güvercinlerin uçuşu; Brötanya'nın martıları; Formentor'un yelkenlileri; Little Deer Isle'in sisleri... Ve Odile'in görüntüsü: Bir Paris salonunda hoplayıp zıplayarak koltuk ve kanepelerin üzerindeki bembeyaz kefenleri neşeyle yırtan, beklenen zevkin bayrakları halinde havaya savuran, bunu yaparken olanca sesiyle Bizet'nin toreadorlar havasını söyleyen Odile...

Paris'e gelişimden birkaç gün sonra Montparnasse Bulvarı'ndaki 'Petit Schubert' bistrosunda Odile'i kollarıma almıştım. O anda, birdenbire birisi ortaya çıkıp onu benden alır mı acaba? diye geçirmiştim içimden. Eisenach'ta, Amerikalıların tutsakları yurtlarına gönderme operasyonu için merkez kurdukları eski bir otelde, bir Fransız komando subayı Martine'i benden almıştı. Fakat 'Petit Schubert'de za-

man geçtiği halde hiçbir şey olmuyordu. Odile'in gözlerinde yanan ışıkla, vücudunun gittikçe daha çok kendini duyuran varlığından başka bir şey yoktu. Hâlâ benim kollarımdaydı. Hiç kimseye aitmiş gibi görünmüyordu. Hiç kimsenin bu genç kadın üzerinde öncelik veya beylik hakkı gibi bir yetkisi varmış gibi görünmüyordu. Demek ki benim olacaktı.

Günler, haftalar geçti: Odile artık benimdi.

Fakat bu sahiplik veya 'aidiyet' ilişkisini tersine çevirmek daha doğru olur. Aslında ben ona aittim, o bana değil; çünkü o yaşamdı, yaşama bütün zenginliğiyle 'ait olmak' isteyen de bendim. Odile yaşamın hareket ve davranışlarını benim için ve benimle yeniden icat etti. Vücudumu, en azından onun kullanılış biçimini, yeniden icat etti. Bu yeni kullanım sadece bir 'geçim ekonomisi' kullanımı değil, konusu sevgi olan bir verme, bağışlama, saçıp savurma yöntemiydi.

Yine de, ona karşın, bana karşın, bu dönüş yazının coşku dolu zengin yaşamına karşın, ölümün anısı, sinsi gölgesi, zaman zaman gelip beni buluyordu.

Tercihen gecenin ortasında...

Sabahın ikisinde yatağımdan sıçrayarak uyanmıştım.

'Uyanmak' doğru ise de burada en uygun terim değil. Çünkü bir silkinişte rüyanın gerçekliğinden sahiden çıkmıştım çıkmasına, ama bu kez de gerçekliğin rüyasına –daha doğrusu kâbusuna– düşmüştüm.

Az önce telaşlı, karanlık, kargaşalık bir evrende kaybolmuştum. Birdenbire bu karışıklık içinde bir ses çınlamış, her şeyi yerli yerine oturtmuştu. Buchenwald'in hâlâ çok yakında bulunan gerçeğiyle yüklü, Almanca bir ses.

Krematorium, ausmachen! diye bağırıyordu. Almanca ses. "Fırınları söndürün!" Boğuk, kızgın, buyurgan, rüyamın içinde çınlayan bir sesti ve ne garip, bu gibi durumlarda genellikle olduğu gibi bana rüya gördüğümü anlatacak yerde, tekrar –ya da hâlâ ya da sonsuza dek– Buchenwald'in gerçekliği içinde uyandığım izlenimini veriyordu: Yaşamın bütün aldatıcı görüntü ve numaralarına karşın oradan hiç çıkmamış

olduğumu, hiçbir zaman da çıkamayacağımı zannettiriyordu.

Birkaç saniye süreyle –sonsuz bir zaman, anının süresi yoktur– kampın bir hava saldırısı alarmı sırasındaki gerçekliğinin içinde bulmuştum kendimi. Fırınları söndürme emri veren Alman'ın sesini duyuyor, ama hiçbir korku veya tedirginlik hissetmiyordum. Tersine, bir tür dinginlik ve rahatlık, bir tür huzur ruhumu sarıyordu: Yaşanabilir bir yerde kendime bir kimlik bulmuşum, kendi gözümde saydamlaşmışım gibi... Sanki, –bu diyeceğimin uygunsuz, en azından fazla abartılmış görünebileceğini anlıyorum, ama doğrudur– sanki Ettersberg'e çöken gece, krematoryumun alevleri, ranzalara üst üste yığılmış arkadaşların huzursuz uykusu, can çekişenlerin iyice hafifleyen hırıltıları, öfkeli öfkeli *Krematorium, ausmachen! Krematorium, ausmachen!* diye bağıran otoriter sese karşın, benim için bir tür vatan, bir tür dolu dolu ve tutkunlukla yaşama mekânı oluşturuyormuş gibi...

Bu ses gittikçe yükseliyor, gürleşiyor, kulakları sağır ediyordu. İşte o zaman sıçrayarak uyandım. Yüreğim delice çarpıyordu. Bağırmışım gibi bir izlenim vardı içimde.

Ama hayır: Odile yanımda mışıl mışıl uyuyordu.

Terden sırılsıklam yatakta doğruldum. Yanımda arkadaşımın düzenli soluk alışlarını duyuyordum. Başucu lambasını yaktım. Çarşafı kaldırıp çıplak vücuduna baktım. Güzelliğinin içimi parçalayan kesinliğine karşın, dayanılmaz bir korkuya kapıldım: Bütün bu hayat, bu canlılık bir rüyadan, bir yanılsamadan başka bir şey değildi. Elimi istediğim kadar Odile'in vücudunda, kalçasının yuvarlaklığında, boynunun zarif bükülüşünde gezdireyim, bu sadece bir rüyaydı. Bütün yaşam, gecenin içinde ağaçlar, 'Petit Schubert'de dinlediğimiz müzikler, hepsi bir rüyaydı. En son gerçeklik Buchenwald'di, Ettersberg Tepesi'ndeki kayın ormanıydı; onlardan ayrılışımdan sonraki her şey ise rüyadan ibaretti.

Deli gibi bağırmamak için yumruklarımı ısırıyor, soluk alışımı rahatlatmaya çalışarak yatağın içinde kıvrılıyordum.

Bu geceye güvenmemeliymişim. Yaşamak mutsuzluğunu önceden haber veren işaretleri gözardı etmemeliymişim.

Önce, Odile'in beni geceyi geçirmek üzere götürdüğü dairenin salonunda, sinsice beyaz kılıfların kefeni altına gömülmüş mobilyaların uyandırdığı, başlangıçta belli belirsiz iç sıkıntısı gelmişti. Sonra çıkmış, gezine gezine Saint-Germain-des-Prés'ye kadar gitmiştik. Saint-Benoît Sokağı'nda dostlarla yemek yiyip yemekten sonra 'Montana'da bir tek attıktan sonra, Montparnasse'a kadar tekrar yürümüştük.

O yaz günü gününe yaşamaya çalışıyorduk. Hiçbirimizin cebinde metelik yoktu. Hele ben! Sabit bir adresim olmaksızın, şundan bundan geçinerek, ama gayet neşeli, yaşayıp gidiyordum. Bütün varlığım bir tıraş makinesi, bir diş fırçası, bir yolculuk çantasına tıkılmış birkaç öteberi ile birkaç kitaptan ibaretti.

'Petit Schubert'de bodrum katındaki salona inerken ikinci bir uyarı almıştım. Kulübün küçük caz orkestrasının çaldığı parça *Stardust*'tu. Tökezledim, düşmemek için Odile'e yaslanmak zorunda kaldım. Vücudunu, onun bana sunulan ılıklığını tekrar kendi vücuduma yakın hissetmek istediğimi sandı. Bir çaresizlik belirtisi olan bu hareketimi bir fiziksel sevgi jesti olarak aldı. Doğrusunu açıklamadım, neye yarardı ki?.. Ona Buchenwald'de Jıri Zak'ın caz grubundan, pazar günleri öğleden sonra *Stardust*'un sololarını harika biçimde çalan Norveçli trompetçiden söz etmedim.

O da bana yaslandı, kalçasını benim kalçama bastırdı ve trompet solosunun insanı altüst eden çınlayışı içinde, merdivenin son basamaklarını böyle sarmaş dolaş indik. Fakat belleğimde hâlâ kar taneleri uçuşuyordu. Ya da, belki de, gri duman bulutçukları...

Sıçrayarak uyanmıştım.

Fakat uyanmak beni sakinleştirmiyor, içimdeki korkulu sıkıntıyı dağıtmıyordu. Tam tersine bir yandan dönüştürürken bir yandan da derinleştiriyordu. Çünkü uyanıklık duru-

muna, yaşamanın bu uykusuna, geri dönmek kendi başına dehşet vericiydi. Kampın ışıl ışıl yanan gerçekliğinden sonra, yaşamın bir rüya olmasıydı insana dehşet veren.

Lambayı yakıp çarşafı açmıştım.

Odile'in vücudu, dinlenişin bütün gevşekliği, bütün bayginlığı içinde, gözlerimin önündeydi. Fakat bu güzelliğin yatıştırıcı olması gereken kesin gerçekliği, içimdeki acıyı dindirmiyordu. Herhalde artık hiçbir şey beni bu acıdan kurtaramayacaktı, yani ölümden başka hiçbir şey. Ölüm derken sadece onun anısını, hakkında edindiğim yaşanmış deneyimi kastetmiyorum: Başkalarıyla, kendi insanlarımla ölüme doğru ilerlemek; ölümü onlarla kardeşçe paylaşmak; arkadaşlarımla, tanımadıklarım ama benzerlerim ve kardeşlerim olan başkalarıyla, Başkası'yla, Öteki'yle, birlikte ölüme adanmış olmak; ortak özgürlüğümüzün temelini orada kurmak... Hayır, ölüm derken bu anıları değil, düpedüz kişisel ölümü, öbür dünyaya gitmeyi kastediyorum: Elbette yaşanamayan, ama kararı verilebilen gerçek ölümden söz ediyorum.

Sadece bilerek, isteyerek atılacağım ölüm beni ayırabilir, kurtarabilirdi bu acıdan...

Bu apaçık gerçekten beynim uyuşmuş durumda, Odile'den uzaklaştım.

O benim için yaşamı, yaşamın kaygısızlığını, masumluğunu somutlaştırıyordu: Sevimli, ne yapacağı bilinmez sorumsuzluğunu... Her an yenilenen 'şimdi'ydi o; dünyada varoluş biçimini olduğu gibi sürdürmekten başka tasası ve tasarısı olmayan şimdiki zaman... Hafif ama cıvıl cıvıl bir varlık, bir kayra anı, bir özgürlük anı, sevecen ve suç ortağı...

Fakat hiçbir şey, bu serbest ve umursamaz beraberliğimizin içine kök saldığı ölüm taşıyıcı bilgiyi silemiyordu. Eğer Odile daha ilk karşılaştığımız akşam, kendi tazeliğinin, muzip ve şakacı umursamazlığının, güzel vücudunun ve herkese açık sevecenlik hazinesini hiç art niyetsiz vermeye hazır olduğunu gösteren duru bakışlarının çevresinde dört dönen bütün gençlerin arasından beni seçmişse, bu –bana söylediğine göre– nereden geldiğimi bildiği içindi; bakışım kendisine

–gene daha sonra itiraf ettiğine göre– alışılmadık bir geceyle, hemen hemen karşı gelinmez buz gibi bir istekle doluymuş gibi göründüğü içindi.

Odile beni fiziksel sevginin yaratıcı jestleriyle, yerli yersiz gülüşleriyle, doymak bilmez canlılığıyla tedavi ediyordu. Fakat kafamda fırtına koptuğu zaman ne yapacağını bilemiyordu. Felaketi idare etmeyi beceremiyordu. Karanlık beni yakalar yakalamaz; bakışlarım bulanıp bütün varlığım adeta üstüne düğüm atılmış bir sessizliğe gömülür gömülmez; fırınların söndürülmesini emreden *Sturmführer S.S.*'in sesi beni gece yarısı yaşamımın rüyasından uyandırır uyandırmaz, Odile denetimi elden kaçırıyordu. Korkmuş bir çocuğa yaptıkları gibi yüzümü okşuyor, bu sessizliği, bu yokluğu, bu boşluğu güven verici cıvıltılarla doldurmak için durmadan konuşuyordu.

Durum dayanılır gibi değildi.

Besbelli Odile dünyaya canlılık ve neşe, başka deyişle insan sevecenliğinin besleyici sütünü, getirmek için gelmişti; ölümün seslerini, üsteleyici mırıltılarını dinlemek için değil... Hele kendi iç huzurunu, ruhsal dengesini tehlikeye atmak pahasına, bunları üstlenmek, kendi sorumluluğu içinde görmek için hiç değil...

Ama bizlerin dönüşümüzü izleyen bu zamanlarda, ölümün seslerini ölümcül bir yorulmazlıkla dinlemeye teşne kim çıkardı aramızdan?

Başucu lambasını söndürüp yavaşça yataktan dışarı süzülmüş ve el yordamıyla giyinmiştim. Gecenin içine kaçıp 'Petit Schubert'e geri dönmüştüm. Caz topluluğu yarım düzine gece kuşu için çalmaya devam ediyordu. Bara yerleşmiştim, önüme bir kadeh sürülmüştü. Ödeyecek param yoktu, ama burada beni tanıyorlardı; birkaç saat önce Odile'le birlikte görmüşlerdi. Birkaç haftadan beri –dönüşümden beri– beni, başka arkadaşlarla birlikte, sık sık onun yanında görüyorlardı zaten. Gerçi Buchenwald'den veya başka bir yerden geldiğimi bilmiyorlardı. Saçlarım pek çabuk uzuyordu. Son-

ra, o 1945 yazında, her taraf saçları az çok kısa çeşit çeşit askerle doluydu. Kimse kimseye geçmişiyle ilgili soru sormuyordu. Sadece şimdiki zamanın önemli olduğu bir yazdı o yaz...

Evet, ne diyordum, bana bir kadeh içki ısmarlandı. Garson Odile'siz geri gelişime hiç şaşırmadı. Baterici dostça bir işaret yaptı.

Yapılacak tek şey vardı, onu yaptım: Müziği dinledim. Hemen hemen bütün müşteriler, en azından dans etmeye gelenler, gitmiş, caz dinlemek isteyen beş altı kişi kalmıştı. Kulübün küçük topluluğu hiç de fena değildi doğrusu. Müzisyenler artık kendi zevkleri için çaldıklarından serbestçe, kendilerini kaptırarak çalıyorlardı.

Bardan kalkıp salona geçtim. Klasik temalar, özellikle Louis Armstrong'un ezgileri üstüne doğaçlamalar yapan grubun çevresine toplanmıştık. Bu bana uygundu, Armstrong'un repertuvarını iyi tanıyordum. Orada duruyorduk, zaman geçiyordu. Bu müzikten başka bizi birbirimize yaklaştıran hiçbir şey yoktu. Görünüşe göre bu yetiyordu. Belki de ortak noktamız sadece bu müziği sevmemizdi. Hem şiddetli hem yumuşak, tamamen bir fantezi niteliğindeki bu özgürlük müziğine karşı aynı saygıyı besliyor olmalıydık. Bu kadarı da yetiyordu, görünüşe göre...

Tanyeri ağarırken kulüp kapandı. Claude-Edmonde Magny'nin Schoelcher Caddesi'ndeki kapısını çalmak için vakit fazla erkendi. Yaklaşan sabahın şaşkın serinliğinde biraz ötede beride dolaştım.

Sonunda Froidevaux Sokağı'nın ucundaki bir küçük parkın demir parmaklığının üstünden atlayarak gidip bir banka uzandım.

Birkaç ay önce, bir başka tan sökümünde, Eisenach'taki caz seansından sonra, bir sezgi musallat olmuştu bilincime. Bu müzik, bu üzgün veya coşkulu trompet veya saksofon soloları, diri ve zinde bir kalbin atışlarını andıran bu yumuşak veya güçlü bateri vuruşları, garip bir şekilde, betimlemek is-

tediğim evrenin merkezinde yer alıyordu. Yani yazmak istediğim kitabın...

Müzik bu kitabın besleyici maddesi, matrisi, imgelemlik biçimsel yapısı olacaktı. Metni bir müzik parçası gibi kuracaktım; neden olmasın? Sadece cazın değil, bu yaşantıda dinlediğim bütün müziklerin oluşturduğu ortamın içinde yüzecekti metnim. S.S.'lerin her vesileyle kampın hoparlör sistemi üzerinden yayınladıkları Zarah Leander şarkılarının müziği... Çalışma gruplarının işe gidip gelmelerinde, sabah akşam yoklama alanında Buchenwald bandosunun çaldığı sürükleyici askeri müzik... Sonra, evrenimizin özgürlük evreniyle bağlantısını sağlayan gizli müzikler: Maurice Hewitt'in yönetiminde bir telli çalgılar dörtlüsünün bazen ana levazım deposunun *–Effektenkammer–* bodrumunda icra ettiği klasik müzik; Jıri Zak'ın kurduğu topluluğun yaptığı caz müziği...

Müzik, bu çeşitli müzikler, anlatının akışındaki ritmi oluşturacaktı. Bir pazar günü olabilirdi anlatının konusu, neden olmasın? Bir pazar gününün saat saat anlatılması...

Böylece, Eisenach'ta o nisan sabahı, en iyi anlatım biçimi üstüne yurda dönenlerle yaptığım tartışmadan sonra, kafamı bu fikir üzerinde işletmiş, onun da benim imgelemimi 'işlemesine' izin vermiştim. Yaşadığımız deneyimin hakikatini ortaya çıkarmak için Mozart'ın ya da Armstrong'un birkaç parçası çevresinde yapılaşacak bir anlatı tasarlamak bana akıldışı görünmüyordu.

Fakat projemin, en azından kısa vadede ve sistematik bütünlüğü içinde, gerçekleşebilir olmadığı anlaşılıyordu. Buchenwald anıları, bu denli arıtılmış ve soyut bir edebi biçime bir çırpıda erişmeme izin vermeyecek kadar yoğun ve amansızdı. Sabahın ikisinde kulağımda S.S. subayının sesi, gözlerimin önünde krematoryumun kör edici sarı-kızıl alevleriyle uyandığım zaman, tasarımın ince ve ayrıntılı armonisi uyumsuz kaba sesler halinde parça parça oluyordu. Ancak benliğin ta dibinden gelen bir çığlık, ancak bir ölüm sessizliği dile getirebilirdi çekilen acıları...

"... Onların tek eksiği sizin tarafınızdan yazılmış olmaktı. Ne kadar yüzeysel biçimde olursa olsun, sizi dile getirmekti..."

Claude-Edmonde Magny iki yıl önce bana yazmış olduğu mektubu okumaya yeniden başlamıştı. İşte tekrar benim küçük şiirlerime dönmüştük: Her defasında onun gözlerini kamaştıran şu küçük Mallarmé özentilerine... Bunlar onun sözleri; buraya kaydediyorum, ama üzerime almıyorum. Bu gençlik şiirlerini herhangi bir şekilde nitelemekten sakınırım; böyle aşırı bir cüretkârlığa kalkışamam. Zaten bende bunların izi bile kalmadı. Metinler o yılların fırtınaları içinde yitip gitti, anıları da belleğimden hemen hemen silindi. Claude-Edmonde Magny ne diyorsa kabul etmek gerek...

Şimdi yeniden başladığı okumayı kestiğinden beri hayli zaman geçti. O iki saat içinde birkaç kez kalkıp kahve yaptı. Ben de ona gecenin ortasında uyandığımı, bunun nedenlerini, nedensizliğini, saçmalığını anlattım.

Şimdi okumaya yeniden başladı:

"... onların tek eksiği sizin tarafınızdan yazılmış olmaktı. Ne kadar yüzeysel biçimde olursa olsun, sizi dile getirmekti. Bir bakıma, varlığınızda asıl önemli olana, her şeyden çok istediğiniz ama ne olduğunu bilmediğiniz şeye, bağlı olmaktı..."

Claude-Edmonde tekrar durdu, bana baktı.

– Artık biliyor musunuz?

Benim her şeyden çok istediğim dinlenmek... Sadece uykusuz bir geceden sonraki fiziksel dinlenme değil... Ben aşındırılması olanaksız bir hortlağım galiba, artık her sınamadan geçebilecek bir 'kurtulmuş'... Ne kadar kolaylıkla eski gücüme kavuşabildiğimi artık biliyorum. Fiziksel dinlenme ikinci derecede kalıyor, düşününce. Her şeyden çok istediğim, manevi dinlenme benim...

Başka deyişle, unutmak...

– Bildiğimi sanıyorum...

Claude-Edmonde devam etmemi bekliyor, ama arkası gelmiyor.

Sadece unutmak istiyorum ben, başka hiçbir şey değil. On sekiz aylık Buchenwald yaşamını her an yenilenen bir merak ve tecessüsün verdiği güçle, –öte yandan ölüm ne kadar kesin, deneyimi ne kadar gündelik, yaşantısı ne kadar adlandırılamaz ve değerli olursa olsun– doymak bilmez bir yaşama isteğinden destek alarak, bir tek dakika bunaltıya düşmeden, bir tek karabasan görmeden geçirdikten sonra, şimdi kendimi bütün bunlardan 'dönmüş', ama bazen en çıplak ve –ölümün anısı kadar yaşamın kendisiyle, huzuru ve sevinçleriyle de beslendiği için– en akıldışı bunaltının, iç sıkıntısının içinde bulmak bana haksız, adaletsiz, hatta yaraşıksız geliyor.

Buna göre, o gece beni Odile'in kollarından koparıp yataktan dışarı fırlatan şey, sadece *Sturmführer S.S.*'in krematoryumun söndürülmesini haykıran sesinin çınladığı rüya değildi. Onun kadar, hatta daha çok, kendimi bundan böyle canlı ve bu saçma, en azından olasılık dışı durumu –kendimi mutluluk içinde bile tasarlanması dayanılmaz olan bir geleceğe yansıtmak zorunda kalmak durumunu– üstlenmek zorunluluğu içinde bulmamdı.

Odile'in vücudunu, uykudaki baygın güzelliğini seyretmiş, bunun bana dolaysızca vaat ettiklerini düşünmüştüm: Bir mutluluk, bir tür mutluluktu bu, biliyordum. Fakat bana hiçbir güvence vermeyen, önümde hiçbir çıkış yolu açmayan bir bilgiydi bu.

Bu mutluluktan, böyle binlerce küçük ve yürek parçalayıcı mutluluktan sonra her şey baştan başlayacaktı. Ben yaşadıkça –daha doğrusu yaşama 'geri dönen' biri oldukça– her şey bitip bitip yeniden başlayacaktı. Ve de içimde yazma isteği uyandıkça... Artık anlamaya başlıyordum ki, yazma mutluluğu bellekteki mutsuzluğu asla silemiyordu. Tam tersine, onu kazıyor, derinleştiriyor, keskinleştiriyor, canlandırıyordu.

Beni ancak unutmak kurtarabilirdi.

Claude-Edmonde beni gözlüyor, herhalde daha açık konuşmamı bekliyordu. Sonunda beklemekten bıkarak mektubunu okumaya devam etti:

"Bir ara, şiirlerinizin böyle 'imzasız' oluşunu pastiş yapmakta oluşunuza (bile bile de olsa bu bir şeyi değiştirmez), ya da, daha derinlerdeki bir nedene, Fransız dilinin sözcüklerinin size hâlâ –dilbilgisel bakımdan ne kadar tanışık olurlarsa olsunlar– anlamca biraz yabancı kalmış oluşlarına vermiştim. Öyle ya, ruhunuzun köklerini barındıran çocukluğunuz, atalarınız, soyunuz sopunuz hakkında hiçbir şey bilmiyordu bu sözcükler... Edebi yaratı açısından henüz kozadan çıkmış değilsiniz: Yapabileceğiniz hiçbir şey, sözcüğün hemen hemen fiziksel anlamıyla, *ağırlık* taşımıyor henüz..."

Birden duraklıyor, bana bakıyor.

– İki yıl önce bunları yazmışım ha!.. Bugünse tam tersi desek yeri... Yazabileceğiniz her şeyin *fazla* ağırlık taşıması tehlikesi var!

Tamamen haklı... Başımla evetliyorum.

Daktiloyla yazılmış sayfaları karıştırarak mektubun başka bir bölümünü arıyor.

– Dinleyin, diyor. Bazen bunları sanki bugünkü bu konuşmayı hazırlamak için yazmışım gibime geliyor! Oysa nasıl tahmin edebilirdim bunu!

Okuyor:

"Demek istediğim şundan başka bir şey değil: Edebiyat ancak bir çile deneyiminin sonunda ve bireyin acı anılarını özümseyerek kişiliğini kurma çabasının sonucu olarak imkân dahiline girer..."

Sessizliğe, yaşamak arzusunun tükenmişliğine gömülüyorum.

– Döneli üç ay oluyor, diye sürdürüyor konuşmasını. Bana Buchenwald hakkında tek kelime söylemediniz, en azından doğrudan doğruya... Bu garip, hatta olağandışı... Sürgünden dönen başka direnişçiler de tanıyorum... Baş döndürücü bir iletişim kurma nöbeti içindeler... Ya da gördüklerini anlatmaya çabalama... Çılgınca bir konuşma, tanıklık yapma tutkusu... Oysa sizin tutumunuz bir duvar sessizliği... Önceki konuşmalarımıza kaldığımız yerden devam ettik, arada hiçbir şey olmamış gibi... Ama üç kez tan atmadan kapımda

belirdiniz, açıklamasız... Yanlış anlamayın, bunu elbette yapabilirsiniz; karşılığında bir şey vermeden bir şey elde etmek dostluğun sağladığı ayrıcalıklardandır... İlk kez sabahın altısında evime geldiğinizde neden söz ettiğinizi hatırlıyor musunuz?

Başımı sallıyorum, gayet iyi hatırlıyorum.

– Schelling'den, diye haykırdı Claude-Edmonde. Schelling'in özgürlük üstüne araştırmalarından... Bu kitabın kamp kütüphanesinde bulunmasına şaşırmıştım, ama Schelling'in sizi ilgilendirmesine memnun olmuştum... Çünkü açıkçası, tutuklanmanızdan önceki son zamanlarda Marx'ı, Lukács'ın *Geschichte und Klassenbewusstsein*'ini okuya okuya kafanız iyice karışmış gibi geliyordu bana... Birçok başkaları gibi, olabilecek en zararlı yanılsamaya, Marx'ın Feuerbach üstüne tezlerinin birinde dile getirdiği yanılgıya kapılmış gibiydiniz: Filozoflar şimdiye dek dünyayı sadece yorumlamışlar, oysa şimdi onu dönüştürmek gerekiyormuş... İri laflardan oluşmuş koskoca bir budalalık bu, sonuçları da pek ağır oldu... Marx birkaç sözcükle, özgül ve özerk bir uğraş olarak felsefeyi tasfiye ediyor... Onu iktidarın, gücün hizmetine veriyor, hem de tercihen mutlak gücün, çünkü tarihsel bakımdan az çok haklılıkla dünyayı dönüştürmek için –kaynağı ne olursa olsun, Tanrı veya halk fark etmez– mutlak güç gereklidir... Her neyse, siz o zaman bana Schelling'den, onun özgürlüğün özü üstüne denemesinden söz ettiniz... Ve bu vesileyle, Maurice Halbwachs'ın çevresinde geçirdiğiniz pazarlara şöyle bir dokunup geçtiniz...

Sustu, bomboş kahve kabından birkaç damla daha akıtmaya çalıştı. Nafile...

– Aman ne pazarlar, diye haykırdım o zaman. Öğleden sonra, yoklama bitip günün yemeği şehriye çorbasını mideye indirince Küçük Kamp'a inerdim... 56 numaralı baraka çalışamayacak durumdaki hasta ve sakatlara ayrılmıştı... Halbwachs'la Maspero'nun ranzalarının çevresinde toplanırdık... Hoparlörlerden Zarah Leander'in şarkıları yayılırdı. Schel-

ling işte orada karşıma çıktı... Bir *Bibelforscher* bana ondan söz etti...

Beni o kadar dikkatle dinliyor ki yüzünün çizgileri bile derinleşiyor. Ama ben bitkinim, mola veriyorum.

– Bir pazar gününü saat saat anlatmak, işte size bir seçenek...

Montparnasse Mezarlığı'nda Cesar Vallejo'nun mezarının üstündeki mavi göğü seyrediyorum. Vallejo doğru söylüyordu. Yaşamımı söylemek, dile getirmek, ileri sürmek için ölümümden, ölüm deneyimimden, başka şeyim yok. Bütün bu ölümü kullanarak bir yaşam inşa etmeliyim. Bunu başarmanın en iyi yolu da yazmak... Ama yazmak beni ölüme geri götürüyor, ölümün içine kapatıyor ve orada boğuyor. Öyle bir noktadayım ki, ancak yazmak yoluyla bu ölümü üstlenerek yaşayabilirim, oysa yazmak yaşamamı tam anlamıyla yasaklıyor...

Özel bir çabayla, sözleri ağzımdan birer birer koparak, devam ediyorum.

– Zengindir, çeşitlidir bir pazar günü, saat saat... Yoğun, şaşırtıcı, dehşet vericidir... İğrençlik, kıyıcılık, yücelik vardır... Her şey insancıldır, insana özgüdür; her şeyi beylikleştiren yüzeysel ahlak söylemimizde insanlık-dışı diye nitelediğimiz hiçbir şey insanı aşamaz... Joigny'de tutuklanmadan önce hangi kitabı okuyordum, biliyor musunuz? Michel getirmişti... Kant'ın *Düz Aklın Sınırları İçinde Din*'inin çevirisi... 1793 tarihli, hatırlıyor musunuz? Kökensel Kötülük, das radikal Böse, kuramı... Schelling'e ve araştırmalarına ilgim buradan geliyor... Bu araştırmalar romantik idealizmin kavramlaştırma histerisiyle iyice karışık karışık olmasına, ama orada, Kant'tan ve Tanrısal adalet (*théodicée*) kuramlarının eleştirisinden hareketle, insan özgürlüğünün köklerinin bulunduğu derin temel katman hakkında gayet güçlü ve kavrayıcı bir tasarım geliştiriliyor... Özgürlüğün ürünüdür İyilik ve Kötülük, ontolojik olarak eşdeğerlidir... Kötülüğün insanlık-dışı olduğunu öne sürmenin imkânsızlığı buradan geliyor... Buchenwald'de de S.S.'ler, *Kapo*'lar, ispiyoncular, sa-

dist işkenceciler, bizlerin, kurbanların arasındaki en iyi ve temiz kişiler kadar insan türünün birer parçasıydılar... Kötülüğün sınırı insanlıkla insanlık-dışılığın arasındaki sınır değildir, bambaşka bir şeydir... İyiliğin olduğu kadar Kötülüğün özgürlüğünün de kök saldığı o ilkel derin katmanı içerecek ve aşacak bir ahlakın gerekliliği buradan kaynaklanıyor... Demek ki gereken, Tanrısal adalet kuramlarından ve Tanrıbilimden kesin olarak sıyrılmış bir etik, çünkü Thomasçılar'ın yeterince ilan ettikleri gibi, Tanrı, tanımı gereği, Kötülükten 'münezzeh'tir. Bir Yasa etiği olmalı; Yasa'nın aşkınlığını, egemenliğinin, dolayısıyla ona haklı olarak gerekli olan şiddetin koşullarını kapsayan bir etik...

Ama ipin ucunu kaçırıyorum galiba, demek istediğim hiç de bunlar değil...

– Pazar günlerinin derinliği! Hakkı olanlara –bunlar pek az– genelev bile var... Her türlü gizli, örtülü, 'karaborsa' alışveriş var... Eşcinsel ilişki var, çoğu kez çıkara veya yetkilerin kötüye kullanılmasına bağlı, ama her zaman değil... Bazen sadece cinsel sevgiden, tutkudan kaynaklanıyor... Sonra Zarah Leander'in şarkıları, gizli orkestralar, doğaçlama tiyatro gösterileri var... Siyasal amaçlı toplantılar, Uluslararası Direniş'in dövüş gruplarının eğitimi var... Tutuklu kafilelerinin gelişleri, başka yerlere sevkiyatlar var... *Revier*'in dayanılmaz yalnızlığında bitkinlikten ölümler var...

Tekrar duraklıyorum; Claude-Edmonde devam etmemi bekliyor.

– Yazmaya çeşit çeşit engel var. Kimileri sadece edebi nitelikte. Çünkü benim istediğim düpedüz tanıklık etmek değil. Çekilen acıların ve katlanılan iğrençliklerin sayılıp dökülmesinden bir çırpıda kaçınmak, kendimi kaçırmak, istiyorum. Ben yapmasam da başkaları nasıl olsa yapmaya çalışacaktır bunu... Öte yandan, bugün üçüncü kişinin ağzından bir roman yapısı tasarlayabilecek durumda değilim. Hatta bu yola girmek de istemiyorum. Öykümü anlatacak bir 'ben' gerek bana: Yaşantılarımla beslenen, ama onları aşabilen, onlara imgelemi, kurguyu da ekleyebilen bir 'birinci kişi'... Bu-

radaki kurgu elbette hakikat kadar aydınlatıcı olacak. Gerçekliğin gerçek görünmesine, hakikatin akla yakın gelmesine yardım edecek. Bu engeli günün birinde mutlaka aşacağım. Müsveddelerimden biriyle uğraşırken birden doğru ton ve biçim kendini gösterecek, tam uzaklık ayarı yapılıverecek, bundan eminim. Fakat bir temel engel var ki, manevi... Evinize ikinci zamansız gelişimde neden söz ettiğimi de hatırlıyor musunuz?

Başını sallıyor: Hatırlıyor.

– Faulkner'den, *Absalon! Absalon!*'dan söz ettiniz. Buchenwald Kütüphanesi'nde bu roman da varmış... Almancasından okumuşsunuz.

– Evet, dedim. Faulkner'i ne kadar sevdiğimi bilirsiniz. *Sartoris* beni en çok etkilemiş romanlardan biridir. Fakat *Absalon! Absalon!* Faulkner anlatısının karmaşıklığını saplantı halinde en uç noktasına kadar götürür. Baş döndürücü bir sarmal biçiminde, hep geriye, geçmişe doğru kurgulanmış bir öyküdür bu. Bellektir önemli olan; anlatının o kıvıl kıvıl zengin karanlığını çekip çeviren, öyküyü ilerleten odur... İki yıl önceki sohbetlerimizi hatırlıyorsunuzdur herhalde... Hemingway hemen hemen sinema dilinde kurgulanmış bir öykü yoluyla, var olunan anın ebediliğini kurar... Faulkner'e gelince, o dur-durak bilmeden geçmişin –şans işi– yeniden kuruluşunun peşindedir: Geçmişin temeldeki yoğunluğunun, saydamsızlığının, çifte anlamlılığının yeniden kuruluşu... Benim sorunum ise, ki teknik değil manevidir, yazı yoluyla kampın şimdiki zamanının içine giremeyişim, onu şimdiki zamanda anlatamayışım... Sanki orayı şimdiki zamanda figürlemek yasakmış gibi... Bu yüzden bütün müsveddelerimde öykü kampın ya öncesinde, ya sonrasında, ya da çevresinde başlıyor, asla kampın içinde başlayamıyor... Nihayet içeri girmeyi başardığımda, kendimi orada gördüğümde ise yazma süreci duruyor... Üstüme hafakanlar basıyor, boşluğa yuvarlanıyorum, işi bırakıyorum... Aynı süreç her defasında tekrarlanıyor...

– Anlaşılır bir şey, diyor, yumuşak bir sesle.

– Anlaşılıyor anlaşılmasına da, beni öldürüyor!

Kaşığı boş kahve fincanının içinde çeviriyor.

– Herhalde sizin yazarlık yolunuz da bu, diye mırıldanıyor. Çekmeniz gereken çile: Bütün bu ölümü sonuna kadar yazmak...

Doğru söylüyor, olasılıkla...

– Çekelim çekmesine de, o beni sonuma çekmesin sakın!

Bu bir boş laf değil, bunu anladı Claude-Edmonde.

– Wittgenstein'i hatırlıyor musunuz, dedi uzunca bir sessizlikten sonra.

Montparnasse mezarlığının üstündeki mavi ağustos göğüne bakıyorum. Evet, biraz çaba göstersem hatırlayabilirdim Wittgenstein'i, onun hakkındaki konuşmalarımızı... Fakat bitkindim, Wittgenstein'i hatırlamak istemiyordum, bu çabayı göstermek istemiyordum.

– Cesar Vallejo'yu düşünüyordum.

Şairlerle şansım hep yaver gitmiştir. Demek istediğim, onların eserleriyle hep en uygun zamanda karşılaşmışımdır. Yaşamama, dünya bilincimi keskinleştirme yolunda ilerlememe yardım edebilecek şiir ürünlerine hep tam gerektiği sıralarda rastladım. Cesar Vallejo bunlardan... Daha sonra René Char'la Paul Celan da öyle.

1942'de Cesar Vallejo'nun şiirini keşfetmiştim. Hiç de hoş ve keyifli bir yıl olmamıştı o yıl. Hayatımı kazanmak için Henri-IV Lisesi'ndeki yüksek okullara hazırlık sınıfından ayrılmak zorunda kalmıştım. Fazla değil, kıt kanaat geçinebilecek, hayatta kalabilecek kadar bir şeydi 'kazandığım'. Onu da her yaştan öğrencilere İspanyolca, zengin ailelerin tembel –bazen çekilmez– veletlerine Latince dersleri vererek, bin güçlükle elde edebiliyordum. Ancak gün aşırı doğru dürüst bir yemek yiyebiliyordum. Çoğu kez, o zamanlar Saint-Michel Bulvarı'nda, Racine ve École-de-Médecine caddelerinin bulvara açıldığı yerde bulunan bir ekmekçi dükkânın-

dan karnesiz satın aldığım karabuğday çörekleriyle karnımı doyuruyordum.

Ama Cesar Vallejo'nun şiirini keşfetmiştim.

Me gusta la vida enormamente
pero, desde luego,
con mi muerte querida y mi café
y viendo los castaños frondosos de Paris...

Claude-Edmonde Magny, Wittgenstein'in adını anmıştı az önce, aklıma geliveren Cesar Vallejo'nun şiirini kendime sakladım. Ona şiirin çevirisini yapmadım, burada da yapmayacağım. Bir sır olarak, İspanyolca bilen olası bir okurla aramızda bir anlaşma işareti olarak kalacak bu şiir...

Üç yıl önce *Tractatus* üzerine yaptığımız konuşmaları hatırlayıp hatırlamadığımı soruyordu Claude-Edmonde. Bu kitap Blaise-Desgoffe Sokağı'nda Edouard-Auguste Frick'in kütüphanesinde eşelenirken elime geçmişti. Aynı şekilde, Musil'le Broch'u da orada keşfetmiştim. Wittgenstein'in kitabının adı küstahlığıyla hemen dikkatimi çekti. Megalo-manyaklığıyla da: *Tractatus logico-philosophicus*: Doğrusu cesaret işiydi kitabına böyle bir ad koymak! Bir İngiliz üniversitesince yayımlanmış, Almanca-İngilizce iki dilli bir basımdı. O kış, 1940-41 kışı, felsefe öğrencisiydim. Programdaki klasik düşünürlerden başka Heidegger ve Saint-Augustin'i de okuyordum, daha önce belirttiğim gibi...

Martine Heidegger'e beni yönelten Levinas'tı. Saint-Augustin'e ise Paul-Louis Landsberg... Bu adam benim yeniyetmelik yaşamımda 1938'de boy göstermişti. Hem de etten kemikten gerçek bir boy göstermeydi bu; özellikle *Ölüm Deneyimi* üstüne denemesi aracılığıyla bir okuma ve düşünme konusu olmadan önce, fiziksel bir varlık olarak yanımda bulunmuştu.

Hollanda'da, La Haye'de olmuştu bu. Babam orada İspanya Cumhuriyeti'nin maslahatgüzarıydı. Landsberg'le ikisi *Esprit* dergisinin çevresinde, 'personalist' hareketin çizgi-

sinde, Hıristiyan değerlerinden oluşan aynı manevi evreni paylaşıyorlardı. O yıl, iç savaş kötüye gitmeye başlarken –yani, daha doğrusu, Tarihin gösterdiği ve mutlaka İyiliğin yönü olması gerekmeyen yöne dönmeye başlarken; çünkü bütün otuzlu yıllar boyunca Tarih daha çok yanlış yönde dönmüş, demokratik ve kapitalist modernliğin bunalımı karşısında gelişen totaliter yanıtları besleyip olgunlaştırmıştı– evet, her neyse, iç savaş İspanyol cumhuriyetçilerinin aleyhine dönmeye başlarken, Landsberg bir konferans veya sempozyum için Hollanda'ya gelmişti. Saint-Augustin'in düşüncesi üzerine bir toplantı için...

Bir akşam karısıyla birlikte yemeği elçilikte yemişti. Yemekten az önce, onlarla birlikte salonda kalmama izin çıkmıştı. On beşime basmak üzereydim, artık büyükler sırasına geçiyordum. Çünkü biz, erkek ve kız kardeşler olarak, her biri kendine özgü yaşam kurallarına sahip ayrı ayrı yaş gruplarına ayrılacak kadar kalabalıktık.

O akşam bana, Landsbergler'le yenecek yemekten önce, büyüklerin konuşmalarını dinleme hakkı tanınmıştı. Konuşmanın başlıca konusu Avrupa'daki durumdu. İspanya'daki iç savaş ve demokrasilerin faşizm karşısındaki 'doğuştan gelme' zayıflıkları... Derken, Saint-Augustin, düşüncesinin siyasal anlam ve önemine, Paul-Louis Landsberg'in Hollanda'ya geliş nedeni olan sempozyumda meydana gelen bir olaya yapılan bir gönderme vesilesiyle, birdenbire bu bağlamda gündeme gelmişti. Tabii ben söz konusu olayın konusunu ve önemini hatırlamıyorum; bunlar kurtarılamayacak şekilde belleğime gömülüp gitmiş. Sadece Landsberg'in karısını hatırlıyorum: Geniş pencereleri manolya ağaçlı bir bahçeye ve onun ötesinde 'Plein 1813'e bakan salonda, aniden dimdik ayağa kalkmıştı. Fakat büyük olasılıkla manolyaların çiçek açtığı mevsimde değildik, çünkü büyük şöminede yanan bir odun ateşinin anısını saklamışım. Paul-Louis Landsberg'in karısı, Saint-Augustin toplantısında meydana gelen olayı açıklamak üzere ayağa fırlamıştı (benim yanımda yatan genç ve deliş-

men İrlanda setter'i Rex de tedirgin olmuş, dört ayağı üzerinde dikilmişti).

– Skolastikmiş, düşünebiliyor musunuz, diye bağırıyordu, bile bile abartılı bir vurgulamayla. Paul-Louis Landsberg skolastikmiş, öyle diyorlar!..

Bu çıkışın nedenini pek iyi kavrayamamıştım. Ayrıca kocasından üçüncü tekil kişide söz etmesini de garip buluyordum. Ama doğrusu havalı kadındı bana göre; güzel, sarışın, uzun boyuyla odanın ortasına dikilmiş, etkileyici ve tutkulu bir kadın imgesiydi. Kadınlığın gizleri üstüne düşler kuran yeniyetmelik çağım için unutulmaz bir imge...

– Wittgenstein'i hatırlıyor musunuz, diye sormuştu Claude-Edmonde Magny.

Heidegger'i hatırlayıp hatırlamadığımı da sorabilirdi pekâlâ. Çünkü hatırlatmak istediği üç yıl önceki konuşmamız, hem Heidegger'in kitabının birtakım dilsel tiklere boğulmuş, içi boş beylik gerçeklerle ve iri iri anlaşılmaz cümlelerle dolu, *Sein-zum-Tode*'nin de söz konusu olduğu lafazan bir bölümü, hem de Ludwig Wittgenstein'in *Tractatus*'undaki çarpıcı, berrak, ama derin anlamına gelince hayli kuşkulu bir cümle üzerine olmuştu.

Sade gözlüklerinin ardında gözleri parlıyordu.

– Hani şu yumuşak deri kaplı defter, hatırladınız mı? *'Der Tod ist kein Ereignis des Lebens. Den Tod erlebt man nicht...'*

Üç yıl önce, bir tür kişisel günlük tutmak için kullandığım yapay deri kaplı büyük defterde uzun uzun yorumlamış olduğum, Wittgenstein'in kitabından bir önermeyi tekrarlıyordu. Hayatımın günlük tuttuğum tek dönemiydi, on sekiz yaşında bulunduğum o dönem. Sonraları, yazma niyetinden vazgeçişim ve uzun yeraltı etkinliği yıllarım bu alışkanlığımı söndürdü. Daha sonra, kırk yaşından itibaren, kitap yayımlamaya başladığım zaman, –bu kitabın yazılış nedenlerinden biri de neden bu işe bu kadar geç başlamış olduğumu başkalarına olduğu kadar kendi kendime de açıklamaktır– herhan-

gi bir yazı çalışmasıyla birlikte giden günlük türü şeyleri, her çeşit not defterlerini sistematik olarak yok ettim. Tasarımın gerçekleşemez olduğu meydana çıkınca, ya da onu gerçekleştirme arzusu ortadan kalkınca, yarım kalmış müsveddeleri de... Arkamda bir araştırmanın, bir yoklamanın izlerini bırakmak hoşuma gitmez; bu yakışık almayan bir şeydir bana göre. Gerçek değeri ne olursa olsun, sonuna erişmiş, bitmiş olan çalışmadır önemli olan; yazar da bunu en iyi yargılayabilecek kişi olmamakla birlikte kuşkusuz en yakından tanıyan kişidir.

Buna göre, bu tutum genelleştirilecek olursa, –kuşkusuz bu biraz fazlaya kaçmak olurdu; çünkü bu alanda herkes kendi bireysel tepkisini gösterme hakkına sahiptir– vasiyetnamelere uygulayıcıların değil yazanların kendilerinin ihanet ettiklerini söylemek gerekir. Franz Kafka'nın bitmemiş eserlerinin yayımlanmasından Max Brod değil Kafka'nın kendisi sorumludur. Bunlar onu tatmin etmiyorduysa, kendisi yok ediverseydi ya!..

Her neyse, on sekiz yaşındayken bir tür günlük tutuyordum işte; gerçekten özel ve kişisel olmaktan çok felsefi ve edebi bir günlük. Özel yaşamım konusunda her zaman çekingen ve tedbirli oldum. Siyah yapay deri kaplı büyük defterde de özel yaşamım değil, Wittgenstein'in *Tractatus*'undan alınmış bir cümleyle Martin Heidegger'in *Sein und Zeit*'ından 'ölüm-için-varlık'la ilgili sayfaların açıklama ve yorumları vardı.

"Ölüm yaşamın bir olayı değildir. Ölüm yaşanamaz (*...ne peut être vécue*)." Wittgenstein'in önermesinin Pierre Klossowski tarafından yapılmış alışılagelen Fransızca çevirisi böyle. Gençlik ukalalığımın uzun açıklamalarında ben önermenin ikinci bölümü için (birinci bölümde sorun yok; herkes aynı şekilde çeviriyor) azıcık farklı bir çeviri vermiş, "İnsan ölümü yaşayamaz (*on ne peut vivre...*)" diye yazmıştım. Daha sonra, yıllarca sonra yazdığım ve tam da şimdi söz konusu olan dönemi, yani dönüşü, sürgünden vatana gelişi ilgilendirdiği için bu öyküde ara sıra andığım *L'Évanouissement*

('Bayılma') adlı kısa romanda, Wittgenstein'in önermesinin ikinci bölümünü daha da değişik biçimde çevirdim: "Ölüm yaşanan bir deneyim (*expérience vécue*) değildir." Bu çeşitlilik, *erleben* eylemiyle onun ad türevi olan *Erlebnis*'i Fransızca'ya çevirmenin güçlüğünden kaynaklanıyor. Bu sözleri İspanyolca'ya çevirmem gerekseydi bu güçlükle karşılaşmayacaktım.

Hiç kuşkusuz –diye yazmıştım siyah deri kaplı deftere, üç yıl önce– hiç kuşkusuz ölüm yaşanan bir deneyim –İspanyolca *vivencia*– olamaz; en az Epikuros'tan beri bilinen bir şey bu. Ne de arı bilincin, *cogito*'nun, bir deneyimi... O her zaman dolayımlanmış, kavramsal bir deneyim, sosyal, pratik bir olayın deneyimi, olarak kalacaktır. Fakat bu manevi bakımdan son derece kısır bir beylik hakikattir. Aslında, açık ve kesin bir anlam taşımak için, Wittgenstein'ın formülü şöyle yazılmalıydı: "*Mein Tod ist kein Ereignis meines Lebens. Meinen Tod erlebe ich nicht.*" Yani: "*Benim* ölümüm *benim* yaşamımın bir olayı değildir. Ben *kendi* ölümümü yaşayamam."

İşte hepsi bu; görüldüğü gibi, fikir olarak fazla uzağa gitmiyor.

– Sırası gelmişken, dedim, nerede o deri kaplı defter? Onu bana geri vermediniz.

Claude-Edmonde hafifçe kızardı, bir üzüntü veya çaresizlik hareketi yaptı.

– Kayboldu, diye haykırdı. Yazınız bana ilginç gelmişti. Jean'a verdiydim okusun diye...

Yıllarca sonra, Madrid'de Conception-Bahamonde Sokağı'ndaki gizli örgüt evinde *Büyük Yolculuk*'u yazarken bu ayrıntıyı hatırladım. Claude-Edmonde Magny ile yaptığımız bu konuşmayı anımsadım. Bir bakıma benim kitabım onun *Mektup*'una bir yanıttı. O sırada 1945 Ağustos'undaki bu konuşmayı, bana okuduğu metni anımsamamak imkânsızdı. Yazma gücüm bana geri verildiği sırada, onun bana vaktiyle yazmış olduğu *Mektup*'u hatırlamamazlık edemezdim. Daha önce başaramadığım girişimi bu kez iyi bir sona –ya da kötü

bir sona, ama herhalde bir sona– doğru götürürken, yumuşak yapay deri kaplı defteri ve bana bu konuda verdiği yanıtı hatırladım.

Madrid'de Conception-Bahamonde Sokağı'nda, Jean'ın kim olduğunu sordum kendi kendime. Daha doğrusu, iki Jean'ın hangisinden, Jean Gosset'den mi yoksa Jean Cavaillès'den mi, söz ettiğini... Duruma göre her ikisiyle de görüştüğünü biliyordum. Herhalde Gosset'yle Cavaillès'e göre daha sık buluşuyordu. Bana ikinciden birkaç metin de okutmuştu. Hayli zor metinlerdi, en azından benim için: Matematik felsefesi ve mantık benim sevdiğim alanlar değildi. Fakat gerektirdikleri yöntem ve tutarlılık açısından etkileyici metinlerdi. Bir keresinde de ikisini, Cavaillès'le Gosset'yi, birlikte bir lokantadan çıkarken uzaktan görmüştüm. Direniş'in yeraltı dünyasına dalmış olduklarını da biliyordum: Gerçek, yani benim gözümde tek direnişin, silahlı direnişin, evrenine...

Jean Gosset sürgünde öldü. Jean Cavaillès ise kurşuna dizildi.

Claude-Edmonde Magny yapay deri kaplı defterimin kaybolduğunu söylediği zaman, iki Jean'ın yazgılarını elbette biliyordum. Yazımın onlarla, ikisinden biriyle, birlikte kaybolmuş olduğunu anlıyordum. Bu kayıp, defterimin kaybı demek istiyorum, beni pek fazla üzmüyordu. O sabah, ikisinden hangisinin söz konusu olduğunu bile sormadım. Ama on beş yıl sonra Madrid'de, *Büyük Yolculuk*'u yazarken, herhalde uykusuz geçmiş bir gecenin yorgunluğundan ileri gelen o meraksızlığımdan dolayı pişman oldum. O anda içimden, Claude-Edmonde'un özel defterimi verdiği kişinin Jean Cavaillès olmasını diledim. Elbette Cavaillès, belli belirsiz anısını sakladığım o metin kadar genç işi, o kadar heyecanlı bir metni okusaydı, olsa olsa –en iyi olasılıkla babacan babacan– gülümserdi. Ne olursa olsun, ölüm yaşantısı üstüne yazılmış bu hummalı ve acemi işi yazının hak ettiği unutulmuşluğa gömülmeden önceki son okurunun Jean Cavaillès olmasını isterdim...

Son gün de Wittgenstein'i hatırlamıştım.

Aslına bakılırsa Buchenwald'deki son günüm hiç de bir son güne benzememişti. Onun oradaki son günüm olacağını tahmin ettirecek hiçbir belirti yoktu. O gün de kampın kurtuluşunun ertesinden, 12 Nisan'dan, beri geçen bütün günler gibi başlamıştı. Pekâlâ onlar gibi de bitebilirdi. Sonunculuğu sonradan meydana çıkacak olan o günün sabahında, hiçbir şeyde, yaşamın çok önemli bir döneminin son saatlerinde görülmeye alışılmış resmiyetten, ya da kaygılı telaş ve heyecandan eser yoktu. Gerçekten de Yves Darriet'nin beni, Rodhain misyonunun ertesi gün Eisenach'tan Paris'e hareket edecek olan bir dönüş kafilesine dahil etmeyi düşüneceğini tahmin etmeme olanak verecek hiçbir ipucu yoktu.

Buchenwald'deki İspanyollar sorunu henüz kesin olarak çözülmemişti. Fransız Direniş hareketindeyken tutuklanmış olduğumuz için, günün birinde Fransa'ya geri gönderileceğimizi biliyorduk. 'Vatana dönme'den söz etmeye dilim varmıyor, bu konuda daha önce hayli uzun açıklamalarda bulunmuştum. Tabii sadece kişisel görüşüm olarak... Buchenwald'deki İspanyolların çoğu –dağlardaki çetelerden, M.O.I.'nin vurucu timlerinden, ya da güneydoğu Fransa'daki gerilla tugaylarından sağ kalmış olanlar– bu 'vatana dönme' terimini kabulde sanırım sakınca görmezlerdi. Demek istediğim, zaten onların 'vatanı' savaştı: Faşizme karşı savaş, hem de ta 1936'dan beri... Fransa bu savaşın yürütüldüğü ikinci alan olduğundan, 'vatana dönme' terimini duyunca irkilip itiraz etmezlerdi. En azından, bunun somut anlamını çözümlemeye, enine boyuna incelemeye, evet'ini hayır'ını tartmaya, olumlu olumsuz yanlarını hesaplamaya benim kadar eğilimli olmazlardı. Uzun lafın kısası, İspanyol sürgünlerin çoğu bu konuda benim kadar kılı kırk yarmazdı.

Her neyse, askeri yetkililerin bizi Fransa'ya göndermeye karar verdiklerini biliyorduk, ama bunun hangi tarihte olacağını bilmiyorduk. Günün birinde olacaktı işte. Bu belirsizlik içinde yaşıyorduk.

Buchenwald'deki son günüm –yeniden Wittgenstein'i hatırladığım gün– de böyle belirsiz bir gün olarak başlamıştı. Kampın kurtuluşuyla başlayan, ölümle yaşamın, rüyayla gerçeğin birbirine karıştığı bulanık dönemden bir gün daha... Bu son günün tarihini bile hatırlamıyorum, hesaplamam gerekiyor. Bunu yapmak için kurtuluş günü olan 11 Nisan'dan başlayamam, çünkü çok geçmeden belleğimin kıvrımlarında yolumu şaşırabilirim. Üstelik sisli de bu kıvrımlar... Daha önce de söylediğimi sanıyorum, bütün bu uzun günlerden sadece belli birkaç an kendiliğinden kalıyor belleğin aydınlık alanında... Çoğu kez tarihini kestiremediğim, hatta herhangi bir zaman perspektifine bile yerleştiremediğim birkaç an... Buna karşılık başka anlar da var ki, bir zaman akışına kolayca girebiliyor, orada rahatça yerlerini alabiliyorlar.

Yine de, belleğin bu bulanıklığına karşın, biliyorum ki o günlerin tüm izleri bir daha ele geçmemek üzere silinmemiştir. Gerçi anıları doğal olarak, kendiliğinden, aklıma gelmiyor. Sistematik bir çabayla gidip onları aramam, yuvalarından çıkarmam gerekiyor. Ama o anılar var, görünüşteki unutulmuşluğun ardında, bir yerlerde duruyor. Kendimi biraz zorlamam, yaşadığım anın çeşitli kaygılarını içimden boşaltmam, beşeri veya doğal çevremden isteyerek kendimi biraz soyutlamam, sabırlı ve yoğunlaşmış bir içgörünün ışınlarını bu uzun günlere çevirmem yetiyor onlara ulaşmak için. O zaman birtakım yüzler beliriyor, bazı olaylar ve karşılaşmalar yaşamın yüzeyine çıkıyor. Geçmiş zamanın fırtınası içinde silinmiş bazı sözler yeniden duyulmaya başlıyor. Bir bakıma, vaktiyle dikkatli bir fotoğraf makinesinin içinde ışığa tutulmuş ama banyo edilmemiş bir film gibi: Üstündeki gizli görüntüleri kimse göremese de onlar oraya kaydedilmiş, duruyor. Aynı şekilde, ben de içimde dile getirilmemiş, ama sırası gelince –gelirse tabii, çok gerekli olursa– kullanabileceğim bir anılar hazinesi saklıyorum.

Ne olursa olsun, Buchenwald'deki son günümün –Wittgenstein'i ve *Tractatus*'taki o keskin ve kof önermeyi tekrar hatırladığım günün– tarihini saptamak istiyorsam, öykünün

sonundan başlayıp kesinliği tartışılmaz bazı nirengi olaylar yardımıyla zamanda geriye doğru gitmek daha uygun görünüyor. Bu son ise 1 Mayıs'a rastlıyor.

O gün Paris'te, Nation Meydanı'nın Bel-Air Bulvarı'yla kesiştiği köşede dururken, geleneksel geçit töreninin bayrakları üzerine birden bir kar fırtınası bastırıvermişti.

Önceki günü, yani 30 Nisan'ı, Saint-Prix'de, ailemin İşgal sırasında oturduğu evde geçirmiştim. Ev Montlignon'u Saint-Leu'ye bağlayan ve Victor Hugo'nun da ünlü bir şiirinde andığı tepeciğin üzerindeydi. Daha önceki gün, 29 Nisan, ise hiç kuşkusuz Paris'e geldiğim gündü. O geceyi Dragon Sokağı'nda, Pierre-Aimé Touchard'ın evinde geçirmiştim. Ondan önceki gün, 28 Nisan'da ise Rodhain misyonunun kamyon konvoyu Longuyon yurda-dönüş kampına ulaşmıştı. Ne kadar haklı olduğumu, ne derece 'vatana dönmemiş' olduğumu görmek fırsatını da asıl orada buldum: 'Vatansız' kimliğimi ben Longuyon'da yeniden buldum ve idari görünüşlere ve resmi görevlere karşın, bir daha hiç reddetmedim. Böylece, iplikten iğneye doğru çıkarak, şu sonuca varıyorum ki, Longuyon yoluyla ve gerçek bir 'yurda-dönen' sayılamayacağıma dair içimdeki inancın da doğrulanmasıyla Fransa'ya dönüşümün arifesi olan 27 Nisan, kafilenin çıkış noktası olan Eisenach'la gece için –bir yersiz-yurtsuzlar kampının barakalarında– mola verdiğimiz Frankfurt arasındaki yolun geçildiği gündü. Demek ki, bu kısa araştırmanın varış noktası şöyle oluyor: Yves Darriet'nin Eisenach'a götürmek üzere gelip beni bulduğu gün 26 Nisan'dı: Buchenwald'deki son günüm...

O gün kuşluk vaktine doğru Boris Taslitzky'yle buluşmak üzere 34'üncü bloğa gitmiştim.

12 Nisan'dan beri, René Char'ın şiir kitabı *Seuls demeurent*'ü hiç yanımdan ayırmıyordum. Bir kez daha bir şair, yaşamıma tam zamanında girmiş oluyordu böylece. Arkadaşlara kitaptan parçalar okuyordum. Çok geçmeden şiirleri ezberden okumaya başladım: Ezberden ve yürekten...

Yves Darriet de Char'ı benim kadar seviyordu, André Verdet de. Buchenwald şairleri üstüne bir antoloji hazırlayan Verdet'yi sık sık görüyordum. Uzak yeniyetmelik çağımdan, hâlâ belleğimde dalgalanan bir metin de vermiştim ona güldestesi için. Ama Verdet'nin René Char'ı önceden biliyor olması bana biraz dokunuyordu. Char'ın Breton ve Éluard'la birlikte yazmış olduğu *Ralentir travaux* adlı şiir kitabını hatırlıyordu örneğin. Ama benden ileride olduğu için fazla kızamadım yine de: Önemli olan, şiiri kayıtsız şartsız sevmesiydi.

Boris Taslitzky ise daha tedbirli ve çekingen davranıyordu bu konuda, ama samimi değildi. Onu öyle görünmeye iten de galiba bendim. René Char'ın kitabını suratına doğru sallayarak, damdan düşer gibi: "İşte gerçek şair böyle olur! Senin Aragon'una fark atar!" diye bağırmıştım. Bayağı kışkırtıcı bir sözdü bu, kabul etmem gerek ki bir hayli de haksızdı. Fakat Aragon'un şiirini abartmalı biçimde küçümseyerek Boris'e takılmayı alışkanlık haline getirmiştim; aramızda bir tür oyundu bu.

O gün, 34'üncü bloğun zemin katında, –tahtadan bir baraka olan binanın zaten başka katı yoktu– B Bölümü'nün yemekhanesinde oturup Char'la Aragon'u şiirleri üzerinden karşılaştırdık.

Ben Boris'e *Seuls demeurent*'den şiirler okuyordum, o da bana Aragon'dan dizeler söylüyordu, iyi hatırlıyorum, *Crève-Coeur*'den dizeler. Bunlardaki ustalığı değil, gerçek derinliği tartışıyordum ben. O zaman, ne pahasına olursa olsun beni inandırmaya veya baştan çıkarmaya kararlı olan Boris bana, güncel koşullarla, direnişle ilgili şiirlerin yanında daha eski, özellikle *Hourra l'Oural!*'dan alınmış şiirler söyledi. Bunlardaki anlamsal ve ahlaksal şiddetten, verdikleri toplumsal kıyamet tadından çok etkilendim.

Son yıllarda ara sıra, Aragon'un o döneme ait şiirlerini, aynı dönemi yansıtan Alman Bertolt Brecht ve İspanyol Rafael Alberti'ninkilerle karşılaştırarak incelemek fikri aklıma geldi. Kültürel bakımdan onları ayıran –ve açıkça görülen–

özgül nitelikler ne olursa olsun, şiirlerindeki ortak metinsel ve siyasal şiddeti incelemeyi düşündüm.

20'li yılların sonundaki bunalım dönemi boyunca, hamuru şiddetle yoğrulmuş edebi metinler bunlardan ibaret değildi kuşkusuz. Burjuva toplumunun ikiyüzlü ve acımasız ahlak düzenine karşı öfke ve şiddet, 1914-18 felaketinin ardından edebiyatın, sanatın ve düşüncenin üzerine bir gelgit dalgası gibi yayılmıştı. Bana öyle geliyor ki, bu savaşın neden olduğu manevi yıkımların envanterini çıkaran hiçbir toplu ve bütünsel inceleme yapılmış değildir. Siyasal yıkımlardansa hiç söz etmiyorum.

Fakat dışavurumcu, gerçeküstücü, dadacı, kısacası özgürlükçü şiddetin üzerine –özellikle, Sovyetler Birliği'nde olduğu kadar kapitalist dünyada da çeşitli karışıklıklara (biçimsel olarak çelişkili görünseler de bir temel nokta üzerinde, gerek 'velinimet', gerek zindancı olarak Devlet'in rolünün artması yönünde, birbirine yaklaşan çeşitli hareket ve çalkantılara) yol açan 1929 bunalımından sonra– komünizm bir başka şiddet ekledi: Hegel'in *Weltgeist*'i gibi Tarih'in gidişi yönünde eylem yaptığına inanmış bir Parti-Kafası'nın soğuk, bilinçli, usyürütücü, tek sözcükle 'totaliter' şiddeti... Sözünü ettiğim üç şair bu komünist şiddetin en yetenekli sözcüleri oldular.

Rafael Alberti'nin eserini, 30'lu yıllardaki siyasal şiirlerini, iç savaş döneminde yazdıklarını biliyordum. Fakat o zaman bunlardaki şiddet beni Aragon'unkinden fazla rahatsız etmiyordu. Yok edici meleklerin kılıç gibi keskin hakikat ve değerlerinden oluşan aynı evrende yaşıyordum henüz. Ayrıca o dönemde Rafael Alberti eserinde biçimsel arılık ve netliği, prozodi zenginliğini korumayı başarıyordu; o zamandan beri bu eser, komünizmin siyasal stratejisinin değişken zorunluluklarına uymaya çabalarken, çoğu kez bozulup ufalandı.

Julia kod adlı genç bir Viyanalı hanım sayesinde keşfettiğim Bertolt Brecht'e gelince, hiç kuşkusuz üç şairin en büyüğü, ağıttan destana kadar şiirin en geniş yelpazesine egemen olabileni, o'dur. Ama aynı zamanda –bu nokta bayağı para-

doksal, çünkü üç kişiden sadece o komünist parti militanı olmamıştır– şu artık tarih olmuş sapkın 'devrimci Erdem' döneminde her Marksist aydında görülen yadsınamaz yanılsamaları, kurnazlık ve aşağılıkları örnek olabilecek bir yeterlikle temsil eden de odur.

1945 Nisan'ında, Buchenwald'in Fransızlara ayrılmış 34 numaralı barakasında, arkadaşım Taslitzky ve ben yüksek sesle Aragon ve Char'dan şiirler okuyorduk.

Boris olanca sesiyle bana Aragon'dan Ge-Pe-U'yu öven bir şiir okurken birden bir yerlerden uluma gibi bir bağırış yükseldi; Boris'in şiiri yarıda kaldı.

Başımızı çevirip baktık.

Masanın öbür ucunda yaşlı bir Fransız sürgün oturuyordu. Okuduğumuz şiirlerin heyecanıyla ona dikkat etmemiştik. Yemek yiyordu. Kumanyasını açmış, azığını özenle önüne dizmişti. Ciddiyetle, titizlikle, yemeğini yiyordu.

Birkaç günden beri kampın yiyecek ikmali Amerikan ordusu tarafından yapılıyordu. Mutfaktaki çalışma yeniden düzenlenmişti. Sürgünlerin beslenmesi fazlasıyla yeterli duruma gelmişti. Hatta iyi yemek alışkanlığını yitirmiş, arıklamış organizmalar için fazla bol ve zengin bile sayılabilirdi. Son günlerde, bolluk da önceki açlığın kalıntıları kadar ölüme neden oluyordu.

Fakat yaşlı Fransız herhalde buna inanmıyordu. Bolluğu kuşkuyla karşılıyor, fazla uzun süremeyecek kadar iyi bir şey olduğunu düşünüyordu belki de... Bu yüzden tüm yedek kumanyasını masanın üzerine özenle dizmiş, titizlikle yiyordu. Hiç belli olmaz... İşler tekrar kötüye gidecek olursa insanın gücü kuvveti yerinde olmalı... Artık gerçekten aç olmasa da, ne olur ne olmaz diye, canını besliyordu. Kara ekmek dilimlerinin üzerine kalın birer margarin tabakası yayıyor, dilimleri küçük parçalara bölüyor, her parçayı bir lokma sucukla birlikte yavaş yavaş çiğniyordu. Olasılıkla çoktan beri böyle yemekteydi. Olasılıkla her şeyi mideye indirmeden durmaya niyeti yoktu. Lokmaları ağır ağır, aldığı zevki olabildiğince sürdürmeye çalışarak çiğniyordu. Fakat bu sözcük

buraya iyi gitmedi. Zevk'te bir tür 'bedavalık', hafiflik, gamsızlık anlamı seziliyor. İhtiyar Fransız'ın, can besleme ibadetini –az çok histerikçe– yaparken gösterdiği ciddiyetten söz ederken kullanılamayacak kadar hafifmeşrep bir sözcük bu.

Her neyse, ihtiyar bizim dikkatimizi çekmek için bağırmış, amacına da ulaşmıştı.

– Saçmalıyor o sizin şairleriniz, diye bağırıyordu avazı çıktığı kadar. Ne dedikleri anlaşılmıyor! Dalgacılar, numaracılar! Dile işkence ediyorlar!..

Ama böyle kutsal bir öfkenin, kendisini asıl önemli uğraşından ayırmasına da izin vermiyordu. Sözünü bitirince ağzına bir lokma kara ekmek atıp ağır ağır çiğnedi.

İlerlemiş yaşına ve saydam gözlerinde okunan öfkeli çaresizliğe bakarak adama acıyor, tepkisinin devamını bekliyorduk. Beklediğimiz hemen geldi. İhtiyar becerebildiği kadar şişirdiği, boş yemekhanede çın çın öten boğuk sesiyle bize *La Légende des Siècles*'den 'iç karartan ova Waterloo'ya ilişkin bölümü okumaya başladı. Bitirirken ayağa kalktı, savaş alanında Grouchy beklenirken yerine Blücher'in gelişini mimle canlandırdı. Geniş bir kol hareketiyle İmparatorluk Muhafız Alayı'nın harekete geçmesini, 'kara kalpak veya parlak miğfer giymiş, Friedland ve Rivoli'de dövüşmüş bütün o kahramanların' Waterloo cehennemine dalmasını emretti.

Ciddiyetimizi korumaya çalışarak ihtiyarı dinliyorduk. Aslında hoşa gitmeyecek bir şey de değildi hani: Zaten ben *Yüzyılların Efsanesi*'ni çok severim.

Boris Taslitzky'nin inandırıcı diksiyonuna karşın, Aragon beni o 26 Nisan günü 34'üncü bloğun yemekhanesinde etkilemeyi başaramadı. Aragon tarafından baştan çıkarılışım birkaç hafta sonra oldu; hem de şiiri değil kendisi gerçekleştirdi bunu. Kişiliğiyle, konuşmasındaki –her ne kadar bazen biraz dolambaçlı ve yapmacıklı idiyse de– tartışılmaz büyüleyicilikle, Aragon'un kendisi...

Dönüş yazı boyunca –bu terimi, konabilecek bütün çekincelere karşın, okura kolaylık olsun diye kullanıyorum– sık sık Boris'i Campagne-Première Sokağı'ndaki (yoksa Boissonnade Sokağı mıydı? Pek emin değilim) atölyesinde ziyarete gidiyordum. Bütün Buchenwald arkadaşlarımdan kaçarken, sessizlik ve bilinçli belleksizlik programımı (kürümü) uygulamaya başlamışken, Boris Taslitzky'yi bunun dışında tutuyor, kendisiyle görüşmeyi sürdürüyordum.

O sıralar bu istisnayı neden yaptığımı sormuyordum kendi kendime. İçgüdüsel bir şeydi. Birden Montparnasse'a kadar yürüyüp hiç habersiz Boris'in atölyesinin kapısını çalmak ve onun resim boyamasını ya da desen çizmesini seyretmek arzusu uyanıyordu içimde. Ve de izlenimlerimizi değiş tokuş etmek: Yaşama geri dönüşümüzün getirdiği şaşkınlık ve hayranlıkları, alay ve gülünçlükleri, üzüntü ve çaresizlikleri birbirimize aktarmak arzusu...

Bugün düşününce; bütün Buchenwald arkadaşlarımı –rastlantıya bağlı karşılaşma veya görüşmeler dışında– kendimden uzak tutarken Boris'le ilişkimi sürdürmemi sağlayan içgüdüsel tutumu anlamaya çalışınca, bunun nedenini bildiğimi sanıyorum. Bana onu son derece 'kardeş' kılan iki niteliği vardı Boris'in: Önce, güçlü ve yorulmak bilmez, varoluşun getirebileceği bütün şaşırtıcı durumları karşılamaya hazır bir yaşamak isteği... Sonra da, bu ışıl ışıl canlılığı dengeleyen karanlık, karşı-ağırlık gibi, yaşanmış deneyimi, kör edici son sınırına kadar içinden geçilen ölümü, derinden ve bütünüyle kavrayışı...

Boissonnade (ya da Campagne-Première, önemli değil) Sokağı'na geldiğimde, Boris'i kopkoyu, dayanılmaz bir gerçekçiliğin fışkırdığı tuvallerinden biri üzerinde çalışır buluyordum. Herhalde aklından hiç çıkmayan korkunç imge ve görüntüleri dışa vurarak 'evcilleştirmek' istiyordu resimlerinde... Fakat o imgeleri üretmiş olan kamp gerçeği henüz fazla yakın ve de fazla inanılmazdı; resimde gösterilmesini kolaylaştırmak üzere gönderme yapılabilecek bir mitoloji veya tarihsel allegori geleneğinden tamamen yoksundu. Üstelik

renk de –Boris'in paleti renkçe aşırı derecede zengindi– bu gerçekliğin yeniden üretilmesine uygun bir araç değildir, yakışmaz. Kısacası, gerçekçilik bu gerçeğe ihanet eder; bu gerçek gerçekçiliğe kendini vermez.

Boris'in atölyesinde bazen Aragon'a rastlıyordum. Konuşkanlığını, karşısındakini etkilemek, parlayıp sivrilmek ihtiyacını, hiç rahat durmayan ellerinin hareketlerini, bir yandan söylevini çekerken bir yandan da bütün aynalarda ve diğer yansıtıcı yüzeylerde kendini seyrederek atölyenin içinde volta atma alışkanlığını hatırlıyorum. Taslitzky nadiren de olsa Buchenwald deneyiminden söz ettiği zaman girdiği dikkatli sessizliği, anlatılanların özünü kavramaya çalışan dinleme ve soru sorma yeteneğini de hatırlıyorum.

İşte bu günlerden birinde Aragon birden bana döndü.

– Kahramanımız pek de sessiz, diye haykırdı, bana seslenerek.

Ben irkildim.

Boris telaşlandı, bakışları ve hareketleriyle daha ileri gitmemesi için adeta yalvarmaya başladı. Ama Aragon hiç tınmadan devam etti.

– Yoo, itiraz istemem! Boris sizin bir kahraman olduğunuzu iddia ediyor... Size gösterdiği dostluğu kıskandığım bile oluyor! Fakat o ne? Kamp konusu açılınca ağzınızdan tek söz çıkmıyor!

Böyle tartışma konusu edilip öne çıkarılmaktan rahatsız olan Boris ortadan kayboldu. Mutfakta eşelendiğini gösteren tangırtılar duyuldu.

Buchenwald konusu açılınca neden sessizleştiğimi Aragon'a anlatmaya çalıştım. Bir şeyler yazmaya çalıştığımı; fazla tekrarlanan öykülerdeki basmakalıp deyişlerden ve hilelerden sakınarak yazdığım metnin özgünlüğünü ve tazeliğini korumak için, bu konudan fazla söz etmemeyi yeğlediğimi söyledim.

Elbette bunların hepsi doğru değildi. Ama hiç değilse gerçeğin bir bölümünü yansıtıyordu dediklerim. Hatta küçücük bir bölümünü... Öyle bile olsa, bu sözler ilk kez olarak

aramızda gerçek bir konuşmanın doğmasını sağladı. Edebiyatta içtenlik, ya da –aynı kapıya çıkan– roman gerçekliği, edebiyatın doğruyu söyleyen yalancılığı, gibi temalar üzerine, anısını hep saklayacağım bir tartışma yaptık...

Yirmi yıl sonra, *Büyük Yolculuk*'u yayımladığım ve kendimi İspanyol Komünist Partisi'nden attırdığım sırada, bir gün kapım çalındı. Sahanlıkta Louis Aragon vardı. *La Mise à Mort* ('Boğanın Öldürülmesi') adlı romanından bir nüsha getirmişti bana. Bir de ithaf yazısı vardı: "*Contre vents et marées*".[1]

Fakat Aragon'un birçok kusurunu bağışlayışım bu ithaf nedeniyle, en azından sadece onun yüzünden, olmadı. Sadece son aylardaki o dokunaklı görüntüsünden dolayı da değil: İyice ağarmış bir hayalet, büyük kukla sirkindeki kuklalardan biri gibiydi o sıralar, ama bakışlarından uzun süre bastırılmış derin bir hakikat fışkıran bir kukla... Bağışlamamın başlıca nedeni, içinde Campagne-Première –ya da Boissonnade, ne fark eder!– Sokağı'nda, Boris'in atölyesinde yaptığımız konuşmaların izini yakaladığım ve 1948'de *Nouveau Crève-Coeur* adlı kitapta yayımlanan bir şiiridir.

Bu kitap güncel sorunlara ilişkin şiirlerden, ya da, birinin başlığının dediği gibi, 'almanak dizeleri'nden, –bir başkası ise hiç yorum gerektirmeyen şu başlığı taşıyordu: 'Fransa'da politikada bir dönüşüm olabilir'–, oldukça yavan ve kötü parçalardan oluşan bir derlemeydi. Fakat birden, bir sayfa çevrilince, karşınıza *Dachau'yu Unutmak İçin Şarkı* çıkıyordu.

Uyandırmayın bu gece uyuyanları...

Yıllar sonra Aragon'un bu şiirinin sonunu mırıldandım. Saint-Benoît Sokağı'nda bir gece kulübünde... Masamda bir Alman kızı oturuyordu ve ben onu güzel buluyordum: Sarışın, duru tenli, masum bakışlı... Ama tam o gece bir rüyadan uyandığım izlenimine kapılmıştım. Oldukça başarılı sonuç

[1] "Rüzgârlara ve dalgalara karşı". Kararlılık ve sebat ifade eden bir deyim.

aldığım bile bile unutma kararıma karşın, ara sıra bu hâlâ oluyordu. O gece de birdenbire –o genç Alman güzelinin varlığı yüzünden mi bilmem– birkaç yıl önce Buchenwald'den döndüğümden beri yaşam sadece bir rüyaymış gibi gelmişti bana. Belki de o gece, yaşam denen rüyadan uyanınca biraz fazla içmiştim. Belki de aynı masada oturan Alman kızını fark ettiğimde henüz yeterince içmemiştim, ama kuşkusuz fazla içecektim. Ya da, kimbilir, belki de bütün bu öykünün içkiyle hiç ilgisi yoktu; artık unuttuğumu, bastırdığımı sandığım bunaltının böyle aniden tekrar çıkıp gelmesine hiçbir ilinekli, dış neden aramamak gerekiyordu.

Alman kızı sarışın, ipek tenli ve masum bakışlıydı. O akşam masumluğa tahammül edemiyordum.

Uyandırmayın bu gece uyuyanları
Karda yalınayak koşmak yok artık...

Güzel bulduğum Alman kızını seyrederek, sessizce Aragon'un şiirini okuyordum. Güzel ve herhalde arzu uyandırıcı da... Arzu duyduğumu hatırlamıyorum, ama olasılık dışı değil... Önemli olan, varsaydığım masumluğuna dayanamıyordum. Hele o gece ben de kendimi suçlu hissettikten sonra... Çünkü –bir kez her kez demek değildir ama– o gece yaşam denen rüyadan uyanınca, bir kez de olsa kendimi, ölümü bile bile unutmaktan suçlu hissetmiştim. Onu unutmak istemekten ve bunu başarmaktan... Unutarak, unutma sayesinde, unutmanın sırtından yaşamaya hakkım var mıydı? Genç Alman kızının mavi gözleri, masum bakışları bu unutmayı benim için dayanılmaz kılıyordu. Sadece benim unutmamı da değil, bütün bu eski ölümü saran genel, kitlesel, tarihsel unutmayı da...

Bedenin Avrupa sularında sürüklenen enkaz değil artık
Bedenin o durgunluk, o kırgınlık, o hınç değil artık
Bedenin değil artık ötekilerle iç içelik bir yığında
Değil artık kendi kendinin çürük kokusu...

Aragon'un metninde, oraya koymaktan kendini alamadığı birtakım sözel cüruflar, prozodi cambazlıkları var elbette. Şiirin ciddi biçimde cilalanmaya, her türlü sözel fazlalıktan arındırılarak ana yapısı, iskeleti meydana çıkıncaya dek manyakça ovulmaya ihtiyacı olduğu kesin. Yani Paul Celan'ın şiirinde her zaman, René Char'ınkinde ise sık sık izi görülen türden bir çalışmaya...

Yine de, *Dachau'yu Unutmak İçin Şarkı*'dan gayet temiz birkaç parça elmas, dışardan kavranamayan esirlik ve sürgünlük deneyimi üstüne şaşılacak kadar, yaşanmış denecek kadar, doğru ve yerinde birkaç saptama çıkarmak mümkün.

Gözlerin kapanınca tekrar görür müsün, görülür mü
Ölüm ne tatlı olurdu hemen o anda
Dengenin hile olduğu o dehşetin içinde
Ceset ayakta durur vagonun gölgesinde...

Aragon'un şiirini, belleğimi daha çok dalgalandıran dizeleri seçerek okuyordum. O gece, Saint-Benoît Sokağı'nda bir gece kulübünde, sessizce, ağzım kapalı, okuyordum onu. Masum bakışlı ve doğal olarak unutkan Alman kızına bakıyor, şiiri ezberden okuyordum. Ama bu şiiri kendi kendime yüksek sesle okuduğum da oldu. Bazen büyük şehir sokaklarında, gelip geçenin acıyan bakışlarına hedef olmak pahasına... İspanya'da Oyambre Plajı'nda, çırpınan okyanusun uğultusuna; ya da Amerika'nın Maine Eyaleti'nde, Little Deer Island kıyısının değişken sislerine karşı bağıra bağıra okuduğum da oldu.

Yaşamım boyunca okuyacağım Aragon'un bu şiirini, yaşamım boyunca yanımdan ayrılmayacak. Daha dün sayılır, 8 Mart 1992'de, Buchenwald'in yoklama alanında da bu şiirin son dizelerini mırıldandım.

Bu kitapta anlatılan dönemden kırk yedi yıl sonra oraya ilk kez tekrar geliyordum. O güne kadar bundan hep kaçınmıştım. Çeşitli nedenlerden dolayı buna ne ihtiyaç duymuştum, ne de istek... Fakat bu öykü hemen hemen tamamlan-

mıştı –en azından benim yanlış izlenimim öyleydi– ki, birden bunun tutarlılığını, iç gerçekliğini kontrol etmek fikri kafama takıldı. Öte yandan, Almanya'nın barışçı yoldan birleşmesiyle tarihsel koşullar da değişmişti. Oralara dönmek için önüme çıkan bir fırsatı yakalamaya karar verdim: Bir Alman televizyon kanalı, kültür ve toplama kampı beldesi Weimar hakkında bir programa katılmamı öneriyordu.

1992 Mart ayının bir günü, Buchenwald'in yoklama alanında, Aragon'un şiirini alçak sesle kendi kendime okudum. Anlatımın önemli bir bölümünü yeniden yazmam gerekeceğini; belleğin yası olan o uzun çalışmaya tekrar dalmam gerektiğini anlamıştım. Sonu gelmez bir çalışma, bir kez daha... Ama ne tuhaf, buna üzülmemiştim.

Yanımda duygusal bağlarla torunlarım olan Thomas ve Mathieu Landman vardı. Bu akrabalığın ötekilerden aşağı kalır yanı var mı? Onları bana Almanya'da eşlik etmeleri için seçmiştim ve bunu en iyi şekilde başardılar. Bütün yolculuğum boyunca, yaşlı anılarımın, geçmişimin küllerinin üzerinde onların genç bakışlarının heyecanlı, güleç ve sıcak ışınlarını hissettim. Buchenwald'in yoklama alanında da yanımdaydılar. Mathieu fotoğraf çekiyor, Thomas da Ettersberg eteklerini, benim yirmi yaşımda baktığım ufku seyrediyordu. Sağımızda krematoryumun kalın kısa bacası yükseliyordu. Ettersberg üzerinde oldum olası esen rüzgârın hışırtısı duyuluyordu. Dönen kuşların neşeli bıcırtısı da: Teğmen Rosenfeld'i hatırladım. Vaktiyle kuşsuzdu bu orman, fırınlardan çıkan mide bulandırıcı koku yüzünden kuşları kaçmış olan bu kayın ormanı...

O zaman şiirin sonunu söyledim kendi kendime:

O kadar çok insan var ki bu yeni dünyada
Onlara bir daha asla doğal gelmeyecek tatlılık
O kadar çok insan var ki şu eski dünyada
Onlar için artık yabancıdır her tür tatlılık
O kadar çok insan var ki bu eski ve yeni dünyada
Kendi çocukları bile anlayamayacak onları

Oh, sen, ey geçen yolcu
Uyandırma bu gece uyuyanları...

– *No hay derecho*... diye mırıldanıyor Morales, bana doğru dönük.

Yatmakta olduğu revir ranzasında beyaz çarşaf vücudunu bir kefen gibi sarıyor. Yanakları göçmüş, birkaç günlük sert ve mavimsi siyah bir sakal yüzünün solgunluğunu vurguluyor.

Bir süre önce Boris Taslitzky'den ayrılmıştım. René Char, Louis Aragon ve *Yüzyılların Efsanesi*'nden şiirler okunduktan sonra, öğle yemeği saatini beklemek üzere kendi bloğum olan 40 numaraya dönmüştüm. Çünkü artık öğle ve akşam olmak üzere günde iki yemeğe hakkımız vardı. O 26 Nisan gününün Buchenwald'deki son günüm olacağını hâlâ bilmiyordum. Henüz Ludwig Wittgenstein'i de hatırlamamıştım.

Yıllar sonra, içinde Wittgenstein'le *Tractatus*'unun da geçtiği *L'évanouissement* adlı kitabımı yayımladığımda, saygıdeğer bir eleştirmen bu filozofu benim uydurduğum bir roman kişisi sanmış, güzel bir romancı buluşu olarak değerlendirmişti. Şunu da belirtmek gerek ki o sıralarda, 60'lı yılların ortalarında, Wittgenstein Fransa'da pek tanınmıyordu. Yazıyı okurken eleştirmenin bilgisizliği karşısında duyduğum biraz üzüntülü şaşkınlıkla, edebiyatçı olarak başarılı görülmekten duyduğum doygunluk arasında kalmıştım. Gerçekten de benim Wittgenstein kadar büyüleyici ve tahammül edilmez bir tip yaratabilecek kadar yetenekli olduğuma inanmak az-buz iltifat sayılmazdı.

Fakat 26 Nisan 1945 günü Buchenwald'de, günün bu saatinde, henüz Wittgenstein'ı yaratmamıştım; hatta düşünmemiştim bile. Üç yıl önce, Claude-Edmonde Magny'nin iki Jean'ından, Gosset veya Cavaillès'ten, birine verdiği siyah yapay deri kaplı defterde uzun uzun yorumlamış olduğum, *Tractatus*'undaki o kestirip atıcı önermeyi bile hatırlamıyordum. 40'ıncı bloğun kapısının önünde, güneşte, aylak ve dal-

gın, öğle yemeğinin dağıtılmasını bekliyor, öğleden sonra ne yapacağımı düşünüyordum.

Bolados'un koşar adım geldiğini gördüm.

Bolados İspanyol Komünist Partisi'nin Buchenwald'deki gizli örgütünün baş sorumlusuydu. Yani yönetici troykanın 'bir-numara'sı... Yanında askeri birimin sorumlusu Palazón'la örgütün sekreteri Falcó vardı. Aslında bu adlar kod adlarıydı; Fransa'da bu adlar altında tutuklanmışlar, kampta da değiştirmemişlerdi. Ancak 12 Nisan'da, kampın kurtarılışından sonra, gerçek adlarını öğrenebildim. Palazón'un asıl adı Lacalle, Falcó'nunki de Lucas'tı. Bolados'un adı ise Nieto idi, Jaime Nieto.

Bir hafta önce, 19 Nisan'da, Buchenwald'deki bütün komünist partilerinin delegeleri bir siyasal bildiri hazırlamak için bir araya gelmişlerdi. Bu toplantıda on bir parti temsil ediliyordu: Fransa, Sovyetler Birliği, İtalya, Polonya, Belçika, Yugoslavya, Hollanda, Çekoslovakya, İspanya, Avusturya ve Almanya komünist partileri... İspanyol delege belgeyi her iki adıyla imzalamış, gerçek adı Jaime Nieto'nun yanına, ayraç içinde, kampta tanındığı ad olan Bolados'u da eklemişti.

Ve şimdi koşar adım bana doğru geliyordu.

– Hah, buradaymışsın, iyi rastladı, dedi soluk soluğa. Morales ölüyor, seni görmek istiyor!..

Dikenli tellerle çevrili alanın öbür ucundaki revire doğru son hızla koşuyoruz.

– *No hay derecho*... diye mırıldanıyor Morales, bana dönerek.

Doğru söylüyor: Bu hiç de adaletli bir durum değil.

Diego Morales kampa 1944 yazının sonuna doğru, kısa bir süre Auschwitz'de kaldıktan sonra geldi. Ancak, yine de Auschwitz-Birkenau kitlesel imha kompleksinde kullanılan oraya özgü seçim mekanizmalarının esasını kavrayacak kadar uzun olmuştu konukluğu. *Sonderkommando*'da çalışıp da sağ kalan adamın kesin tanıklığından önce, Auschwitz'de ya-

şamın nasıl bir dehşet sahnesi olduğuna dair ilk bilgileri ben Morales'ten almıştım.

Bizim kampta Morales hemen nitelikli işçi olarak Gustloff Fabrikası'nda bir iş bulmuştu kendine. Gerçekten eşi bulunmaz bir tesviyeciydi –ya da tornacı veya frezeci; metal işleme terimleri üstüne pek otorite sayılmam–. O kadar becerikli ve ince işe yatkındı ki, gizli örgüt kendisini hemen otomatik tüfeklerin montaj hattında bir işle görevlendirdi: Hattın sonunda mekanizmanın önemli bir parçasını sabote etmek. Böylece silah savaşta işe yaramaz hale gelecekti.

Karantina döneminden sonra 40'ıncı blokta benimle aynı yatakhaneye yerleşen Morales'in konuşkanlığına, öykü anlatma yeteneğine hayran kalmıştım. Onu dinlemeye doyamıyordum. Anlattıklarının son derece ilgi çekici, adeta bir roman, olduğunu da belirtmeliyim.

Hayatının serüvene dönüşmesinden bir kitabın sorumlu olduğunu söylerdi ikide bir. "Boktan bir kitapçık," derdi gülerek. *Un jodido librito*... Onu okuyunca hayatı altüst olmuş, siyasal kavgaların burgacına balıklama dalmadan edememiş... *Komünist Manifesto*'yu okuduğunda on altı yaşındaymış; kitap tüm yaşamını değiştirmiş. O kadar yıl sonra Buchenwald'de bile ondan derin, varoluşsal bir heyecanla söz ediyordu. Bazı kimselerin *Maldoror'un Şarkıları*'ndan ya da *Cehennemde Bir Mevsim*'den söz edişleri gibi...

On dokuz yaşında İspanya iç savaşına katılıp cephe gerisinde, düşman bölgesinde görev yapan bir gerilla birliğinde savaşmış. İkinci edebi şokuna İspanya Cumhuriyeti'nin yenilgisinden sonra, Prades'te uğramış. Argelès'teki sığınmacı kampından kaçtıktan sonra, kendisini barındırıp saklayan Fransız ailesinin evinde *Kırmızı ve Siyah*'ı bulup okumuş. Gerçi kitabın ona, hem tensel hem de yüceltilmiş olarak anısını hâlâ sakladığı bir genç kadın tarafından tavsiye edilmesinin de bu etkilenişe yabancı olmadığı söylenebilirdi. Yine de, o eski sevginin payı ne olursa olsun, Morales'in anlatışına göre, Stendhal'in romanının ona –başka bir alanda– Marx'ın kitapçığınınkine benzer etkiler yapmış olduğu anlaşılıyordu.

Manifesto ona Tarih'in kitlesel ve önüne geçilmez büyük hareketlerini anlamanın yolunu açmışsa, *Kırmızı ve Siyah* da onu insan ruhunun gizleriyle tanıştırmıştı. Bu romandan duygulu ve nüanslı bir incelikle söz ediyor, bu konuya yöneltildi mi artık susmak bilmiyordu. Tabii ben de bunu yapma fırsatını hiç kaçırmıyordum.

– Bu hiç adaletli değil, diye mırıldanmıştı Morales, ben başucuna oturup elini avucuma alır almaz.

Haklı. Şimdi burada ölmek hiç mi hiç adaletli değil.

İspanya iç savaşından, Glières tepelerindeki boğuşmalardan sağ kalmayı başardı Morales. Bu en korkunç anısıymış, bana dediğine göre: Alman birliklerinin, jandarma müfrezelerinin ve Fransız Milis kuvvetlerinin kuşatmasından sıyrılmak için, çapraz mitralyöz ateşi altında derin karda yaptıkları uzun yürüyüş... Auschwitz'de ölmemeyi başardı. Buchenwald'de de, Gustloff'daki montaj hattını sabote ederken bir sivil *Meister* ya da bir *Sturmführer S.S.* tarafından her an suçüstü yakalanma –bu dosdoğru darağacı demekti– tehlikesi içinde yaşadı, ama ölmedi. Bunlar gibi bir sürü başka tehlikelere de meydan okuduktan sonra, gel şimdi burada böyle aptalca, saçma bir biçimde öl!..

– *Morirse así, de cagalera, no hay derecho*... diye mırıldanıyor kulağıma.

Benimle konuşurken çaba harcamak zorunda kalmasın diye kerevetinin başucunda yere diz çöküyorum.

Haklı adam: Silah elde ölmek için o kadar fırsat geçmişken eline, böyle saçma koşullarda, bok içinde kıvranarak ölmek büyük bir haksızlık ona... Üstelik kamp kurtulduktan, asıl amaca ulaşıldıktan, özgürlüğe kavuşulduktan sonra... Bu özgürlüğün bedeli olarak, İspanya'da Franco karşıtı gerillada silah elde ölebilmek fırsatı yeniden karşısına çıkmışken, zayıflayıp bitkinleşmiş organizmasının kaldıramadığı fazla bol ve zengin bir beslenmenin neden olduğu amansız bir dizanteriden gitmek gerçekten çok saçma, aptalca, budalacaydı.

Ölümün zaten, tanımı gereği, aptalca olduğunu söylemiyorum ona. En azından doğum kadar aptalca... Ve de onun

kadar şaşkınlık verici olduğunu... Bu onun için bir teselli olamaz. Üstelik şu anda böyle metafizik ve karamsar düşüncelere kafa yormak için hiçbir nedeni yok...

Sessizce elini sıkıyorum. Daha önce kollarımda Maurice Halbwachs'ın can çekişen vücudunu tuttuğumu düşünüyorum. Hep aynı bozulma, çürüme, aynı kokuşma, iç organların iflas ederek yaslı ama son saniyeye dek duru ve bilinçli bir ruhu tek başına bırakması: Vücudun artık yaşatıcı oksijeniyle besleyemediği o küçük titrek alevciği...

Ölüm, ey ihtiyar kaptan, vakit geldi, alalım demiri...

Halbwachs'a ölüler duası olarak Baudelaire'den birkaç dize mırıldanmıştım. Beni duymuş ve anlamıştı: Gözleri şimşek gibi bir gururla parlamıştı.

Ama Diego Morales'e ne diyebilirdim? Hangi sözcükleri mırıldanayım ki bir teselli olsun? Zaten teselli edebilir miydim onu? Yalnız acısını paylaşmaktan söz etsem daha uygun olmaz mı?

Komünist Manifesto'yu okuyacak değilim ya başucunda! Hayır, bir tek metin geliyor aklıma, burada okunabilecek. Cesar Vallejo'dan bir şiir. İspanyol dilinin en güzel şiirlerinden biri. Şairin İspanya iç savaşı üstüne kitabından bir parça:

España, aparte de mi este câliz.
Al fin della batalla
y muerto el combatiente, vino hacia él un hombre
y le dijo: "No mueras, te amo tanto!"
Pero el cadáver, ay! siguió muriendo...

Bu yürek parçalayan şiirin baş tarafını bile mırıldanmama fırsat kalmıyor. Morales bir tür patlamayla sarsılıyor, kıvranıyor. İçi tam anlamıyla boşalıyor, ortalığa dehşetli bir koku yayılıyor, sarınmış olduğu çarşaf batıyor. Son bir çabayla tüm gücünü toplayarak elime yapışıyor. Bakışları en

dayanılmaz, en dehşet verici çaresizliği yansıtıyor. Savaşçı suratından gözyaşları süzülüyor.

– *Qué vergüenza*, diyor son nefesinde.

Bu mırıltıyı gerçekten duyuyor muyum? Yoksa utancını dile getiren bu sözcükleri dudaklarından mı okuyorum?

Gözleri devriliyor: Morales öldü.

Vallejo'nun şiirindeki gibi, *No mueras, te amo tanto*! diye bağırmak geliyor içimden. "Ölmeyeceksin, seni öyle seviyorum ki! Ama ne yazık, ceset ölmeyi sürdürüyor!"

Ölmeyi sürdürüyor Morales, ölümün sonsuzluğuna dalmayı sürdürüyor. İşte o zaman Ludwig Wittgenstein'i hatırlıyorum. "Ölüm yaşamın bir olayı değildir. Ölüm yaşanamaz," diye yazmıştı bu Wittgenstein hıyarı... Ama ben Morales'in ölümünü yaşamıştım işte, yaşamayı da sürdürüyordum. Daha önce, bir yıl önce, Maurice Halbwachs'ın ölümünü de yaşadığım gibi... Sahi, *La Paloma*'yı söyleyen genç Alman'ın ölümünü de yaşamamış mıydım? Ona kendim verdiğim o ölümü?.. Bütün bu ölümlerin –bütün ölümün– uyandırdığı dehşeti, acımayı, yaşamamış, paylaşmamış mıydım? Ve gündeme getirdiği kardeşliği de?..

Morales'in gözlerini kapıyorum.

Daha önce hiç yapıldığını görmediğim, kimsenin bana öğretmediği bir jest bu. Sevginin jestleri gibi doğal, kendiliğinden bir hareket... Her iki durumda –ölümde ve sevgide– da en eski bilgeliğin diplerinden, en uzak görgü ve bilgilerden doğal olarak çıkıp gelen jestlerden...

Ayağa kalkıp dönüyorum. Arkadaşlar orada: Nieto, Lucas, Lacalle, Palomares... Morales'in ölümünü onlar da yaşamış.

"Bana öyle geliyor ki, Keats'taki, örneğin *Hypérion*'un başlarındaki, bütün o *dehşet* yeteri kadar sık vurgulanmış değil:

There was a listening fear in her regard
As if calamity had but begun..."

Claude-Edmonde Magny *Yazma Gücü Üzerine Mektup*'unu okumaya kaldığı yerden devam ediyordu.

"Keats her meyvenin göbeğindeki kurdu, her varoluşun merkezindeki çatlağı görmüş; insan için bu dünyada kurtuluş olmadığını biliyor ve bundan ölesiye korkuyor. Fakat bu korku artık psikolojik değil kozmik. Elbette dayanılmaz acı vermiş, ama artık geride kalmış bir deneyimin soğukkanlı ve dingin aktarımı olmayı başarıyor..."

Durup bana bakıyor.

Ama canım konuşmak istemiyor. Tükenmişim, söylenebilecek tüm sözlerden boşalmışım.

Schoelcher Sokağı'ndaki o ağustos sabahından iki yıl sonra, *Yazma Gücü Üzerine Mektup*'tan bir nüsha elime geçmişti. Kitap, Seghers Yayınevi tarafından, özgün basım olarak, birinci hamur ince Lafuma kâğıda üç yüz adet basılmıştı; bana gelen nüsha 130 numaralısıydı.

Kitabın çıktığı 1947 yılında Claude-Edmonde Magny ile artık o kadar sık ve düzenli görüşmüyordum. Hatta diyebilirim ki, kendisiyle ancak bir sergi açılışı veya bir tiyatro seansı, ya da buna benzer rastlantıya bağlı, önemsiz vesilelerle, çok seyrek olarak karşılaşıyordum.

Ne olursa olsun, bir daha onun Schoelcher Caddesi'ndeki atölyesine gitmediğime kesinlikle eminim; ne sabahın altısında, ne de günün daha uygun bir saatinde... Yani, daha alışılmış bir saatte demek istiyorum. Kapısını son kez çalışım, sözünü ettiğim o gün olmuştu: 1945 Ağustos'unda, Hiroşima'nın arifesinde, bir günün tan sökümünde...

Şu da var ki 1947'de ben yazma tasarılarımı bir kenara bırakmıştım. Hayatta kalabilmek için başka bir insan olmuştum.

1945 Aralık ayında, İsviçre'nin Tessin (Ticino) kantonunda, Ascona Kasabası'nda, güneşli bir kış günü, yazmakla yaşamak arasında seçim yapma durumunda bırakılmıştım. Elbette beni bu seçimi yapmaya zorlayan yine bendim. Sadece ben seçebilirdim, tek başıma...

Belleğimden lif lif, cümle cümle koparark kurmaya çalıştığım anlatı, ışıklı bir kanser gibi, beni yiyip bitiriyordu. En azından yaşama zevkimi, bu sefil mutlulukta direnme isteğimi söndürüyordu. Başarısızlığımı resmen kabullenip tescil etmek zorunda kalacağım son noktaya gelmekte olduğumu bir kesinlik gibi duyuyordum içimde. Yazmayı başaramadığım için değil, daha çok yazmaktan sağ kurtulmayı başaramadığım için... Bu bitmemiş yas çalışmasına ancak bir intihar isteyerek son verebilir, imzasını atabilirdi. Ya da yazılmakta olan kitabın keyfi olarak yarım bırakılmasıyla, bu iş kendiliğinden sona ermiş olacaktı.

Bir genç kadın, bilmeden, farkında olmadan, beni hayatta tuttu. Adı Lorène'di, sırası gelince –az sonra– tanıyacaksınız kendisini... Bu an yaklaşıyor. Beni kurtardı –ya da mahvetti; bu noktayı değerlendirmek bana düşmez; bu konuda her türlü yargıyı önceden reddediyorum–. Ama ne olursa olsun, beni hayata yeniden bağladı o kadın.

O kış Locarno dolaylarında, Solduno'da yaşıyordum. Ablam Maribel, dinlenebilmem için, Maggia Vadisi'nde, Tessin güneşine karşı bir ev kiralamıştı. Tabii yazmam için de... Dönüşümden sonraki sonbaharı ve kışı, onunla ve üç yaşındaki bir yeğenimle birlikte, orada geçirmiştim. Eniştem Jean-Marie Soutou, Jean Payart'la birlikte, Belgrad'da Fransa büyükelçiliğini açıyordu o sıralar. Bazen Cenevre'de oturan öteki kardeşimiz Gonzalo da bize konuk gelirdi. Gülüşmeler, öyküler, anılarla dolu sakin, huzurlu bir yaşamdı, suç ortaklıklarından dokunmuş bir neşe ve mutluluktu yaşadığımız. Mezardan dönen ben hortlağın çevresinde herkes pervane oluyordu. Kendimi bu sevgi dalgasına bırakıyor, bir şeyler yazmaya çalışıyordum. Daha doğrusu, ruhumu kemiren yazma işinden sağ kurtulmaya çalışıyordum.

Lorène'le, gölün kıyısındaki küçük Ascona Köyü'nde buluşuyordum. Hakkımda hemen hiçbir şey –önemli hiçbir şey: Kim olduğumu, nereden geldiğimi filan– bilmiyordu. Ne yaptığımı biliyordu şöyle böyle... Kendimden başka, kişiliğimden başka, benimle ilgilenmek için hiçbir nedeni de

yoktu. İnsana koyan da buydu zaten: Her ikimizin de dinlenmek üzere geldiğimiz Ascona'da, bir kış tatilinin görünüşteki kaygısızlığı içinde, şimdiki zamanda, ben, yalnız ben vardım onun için. Lorène çok kötü bitmiş bir evlilik serüveninin, bense ne olduğunu unuttuğum bir şeyin yorgunluğunu atıyorduk. Orada, ailemin yanında bulunuşuma herhangi bir neden uydurmuştum, şimdi hatırlamıyorum.

Lorène sayesinde –ama o bunu bilmiyordu, hiçbir zaman da bilmedi– hayata geri dönmüştüm. Başka deyişle, unutmaya: Yaşamanın bedeli buydu. Kamp yaşantılarının bilerek ve isteyerek, sistematik olarak unutulması... Aynı şekilde, yazmanın da unutulması... Gerçekten de, yazacak olduktan sonra, bu deneyimden başka şey yazmak söz konusu bile olamazdı. Bunu atlayıp herhangi bir şey yazmak gülünç, hatta iğrenç bir şey olurdu belki de...

Yazmakla yaşamak arasında seçim yapmam gerekiyordu ve ben yaşamayı seçmiştim. Hayatta kalabilmek için uzun bir söz-yitimi, bellek-yitimi kürüne girmeyi seçmiştim. Claude-Edmonde Magny'den uzaklaşmam da bu yaşama geri dönüş uğraşı, yazmanın yasını tutuş süreci içinde olmuştu, kolayca anlaşılacağı gibi... 1947'den beri, gizli yolculuklarımda bile hiç yanımdan ayırmadığım, onun *Yazma Gücü Üzerine Mektup*'u, olmak istediğim şeyle –yazar'la– aramdaki gizemli ve kırılgan tek bağdı. Yani bir bakıma kendi kendimle, benliğimin –muradına erememiş olmakla birlikte– en önemli parçasıyla tek bağlantım...

Fakat o sabah, Montparnasse Mezarlığı'nda yatan Cesar Vallejo'nun mezarının üstündeki ağustos göğüne bakarken, tabii bunları bilmiyordum.

– Birlikte hangi şairleri okumuştuk, diye sordu Claude-Edmonde Magny. Keats, tabii... Sonra Coleridge, Rainer Maria Rilke, hatırladığıma göre...

Bu arada tekrar kahve yapmıştı, birer fincan daha aldık.

– Cesar Vallejo, dedim. Size bazı şiirlerini çevirmiştim hani...

– Vallejo, tabii, elbette, dedi alçak sesle. Siz yokken düzenli olarak mezarına çiçek koydum!

Gerçekten dönmüş müyüm acaba?..

7

BAKUNİN'İN ŞEMSİYESİ

Aradan zaman geçmiş, aralık ayı gelmişti. Lorène beni Locarno'da bir sinemanın önünde bekliyordu.

Eugene O'Neil'in bir oyunundan uyarlanmış bir Amerikan filmini görmek için gündüz matinesine gitmiştim oraya. Oldukça sert bir denizci öyküsüydü bu.

– Size Mihail Aleksandroviç Bakunin'in şemsiyesini göstereyim mi, diye seslendi Lorène.

Mercedes marka, oldukça eski model ama görkemli, üstü açılabilir bir spor otomobilin direksiyonundaydı. Araba sinemanın önüne, güneşe park edilmişti. Helvetler'in geleneksel terbiye ve kibarlığına –ama belki de Tessin'de, İtalya'nın burnunun dibinde, bu özellik o kadar yaygın değildi– karşın, kıskanç bakışların üstüme dikildiğini hissettim.

Kalbim de daha hızlı çarpmaya başladı.

Bunun nedeni Bakunin değildi; ne o'ydu ne de şemsiyesi... Lorène başka bir şey de söylemiş olsaydı üzerimdeki etkisi yine aynı olacaktı. Onun varlığıydı kafamı bulandıran, orada durup beni beklemesiydi.

Yaklaşmış, iki elimi arabanın kapısının kenarına dayayarak yanında ayakta durmuştum. Gözlerini bana doğru kaldırıyor, orada menekşe rengi bakışların şen ışığının parladığını görüyordum.

– Olur, dedim, gösterin bakalım bana şu ünlü şemsiyeyi!

Onun yanında kalmak, belki de kollarının sevecenliğine sığınmak için ne bahane olsa kullanır, yoksa bulurdum.

O'Neil'in filmini –yani onun piyesinden uyarlanmış filmi demek istiyorum– iyice sersemlemiş, semelemiş, adeta beynim uyuşmuş bir durumda seyrettim. Görüntüler, gerçekten güçlü ve etkileyici olmalarına karşın, gözümün önünden kesik kesik, birbiriyle bağlantısızca geçip gidiyorlardı. Çoğu kez onları bir öykünün tutarlılık ve sürekliliği içine, zamanda gelişen bir olayın akışına oturtamıyor, yerleştiremiyordum. Bazen kontrolümden tümüyle çıkıyorlar, anlamları iyice siliniyor, ortada sadece etkileyici bir biçimsel güzellik kalıyordu.

Kafam uyuşmuş, bir tür esrime durumuna geçmiştim sanki. Fakat hiç tedirgin ve kaygılı değildim; yumuşacık, pamuk gibi bir umutsuzluğun dinginliğine dalmış gitmiştim.

Bu semeliğe neden olan, film değildi elbette (yönetmeni John Ford muydu ne?..). Filmden önce gösterilen 'güncel olaylar' parçasıydı.

Bir spor karşılaşmasıyla ve New York'taki uluslararası bilmem-ne toplantısıyla ilgili haberlerin ardından, birdenbire gözlerimi yummak zorunda kalmıştım, bir an kör olmuşum gibi... Açınca, kör olmadığımı, rüya da görmediğimi anlamıştım: Görüntüler hâlâ orada, perdedeydi, kaçınılmaz biçimde...

Hangi bahane veya vesileyle olduğunu şimdi unuttum, ama o gün Locarno Sineması'nda gösterilen 'aktüalite' filmlerinde, Müttefik kuvvetleri tarafından birkaç ay önce ortaya çıkarılan Nazi toplama kamplarından söz ediliyordu.

Kameranın gözü bir barakanın içinde dolaşıyordu: Bitkin düşmüş, ranzalarına yığılmış, bir deri bir kemik kalmış tutuklular, yuvalarından fırlamış gözlerle, kendilerine özgürlük getiren –birçokları için artık çok geçti zaten– yabancılara bakıyorlardı. Aynı göz, iskelet halindeki yüzlerce cesedi ortak çukurlara doğru süren, Amerikan ordusuna ait buldozerleri de yakalıyordu. Aynı göz, bir barakanın girişinde aynı

izmaritten sırayla birer nefes çeken, çubuklu giysili, saçları kırkılmış üç genç tutuklunun hareketlerini de yakalıyordu... Kameranın gözü bir yoklama alanında, güneş altında, yiyecek dağıtım yerine doğru düşe kalka yürümeye çalışan bir grup tutuklunun ağır ilerleyişini de izliyordu.

Filmler, birkaç ay önce Müttefik ordularının ilerleyişiyle özgürlüğe kavuşan çeşitli kamplarda çekilmişti: Bergen-Belsen, Mauthausen, Dachau gibi... Buchenwald'den görüntüler de vardı, bunları tanıyordum.

Daha doğrusu, tam tanımamakla –ya da kendi gözlerimle gördüğümden emin olamamakla– birlikte Buchenwald'den geldiklerinden emin olduğum görüntüler... Yine de görmüştüm ben onları... Daha doğrusu yaşamıştım. İnsanı asıl rahatsız eden de görülenle yaşanan arasındaki bu farklılıktı zaten...

Çünkü ben ilk kez böyle görüntülerle karşılaşıyordum. O kış gününe kadar, biraz rastlantıyla, daha çok da kendiliğinden oluşan bir özsavunma stratejisi uygulayarak, Nazi kamplarına ilişkin görüntülerden kaçınmayı hep başarmıştım... Sadece kendi belleğimdeki görüntüler vardı. Bunlar bazen durup dururken yüzeye çıkıverirdi. Ya da isteyerek kendim çağırabilirdim onları; hatta dışlaştırıp etkilerinden kurtulmak üzere az çok düzenli bir biçime veya yapıya sokabilir, onlardan kendim için –içsel– bir tür öykü bile kurabilirdim. Bunlar tam anlamıyla içsel, kişisel görüntülerdi zaten... Dayanılmaz niteliklerine karşın, çocukluk anılarım kadar benimdiler, benimle birdiler, benim doğamdandılar. Ya da her çeşit başlangıçların ve sırra erişlerin –kardeşliğin, okumanın, kadınların güzelliğinin...– çocukça mutlulukları kadar...

Ne var ki, –görüntüler geçtikçe fısıltı ve mırıltıların yavaş yavaş söndüğü, dehşet veya acıma, belki de öfke ve isyan dolu bir sessizliğin havayı dondurduğu– Locarno Sinema Salonu'nun suskunluğunda, benim bu içsel görüntülerim perdede nesnelleşerek kendime yabancılaşıyordu. Böylece benim kişisel belleme ve sansürleme süreçlerimden de kurtuluyor, benim malım ve benim derdim –hayatımın ölüm taşıyı-

cı zenginliği– olmaktan çıkıyorlardı. Artık –ya da nihayet– sadece Kötülük'ün kökensel, dışavurulmuş gerçekliği, buz gibi soğuk ama yakıcı yansıması oluyorlardı.

Elde tutulan bir kameranın gri, flu, bazen hoplayıp zıplayan görüntüleri böylece, benim yaşanmış anılarımın bile erişemediği ölçü-dışı, sarsıcı, altüst edici bir gerçeklik boyutu kazanıyordu.

Hem çok yakın hem çok uzak bir nisan güneşi altında, tutuklu sürülerinin yeniden kavuştukları özgürlüğün çaresizliği içinde şaşkın şaşkın gezindikleri Buchenwald yoklama alanını perdede seyredince, kendimi de rüyadan gerçekliğe dönmüş, tartışılmaz bir deneyimin doğruluğu içine yeniden yerleşmiş görüyordum. Demek ki bütün bunlar gerçekti ve gerçek olmaya devam ediyordu; demek ki hiçbir şey rüya değildi...

Müttefik orduları sinema servislerinin kameramanları sayesinde kendi hayatımın seyircisi, kendi yaşantılarımın bilicisi olunca, belleğimin içler acısı belirsizliklerinden de kurtuluyormuşum gibi geliyordu. Sanki, –ilk bakışta mantığa aykırı görünse de– en 'belgesel' olanı da dahil bütün sinema görüntülerinin ayrılmaz niteliği olan gerçekdışılık boyutu, yapıntı (kurgu) içeriği, benim en kişisel, en içsel anılarıma bile tartışılmaz bir gerçeklik değeri, ağırlığı, kazandırıyormuş gibi... Bir açıdan, bu anılar benden çalınmış oluyordu; öte yandansa, gerçekliklerinin doğrulandığını görüyordum: Buchenwald'i rüyamda görmemiştim.

Demek ki hayatım da sadece bir rüya değildi.

Ancak, aktüalite görüntüleri –bazen kavramakta ve anılarım arasına kaydetmekte güçlük çektiğim– yaşanmış deneyimin gerçek olduğunu doğruluyorsa da, aynı zamanda onu başkalarına aktarmakta, saydam değilse bile hiç olmazsa iletilebilir hale getirmekte karşılaşılan güçlüğü, aşılamaz kılasıya arttırıyordu.

Gerçekten de görüntüler, çırılçıplak dehşeti, fiziksel çöküntüyü, ölesiye angaryayı olduğu gibi gösterseler de, sessizdiler. Sadece o dönemin olanaklarına göre doğrudan sesli ola-

rak çekilmiş olmadıklarından değil. Özellikle, gösterdikleri gerçeklik üstüne açık seçik hiçbir şey söylemedikleri, sadece ufak tefek ima ve andırışlarla, birtakım bulanık mesajlarla yetindikleri için sessizdiler. Gerçekliği tam verebilmesi için filmi ele alıp işlemek, üzerinde çalışmak gerekirdi: Bazen filmi durdurup bir karedeki görüntünün kimi ayrıntılarını büyütmek, bazı bölümleri yavaş göstermek, bazı durumlarda da aksine geçişi hızlandırmak gibi... Özellikle de, görüntüleri, yalnızca belli bir tarihsel bağlama değil, aynı zamanda bir duygu ve heyecan sürekliliği içine de yerleştirmek üzere, açıklamak, yorumlamak gerekirdi. Bu yorumlar da, yaşanmış gerçekliğe olabildiğince yaklaşmak için, sağ kalanların kendileri tarafından seslendirilmeliydi: Bu uzun yokluktan geri dönen 'hortlaklar', bu uzun ölümden dirilen Lazaruslar tarafından...

Uzun sözün kısası, belgesel gerçekliğin bir yapıntı (kurgu) maddesiymiş gibi işlenmesi gerekirdi.

Filmden önceki güncel olaylar parçası en çok üç dört dakika sürmüştü. Beni bir düşünce ve heyecan fırtınası içine atmak için bu kadarı yetmişti. O kadar etkilenmiş, o kadar altüst olmuştum ki, arkadan gelen asıl filme ancak şöyle böyle dikkatimi verebilmiş, ikide bir filmi bırakıp tedirgin hayallere dalmıştım.

Ama sinemadan çıkışta Lorène vardı. Herhalde rastlantıyla oraya girdiğimi görmüş, filmin ne kadar sürdüğünü sorup öğrenmiş ve bitişe yakın gelip beni beklemişti.

Coşkun bir tür minnettarlıkla ona koştum.

– Locarno mu, diye haykırmıştım iki gün önce. Öyleyse siz Bakunin'i de tanıyorsunuzdur!

Tabii onu şaşırtmak, merakını kurcalamak, dikkatini çekmek istiyordum. Bakunin'in Locarno'da yaşamış olduğunu bildiğimi böyle umursamazca ve muzipçe gösterince hem şaşırıp hem de etkileneceğini düşünüyor, bekliyordum.

Beklentim boşa çıktı. Lorène hiç tınmadan başını salladı.

– Tabii, dedi gayet normal bir şeyi onaylar gibi. Zaten şemsiyesi de hâlâ bizde duruyor!

Ağzım açık, kalakalmıştım.

Başlangıçtaki korkularıma karşın zevkli geçen bir yemeğin sonlarındaydık. Yemekli vagonun üçte ikisi boştu, ama o bile bile gelip benim karşıma oturmuştu. Arkadaşa ihtiyacı olduğunu, canının çene çalmak istediğini söylemişti daha sonra.

Bense masamda yalnız kalmayı yeğlerdim o sıra.

Zengin ve besleyici bir yemek ısmarlayıp sakin sakin onun tadına varmaya karar vermiştim. Helvetistan ürünü besin maddelerine hak ettikleri saygıyı da göstermekte kusur etmeyerek, doyasıya yiyip içmek niyetindeydim.

Daha önce, beslenmenin her zaman bir sonu oluyordu. Kara ekmek dilimini küçük parçalara ayırıp istediğiniz kadar yavaş çiğneyin, bir an geliyor, bitiyordu. Hiçbir şey olmamış gibi: Ekmek yok, ağız boş, karın zil çalıyor... Hemen geri gelen acıkma duygusundan başka hiçbir şey yok... İsviçre Demiryolları'nın yemekli vagonunda ise her şey farklı olacaktı; sunulan yiyeceklere sınır düşünülemeyecekti. Sadece açlığa sınır vardı. Zaten bu sözcük de yerinde değildi, buraya uygun düşmüyordu. Açlık, acıkma gibi şeyler bildiğimiz iştah olmuştu artık.

Yine de o gün eski saplantı kendini göstermişti, fizikten çok moral planda da olsa. Birdenbire açlık fikri, onun yıpratıcı anısı, kafamı kurcalar olmuştu, ama çok farklı bir bağlamda: Onu giderebileceğimi biliyordum artık... Açlık tekrar iştah açıcı oluyordu...

Aperitif olarak bir cin-fizz ısmarlamıştım. Ardından bir şişe Pontet-Canet 1929 içmeye kesin niyetliydim; yemeğimi bu harika şarabın çevresinde örgütleyecektim.

Pontet-Canet şarabının varlığını, Locarno'yla Bern arasında İsviçre Demiryolları'nın yemekli vagonunda yaptığım ilk yolculukta –günübirlik gidiş geliş– keşfetmiştim. Ayda bir defa –Lorène'in ortaya çıktığı o aralık günü bu yolculukların üçüncüsündeydim– oturma iznimi Bern'de federal poli-

sin bir şubesine vize ettirmek zorundaydım. Söz konusu polisten, İsviçre'de ikamet belgemin oturduğum kışlık eve en yakın kent olan Locarno'da vize edilmesi kolaylığını koparmam mümkün olmamıştı. Bilmem hangi anlaşılmaz ve saçma bürokratik nedenler Bern'e kadar gitmemi zorunlu kılıyordu. Bu yüzden, Solduno'dan Locarno'ya inen tramvaya binerek de halledilebilecek bir iş için, Locarno'dan bir hızlı –İsviçre Demiryolları'nın kullandığı terimle 'hafif'– trene biniyor, gidiş-gelişi aynı gün içinde yapıyordum.

Ne diyordum, o defa, yani yolculuklarımın üçüncü ve sonuncusunda –oturma iznim 1946 Ocak'ında sona eriyordu– kendime şöyle, tek başıma, güzel bir şölen çekmek niyetindeydim: Bir şişe Pontet-Canet ile bu görkemli şarabın zengin aroması çevresinde oluşturulmuş, onunla uyumlu bir menü...

Bu koşullarda, bu genç kadının beklenmedik yakınlığı beni bayağı rahatsız edecekti. Çünkü ister istemez biraz konuşmak gerekecekti. Sonra, daha önemlisi, yabancı bakışların altında insan yemeğini her zamanki gibi, aynı serbestlikle, aynı rahatlıkla yiyemez, kendini sıkar; hele bir de seyreden kadın olursa... Kendine hâkim olur, davranışını ölçüp biçer, belli bir görüntüde kalmaya çalışır. Oysa ben kendimi hiç sıkmamak, gerekirse açgözlü ve obur görünmek, seçtiğim yemekleri hapır hupur mideye indirmek istiyordum.

Kadın beni rahatsız ediyordu etmesine, ama öte yandan güzelliği de gözlerimi kamaştırıyordu. Bronzlaşmış pırıl pırıl derisinin içinde rahat mı rahat, bir melek görünüşü vardı. Göze batmayan, ama atalardan gelme olduğu belli bir kaliteyi yansıtan giysilerinin içinde de rahattı. En çarpıcı nokta da buydu zaten: Bu kadar rahatlığın, bu kadar az hava atmanın arkasından kendini ele veren bu soyluluk geleneği. Bütün bu görünürdeki aldırışsızlığın arkasında varlığı hissedilen büyük miraslar, uzun atalar zinciri. Birkaç Palmolive, kaşmir kumaşı ve piyano dersi kuşağının hemen hemen kusursuz ürünü olduğu belliydi.

Bu görünüş aldatıcı çıkmadı. Lorène'in, İsviçre kimya sanayiinde olduğu kadar sanatçıları koruma konusunda da ünlü bir soylu ailenin mirasçısı olduğu meydana çıktı.

– Neyi kutluyorsunuz böyle, dedi, masama oturarak ve içkiyle görevli garsonun gayet kibarca ve resmi hareketlerle açıp bana tattırdığı şarap şişesini göstererek.

– Hiç, diye cevap verdim. Hayatı!

Hafif bir yemekle maden suyu ısmarladı.

– Peki, neyle uğraşıyorsunuz hayatta, diye devam etti.

– Yine hiç... Yaşamakla!

Kısa ve özlü konuşmam onu şaşırtmadığı gibi cesaretini de kırmadı. Soruşturmasını sürdürdü, ama fazla bir şey elde edemeden... Ağzımdan almayı başardığı bilgilerin çoğu, adımdan başlamak üzere, yanlıştı. Adımın Manuel olduğunu söylemiştim. Sorgusundan bir şey çıkmayacağını anlayınca bana kendinden bahsetmeye başladı. Dokunaklı ama beylik bir hikâyeydi. Zaten ne zaman tanınmayan insanlar trenlerde kendilerinden bahsetseler, anlattıkları hep dokunaklı ve yavan olur. Lorène felaket bir evlilik serüveninden yeni kurtulmuştu. Altı aylık bir karabasanmış, dediğine göre. Neyse, oldukça pahalı bir boşanma bu cehenneme bir son vermişti de kurtulmuştu.

Onu dalgın dalgın dinliyor, ama büyük bir zevkle seyrediyordum. Bütün hareketleri zarif, sesi ahenkli, masadaki davranışları kusursuzdu; tavırlarında hiçbir yavanlık yoktu. Bir yandan leziz ve besleyici yemeklerin tadını çıkarırken bir yandan da gözlerime bayram ettiriyordum.

Bir ara, hangi nedenle bilmem, Locarno'daki aile konağından söz etti.

– Öyleyse Bakunin'i tanıyorsunuzdur, dedim.

Yanıtı ağzımı açık bıraktı:

– Tabii, hatta şemsiyesi bile bizde duruyor!

Hikâye şöyleydi. Rus devrimcinin ev sahibi Teresa Pedrazzini'nin bir kuzini, Lorène'in büyük-büyük ana-babasının yanında, ailenin Locarno'daki konağında, hizmetçilik yap-

mış. Miras ların alınıp verildiği, servetlerin büyük oğuldan büyük oğula geçtiği, evlenme sözleşmelerinin malları mülkleri dağıtmayacak şekilde düzenlendiği, öteden beri soylu bir ailenin malikânesiymiş bu ev. Geçen yüzyılın 70'li yıllarında yağmurlu bir gün, kuzini gibi Teresa adını taşıyan –Lorène'in dediğine göre, bu durum hizmetçiliklerine karşın lafazan olan torunların anlattıklarını karmakarışık ediyormuş– bu hizmetçi, yani Lorène'in büyük-büyükbabasının evinde çalışan Teresa, bir iş için gittiği kuzininin evinden dönerken, sağanaktan korunmak için oradan sapı işlemeli büyük bir siyah şemsiyeyi ödünç almış. Şemsiyenin, İsviçre'ye sığınmış ve Pedrazzini'nin evinde mobilyalı bir daire kiralamış olan, Mihail Aleksandroviç adlı o sakallı ve çok dil bilen Rus'a ait olduğunu bilmiyormuş. Lorène'in atalarının vestibülünde unutulan şemsiye bir süre orada sahipsizliğini korumuş. Unutulmuş bir şemsiye işte, ne olacak... Ne kimsenin ilgisini çekmiş, ne de anlaşmazlığa yol açmış. Derken bir gün Bakunin kendisi gelip şemsiyeyi istemez mi! Ailenin söylencesi bu olaya olağanüstü bir önem atfediyordu: Bütün ayrıntılar, herhalde yıllar boyunca bir kuşaktan öbürüne kulaktan dolma aktarıla aktarıla yüklendikleri eklemeler, süslemeler ve abartmalarla birlikte, korunmuş ve kayda geçirilmişti. Varyantları ne olursa olsun, öykünün sonu hep aynıydı: Lorène'in büyük dedesi şemsiyeyi Mihail Aleksandroviç'e geri vermeyi reddetmiş; –ahlak bakımından tutar yanı olmasa da hukuk bakımından kusursuz olan– gerekçesi veya bahanesi de, Bakunin'in şemsiyenin sahibi olduğunu ispat edemeyişiymiş.

Üstelik, nasıl oluyormuş da onun gibi kararlı bir özel mülkiyet düşmanı, herkesçe bilinen yasa-dışı bir anarşist, böyle kuşkulu ve önemsiz bir meselede, o kutsal özel mülkiyet hakkını öne sürebiliyormuş? Hele bu sonuncu kanıt, Bakunin'in gümbür gümbür bir kahkaha koparmasına neden olmuş. Tartışmanın sonunda Bakunin şemsiyesini savaş alanında terk edilen bir bayrak gibi düşmana bırakarak, Lorène'in büyük dedelerinin evinden ayrılmak zorunda kalmış...

Bakunin'in şemsiyesinin öyküsü, bizi güldürmesi, Lorène'le aramızda bir yakınlık doğurmuştu. Bir tür suç ortağı samimiyet oluşmaya başlıyordu. Konuşmamızın arasında tekrar görüşme olanağı da, açıkça dile gelmeden, düşünce olarak, aklımızdan geçmişti. Fakat bu konuşma bitmek bilmediğinden, sonunda yemekli vagondan kibarca kovulduk. Lugano-Cenevre gece ekspresinin akşam yemeği için masaların hazırlanması gerektiğini söylemişlerdi, açıklama olarak.

Locarno Sineması'nın önünde Lorène başını kaldırıp bana bakmıştı.

– Pekâlâ, demiştim. Gidip görelim şu Bakunin'in şemsiyesini!

Ama Mihail Aleksandroviç'i düşünmüyordum; o ve şemsiyesi umurumda değildi. Paul-Louis Landsberg'i düşünüyordum ben, daha doğrusu onun karısını. Çünkü Lorène'in kime benzediğini nihayet çıkarmıştım. Daha önceki gün, yemekli vagonda onu hayranlık dolu bir ilgiyle seyrederken, Lorène bana birini anımsatmıştı, başka yere, öncelere ait bir kadını... Kimi anımsattığını çıkaramıyordum, ama aradaki benzerlikten emindim. Bunun öncelerde, yeniyetmelik çağımda rastladığım bir kadın olduğundan da emindim. Fakat belleğimdeki bu döneme ait kadın imgelerini ne kadar yakalamaya, yüzeye çıkarmaya çalışırsam çalışayım, o kadını bulamıyordum. Anımsatma, benzerlik apaçık olmakla birlikte, kimlik çözülmez bir bulmaca gibi kalıyordu.

Şimdi bir anda her şey aydınlanıvermişti. Bu karanlık benzeyişi çözerek ışıklı bir gerçeklik haline getiren de üstü açılabilir spor arabaydı.

Lorène, Paul-Louis Landsberg'in genç karısına benziyordu.

1939 baharında, daha önce sözünü ettiğimi sandığım *Esprit* kongresi sırasında, Landsberg'in karısı, Jean-Marie Soutou ile beni bazen arabasıyla gezdirmişti. Üstü açılabilir bir 'kabriyole'si vardı; ben arka koltukta oturuyordum, rüzgâr yüzümü kamçılıyordu. Bir defasında, Ville-d'Avray dolayla-

rında, inmesine yardım etmek için arabanın kapısını tutmuştum. Bir caddede, ağaç yapraklarının arasından süzülen güneş ışınları yerdeki gölgede oynaşıyordu. Ayağını yere basarken yaptığı bir vücut hareketi eteğini sıyırmış, bacaklarını jartiyere kadar, kalçasının süt beyaz teni görünecek şekilde, meydana çıkarmıştı. Duyduğum yürek hoplaması, kısa bir süre önce okuduğum bir kitabın anısıyla bir kat daha güçlenmişti. Olay tıpkı Nizan'ın *La Conspiration*'undaki gibiydi. Orada da Catherine Rosenthal'in dizi benzer koşullarda açılıyordu. Romandaki imgenin gücü gerçekte duyduğum heyecanı güçlendiriyordu.

Bakunin'in şemsiyesine gelince, Lorèneler'in Locarno'daki aile malikânelerinin geniş giriş holünde, ölçülerine göre özel yaptırılmış bir vitrinde sergileniyordu.

Onu bir tür metafizik mutluluk içinde seyretmiştim. Hayatımı değiştirecek olan kararı da o sırada, Bakunin'in büyük siyah şemsiyesini hoş bir şeymiş gibi merakla seyrederken almıştım.

Hayatımı, ama aynı zamanda ölümümü de değiştirecek olan...

Daha doğrusu, orada almaya başlamıştım bu kararı... Daha da doğrusu, karar alınmaya, gidişatı etkilemek için benim hiçbir şey yapmama gerek kalmaksızın kendi kendini almaya, 'tutmaya', orada başlamıştı. Hani buzun tuttuğu söylenir ya, işte öyle... Hani bir duygunun billurlaştığı söylenir ya, işte öyle...

Lorène omzuma dayanmıştı; ama ona bu konuda hiçbir şey söylememiştim. Zaten ne olursa olsun ona bir şey söyleyemezdim, yoksa kararım sayesinde kaçınmayı amaçladığım acıları yeniden uyandırmış olurdum.

Yaşlı bir hizmetçinin –bu kadının Teresa'nın, yani ötekinin, Bakunin'in ev sahibi Bayan Pedrazzini'nin, torunu olup olmadığını sormayı unutmuşum– bize kokulu çay ikram ettikten sonra baş başa bırakıp çekildiği, evden çıkmak üzere olduğumuz o son anda göstermişti Lorène bana, Bakunin'in köylü işi siyah şemsiyesinden oluşan zafer bayrağını

–ya da savaş ganimetini– korumak için özel yaptırılan vitrini...

Giriş holüne gelmek için kütüphaneden geçmiştik. Burası yüksek tavanlı, kitap dolu gayet geniş bir odaydı. Üst raflardaki kitaplara ulaşmak için, yerden belli bir yükseklikte duvarlar boyunca uzanan dar bir sahanlık vardı. Bu kadar güzel pek fazla özel kütüphane gördüğümü hatırlamıyorum. Belki de gördüklerimin en güzeliydi. Daha mütevazı olmakla birlikte yine de onunla karşılaştırılabilecek tek kütüphane, çok sonraları keşfettiğim, Banfiler'in Milano'da Via Bigli'deki kütüphanesi olabilirdi. Belki de gerçekten o'ydu, aynı ışıklı huzur ortamını, aynı saygılı sessizlik ve içe dönüş duygusunu yayan tek yer... Tam bir ömür sonra orada, Via Bigli'de, Rossana Rossanda okumam için Primo Levi'nin ilk kitaplarını vermişti bana.

Locarno'daki evi gezmeye kütüphaneden başlamış olsaydık, büyük olasılıkla bu yerden kopup burayı seyretmeyi ve araştırmayı bırakıp da başka bölümlere geçemezdim. Bu takdirde ise benden başka bir şey beklemek boşuna olurdu. Fakat Lorène, önseziyle ya da düpedüz sabırsızlığı yüzünden, beni doğrudan doğruya yatak odasına götürmüştü.

Daha sonra, Bakunin'in şemsiyesini bir tür göksel mutluluk içinde seyrediyordum. Omzumda Lorène'in ağırlığını hissediyordum. Vücutlarımızın, duygularımızın ve duyularımızın hem bilenmiş hem uyuşmuş bu yakınlığı içinde, birdenbire şiddetli bir yanılsama kendini göstermeye başlamıştı.

Hayat henüz yaşanabilir bir şeydi. Unutmak yeterliydi bunun için, şiddetle ve azimle buna karar vermek yeterliydi. Seçim basitti: Ya yazmak ya da yaşamak... Bu bedeli ödeyecek cesareti –ya da kendime karşı zalimliği– gösterebilecek miydim?..

– Dikkat, o yanlış kulağım, diyordum Lorène'e, on beş gün sonra.

Biraz geri çekildi.

– Ne yani, bir doğru bir de yanlış kulağın mı var senin?

Kendisiyle dalga geçtiğimi sanıyor gibiydi. Onaylama anlamında başımı salladım.

– Göster bakayım, dedi.

Eğildi, artık fazla uzamış olan saçlarımı aralayarak sağ kulağımın kökünü, kafatasına bağlanma yerini çevreleyen mavimsi yara izini meydana çıkardı.

– Doğruymuş, diye haykırdı şaşırarak.

– Küçük şeyler için asla yalan söylemem!

Birer sigara yaktık.

– Nedir bu, diye sordu.

– Bir hanıma hediye etmek üzere kulağımı kesmeye karar vermiştim, ama işi sonuna kadar götüremedim...

Güldü, tekrar kulağımın içini, saçlarımı, ensemi okşadı. Ben pek hoşlanmıyor, Maggiore Gölü'nün manzarasını seyrediyordum.

İşin doğrusu, trenden düşmüştüm.

Hem de oldukça tıknefes bir banliyö treninden... Hiç öyle coşturucu, serüvene benzer tarafı yoktu olayın. Fakat o tıkış tıkış dolu, sıradan banliyö treninden düşmüş müydüm gerçekten, yoksa kendimi raylara isteyerek mi atmıştım? Bu konuda fikirler çeşitliydi, kendim de kesin bir şey diyemiyordum. Olayı gören bir genç kadın, kazadan sonra, kendimi açık kapıdan aşağı attığımı iddia etmişti. Tren tıklım tıklım doluydu; ben iki vagon arasındaki sahanlığın kenarında duruyordum. O ağustos günü –Hiroşima'nın arifesi– hava çok sıcaktı; vagonun kapısı açık bırakılmıştı, hatta basamaklarda da birkaç kişi vardı. Taşıtların yetersiz olduğu o günlerde bu sık rastlanan, hatta alışılagelen bir durumdu. Ne olursa olsun, o genç kadın başkalarının özgürlüğüne –biraz fazlaca da olsa– saygılıymış... Bu olayda benimkine, en azından... Daha sonra anlattığına göre, benim intihar etmek istediğimi düşünmüş ve işimi kolaylaştırmak için kenara çekilmiş... Ve benim kendimi boşluğa bıraktığımı görmüş...

Benimse bu konuda kesin bir fikrim yoktu.

Uykusuz geceden sonraki yorgunluğumu hatırlıyordum. Claude-Edmonde Magny ile konuşmamızdan ve içtiği-

miz bütün o kahvelerden sonra üstüme çöken sinirliliği, titremeyi hatırlıyorum. Sonra Laurence'la geçirdiğim günü... Sahanlığın kenarında, huysuz yolcuların arasına sıkışmışken tutulduğum baş dönmesini hatırlıyorum.

Ama belki isteyerek ölüm de zaten bir baş dönmesinden başka bir şey değil. Başıma geleni kesin olarak söyleyecek durumda değilim. Daha sonra, o birkaç dakikalık nefis yokluktan çıkarken, açıklama olarak bayılma varsayımını seçmiştim. Boşa çıkan bir intihar girişiminden daha çok insanı sersem durumuna düşüren bir şey yoktur dünyada. Bayılma da pek öyle şanlı-şerefli değildir, ama topluluk içinde fazla dert olmaz, sorun çıkarmaz insana...

Neyse, şu ya da bu şekilde demiryoluna düşmüştüm ve ray boyunca uzanan keskin çelikten bir iletişim kablosu sağ kulağımı nerdeyse kökünden kesmişti. Kulağı yerine dikmek gerekmişti. Ama görünüşe göre, yarı yarıya kopuk bir kulağı yerine dikmek kadar kolay şey yokmuş dünyada...

Bu, ağustosta olmuştu. Şimdi aralık ayında, kış güneşi altında, Ascona'da, Maggiore Gölü'nün manzarasına bakan bir kafenin terasındayız.

– Manu, diyor Lorène.

– Olmaz, diyorum.

– Ne olmaz?

– Böyle fazla laubali ad kısaltmalarından hiç hoşlanmam, diye açıklama yapıyorum olabildiğince sert bir tavırla.

Güneş gözlüklerini çıkarıp bana bakıyor.

– Bugün benden nefret ediyorsun, diyor.

Bu doğru değildi, hatta tam tersi doğruydu. Ne olursa olsun, mesele bu değildi. Yalnız kalmak istiyordum, hepsi buydu. Buna ihtiyacım vardı.

– Manuel benim sahici adım değil... Dolayısıyla 'Manu'nun da hiçbir anlamı yok!

Omuzlarını silkiyor.

– Biliyorum... Ben de Solduno'da kendi küçük soruşturmamı yaptım, ne sandın! Ama bunun ne önemi var?

Gerçekten, hiçbir önemi yoktu.

– Niçin bugün benden nefret ediyorsun?

Yanıt vermiyor, manzarayı seyrediyorum. Tabii manzarayı filan düşündüğüm yok, tamamen başka şeyler geçiyor aklımdan. Zaten bu manzaranın düşünülecek bir yanı da yok. Gayet güzel bir manzara, ona bakmak, seyrederek güzelliğinin tadını çıkarmak yeter. Apaçık bir güzellik düşünce değil mutluluk uyandırır insanda: Bir tür mutlak mutluluk, hepsi bu. Aralık ayında bu Ascona manzarasının karşısında cennetteymişim gibi mutluyum ve tamamen başka şeyler düşünüyorum.

Brissago yolunda hızla giden bir otomobilin ön camı bir güneş ışınını yakalayıp bize doğru yansıtıyor, gözlerimizi kamaştırıyor. Gözlerimi kapıyorum: Gözkapaklarımın arkasında beyaz parlak pullar uçuşuyor. Herhangi bir durumda, sık sık olduğu gibi...

– Kar, diye mırıldandım gözlerimi açarken.

Projektörlerden fışkıran ışık demetlerinin aydınlığında, gece yağan kar...

Gülüyorum, kendimi tutamayıp gülüyorum. Çünkü bu bir veda işareti, bunu anlıyorum. Elveda bıldır yağan karlar!

Lorène tamamen bana dönüp dirseklerini masaya dayıyor.

– Ne karı? Hangi kar?

Araba bir dönemeci dönerek, güneşin ışıklarını yakalayıp ön camından bize yansıttığı noktayı geçti. Her şey, göl, gökyüzü, çevredeki ağaçlar ve dağlar, yeniden öğle sonrasının saydam düzenine girdi.

Sessiz kalmam Lorène'i inadından vazgeçirmiyor.

– Neden kar dedin? Hangi kardan söz ediyordun?

Ama o bunları açıklayamayacağım, açıklamamam gereken tek kişi. Ancak onun bu konuda bilgisiz kalması kurtarabilir beni, ancak onun masumluğu yaşama yoluna yeniden girmemi sağlayabilir. Dolayısıyla, ne pahasına olursa olsun, bıldırki karlar üzerine tek söz yok!.. O zaman Lorène'e dönüyorum; kararlı bir hareketle, tüm sevecenlikten, hatta tüm meraktan boşalmış bir bakışla, onu kendimden uzaklaştırı-

yorum. Biraz zaman alıyor, ama sonunda pes ediyor. Yıkılmış bir tavırla elini yüzüne götürüyor.

– Seni rahat bırakayım mı istiyorsun, diye soruyor.

Parmağımı kaşlarında, çıkık elmacık kemiklerinde, dudaklarının birleştiği köşede gezdiriyorum.

– Evet, diyorum, öyle!

Kalkıyor.

Sağ elimi uzatıp bütün güzelliğini önüme seren vücudunda gezdiriyorum: Oranlı ve diri göğüslerinde, ince beli ve dümdüz karnında, kalçasının yumuşak yuvarlaklığında... Elim toparlacık bir diz yakalayıp sımsıkı tutuyor ve orada kalıyor...

Yanımda, ayakta, bana yaslanmış duruyor Lorène.

Elim yavaş yavaş bacağı boyunca dizden yukarı doğru harekete geçiyor. İpeğin üzerinde tırnağın hafif cızırtısıyla jartiyerin üstüne, çıplak tenin serinliğine kadar çıkıyor.

– Hile yapıyorsun, diyor.

Yanımdan çekilip masanın üstünden eşyalarını topluyor: Güneş gözlüğü, sigaraları, eşarbı, altın bir çakmak, sadece gönderenin adına bakıp henüz açmadığı bir mektup... Bunları çantasına dolduruyor.

Biraz tereddütlü gibi; fakat başını sallıyor ve gidiyor. Uzaklaştığını görüyorum.

– Lorène!

Yarım dönerek bakıyor.

– Ben de geliyorum, diyorum.

Tökezliyor, gülümsüyor ve yürümeye devam ediyor.

5 Ağustos 1945'te, Hiroşima'nın atom ateşinde kavrulmasından bir gün önce, ben bir banliyö treninden düşmüştüm. Kendime geldiğimde birtakım etajerlerin üzerinde birtakım nesneler vardı: Bu konuda bütün diyebileceğim bundan ibaretti. Ama bunu bile diyemezdim, çünkü konuşma diye bir şeyin var olduğunu bilmiyordum. Sadece bazı nesneler olduğunu ve onları gördüğümü biliyordum. Düşünüyorum da, anlatmaya kalksam bile, 'ben' diye konuşmam zor

olurdu, çünkü durumda hiçbir öz-bilinç yoktu. Ayrı bir varlık olarak kendi kendimin bilincinde değildim. Bazı nesneler vardı, görme olgusunun da içinde yer aldığı bir nesneler dünyası, o kadar... Bu nesnelerin, birbirinden ayırt edilmek için adlandırılabileceğini de bilmiyordum. Var olan, orada duran şeylerdi bunlar, her şey işte böyle başladı.

Uykudan uyanırken yaşanan, her şeyin sırayla zaman ve mekân içindeki yerlerini aldığı o özel ayılma durumunda değildim. Uyanma tanıdık, alışılmış bir odadaysa bu çabucak olur; bilinmedik, yabancı bir yerdeyse gerçekliğe uyum sağlamak biraz zaman alabilir.

Ancak her iki durumda da, uyanınca ilk bakışın önüne açılan dünya, nesnelerin bir yararlığı, çözülebilir birer anlamı olduğu bir dünyadır. İnsanı uykudan önceki zamana bağlayan geçmiş izlerinin de hemen yerlerini aldığı; tüm yapılacak şeylerin kendiliğinden akla gelivermesiyle ya da, tersine, önseziyle yakalanan ve o anda –örneğin hafta sonuysa, ya da tatilde ve deniz kıyısındaysanız– insana olası mutluluklarla dolu gibi gelen bir 'her şeye hazır oluş' duygusu yoluyla, belli bir gelecek imgesinin de filigran halinde biçimlenmeye başladığı bir dünya... Hatta uyandıktan sonra, bir kum ve güneş kesinliğiyle tekrar uykuya bile dalınabilir.

Ama ben uykudan uyanmıyordum, yokluktan varlığa çıkıyordum.

Evet, işte böyle, birdenbire nesneler oldu önümde. Daha önce hiçbir şey yoktu. Belki daha sonra da hiçbir şey olmayacaktı. Ne olursa olsun, böyle bir sorun yoktu zaten ortada. Tanılanmamış, adlandırılmamış, belki de adlandırılamaz nesneler vardı sadece. Anlamları, işlevleri belirsiz, karanlık bile olmayan, düpedüz anlamsız ve işlevsiz nesneler... Tüm gerçeklikleri kolaylıkla ayırt edilebilen biçimlerinde ve renklerinde olan nesneler...

Bir bakıma kökensel bir an, bir başlangıç anı olan o anda, hiçbir şekilde 'ben' demek olanağı da yoktu. 'Ben' mevcut değildi, nesnelere bakabilecek bu özne henüz var olmamıştı. Dünya vardı sadece, dünyanın kendini görünür kılan

minicik bir parçası, hepsi bu... Benim bakışım ancak bunun ardından ortaya çıktı. Beni 'görür' kılan, dünyanın görünürlüğü oldu. Görür, ama tabii 'öngörür'de...

– Daha iyi misiniz, diye sormuşlardı bana.

Bu sesi duyunca, onun bir anlamı olduğunu ve benim de neden söz edildiğini pekâlâ anlayabildiğimi fark edince, görülmedik, fiziksel bir mutluluk bütün varlığımı istila etti. Sorulan sorunun gerçek nedenleri hâlâ karanlıktı, bilgisizlik sisinde yüzen bir soruydu bu, ama belli ve açık seçik bir anlamı vardı, açık seçiklikle kavranabiliyordu.

– Kendinizi iyi hissediyor musunuz, diye ısrar ediyorlardı.

Bir an, ilk sözlerin bir sessizlik gecesinde çakan kısacık bir şimşek olmasından korkmuştum. Birkaç sözcük, sonra boşluk: Dilsiz nesnelerden oluşmuş karanlık bir okyanus... Ama hayır, ardından başka sözcükler de gelmişti, onların da birer anlamı vardı. Aynı kolaylıkla anlaşılabilen yeni sözler... Demek ki öncekileri anlamam rastlantı değilmiş. Dilin sınırları olması için hiçbir neden yokmuş. Belki de her şey söylenebilirmiş.

– Fena değil, demiştim yanıt olarak.

Hiç çabasız, kendiliğinden gelmişti bu yanıt. Sözcükleri aramam gerekmemişti.

Yattığım yerden doğrulmak istemiştim, ama başım ağrıyordu. Kafatasımın sağ tarafında şiddetli, zonklayıcı bir acı vardı.

– Kımıldamayın, yaralısınız, demişlerdi.

Fakat ben acı içinde de olsa doğrulmuştum. Beni dikkatle gözetleyen beyaz giysili bir adam görüyordum.

Var olmaya da işte tam o anda başlamıştım. Çevredeki dünyayı, renkli nesnelerin ve beyaz gömlekli bir adamın bulunduğu o küçücük evren parçacığını seyredenin kendi bakışım olduğunu anlamaya o anda yeniden başlamıştım. Tam o anda, o adamın dikkatli bakışları altında, ben tekrar 'ben' oldum. Daha önce görülebilir nesneler vardı; şimdi, artık onlar benim görme duyum için, benim için, öyleydiler. Evren, be-

ni çevreleyen minik parçacıklarıyla, benim için görülebilirdi. Dünya ile benim bakışım karşı karşıyaydılar, birlikte vardılar. Dahası, birbiri olmadan birer hiçtiler. Dünya benim bakışıma somut varlığını sunuyor, bakışım da ona parlaklığını veriyordu.

Yaptığım bu keşfin verdiği sevince karşın, derinden derine bir tedirginlik, yaralı olduğumu duymaktan gelen bir rahatsızlık, bir sıkıntı içimi kemiriyordu. Var olduğumu anlamış, kendimi tanılamayı –kendim olarak değilse bile dünyadan başka bir şey olarak: Var olduğumu biliyordum bilmesine, ama kim olduğumu bilmiyordum– öğrenmiştim az önce; şimdi ise yaralı olduğumu söyleyen bu kesin önermeyi de üstlenmek zorundaydım. Rahatsız edici bir şeydi bu; tedirginlik, daha hakkında açık seçik hiçbir şey bilmediğim yaranın bir semptomu gibi, bütün vücudumu istila ediyordu.

Fakat çevremde bir hareket, bir karışıklık meydana geliyor; bir hava akımı oluyor, zaman zaman birtakım yeni gürültüler kulaklarıma ulaşıyordu. Önce, bütün öteki gürültülerin üzerinde, bir müzik sesi... Keskin, cırlak bir müzik, herhalde bir laternadan çıkan... Ya da bazen köy meydanlarında, elle çevrilen küçük atlı karıncaların dönüşüne eşlik eden müzik türünden bir şey... Ve bu müziğin kurduğu uçucu yapının içinde, çeşit çeşit başka gürültüler: İnsan sesleri, bazıları gülüşmeli çocuk sesleri, çekiç vuruşları, bir bisiklet zili; hem yoğun hem de gözenekli bu ses kütlesini delip geçen, hemen yakınlardan gelen bir lokomotif düdüğü, kalkan bir buharlı trenin hıçkırığı...

Yaramın haber verilişiyle içimde uyanan rahatsızlığı unutarak, kendimi çeşitli sesler, müzikler ve lokomotif düdüklerinden –herhalde yeni açılan bir kapının öte tarafından gelen bu gürültülerden– oluşan tazeleyici ortama bırakmaya çalışıyordum. Canlı ve hareketli bir dünyaya ilişkin bu önsezi üstüne yoğunlaşmaya çalışıyordum: Bisikletle gezen çocuklar, ağaç ve metal gibi sert maddeleri çekiçle döverek işleyen adamlar, belki de açılan kapının arkasında bir yerlerde yayılan bir uzayda kalkıp uzaklaşan trenlerden oluşan; tıpkı

kendim gibi hiç tanımadığım, nerden çıktığını bilmediğim, ama var olan bir dünya...

Gürültüler birden kesiliyor –dışarı açılan kapı kapanmış olmalı– ve yeni bir ses duyuluyor.

– Cankurtaran geldi!

İçimdeki endişe şiddetleniyor. Mutlaka daha fazlasını bilmek gerek.

– Söyler misiniz...

Fakat soracağım şeyin akıl almaz saçmalığı beni duraksatıyor. "Ben kimim?" diye soracaktım aslında, ama bu delice sorudan vazgeçip devam ediyorum:

– Sorum sizi şaşırtmasın... şey, hangi gündeyiz?

Beyaz gömlekli adam, merakla ama gözle görülür bir kaygıyla, beni gözlüyordu.

– Efendim, diye haykırıyor. Hangi gün mü dediniz?

Birdenbire gülmek geliyor içimden. Eğer bütün vücudum o kadar ağrımasaydı, acının içine yerleşip oradan bana yük olmasaydı, gülümseyecektim de. Çünkü beyaz gömlekli adama ad olarak verilecek sözcüğü bulmuştum; aynı anda içinde bulunduğum yerin adı olacak sözcüğü de: Bu etajerler, raflar, rengârenk kutular, şişeler...

Evet, eczacı bana bakıyordu.

– Bugün pazartesi, dedi.

O günün pazartesi olması bana harika bir şey gibi geldi. Ama bilmek istediğim hiç de bu değildi.

– Hayır, demek istediğim, ayın kaçı... Ve hangi yıl?..

Eczacının yüzü dostça ama acımaklı bir ifadeyle aydınlandı. Nerde bulunduğumu, kim olduğumu, başıma neler geldiğini bilmediğimi anlamıştı. Ağır ağır, tane tane konuştu:

– Bin dokuz yüz kırk beş yılı, beş ağustos, pazartesi günündeyiz...

Önce dikkatimi çeken bu cümledeki kesinlik ve dakiklik olmamıştı. Bu nokta zihnimde hiçbir çağrışım yapmamıştı, en azından kendim hakkında aydınlatıcı bir çağrışım... Bana asıl çarpıcı gelen, yüreğimi oynatan, o küçük, o önemsiz

'ağustos' sözcüğüydü; adeta içimde patlamış ve hemen ikileşerek *agosto* sözcüğü oluvermişti.

Bu sözcüğü içimdeki sessizlikte tekrarladım: *Agosto*. Bu sözcüğü dilimde evirip çevirdikçe ağzım sulanıyordu. Belki de bu dünyanın her gerçekliği için iki sözcük vardı. Bir tür telaşla aramaya koyuldum. Ağustos için 'août' ve *agosto*, yara için 'blessure' ve *herida*, pazartesi için 'lundi' ve *lunes* vardı bir kere. Bundan cesaret alıp dolaysız yaşantılara daha uzak sözcükler bulmaya çalıştım; oluyordu. Her nesne, her renk, her duygu için iki sözcük vardı. Gökyüzü, bulut ve hüzün için 'ciel', 'nuage' ve 'tristesse'in yanında birer başka sözcük daha vardı: *Cielo, nube, tristeza*.

Sözcükler çifter çifter çıkıp geliyorlardı, sonsuz bir dizi halinde...

– ...ve şimdi istasyonun yanındaki Gros-Noyer-Saint-Prix Eczanesi'ndeyiz, diyordu eczacı.

Kesinliğiyle, aynı zamanda sıradan ve beylik niteliğiyle de, güven vermesi gereken bir bilgiydi bu. Bir eczane, bir istasyon, bu kadar geleneksel bir köy adı, bütün bunlar içimi rahatlatmalıydı.

Fakat yeni bir endişe bürüyordu içimi.

Sözcükler ikili sıra olmuş, aydınlatıcı bir sel halinde zihnime akıp duruyorlardı. Aynı sevinç dolduruyordu içimi: Yaşama mutluluğu... En arı, en ezici yaşama mutluluğu... Çünkü ne eski mutlulukların üzerine kuruluydu bu duygu, ne de gelecekteki mutlulukların –kesinliği bir yana– önsezisi üzerine... Hiçbir şeyin üzerine yaslanmış değildi, var olmamdan; bellekten, tasarıdan ve öngörülebilir bir gelecekten yoksun da olsam canlı olduğumu bilmemden başka... Belki de bu bellek ve gelecek yokluğuydu nedeni... Bir bakıma, akılda dayanağı olmayan çılgınca bir mutluluk: Nedensiz, temelsiz, yabansı, boşluğu içinde bitip tükenmez bir mutluluk...

Fakat bu çıplak, akıldışı, kökensel ve aşırı yaşama sevincinin içinde, yeni bir endişe de uç vermeye, sinsice içime sızmaya başlamıyor değildi: İkili dalgalar halinde gelen sözcüklerin taşıyıp getirdiği bir tedirginlik...

Gerçekten de birdenbire *nieve* sözcüğü çıkıvermişti önüme. Hem de bu kez önce 'neige' sözcüğünün ortaya çıkıp sonra kendini kopyalayarak *nieve*'ye dönüşmesi şeklinde olmamıştı olay. Önce 'kar' anlamına geldiğini iyi bildiğim *nieve* sözcüğü gelmişti aklıma. Ayrıca kökenlerde bunun bulunduğundan, bunun 'neige'in çevirisi olmayıp en eski, belki de ilkel, anlamı olduğundan da kuşkulanıyordum. *Nieve* sözcüğünün beni tedirgin etmesi bundan mıydı acaba? Yani kökensel oluşundan mıydı?

– Bir kaza geçirdiniz, diye devam etti eczacı. Tam istasyona girdiği sırada Paris treninden düştünüz... Yaralısınız!

Birdenbire belleğim yerine geldi. O anda kim olduğumu, nerede bulunduğumu ve niçin orada olduğumu bildiğimi fark ettim.

Az önce durmuş olan bir trendeydim. Bir sarsıntı olmuş, sıkılan frenlerin gıcırtısı duyulmuştu. Kimi korkudan, kimi kızgınlıktan, bağırıp çağırmalar olmuştu. Trenin durmasıyla ileri doğru devrilmemeye çalışan birbirlerine sokulmuş insan vücutlarından bir kılıfla sımsıkı sarılıydım. Bana dönük bir surat görüyordum: Ağzı açık, soluk almaya çalışıyordu. Derin bir acı okunan bana dönük bu yüzün sahibi genç adam bana yalvarıyordu: "Beni bırakma, Gérard, ne olursun beni bırakma!" derken vagonun raylı kapısı açılıyor, köpeklerin kuduz gibi havladıkları açıkça işitiliyordu. Bir istasyon peronunu aydınlatan dev projektörlerin çiğ ışığı altındaydık. Karşımızda karlara bürünmüş bir gece manzarası vardı. Bağrışlar, kısa ve genizden gelen boğuk emirler duyuluyordu. Ve de köpekler: Kar altında eğilmiş ağaçlardan oluşan bir perdenin önünde, deli gibi uluyan köpeklerden oluşan bir gece ufku... Beceriksizce, karmakarışık, perona atlıyorduk. Karın içinde yalınayak koşuyorduk. Miğferler, üniformalar, dipçik darbeleri... Ve yine köpekler, öldürücü bir kuduzlukla ağızları köpürmüş, boğuk boğuk uluyan köpekler... Beşerli sıra halinde koşar adım gardan çıkıyorduk. Yüksek direklere takılı büyük lambaların aydınlattığı, iki yanına

düzenli aralıklarla üzerlerinde Hitler'in kartalları bulunan sütunlar dikilmiş geniş bir yolda yürüyorduk.

İşte böyle, birdenbire karşıma çıkan bu anının parlaklığında, kim olduğumu, nereden geldiğimi, gerçekten nereye gittiğimi bir anda hatırlayıvermiştim. Yokluktan, demiryolunun kırmataşları üzerine düşüşümün neden olduğu geçici ama tam bellek yitiminden, çıkarken yeniden kavuştuğum hayatım, bu anıyı kaynak alıyordu. İşte böyle, bu anının, yani yaşama mutsuzluğunun, geri dönüşüyle, unutmanın delice mutluluğundan kapı dışarı edilmiş, o zevkli ve keyifli yokluktan yaşamın bunaltı ve sıkıntılarına geçmiştim.

– Trenden birisi sizi tanımış, diye sözünü bağlıyordu eczacı. Saint-Prix'nin yukarı mahallesinde aileniz varmış. Sizi ambulansla oraya götürecekler.

– Evet, Auguste-Rey Sokağı, kırk yedi numara, dedim tamamen kendime gelmiş olduğumu göstermek için.

Ya da, iyi kalpli eczacıyı fazla üzmemek için kendime gelmiş rolü oynuyordum. Çünkü Paris'in kuzey banliyösünde, Gros-Noyer-Saint-Prix İstasyonu'nda, sadece kafamın üzerine düşmekle kalmamıştım ben. En azından önemli olan bu değildi. Önemli olan, Buchenwald Garı'nda trenden, köpek havlamaları ve S.S. ulumalarından oluşan korkunç gürültünün içine atlamış olmamdı.

Her şey orada başlamıştı, hep orada yeniden başlıyordu.

– Beni terk ediyorsun, değil mi, diyordu Lorène.

Buluşmalarımıza kolaylık olmak üzere Ascona'da tuttuğu odada, ani bir hareketle yatağı açmıştı. Akşam güneşinin üzerine çekilmiş perdelerin yarattığı loşlukta çarşafların beyazlığı iyice beliriyordu.

– İsviçre'den ayrılıyorum, dedim. Bu aynı şey değil... Hem sen de biliyordun!

Başını salladı, elbette biliyordu. Bu ilişki boyunca hep bilmişti.

Elini uzattı, beni kendine çekti.

– Hangi kardan bahsediyordun, diye mırıldandı kulağıma, daha sonra.

İnatçı mı inatçı bir İsviçre kızı işte! Sevecen, duygu ve arzularına kendini veren, pratik zekâlı, ama inatçı... Açık ve net sorularından, ayrıntı arayışlarından kaçınmak mümkün değil... Biraz önce kardan –hangi kardan?– söz etmiştim ya, bilmek istiyordu...

Ama ona hakikati söylemem söz konusu bile olamazdı.

– Les Glières, diye yanıtladım sorusunu.

Anlamadı, ben de anlamadım zaten. Yani, o neden söz ettiğimi anlamadı, ben de neden ona bundan söz ettiğimi anlamadım. Ama n'apalım, bir kez başlamıştım, devam ettim. Les Glières tepelerindeki boğuşmayı sanki orada bulunmuşum gibi anlattım. Bilindiği gibi, oradaki adam ben değildim, Morales'ti. Lorène'e Les Glières çarpışmasını Morales'in belleğine kaydolduğu gibi anlattım. Kar; kışın dondurucu soğuğunda, derin karın içinde, mitralyözlerin çapraz ateşi altında apar topar kaçış...

Ascona'da öykümün üzerine akşam çöktü. Daha doğrusu, Morales'in öyküsünün üzerine... Lorène büyülenmiş gibi beni dinliyordu. Nihayet benim hakkımda bir şeyler, gerçekten bana ait, beni tanımak için temel önemde bir şeyler, öğrendiği izlenimine kapılarak, tanımadığı bir ölünün anlatısını dinliyordu.

Böylece Ascona'da da kar, Morales'in belleğinde kayıtlı Les Glières destanındaki karlar, yerini aldı: Unutmamın unutulmaz meleği Lorène'e bıldır yağan karlardan bir veda armağanı gibi...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

8

PRİMO LEVİ'NİN ÖLDÜĞÜ GÜN

Yıllarca sonra –bütün bir ömür, birkaç ömür sonra– 1987 Nisan'ında bir cumartesi günü, öğle sonrasının ortalarına doğru (tam olarak on yediyi çeyrek geçe), o gün yazmış olduğum sayfaları saklayamayacağım kafama dank etti. Hiç olmazsa yazmakta olduğum romanda onları bırakamayacağımı anladım.

Oysa şaşırtıcı bir mutluluk içinde yazılmışlardı; demek istediğim, –genel olarak yazmanın verebileceği mutluluk ne olursa olsun– onları yazarken alışılmadık, özel bir mutluluk duymuştum, o geçmişin her gündeme gelişinde olduğu gibi... Sanki o eski ölüm, üzerimdeki zaman aşımına uğramayan haklarını yeniden elde edip herhangi bir vesileyle en sıradan ve beylik şimdiki zamanımı istila eder etmez, belleğim de –paradoksal olarak– yeniden canlanıp güçleniyormuş, yazma süreci akıcılaşıyormuş (tabii daha sonra bunun bedelini –çok ağır, belki de ödenemez bir bedel– ödemek üzere), sözcükler daha kolay bulunup yerlerine daha iyi oturuyorlarmış gibi...

Yazmakta olduğum kitabın müsveddesinde –kitabın geçici adı *Kaybolan Adam*'dı; sonra *Neçayev Geri Dönmüş* oldu–, o ana kadar kafamda kurgulanmış olan anlatıda, Buchenwald'den uzun uzadıya söz edilmeyecekti. Roger Marroux'nun, toplama kampına gönderilen Direnişçi arkadaşı Michel Laurençon'u aramak amacıyla, 1945 Nisan'ında yenilmiş

Almanya'da yaptığı yolculukları anlatmak için üç dört sayfa yeterli gibi gelmişti bana.

Anlatının başlangıcını şöyle yazmıştım:

"12 Nisan 1945 sabahı Marroux, Buchenwald Kampı'nın Gestapo bölümü olan *Politische Abteilung* binalarının önünde arabadan iniyordu. Kampın dövme demirden parmaklıklı anıtsal giriş kapısı yirmi otuz metre ötede, Buchenwald Garı'nı asıl kampa bağlayan, iki yanına tepelerine Hitler kartalları tünemiş sütunlar dikili geniş caddenin ucunda bulunuyordu."

Cümleyi yeniden okudum; bana hiçbir şey anlatmıyordu.

Sadece birtakım bilgiler içeriyordu. Herhalde böyle bilgiler de gerekliydi; ama bilgiler, bir anlatının saydamlığı için en gerekli olanlar bile, beni hiçbir zaman pek fazla ilgilendirmemişti ki...

Roman kişisi Roger Marroux'yu o gerçeklik alanına getiriş biçimim bana hiç ilginç gelmiyor, heyecan vermiyordu.

Aslında alışık olduğum belli belirsiz kısa bir iç sıkıntısı, kötümser düşüncelere dalmama neden oldu. Böyle çaresizlik anları yaşamaksızın tam anlamıyla yazı yazmak mümkün olmuyor. O zaman, kendi yazınızla aranıza koyduğunuz, bazen tiksinti, en azından tatminsizlik kokan mesafe, bir bakıma, bir düş gücü ürünü ile onun anlatı halinde gerçekleşişi arasındaki o aşılamaz mesafenin bir başka görünümü oluyor.

Zaman geçti: Korkulu, tedirgin, ama gururlu bir sessizlikte bir dakika, bir saat, bir sonsuzluk... Bellekte bir şeyler kımıldamaya başlıyordu. Yani benim belleğimde, yalnız Roger Marroux'nunkinde değil...

Sözünü ettiğim yazma işi Paris'te, 7'nci bölgede, geniş bir konak bahçesinin –belki de bir bakanlık bahçesi; neyse işte, halka kapalı bir yer– karşısında bulunan yüzyıl başlarında yapılmış bir evin birinci katında, bir cumartesi günü sabahın erken saatlerinde yapılıyordu.

Derken, yavan bilgi verici özelliğini gidermek üzere cümleyi yeniden okurken, birdenbire yazmış olduğum tarih

gözüme çarptı: 12 Nisan 1945. Bunu bilinçli olarak seçmiş değildim tabii. Düşünmeden yazmıştım, tarihsel hakikat bunu gerektiriyordu. Roman kişisi Roger Marroux'nun, Buchenwald Toplama Kampı'nın gerçek giriş kapısına gelişi ancak bu tarihte ya da bu tarihten, kampın Patton'un III. Ordusu'na mensup Amerikan birliklerince kurtarılmasından, sonraki bir tarihte yer alabilirdi.

Bilinçaltının biçimce zarif ve sinsi, isteklerinde ise amansız bir stratejisi, beni bu gelişin betimlemesini günü gününe tam kırk iki yıl sonra, asıl olayın yıldönümünde yapmaya güdülemişti.

Gerçekten de ben bunları yazarken tarih 11 Nisan 1987 cumartesi idi.

İçim garip bir neşeyle doldu.

Bir kez daha, –hiç değilse görünüşte– önceden planlamaksızın, nisan randevusunu kaçırmamıştım. Daha doğrusu benliğimin derin ve sarp bir parçası, bana karşın, bu bellek ve ölüm randevusuna sadık kalıyordu.

Burada daha çok özetlenmiş sayılabilecek bir öyküsünü verdiğim dönüş aylarının sonunda, Ascona'da, Tessin'in kış güneşi altında, yazmaya boşuna uğraştığım kitabı yarıda bırakmak kararını almıştım. *Boşuna* sözcüğü yazmayı başaramadığım anlamına gelmiyor; bunu ancak çok yüksek bir bedel ödeyerek yapabildiğim anlamına geliyor. Bir bakıma kendi hayatım, hayatta kalışım pahasına, çünkü yazmak beni durmadan ölümcül bir deneyimin çoraklığına sürüklüyor...

Gücümü gözümde büyütmüştüm. Yaşama geri dönebileceğimi, günlük yaşamın akışı içinde Buchenwald yıllarını unutabileceğimi, dostluklarımda ve konuşmalarımda onları göz ardı edebileceğimi, bununla birlikte gönlümde yatan yazma tasarısını da gerçekleştirebileceğimi sanmıştım. Bu bile bile düşülmüş şizofreniyi 'idare edebileceğimi' düşünecek kadar kendimi beğenmiştim. Fakat anlaşılıyordu ki yazmak, bir bakıma, yaşamayı reddetmek demekti.

Böylece, Ascona'da, kış güneşi altında, yazının öldürücü diline yaşamın gürültülü sessizliğini yeğledim. Bu kesin ve kökensel seçimi yaptım, çünkü tutulabilecek tek yoldu. Unutmayı seçtim; yaşadığım kamp deneyimindeki dayanılmaz dehşet –ve elbette cesaret ve direngenlik– üzerine kurulu olan kendi kimliğime fazla ödün vermeden, bütün savaş hilelerini, amansızca sistematik bir istemli bellek yitirimi stratejisini, uygulamaya koydum.

Kendi kendim kalabilmek için başka birisi oldum.

O zamandan, 1946 baharından itibaren, her türlü gelecek olanaklarına açık yanar-döner bir savaş sonrası döneminin kolektif adsızlığına geri dönerek, bir kuşağın tarihsel süresi sayılabilecek tam on beş yıl boyunca, unutmanın, unutulmanın dumanlı ve göksel mutluluğu içinde yaşadım. Bu süre içinde, birden çıkagelen Buchenwald anılarının, o kadar güçlükle elde ettiğim dinginliğimi, iç huzurumu –başka deyişle, payıma düşen karanlığa tekrar tekrar ve hep geçici olarak hâkim olma çabamı– zedelemesi çok seyrek olmuştur.

Fakat ilk kitabım *Büyük Yolculuk*'un yayımlanmasından sonra her şey değişti. Eski bunaltılarım, iç sıkıntım, özellikle nisan ayında, geri gelip içimi doldurur oldu. Bu durumu zararsızca aşmayı güçleştiren bir dizi dış koşullar da vardı: Doğadaki kafa bulandıran yenileniş, Buchenwald'in kurtuluşunun yıldönümü, toplama kamplarını ve sürgünlüğü anma günü gibi...

Böylece, 1961'de on altı yıl önce yarıda bıraktığım kitabı yazmayı –hiç olmazsa öz olarak tükenmez olan o eski deneyimin anlatılabilecek öykülerinden birini yazmayı– başarabildiysem de, tüm hayatımı değiştirecek olan bu başarıyı eski bunaltılarımın üstüme çullanmasıyla ödüyordum.

Ne olursa olsun, 1987 Nisan'ında yazmakta olduğum romanda hiçbir şey, hem yaşamak isteğimin hem de bunu tam olarak başarmaktaki sürekli yeteneksizliğimin –ne yaparsam yapayım, bundan dönmek için hangi kanıtı veya hileyi kulla-

nırsam kullanayım– kök saldığı o öldürücü karanlığa doğru bir sapma olabileceğini akla getirmiyordu.

Gerçekten de *Neçayev Geri Dönmüş*'ün konusu tamamen başka bir alana ilişkindi: Militanca bir eylemden, onun yozlaşması demek olan militarist ve terörist bir eyleme geçiş... Bu temalar 1965 yapımı *Savaş Bitti* adlı filmde de tohum halinde vardı. Orada, Edgar-Quinet Bulvarı'nda, Montparnasse Mezarlığı'na bakan bir stüdyoda, silahlı mücadele yoluna sapmak üzere olan bir grup genç Leninist, filmde Yves Montand'ın canlandırdığı ve barışçı bir kütle eylemi stratejisini savunan İspanyol komünist militan Diego'yu şiddetle eleştiriyorlardı.

Çok sonra, aynı Edgar-Quinet Bulvarı'nda, sinemada anlatılan kurgusal olayın geçtiği yerde, Doğrudan Eylem örgütünün katilleri Renault fabrikalarının müdürü George Besse'i gerçekten öldürecekler; bununla da kalmayıp otistik ve kan dökücü bir kuramsal küstahlığın laf salatası içinde, bu cinayetleriyle halka karşı açıkça ve iğrenç biçimde övüneceklerdi.

Neçayev Geri Dönmüş'ü yazarken, romanımın bu uzak köklerinin tamamen bilincindeydim. Filmdeki sahnenin, kafamdaki tasarı bulutları içinde uzun süre serserice dolaştıktan sonra, başka temaları, başka düş veya gerçeklik kırıntılarını da kendine çekip toparlayarak, sonunda yeni bir kitabın çekirdeği halinde billurlaştığını biliyordum.

Bunların o derece bilincindeydim ki, romanımda *Savaş Bitti* filminde yer alan, Montparnasse semtine ait kent ortamını kullanmıştım. Ama zaten bu manzaralar benim yeniyetmelik dönemimin ayrıcalıklı manzaralarıydı.

Başımı kaldırıp karşımdaki bahçeye baktım: Sabahın bu erken saatinde, tek tük bulutların gezindiği nisan göğü altında, bomboştu.

Edebiyat alt-bilincinin insana oynadığı oyunların artık sırrını çözmüştüm. Roger Marroux'nun Buchenwald'in girişinde kiminle karşılaşacağını tahmin etmiştim: Benimle. Yapıntının arkasında kendini göstermeye başlayan, bir Mütte-

fik görev grubuna mensup üç subayın gerçek anısı, bir Polaroid fotoğraf kâğıdının başlangıçta bulanık olan yüzeyinde belirmeye başlayan görüntüler gibi, kafamda biçim ve renk almaya başladı.

Belli bir heyecan içinde tekrar yazmaya koyuldum:

"Gestapo barakasının kapısında genç bir adam –fakat tam yaşını tahmin etmek güçtü; Marroux yirmi dolaylarında diye hesapladı– nöbet tutuyordu. Ayağında yumuşak deriden Rus çizmeleri vardı, kılığı karışıktı, saçları kısa kesilmişti. Açık bir yetke işareti olarak, göğsünde bir Alman makinelisi asılıydı. Amerikan irtibat subayları o sabah tan sökümünde Marroux'ya Buchenwald'deki gizli antifaşist direnme örgütünün yirmi otuz kişiyi silahlandırmayı başardığını ve bunların, Patton'un motorize öncü birliklerinin cepheyi yarmasından sonra, kampın kurtarılışının son aşamasına katılmış olduklarını söylemişlerdi. Bu genç adam da herhalde onlardandı. Şimdi kendilerinin cipten inişlerini, kampın dikenli telle çevrili sınırı boyunca uzanan kayın ormanının derin, garip sessizliğinde, ilkbahar güneşinde gerinişlerini seyrediyordu. Marroux süzülmüş kemikli bir yüzde parlayan bu bakıştaki yıkıntı soğukluğunun içini kapladığını hissetti. Yaşamın ötesinden ya da berisinden bakan gözler tarafından gözlendiği ve değerlendirildiği izlenimine kapıldı. Sanki bu bakışın dümdüz ve yansız ışını ona ölmüş bir yıldızdan, yok olmuş bir hayattan geliyormuş gibi... Sanki bu bakış ona gelinceye kadar iç karartıcı, madensi bir bozkırın içinden geçmiş ve sonunda barbar bir soğukluğu, çaresiz bir yalnızlığı da yüklenmiş olarak ona ulaşmış gibi..."

Böylece, 11 Nisan 1987'de, Buchenwald'in kurtarılışının yıldönümünde, sonunda yine kendimle karşılaşmıştım işte... Yaşamayı sürdürmek, düpedüz soluk alabilmek için boyuna bastırmak, denetimde tutmak zorunda olduğum, benliğimin ve belleğimin temel parçalarından birini yeniden önümde bulmuştum. Başlangıçta benim varlığımı gerektirmez gibi görünmüş olan bir yapıntı sayfasını çevirince, hiç belli et-

meksizin, yanımda sadece sözünü ettiğim belleğin yıkıntı halindeki gölgesiyle, romanın anlattığı öyküde belirivermiştim.

Hatta anlatıyı düpedüz istila ediyordum.

Gerçekten de o andan itibaren anlatı, özne olarak birinci kişiye doğru dönmüştü. Paylaşılması güç bir deneyimin mutlak tekliğine doğru... Sabırsızlıkla uzun süre yazdım. Zihnime üşüşen uygun sözcüklerin sağladığı rahatlık içinde... Yazılan her satırın gömülü, silinmiş zenginliklerini önüme serdiği bitmez tükenmez bir belleğin verdiği güçlendirici acı içinde...

Ancak akşama doğru, tam olarak saat on yediyi çeyrek geçe, benim böyle aniden ve sinsice planlanmış ortaya çıkışımı gerektirmeyen, benim varlığımdan vazgeçebilecek olan ve vazgeçmesi de gereken bir anlatıda bu şekilde var olduğum andan itibaren, o gün yazdığım sayfaları romanda tutamayacağımı anladım.

O sayfaları bir kenara koydum. Kendi kendimi anlatıdan kovdum. Öngörülmüş düzene, anlatının önceden belirlemiş olduğum eklemlenişine ve ilerleyişine geri döndüm. Evrensel üçüncü kişi anlatımını, roman ve mitoloji tanrısının temsilcisi 'o' adılını tekrar kullanmaya başladım.

Şöyle:

"Genç adam Marroux'nun askeri montunun göğsündeki, üstünde *France* yazılı üç renkli armayı fark etmişti. Ona Fransızca konuştu.

"– Afallamış gibi bir haliniz var... Neden? Sessizlikten mi? Bu ormanda hiç kuş yoktur... Krematoryumun dumanı kuşları kaçırmış olsa gerek...

"Hafifçe güldü.

"– Ama krematoryum dün söndürüldü... Artık duman filan olmayacak... Çevrede artık yanık et kokusu duyulmayacak...

"Sonra tekrar güldü."

Ben de gülüyordum, o kadar yıl sonra...

Bilinçaltının bütün dolambaçlarına ve hilelerine; isteyerek veya istemeden yapılan sansürlemelere, unutma stratejisine; ileri kaçışlara ve anıların bulandırılmasına; bu deneyimin büyüsünden kurtulmak, onu hiç olmazsa kısmen birlikte yaşanabilir kılmak için yazılan bunca sayfaya karşın; bütün bunlara karşın, geçmiş kar ve dumandan oluşan parlaklığını hâlâ ilk günkü gibi koruyordu.

Sevinçsizce ama yürekten, bir tür çılgın kendini beğenmişlikle gülüyordum.

Kimse kendini senin yerine koyamaz, diye düşünüyordum; hatta senin yerini, yokluğa kök salmışlığını, gökteki kefenini, ölüm taşıyan tekliğini tasarlayamaz bile. Kimse bu tekliğin senin yaşamını içten içe nasıl yönettiğini; senin yaşama yorgunluğunu, yaşama açgözlülüğünü; varoluşun nedensizliği karşısında her defasında yenilenen şaşkınlığını; bazı okyanus sabahlarının iyotlu havasını solumak, kitap karıştırmak, kadınların kalçalarını okşamak, uykulu kirpiklerine dokunmak, geleceğin uçsuz-bucaksızlığını keşfetmek üzere ölümden geri gelmiş olmaktan duyduğun derin sevinci zihninde canlandıramaz.

Gerçekten gülünmeyecek gibi değildi. Ben de, yalnızlığımın karanlık gururuna dalmış, gülüyordum işte.

O gün yazdığım sayfaları ayırmıştım. İlk satırları tekrar okudum:

"Karşımda duruyorlar, gözleri yusyuvarlak açılmış, ben, birdenbire, bu korku dolu bakışta kendimi görüyorum: Bu ben'im, duydukları dehşet ben'im...

"İki yıldır bir yüzüm olmaksızın yaşamıştım. Buchenwald'de ayna filan yoktu. Haftada bir kez duşta, vücudumu, onun nasıl gittikçe zayıfladığını görüyordum; ama bu zavallı vücudun üstünde bir surat yoktu. Bazen elimle bir kaşı, bir çıkık elmacık kemiğini, bir yanağın çöküklüğünü yoklayıp sıvazladığım oluyordu..."

Bir başka kitap doğmuştu, biliyordum. En azından doğmaya başlamıştı. Belki de olgunlaşması yıllar alacaktı, görül-

müştü böyle şeyler... Demek istediğim, bazı kitapların yıllar sonra olgunlaştığını görmüştüm daha önce... Ama bu süreç asla sonuna kadar gitmezdi. Kitapların yayımlanması nesnel dış koşullarla belirlendiğinden, bana hep erken görünmüştü. Kamp deneyimiyle dolaysız olarak ilişkili kitaplardan söz ediyorum tabii... Ötekiler, bir roman kişisinin yaşamöyküsünün parçası olduğu için bu deneyimden söz etseler bile, bu kadar yavaş, bu acı verici ağırlıkla, olgunlaşmazlardı. Sırası geldiğinde söyleyeceğim koşullarda, birkaç haftada bir çırpıda yazılan *Büyük Yolculuk*'tan beri, kamp deneyimiyle ilgili öteki kitaplar hayalhanemde, somut yazma çabamın içinde, uzun uzun serserice dolaşıyorlar. Ben onları yarım bırakmakta, değiştirerek yeniden yazmakta inat ediyorum, onlar da bana dayattıkları ıstırabın sonuna kadar yazılmak için üstüme gelmekte inat ediyorlar.

Ne Güzel Bir Pazar!'ın durumu böyle olmuştu. Yine öyle bir şey olacağını önceden seziyordum.

Ne olursa olsun, o sayfaları rengini atmış soluk mavi bir dosyaya koyup bir kenara ayırdım. Üstüne hemen yeni kitabın adını yazdım. Oysa benim böyle bir alışkanlığım yoktur. Genellikle kitaplarım tatmin edici birer ada kavuşmakta hayli gecikirler. Ama bu son kitap, adını hemen buldu. Bu adı kalın keçe kalemle yazdım: YAZMAK YA DA YAŞAMAK... O 11 Nisan 1987 günü yazıp bir araya iğnelediğim, o dosyada belirsiz bir süre yeniden ele alınmayı bekleyecek olan on beş kadar yaprağa bir not ekledim. Daha doğrusu bir insan adı... Beyaz bir çalışma fişine büyük harflerle yazılıp birkaç kez altı çizilmiş bir ad: LAURENCE...

Laurence mı?

Oysa unutmuştum onu. O sabah, sonunda *Neçayev Geri Dönmüş* adını alan bir romanda Roger Marroux'nun Buchenwald girişine gelişini betimlemeye başlarken, aklımda Laurence yoktu. Roger Marroux'nun, Kartallı Cadde'nin ucundaki Buchenwald'in giriş kapısına gelişinin köklerinin benim kendi belleğimde olduğunu biliyordum, ama biraz karanlıkça bir bilişti bu; yazarken bu anıyı açıklığa, aydınlığa kavuş-

turmak için hiçbir çaba göstermiyordum; buna hiç ihtiyaç duymuyordum.

Daha önce, *Ne Güzel Bir Pazar!*'da, kampın kurtuluşundan sonra İngiliz üniformalı subaylarla karşılaşmamdan söz etmiştim. Kısacık bir değinmeydi bu, asıl önemli noktayı dışarda bırakmıştım, çünkü bu nokta o zaman benim amacımın dışında kalıyordu. Fransız subayını ve René Char'ın şiir kitabı *Seuls demeurent*'ü dışarda bırakmıştım.

Bununla birlikte, 11 Nisan 1987 sabahı, Roger Marroux'nun Buchenwald kapısına gelişini, orada genç bir İspanyol sürgüne rastlayışını anlatırken, bilinçsizce –adı Marc olan– Fransız subayının sözlerini, o rastlaşmanın yer aldığı hafta Laurence'a gönderdiği uzun mektupta kullandığı sözcükleri bulup kullanmıştım; sözcüğü sözcüğüne aynı cümleleri...

Şöyle yazmıştım:

"Marroux süzülmüş, kemikli bir yüzde parlayan bu bakıştaki yıkıntı soğukluğunun içini kapladığını hissetti. Yaşamın ötesinden ya da berisinden bakan gözler tarafından gözlendiği, mihenk taşına vurulduğu izlenimine kapıldı. Sanki bu bakışın dümdüz ve yansız ışını ona ölmüş bir yıldızdan, yok olmuş bir varoluştan ulaşıyordu..."

Bunlar Fransız subayının Laurence'a yazdığı uzun mektupta kullandığı sözlerdi. O mektupta karşılaşmamızı anlatıyor, Char üstüne konuşmamızdan söz ediyor, kampa yaptığı ziyareti anlatıyordu.

8 Mayıs 1945 günü, elimdeki *Seuls demeurent* nüshasını Fransız subayına iade etmek üzere Varenne Sokağı'na gittiğimde, Laurence bana bu mektubu okumuştu.

Ey Güzellik, seni karşılamaya koşuyorum, diye haykırmıştım içimden, onun kapıda belirdiğini görünce. Elimdeki kitabı koparırcasına almıştı.

Bu ilk görüşmemizde Laurence oldukça değişken mizaçlı görünmüştü. Bazen soğuk ve uzak, hatta –Marc ölmüşken benim sağ kalmamdan dolayı beni kınıyormuş gibi– düşmanca davranmıştı.

– Marc yanılmış, hiç de onun dediği gibi bakmıyorsunuz, demişti, sert ve iğneleyici bir edayla. Yaşamak arzusuyla dolu bir bakış dese daha doğru olurdu!

Bunun çelişkili olmadığını göstermeye çalışıyordum, ama dinlemiyor, fikrinde ısrar ediyordu.

– Tensel zevklere eğilimli, kösnül bir bakış, diyordu.

Bir kahkaha atıp alay ettim:

– O kadar iddialı olmayın!

Kızdı, öfkeden yüzü kızardı.

– Her neyse, diye ekledim, haklısınız, kösnüllük pek çirkin bir şeydir, Aziz Augustinus'a kulak verecek olursak...

Gözlerini iri iri açtı.

– Saint Augustin'i okudunuz mu?

– Hemen her şeyi okumuşumdur ben, dedim, bilgisizliğini hoşgörüyormuş gibi bir tavırla. Her neyse, size özellikle *De bono conjugali* adlı kitabını tavsiye ederim. Sizin konumunuzdaki bir genç kız için idealdir. Evlenmenin temelinin ve tek nedeninin çocuk üretip insan soyunu sürdürmek olduğunu öğrenirsiniz orada... Fakat öte yandan, kösnül arzularınızı çocuk yapma tehlikesine düşmeden tatmin etmenin bütün yollarını da... Tabii kitap Latince... Ama yaşadığınız eve bakılırsa, aileniz herhalde iyi bir klasik öğrenim görmenizi sağlayacak imkânlara sahipmiş!

Ağzı bir karış açık, buz gibi bir öfkeyle delice bir gülme arzusu arasında kararsız, beni dinliyordu.

Sonra bir an geliyor, kendini tamamen bırakıp yumuşuyor, sevecenleşiyor, kollarımın arasına sığınıyordu. Fakat o ilk gün beni gözyaşları içinde, öfkeyle kapıdan göndermişti.

Başka buluşmalar, gülüşüp konuşmalar, birlikte okunan kitaplar, Luxembourg Parkı'nın sıcağında veya Seine kıyılarının gece serinliğinde mırıldanılan şiirler, paylaşılan müzikler –Mozart ve Armstrong: O yaz kendi zevklerimi ona da dayatmıştım– gerekmişti, nihayet güneşli bir öğle sonrası odasının pancurlarını kapaması için... Gözlerini yumup suya atlar gibi vermişti kendini; tüm hareket ve jestlerinde o derece kararlı bir dakiklik vardı. Beceriklilik ya da düzenbazlık

değildi bu; ancak dokunabildiği fakat asla tam olarak yaşayamadığı tensel zevkler konusundaki yeteneksizliğini kendine bir an önce ve bir kez daha kanıtlamak için umutsuzca bir çabaydı.

Buna karşın; sıcak sevgi gösterileriyle bozuşmalardan, zihinsel ve ruhsal uyuşma anlarıyla keskin karşıtlıklardan oluşan kesik-kopuk bir dizi görünümündeki ilişkilerimizin bu tat kaçırıcı yönüne karşın, o dönüş yazında Buchenwald'de geçen yıllarımdan söz etmeyi ancak Laurence'la, sadece onunla başarabilmiştim. Herhalde Marc adlı o Fransız subayı nedeniyle, onun karşılaşmamız hakkında Laurence'a yazdığı uzun mektup nedeniyleydi bu. Bir ölünün sözleri bizi, Laurence'la beni, adeta kaçamak biçiminde, yaşamda birleştirmişti.

11 Nisan 1987 cumartesi akşamı da, o anılar kendini dayattığı, çoğalıp yayıldığı, yıldırım gibi ilerleyen bir metastaz halinde gerçekliği kemirdiği, yuttuğu zaman bütün akşamlar nasılsa oluyorsa öyle oldu. En azından, yazma uğraşının beni yeniden belleğin işkencelerine karşı savunmasız koyduğundan beri nasıl oluyorlarsa öyle... O akşamım, yüzeydeki bir mutlulukla –çok sevdiğim dostlarımla yemekteydim– üstüme duvar ören derin bir boğuntu arasında parçalandı, paylaşıldı. Birden ve amansızca iki bölgeye ayrılan bir alan, bir mekân gibi... İki ayrı evren, iki ayrı yaşam... O anda hangisinin gerçek hangisinin rüya olduğunu da sorsalar söyleyemezdim...

Galiba o akşam alışık olduğumdan fazlaca içtim, hatta belki de düpedüz fazla kaçırdım. Dikkate değer bir sonuç alamadım: Alkol ölüm acılarını gidermiyordu.

Bu tür boğuntularda hiçbir gariplik yok aslında... Şu ya da bu biçimde hepimiz bunları dile getirmişizdir. Eski kamp tutsaklarının anlattığı bütün öykülerde betimlenir bunlar. Bu anlatıların kimisi dolaysız tanıklık kaygısının ivediliği içinde yazılmıştır; zor inanılır, tüm gerçekliğiyle tasarlanamaz bir geçmişin titizce yeniden kurulma çabası içinde ba-

zen solukları kesilir ve tükenirler. Kimisi ise aradan zaman geçtikten sonra, zamanda gittikçe uzaklaşan, fakat buna karşın bazı çizgileri veya figürleri gittikçe netleşen, bazı bölgeleri unutulmuşluğun sisleri içinde yeni bir ışıkla aydınlanan bir geçmişi olduğu gibi anlatmak gibi sonu gelmez bir girişimin ürünleridir.

"È un sogno entro un altro sogno, vario nei particolari, unico nella sostanza..."

Kuşkusuz öyle: Bir rüya, hep aynı rüya.

Bir rüyanın içinde bir başka rüya, ayrıntılarda çeşitli, fakat özde aynı... Öyle bir rüya ki, sizi her yerde uyandırabilir: Yeşil kırların dinginliğinde, dostlarınızla yemek yediğiniz sofrada... Neden sevdiğiniz kadınlayken de olmasın? diye ekleyebilirim. Bazen sevdiğiniz kadınlayken, hatta sevişirken de... Kısacası, nerede ve kiminle olursanız olun, derin ve yayınık bir bunaltı, dünyanın sonunun geldiğine, en azından dünyanın gerçekliği bulunmadığına dair bir saplantı, gelir sizi bulur...

Primo Levi *Ateşkes*'in son sayfasında bundan söz eder. Sesini yükseltmeden, açık-seçiklikle, hakikati söyleyenlerin kuru üslûbuyla...

Hiçbir şey bu rüyanın akışını durduramaz, der Levi, hiçbir şey zihnimizi, dikkatimizi onun sinsice içimize sızdırdığı bunaltıdan, boğuntudan başka yöne çeviremez. İnsanlar sana doğru dönseler, sana bir dost, hatta sevgili eli uzatsalar bile... "Ne oluyor sana? Ne düşünüyorsun?" Sana olanı, seni bastırıp boğanı, yok edeni anlamış olsalar bile... Hiçbir şey, hiçbir zaman bu rüyanın ilerleyişini, bu Styx Irmağı'nın akışını başka yöne döndüremeyecektir.

"Tutto è ora volto in caos: sono solo al centro di un nulla grigio e torbido, ed ecco, io so che cosa questo significa, ed anche di averlo sempre saputo: sono di nuovo in Lager, e nulla era ve-

ro all'infuori del lager. Il resto era breve vacanza, o inganno dei sensi, sogno: la famiglia, la natura in fiore, la casa..."

Bunlar zaten Primo Levi'nin söylediğinden daha iyi dile getirilemezdi.

Doğrudur: O bunaltı tekrar ortaya çıktığında her şey kaosa dönüşür. İnsan kendini bir yokluk burgacının, gri ve bulanık bir boşluk bulutunun ortasında bulur. Artık bunun ne anlama geldiğini bilmektedir. Zaten her zaman bilmiş olduğunu da bilmektedir. Günlük yaşamın yanar-döner yüzeyinin altında hep bu biliş, bu bilinç vardır. Bir kesinlik hemen elinin altındadır: Gerçek olan yalnız kamptır, geri kalan her şey o zamandan beri görülen bir rüyadan ibarettir. Gerçek olan yalnız Buchenwald krematoryumun dumanıdır, yanık et kokusudur, açlıktır, kar altında yapılan yoklama ve sayımlardır, falakaya yatırılmalardır, Maurice Halbwachs ve Diego Morales'in ölümleridir, Küçük Kamp'ın kenefinin öğürtü veren ama kardeşçe kokusudur...

Ben Primo Levi'nin *Ateşkes* adlı kitabını 1963'te okudum.

O zamana dek bu yazar hakkında hiçbir şey bilmiyordum. İlk kitabı *Eğer Bu Bir İnsansa*'yı okumamıştım. Aslında Nazi kampları üstüne tanıklıkları okumaktan bile bile kaçınıyordum. Hayatta kalma stratejimin bir parçasıydı bu.

Primo Levi'nin *Ateşkes*'ini Milano'da, via Bigli'de, Banfiler'in kitaplığında okudum. Pencereler kuşların şakıdığı, yüzyıllık bir ağacın yapraklarının sonbahar renklerine bürünmeye başladığı bir iç bahçeye bakıyordu.

Primo Levi'nin bir süre önce yayımlanmış olan bu kitabını bana Rossana Rossanda vermişti, okuyayım diye... Kitabı, yazın soğuk su içer gibi, bir solukta okudum. Çünkü 1963 güzünde sessizlik ve unutma dönemim artık geçmişti. Kendi kendime; kendimin en karanlık ama en gerçek parçasına, kulak tıkama zamanım da...

Birkaç ay önce *Büyük Yolculuk*'u yayımlamıştım.

O gece uykumun üstüne kar yağmıştı.

Madrid'de, Ventas Arenası yakınlarında, Concepti-ón-Bahamonde Sokağı'nda oturuyordum, yani kentin o zamanki dış mahallelerinde... Akşamları, gizli evime dönme saati gelince, Goya Metrosu'na iniyordum. Bu evime en yakın istasyon değildi elbette, ama yolda oyalanıyor, arkamı kolluyordum. Caddelerde geziniyor, vitrinlerin önünde duruyor, aniden kaldırım değiştiriyor, bazen bir süpermarketin içinden geçiyor, mevsimine göre koyu bir kahve veya bir bardak 'fıçı-bira' içmek için bistroların tezgâhlarına yaslanıyordum. Böylece, sokağımın başına geldiğimde izlenmediğimden emin oluyordum.

Ama o gece uykumda kar yağmıştı.

Ani bir kar fırtınası... Geniş caddelerin açıldığı bir meydandaydım. Neresi olduğunu hemen çıkaramadığım, ama tanıdık bir yer... Başka deyişle, rüyayı görenin bu rüya manzarasını tanıyabileceğine dair sisli de olsa bir kesinlik duygusu hâkimdi rüyaya... Belki de istemesi yetecekti. Bir meydan, caddeler, kalabalık, bir geçit töreni... Kar taneleri öğle sonrası güneşinde döne döne uçuşuyor, çok geçmeden güneşi karartıyordu. Sonra, görünür bir geçiş aşaması olmaksızın, bir başka yerde, ama yine bir rüyada, kayın ağaçlarının arasında adımların gürültüsünü boğan derin bir kar tabakası...

O kadar yıl sonra, uykumda yine karlar...

O günlerde Conceptión-Bahamonde Sokağı'ndaki evimden pek çıkmıyordum. Oldukça çok sayıda tutuklamalar olmuştu. Gizli örgütümüzün büyük bölümleri çöküyor gibi görünüyordu. Ben yasadışı Madrid komünist örgütünün sorumlusuydum; bütün kadrolara yönergelerimi vermiştim: Tutuklama dalgasında yara alan bütün bölümlerle her türlü temas kesilecek, yerinden olabildiğince az kımıldanılacak; posta kutuları, parolalar, buluşma yerleri değiştirilecek. Yani bir süre ölü taklidi yapılacak. Tehlike geçince kopan teller son derece titizlik ve uyanıklıkla birer birer yeniden bağlanacak. Franco polisinin kurmuş olabileceği 'saatli' tuzaklardan arındırılmamış hiçbir 'mayınlı' alana girmeye kalkışılmayacak...

Bu yüzden, o sıralar Conceptión-Bahamonde Sokağı'ndan hemen hiç ayrılmıyor, ne olup bittiğini daha iyi görebileceğim zamanı bekliyorum.

İşte bu vesileyle, kendimi Manuel ve Maria A.'nın sofralarını paylaşır durumda buldum. Bunlar militan bir çiftti, daireyi parti hesabına satın almışlardı. Franco polisince tanınmıyorlardı; tek görevleri bu daireye sahiplik yapmaktı. Manuel birinin özel şoförüydü, Maria da evin işleriyle uğraşıyordu. Dairenin iki odası bana ayrılmıştı. Daha doğrusu, kim olursa olsun, gizli parti örgütünün yöneticilerine ayrılmıştı. Komşulara karşı görünüşü kurtarmak için, Manuel'le Maria eve kiracı alırmış gibi yapıyorlardı. Bir gazeteye ilan verdiler mi iş tamam oluyordu. Birkaç yıl boyunca, Madrid'deki gizli ikametlerimde ben de Conceptión-Bahamonde Sokağı'ndaki bu daireyi kullandım. Partiden atılmamakla birlikte İspanya'da çalışmaktan men edildiğim 1962 yılından itibaren aynı dairede Julián Grimaud oturdu. Ertesi yıl tutuklanıp kurşuna dizildiğinde hâlâ Manuel ve Maria'nın evinde kiracıydı.

Evet, işte o dönemde her gün bu ikisinin sofralarına oturuyordum. Öğleyin yemek işi çabucak halledilliyordu, Manuel'in fazla zamanı yoktu. Akşam yemeği ise daha uzun sürebiliyor, doğal olarak konuşma başlıyordu. Aslında konuşma sözcüğü buna fazlaydı; Maria sofrayı kaldırıp bulaşığı yıkarken, Manuel'in giriştiği bir tür monolog demek daha uygun olurdu. Birlikte sigara tüttürüyor, birer kadeh içki içiyorduk. Manuel hayatını anlatıyor, ben de sesimi çıkarmadan dinliyordum. Bunun iki nedeni vardı. Bir kere ben, hayatlarını anlatan militanları dinlemekten her zaman hoşlanmışımdır. Sonra, onların nezaketine karşılık olsun diye ben de kendi hayatımı anlatayım desem, bunu yapamazdım. Maria'yla o benim hakkımda ne kadar az şey bilirlerse o kadar iyi olurdu. Gerçekte hemen hiçbir şey bilmiyorlardı. Sahte kimlik kartımın üzerindeki adımı biliyorlardı; bu gerekliydi, çünkü ne de olsa resmen kiracılarıydım. Bir yönetici olduğumu da biliyorlardı doğal olarak... Fakat gizli örgütte tam olarak ne

rol oynadığımı, hatta kod adım Federico Sanchez'i bile, bilmiyorlardı.

Ne diyordum, akşam yemeğinden sonra, küçük Kanarya sigarlarının ve anzarotun vakti gelince, Manuel'in anlattığı yaşam öyküsünü dinliyordum. Avusturya'da, son derece sert rejimli bir Nazi kampı olan Mauthausen'e sürülmüştü Manuel. Yahudi halkının kütle halinde imhası işinde uzmanlaşmış olan Auschwitz-Birkenau kompleksinin kamplarından sonra, Nazi toplama kampı sisteminin en sert ve acımasız birimlerinden biriydi burası.

İspanya Cumhuriyetçi Ordusu'nun genç askerlerinden Manuel A. cumhuriyetin yenilgisinden sonra Roussillon'daki sığınmacı kamplarını tatmıştı. 1940'ta, binlerce başka İspanyol gibi, Fransız Ordusu'nun denetimi altında bir çalışma bölüğünde görevli olarak askere alınmıştı. Pétain'in imzaladığı ateşkesin ardından, kendi durumundaki bütün yurttaşlarıyla birlikte, Fransız savaş tutsaklarına karışmış olarak, kendini bir Alman *stalag*'ında bulmuştu. Daha sonra, Alman genelkurmayı elindeki savaş esiri kütlesini daha esaslı bir sınıflamaya tâbi tutunca, çalışma bölüklerindeki birkaç bin İspanyol *stalag*'lardan alınıp siyasal tutuklu olarak, Mauthausen'e sevk edilmişti.

Manuel bu kamptan sağ kalanlardan biriydi: Benim gibi bir hortlak. Akşamları, yemeğin ardından, küçük içki kadehlerimizi yudumlar, küçük Kanarya sigarlarımızı tüttürürken, bana Mauthausen'deki hayatını anlatıyordu.

Ama ben hiçbir şeyi tanıyamıyor, anlatılanların içinden çıkamıyordum.

Gerçi Buchenwald'le Mauthausen arasında farklar vardı; Nazi kamplarının her birinde tutuklular o kampa özgü koşullara tâbi tutuluyordu. Fakat sistemin temel özellikleri aynıydı. Günlük etkinliklerin düzenlenişi, çalışma temposu, açlık, uykusuzluk, devamlı kötü muamele ve aşağılanmalar, S.S.'lerin sadizmi, yaşlı tutsakların deliliği, kamp içi iktidardan bir parçacık kapabilmek için bıçak bıçağa dövüşler: Sis-

temin esası her yerde aynıydı. Ama yine de Manuel'in anlatılarında işin içinden çıkamıyordum.

Düzensiz, karışık, lafa boğulan, ayrıntılara saplanıp kalan, hiçbir bütünsel görüşe dökülmemiş, her ayrıntının aynı ışık altında verildiği bir öyküydü Manuel'inki. Bir bakıma, ham durumda bir tanıklık: Hiçbir düzene sokulmamış bir yığın imge... Olaylar, izlenimler ve anlamsız-ilgisiz yorumlardan oluşan garip bir madde adeta üstüme boca ediliyordu.

Sorular sorarak onu ağzından akan düzensiz, anlamsız söz seline düzen ve anlam vermeye zorlamak üzere araya giremediğimden, içim içimi yiyordu. Anlatı ilerledikçe, tartışılamayacak içtenliği boş lafa dönüşüyor, aslında doğru olan öyküsü bile akla yakın gelmiyordu. Ama ona hiçbir şey söyleyemezdim, anılarına çekidüzen vermesine yardım edemezdim, çünkü benim de eski bir kamp sürgünü olduğumu bilmemesi gerekiyordu. Bu sırra onu da ortak etmem söz konusu olamazdı.

Derken bir gece, bu tür anlatılarla geçen uzun bir haftadan sonra, birdenbire uykumun üzerine kar yağmıştı.

Bıldır yağan kar: Kampın çevresindeki kayın ormanının üzerinde, projektörlerin ışığında pırıl pırıl parlayan yoğun ve derin kar... Dönüşte, 1 Mayıs bayraklarının üzerinde kopan, dehşetin ve direngenliğin anılmasına sekte vuran tipi... On beş yıldan beri ilk kez, belleğimdeki kar. 1945 yılı aralığında, pırıl pırıl bir kış günü, Maggiore Gölü'nün kıyısında Ascona'da, Brissago yolundan gelen bir arabanın ön camından yansıyan bir ışının vurmasıyla kamaşan gözlerimi yummuştum bir an için. Gözlerimi yummuştum da incecik, inatçı kar tanecikleri belleğimde parıldamıştı. Gözlerimi açmıştım, karşımda genç bir kadın vardı: Lorène. Bıldırki karlar, Ascona'da ve son kez... Yazma tasarılarımı bırakmıştım; Lorène farkında olmadan hayatta kalmama yardım etmişti.

On beş yıldan beri uykuma kar hiç düşmemişti. Karı unutmuş, bastırmış, sansür etmiştim. Rüyalarıma bile egemendim, Ettersberg Tepesi'ndeki karları ve dumanı oradan da kovmuştum. Gerçi ara sıra kısa, keskin bir sancı yüreğimi

yoklayıp geçmişti. Nostaljiyle karışık bir anlık acı... Garip bir mutluluk, kimbilir? Bu saçmalığı, bu anıdan doğan tuhaf mutluluğu nasıl anlatmalı? Bazen bıçak ucu gibi sivri bir acı yüreğime saplanmıştı. Belki Armstrong'un bir solosunu dinlerken... Sırasında, bir parça kara ekmeği büyük bir iştahla ısırırken... Bir Gitane izmaritini dudaklarımı yakıncaya dek içerken... Bazen birisi sigaralarımı böyle sonuna dek içişime şaşıyordu. Bu alışkanlığın herhangi bir açıklaması yok, diyordum. Böyle gelmiş böyle gidiyor işte... Ama bazen ilgili anı birdenbire, bütün lezzetiyle, çıkageliyordu: Arkadaşlarla paylaşılan, elden ele, ağızdan ağıza geçen *maçorka* izmariti, kardeşliğin o tatlı otu...

Fakat kar, uykularımdan yok olmuştu.

Manuel A.'nın bir hafta süren Mauthausen hikâyelerinden sonra, bir gün sıçrayarak uyandım. Olay 1961'de, yine Madrid'de, Conceptión-Bahamonde Sokağı'nda geçiyordu. Ama şimdi düşününce, 'sıçrayarak' deyiminin buraya uygun olmadığını görüyorum. Birdenbire uyanmıştım gerçi, uyanır uyanmaz da ayılmış, zihnim açık ve zindeydim. Fakat bu kez beni uyandıran bunaltı ve endişe değildi. Garip biçimde sakin ve kaygısızdım. Artık her şey gözüme açık ve aydınlık görünüyordu. On beş yıl önce yazmaktan vazgeçtiğim kitabı nasıl yazacağımı artık biliyordum. Daha doğrusu, artık onu yazabileceğimi biliyordum. Çünkü nasıl yazacağımı zaten her zaman bilmekteydim; sadece bunu yapacak cesaretim eksikti: Yazı yoluyla ölüme karşı koyma cesareti... Ama artık cesarete ihtiyacım yoktu.

Sabah oluyor, yeni doğan güneşin yatay ışınları Conceptión-Bahamonde Sokağı'ndaki dairemin kireç badanalı duvarına dokunup geçiyordu. Beni sokakların tehlikelerinden sakınmak için evde kalmak zorunda bırakan koşullardan yararlanarak, hemen işe başlayacaktım.

Kendim için yazacaktım tabii, sadece kendim için... Herhangi bir şey yayımlamak söz konusu değildi gerçekten. İspanyol Komünist Partisi'nin yöneticilerinden biri olduğum sürece kitap yayımlamam düşünülemezdi bile.

Bir bahar sabahı güneş doğarken, Concepti-ón-Bahamonde Sokağı'nda, masamın başına, daktilomun önüne oturdum. İspanyol klavyeli portatif bir Olivetti'ydi makinem... N'apalım, kimi aksanlar da konmayıversin! Onlarsız da yazabilirdim pekâlâ...

"Vagonlara balık istifi tıkılmış o vücut yığınları vardı, sağ dizimde de zonklayan bir sancı... Günler, geceler... Bir gayretle günleri ve geceleri saymaya çalışıyorum..."

Primo Levi'nin bana o kadar tanıdık –ama onun yaşadıkları benimkinden çok daha korkunç olmuştu–, o kadar kardeşçe –Buchenwald'in 56'ncı bloğunda ranzasında can çekişen Maurice Halbwachs'ın bakışları kadar kardeşçe– gelen öyküsü *Ateşkes*'in son sayfasında gözlerimi kapadım.

"É un sogno entro un altro sogno, vario nei particolari, unico nella sostanza..."

Bir rüyanın içinde başka bir rüya, elbette... Yaşam rüyasının içinde ölüm rüyası... Ya da, daha doğru bir deyişle, sadece bir rüya olan yaşamın içinde tek gerçeklik olan ölüm rüyası... Primo Levi her ikimizin de paylaştığı bu bunaltıyı eşsiz bir netlik ve belirginlikle dile döküyordu. Kamptan başka hiçbir şey gerçek değildi, o kadar... Gerisi, aile, çiçek açmış doğa, od-ocak, kısa bir dinlenceden, bir duyu yanılsamasından ibaretti.

O akşam, 11 Nisan 1987, Primo Levi'yi hatırladım ve de bana onun kitaplarını tanıtan Rossana Rossanda'yı. Ayrıca, yine o kitapları okumuş olan Juan Larrea'yı da hatırladım. Larrea, Freneuse taraflarında, tan sökümünde Seine'e doğru yürümüştü. Nehrin suyu karanlıktı. Bir an durmuş, şu işi bitirmek üzere son kuvvetini toplamak için yerinde hareketsiz kalmıştı.

Tatlı ve dalgalı bir meyille kıyıya inen çimenlik yamacın üzerinde Juan Larrea bir an duraklamıştı. Atkestanesi ağacı bir-iki gün içinde çiçek açacaktı. Bir güneş ışınıyla ancak şöyle böyle ılımış belirsiz aydınlıkta o yalnız ağacı seyretmiş,

hüzünle gülümsemişti. Bu yıl Franca Castellani'nin ağacının o minicik pembe çiçeklerini göremeyecekti. Ama ölümü, bakışlarının yokluğu, Franca'nın o çiçekleri seyretmesine engel olamayacaktı. Onun ölümcül yokluğuna karşın ağaç çiçeklerini açacaktı. Dünya, Franca Castellani'nin bakışları altında var olmaya devam edecekti.

Sonra, nehrin karanlık suyuna doğru yoluna devam etmişti: Son.

Bir gün önce, 24 Nisan 1982'de, –romanda geçen olayları kesin olarak tarihlendirmek hiç de imkânsız değildir– Ettersberg üzerinde dalgalanan, krematoryum fırınlarının kokusunu hatırlamıştı Larrea...

1986 Şubat'ında, *Beyaz Dağ*'ın yayımlanması vesilesiyle, bana bazen aptalca, ya da boşboğazca sorular sorulduğu oldu. Juan Larrea ne bakımdan bana benziyormuş? Kendimi bu roman kişisiyle özdeşlemiş miymişim?..

İnsanın kendi kendisiyle özdeşleşmesi zaten yeterince zordur, demiştim yanıt ya da kıvırtma olarak. Nerde kaldı kendi yarattığı roman kişileriyle özdeşleşecek!.. Hem böyle bir şey yakışık almazdı. Hayır, Juan Larrea'yla özdeşleştiğim filan yok, ikimizin de İspanyol, yazar, eski kamp sürgünü oluşumuz gibi benzer kimlik özelliklerine karşın. Buna karşılık bende biraz kıskançlık yok değil. Örneğin Franca Castellani'yi tanımak isterdim. Ya da, romana bakılacak olursa, Larrea'nın yazıp oynattığı piyesleri yazmak... Özellikle *Askanischer Hof Mahkemesi*'ni yazmayı çok isterdim.

İlk sahnede Franz Kafka sandalyesinde dimdik otururdu. Dudakları aralık, kesik kesik soluk alır, hiçbir şey söylemezdi. Grete Bloch konuşurdu onun yerine, umutsuzluğun verdiği heyecan ve coşkunlukla. Aylardan temmuz ve hava sıcak olurdu. Az sonra büyük bir savaş patlayacak olurdu. Sonra beyaz ceketli bir garson serinletici içeceklerle soldan sahneye girerdi.

Askanischer Hof Mahkemesi'ni yazmaya kalkmam saçma olurdu. Benim başıma da, *Don Kişot*'u yeniden yazmaya kalkan Pierre Ménard'ın başına gelenler gelirdi: Bitirince, yaz-

dıklarımın sözcüğü sözcüğüne Larrea'nın metninin aynısı olduğunu görürdüm.

Ama Larrea daha intiharından bir gün önce üzerinde çalıştığı bir oyununu yarım bırakmıştı. Bununla ilgili notları, müsveddeleri, bir sürü belgeyi Freneuse'de oturduğu odada bulmuşlardı. En azından bulunan belgelerde henüz adı konmamış bir tiyatro oyunuydu bu, bu yüzyılın tarihinin –bu yüzyıl başlarının ve eski dünyanın sonunun– önemli ve son derece ilginç kişiliklerinden bir İngilizin, Lord Curzon'un, yaşamıyla ilgiliydi.

Her neyse, Larrea'nın müsveddelerini okumak fırsatını bulmuştum –bundan kolay ne vardı!–; üzerinde çalıştığı, Kedlestonlu birinci Curzon markisi George Nathaniel Curzon'un Ronaldshay tarafından yazılmış anıtsal özyaşamöyküsünü de okumuştum. Bu ögelerden yola çıkarak çalıştırılabilecek bir dramatik mekanizma üzerine düşüncelere dalmıştım.

Böylece, Juan Larrea'ya yakıştırdığım –onun kendi psikolojik yapısından, hayali yaşamının somut koşullarından çıkarılmış– edebi beğeniler ve projeler, kişisel bir şeyimmiş gibi, bana geri dönüyordu: Arzularımla ve tereddütlerimle besleyerek kendi hesabıma yatırım yapabileceğim bir gelecek gibi...

İntiharından bir gün önce, 24 Nisan 1982 cumartesi günü, Juan Larrea birdenbire hatırlamıştı. Ancak bu kez de, her zaman olduğu gibi, bunu içine atabileceğini sanmıştı. En azından, kimseye bir şey söylememeye karar vermişti. Seine Vadisi'ndeki Porcheville Termik Santralı'nın bacasından çıkan duman ona vaktiyle Ettersberg krematoryumunun bacasından çıkan dumanı anımsattığı zaman duyduğu bulantılı bunaltıyı kendine saklamaya karar vermişti. Saklamak, gömmek, bastırmak, unutmak... O dumanın duman olup uçmasına izin vermek, kimseye bir şey söylememek, dumandan hiç söz etmemek... Bütün bu uzun yıllar boyunca yaptığı gibi, var oluyormuş, yaşıyormuş gibi yapmayı sürdürmek: Kımıldamak, hareketler yapmak, içki içmek, kesin ya da nüanslı

laflar etmek, genç kadınları sevmek ve de yazmak, sanki canlıymış gibi...

Ya da tam tersi: Sanki otuz yedi yıl önce ölmüş, duman olup uçmuş gibi. Sanki o andan itibaren bütün hayatı, tüm gerçekliği gördüğü bir rüyaymış gibi: Ağaçları, kitapları, kadınları, yarattığı kişilikleri... Tabii eğer asıl kendisini rüyada görenler o hayali kişiler değilse...

Evet, tam öyle: Meğer ki Juan Larrea beni rüyasında görmüş olsun! Meğer ki Juan Larrea, Buchenwald'den sağ kalmış biri olup takma bir ad –benim adım– altında benim hayatımın bir bölümünü anlatıyor olsun! Zaten ona bu Juan Larrea adını ben, vaktiyle İspanya'da yeraltı hareketinde çalışırken kullandığım takma adlardan biri olduğu için vermemiş miydim?

"Bu kez nasıl çağrılmak istiyorsun?" diye sormuştu sahte kimliklerimizi düzenleyen arkadaş. Nazik bir arkadaştı, ayrıca dâhi bir kalpazandı. Olay Montparnasse taraflarında, tezgâhını kurmuş olduğu bir ressam atölyesinde geçiyordu. O gün, gizemli ve 'süzme' yazar Juan Larrea aklıma gelmişti: Otuzlu yıllarda yetişen, XX. yüzyılı İspanyol Edebiyatı'nın yeni bir altın yüzyılı[1] yapacak olan ateşli kuşaktan bir adam... Üstelik bu Juan Larrea, dostu Şilili Vicente Huidobro gibi iki dilliydi de. "Larrea, demiştim sahte belgeci arkadaşıma, kâğıtlarımı Larrea adına hazırla!"

Birkaç ay sonra, polisin Madrid üniversite çevrelerinden birçok kişiyi toplayıp götürmesinin ardından, birisi dilini tutamamış, bazı temaslarda kullandığım bu takma adı Franco'nun polisine vermişti. O zaman İçişleri Bakanlığı gazetelerde bir arama ilanı yayımlattı. Aslına çok benzer bir 'eşkâli' de verilen ve Santander doğumlu olduğunu söyleyen Larrea diye birinin yetkili makamlara teslim olması isteniyordu.

Fazlasıyla yetkiliydi bu makamlar, kuşkusuz.

Fakat Juan Larrea, Franco'nun polisinden kaçmayı başarmıştı. Birkaç yıl sonra, *Beyaz Dağ*'ın sayfalarında intihar

[1] Siglo de Oro ('Altın Yüzyıl'): XVI. ve özellikle XVII. yüzyıl İspanyol Edebiyatı'nın altın çağı.

etmiş, benim yerime ölmüştü. Gerçek ya da uydurma yaşam ve ölümlerin çemberi, demek böyle kapanıyordu.

Primo Levi'nin *Ateşkes*'ini Milano'da Bigli Caddesi'nde, Banfiler'in kütüphanesinde okumuştum. İç avluda göğün, ışığın, ağaç yapraklarının rengi sonbahar rengiydi.

Kitabın son sayfasında gözlerimi kapamıştım. Locarno'yu, Lorène'i, 1945'te yazmakta olduğum kitabı bırakma kararımı hatırlamıştım.

Primo Levi'nin bu öyküsüyle ilk kitabı *Se questo è un uomo*'yu Rossana Rossanda vermişti bana, okumak üzere. Yazarla tanışmamı da önerdi ayrıca; buluşmayı da ayarlayabilirmiş...

Fakat ben Primo Levi'yle karşılaşmak ihtiyacını duymuyordum. Demek istediğim, onunla *dışarda*, dönüşümüzden beri gördüğümüz, adına yaşam dediğimiz rüyanın dış gerçekliğinde, karşılaşmak içimden gelmiyordu. Bana öyle geliyordu ki, zaten aramızda denebilecek her şey denmişti. Ya da, denmemişse bile bundan sonra denmesi imkânsızdı. Kurtulmuşlar arasında bir konuşmaya, bir 'sağlar diyaloğuna' girişmemiz bana gereksiz, hatta belki de uygunsuz görünüyordu.

Zaten, gerçekten sağ kalmış mıydık ki biz?..

Ne olursa olsun, 11 Nisan 1987 günü; o genç kamp sürgününün –yani ben!– hortlağının, öngörülmediği, beklenmediği bir romanda bir cümlenin köşesini dönerken birdenbire doğaçlamadan ortaya çıkıp işleri karıştırdığı, öyküye belirsizlik ve tereddüt dolu bir bakış fırlattığı o cumartesi günü, Primo Levi kendini Torino'daki evinin asansör boşluğuna atarak ölmeyi seçiyordu.

Ertesi pazar günü radyodan ilk öğrendiğim haber bu oldu.

Saat yediydi; adsız bir ses sabah haberlerini sıralıyordu. Birden Primo Levi'nin adı geçti. Ses onun bir gün önce Torino'da intihar ettiğini haber verdi. *Büyük Yolculuk*'un çıkmasından kısa bir süre sonra, güneşli bir günde bu kentin merkezindeki revakların altında İtalo Calvino'yla yaptığımız uzun gezintiyi hatırladım. Primo Levi'den söz etmiştik. Rad-

yodaki kimliksiz ses, yakın bir geçmişte –bu ülkede her yeni keşfin başına gelmesine alışılan gecikmeyle– Fransa'da coşkuyla karşılanan kitaplarının adlarını da hatırlattı.

Ses Primo Levi'nin yaşını da söyledi.

O zaman bütün varlığımla titreyerek, 'daha beş yıllık ömrüm kalmış,' dedim içimden. Primo Levi benden beş yaş büyüktü. Elbette bu düşüncenin saçma olduğunu biliyordum. Beni yıldırım gibi çarpan bu kesinliğin akla aykırı olduğunu biliyordum: Beni Primo Levi ile aynı yaşta ölmeye zorlayan hiçbir karşı konulmaz yazgı yoktu. Pekâlâ ondan daha genç ölebilirdim, ya da daha yaşlı... Ya da herhangi bir anda... Fakat bu akıldışı önsezinin, bu saçma kesinliğin ne anlama geldiğini hemen çözdüm.

Ölümün yeniden geleceğimde, geleceğimin ufkunda, yerini almış olduğunu anladım.

Buchenwald'den dönüşümden –daha açıkçası, Ascona'da yazma tasarılarımdan vazgeçişimden– beri, ölümden uzaklaşarak yaşamıştım. Geçmişimde kalmıştı ölüm ve her geçen gün daha da uzaklaşıyordu: Çocukluk gibi, ilk aşklar, ilk okunan kitaplar gibi... Ölüm, anısı gittikçe silikleşen yaşanmış bir deneyimdi artık.

Bir hortlağın dünyayı umursamaz ölümsüzlüğü içinde yaşıyordum.

Bu duygu daha sonra, *Büyük Yolculuk*'u yayımlayınca, değişikliğe uğradı. O andan itibaren ölüm hâlâ geçmişteydi, ama geçmiş artık uzaklaşmaz, ufukta kaybolmaz olmuştu. Tam tersine, yeniden şimdileşiyordu. Hayatımın akışında geriye, bu kaynağa, bu kökensel yokluğa doğru çıkmaya başlıyordum.

Primo Levi'nin öldüğü, intihar ettiği haberi bu perspektifi birdenbire ve kökünden değiştirdi. Artık yeniden ölümlü olmuştum. Belki de yalnız beş yılım –Primo Levi'nin yaşına erişmek için gereken süre– kalmış değildi yaşanacak; bunun yanı sıra ölüm de geleceğime yeniden kaydını yaptırmıştı. Hâlâ ölüme ilişkin anılarım olacak mı acaba? diye sordum kendi kendime... Ya da önsezilerim, bundan böyle...

Ne olursa olsun, 11 Nisan 1987 günü ölüm Primo Levi'yi yakalamıştı.

Oysa daha 1945 Ekim'inden itibaren, *Ateşkes*'te anlattığı uzun Auschwitz'den dönüş yolculuğundan sonra, ilk kitabı olan *Se questo è un uomo*'yu yazmaya başlamıştı. İvecenlikle, hararetle, bir tür neşeyle yapmıştı bunu. "Yaşadıklarım, katlandıklarım içimi yakıyordu," diye yazacaktı daha sonra. "Kendimi yaşayanlardan çok ölmüşlere yakın hissediyordum; insan olmaktan suçlu hissediyordum, çünkü Auschwitz'i insanlar kurmuştu ve Auschwitz milyonlarca insanı –bu arada pek çok kişisel dostumu ve kalbimin seçtiği bir kadını– yutmuştu. Anlatırsam arınabilecekmişim gibi geliyordu bana, kendimi Coleridge'in ihtiyar denizcisi gibi hissediyordum..."

Gerçekten de Levi'nin, adı *Eğer Bu Bir İnsansa*'nın bir bölümünden alınma son kitabı *I sommersi e i salvati (Boğulanlar ve Kurtulanlar)*'nin ilk sayfasının başında, metin dışı alıntı olarak Coleridge'in şiirinden bir parça vardır:

Since then, at an uncertain hour,
That agony returns:
And till my ghastly tale is told
This heart within me burns.

"Özlü, kana bulanmış şiirler yazıyordum," diye sürdürüyordu Levi, "bir tür baş dönmesi içinde, sesle veya yazıyla anlatıyor, anlatıyordum; öyle ki anlattıklarımdan yavaş yavaş bir kitap doğdu. Anlatırken kırıntılar halinde de olsa huzura yeniden kavuşuyor, öteki insanlar arasında bir insan oluyordum: Ne şehit, ne kurban, ne alçak, ne aziz; bir aile kurup geçmişe olduğu kadar geleceğe de bakan sıradan insanlardan biri..."

Primo Levi birkaç kez o dönemdeki duygularından, yazı yazmanın yorucu sevinçlerinden söz etti. O zaman yazmak sayesinde –sözcüğün tam anlamıyla– hayata geri döndüğünü hissetti.

Kitap bitince, tanıklığa masalsı bir çıplaklık, ölçülülük, duruluk, anlayış ve acıma duygusu getiren bu başyapıt yayıncı bulamadı. Bütün büyük yayınevleri kitabı basmayı reddetti. Sonunda küçük bir yayıncı tarafından yayımlandı ve hiç dikkat çekmedi. O zaman Primo Levi her türlü yazma istek ve düşüncesini bir yana bırakarak, kendini kimya mühendisliği olan mesleğine verdi.

Kitabında anlattığı bir rüya, bir sürgün karabasanı, işte böyle gerçekleşir gibiydi: Eve dönüyorsunuz, yaşadığınız deneyimi, çektiğiniz acıları tutkuyla, bütün ayrıntılarıyla aile çevresinde anlatıyorsunuz. Ama kimse size inanmıyor. Sonunda anlattıklarınız insanlarda bir rahatsızlık, bir tür sıkıntı yaratıyor, gittikçe yoğunlaşan bir sessizlikle karşılaşıyorsunuz. Çevrenizdekiler –karabasanın en bunaltılı varyantlarında, sevdiğiniz kadın bile– sonunda yerlerinden kalkıyor, size sırtlarını dönüp odadan çıkıyorlar.

Demek ki tarih ona hak veriyordu: Rüyası gerçek olmuştu. *Eğer Bu Bir İnsansa* adlı kitabı ancak uzun yıllar sonra birdenbire okuyucu buldu, geniş bir kitleye ulaştı, bütün dillere çevrilmeye başladı.

Yeni bir anlatı –*Ateşkes*– yazmaya onu sevk eden de bu geç kalmış başarı oldu.

Benim deneyimim ise daha farklı olmuştu.

Yazma işinin Primo Levi'yi geçmişinden koparmasına, belleğini yatıştırmasına ("Garip bir durum ama," diye yazıyordu, "belleğimi dolduran dayanılmaz anılar bir servet, bir tür tohum oluyordu; yazarken, sanki bir bitki gibi büyüyormuşum gibi geliyordu") karşılık, aynı uğraş beni ölüme batırıyor, daldırıyordu. Müsveddelerimin solunmaz havasında boğuluyordum; yazılan her satır, sanki yine Auxerre'de, Gestapo'nun villasının banyo küvetindeymişim gibi, başımı suya daldırıyordu. Ölmemek için çırpınıyordum. Ölümün sesini kesmek için onu dile getirme girişimimde başarılı olamıyordum. Buna devam etseydim büyük olasılıkla ölüm benim sesimi kesecekti.

Yaşamöykülerinin, yaşanan deneyimlerin kökten farklı olmasına karşın, bir rastlantı var ki, insanın kafasını bulandırıyor. Levi'nin ilk kitabı –yazılma düzeyinde başyapıt sayılabilecek bir başarı, okunma ve okura seslenme düzeyinde tam bir fiyasko– ile ikinci anlatısı *Ateşkes* arasında geçen zaman, benim 1945'teki yazma yeteneksizliğim ile *Büyük Yolculuk* arasındaki sürenin aynısıdır. Bu iki kitap aynı dönemde yazıldı ve hemen hemen aynı anda yayımlandı: 1963 Nisan'ında Levi'ninki, mayısında da benimki...

Adeta her türlü yaşamöyküsel durum ve koşulların ötesinde, tarihin akış yollarının delinmez karanlığı içinde, bir dinleme, bu anlatılara kulak verme yeteneği nesnel olarak gelişip olgunlaşmıştı. Bu olgunlaşmayı son derece ilginç ve dikkate değer kılan nokta da, Batı'nın geleneksel kuşku ve yanlış değerlendirme duvarlarını aşabilen, Sovyet Gulaglar'ı üstüne ilk tanıklıkların gündeme gelişiyle çakışmasıdır: Alexandre Soljenitsın'ın anlatısı *İvan Denisoviç'in Bir Günü* de aynı 1963 ilkbaharında yayımlanmıştı.

Ne olursa olsun, 11 Nisan 1987 günü ölüm Primo Levi'yi yakalamıştı.

Neden kırk yıl sonra anıları bir servet olmaktan çıkmıştı? Yazma uğraşının kendisine tekrar sağlar göründüğü huzuru niçin yitirmişti? O cumartesi günü belleğinde neler olmuş, üstüne hangi felaket çökmüştü? Anılarındaki dayanılmaz dehşeti üstlenmek neden onun için birdenbire imkânsız hale gelmişti?

Son bir kez, yardımsızca ve çaresizce, o korkunç bunaltı kendini dayatmıştı, o kadar... Kaçınmanın mümkün olmadığı, umuda da yer bırakmayan o bunaltı... Belirtilerini *Ateşkes*'in son satırlarında betimlediği bunaltı.

"Nulla era vero all'infuori del Lager. Il resto era breve vacanza o inganno dei sensi, sogno..."

Kampın dışında hiçbir şey gerçek değildi, o kadar... Gerisi sadece kısa bir tatil, duyu yanılması, bulanık bir rüyaydı. Hepsi bu.

9

EY MEVSİMLER, EY ŞATOLAR...

Neden o genç kadın bana Milena'yı hatırlatmıştı?

Bugün, artık gerilerde kalmış o 1964 yılında Salzburg'da çekilmiş fotoğraflara baktığımda, aradaki benzerlik hiç de çarpıcı görünmüyor bana; hatta belli bile olmuyor desem yeri...

Genç kadın o resmi akşam yemeğinde bir masada oturuyor, profilden görüyorum. Siyahlar giymiş, saçından bir perçem alnına düşmüş, sağ eli masa örtüsünün üzerinde, narin, giysisinin yeni, dantelle süslü. Sol eli havada, bir sigara tutuyor.

Dudaklarında hafif, ince, belli belirsiz bir gülümseme...

O fotoğrafta masanın çevresinde birkaç kişiyiz. Anlaşıldığına göre yemeğin sonu. Beylerin kahve ve sigar aşamasına gelinmiş. O genç kadın, başka genç kadınlar, iki mösyö bir de ben görünüyoruz resimde. Mösyölerden biri bana yabancı, yüzü hiçbir şey anımsatmıyor. İkincisi, George Weidenfield.

Ama belki de daha 1964'te 'Lord' Weidenfield olmuştu bu mösyö. Kesinlikle söyleyecek durumda değilim.

Bana Milena'yı düşündüren genç kadın galiba –Lord olsun olmasın– Weidenfield'in 'maiyet'indendi. Baktığım eski fotoğrafta, bu Londralı yayıncı onu hoşgörülü bir mutluluk gülümseyişiyle seyrediyor. Ya da, belki, bir suç ortaklığı gülümsemesiyle...

Zaten hepimiz gülümsüyoruz o resimde.

Fotoğrafçı bir rahatlık, bir hafiflik ortamını; gevşek, keyifli ve candan bir uyuşma anını yakalamış. Gerçekten öyle miyiz, yoksa resim çekiliyor diye öyle görünmeye mi çalışıyoruz? Nerden bileceksiniz!.. Bu durumda 'gibi görünmek' bu resmin gerçekliği olurdu zaten. İster aldatıcı görünüm vermek anlamında olsun, ister gerçeğe yakın görünmek... Resmi yemeğin sonu bu, Formentor ödülünün verilmesinden hemen önceki an. Her şey yolunda gidiyor. Seçiciler kurulunu oluşturan yayıncılar çok geçmeden sırayla kalkacaklar; her biri *Büyük Yolculuk*'un kendi dilindeki çevirisinden bir nüshayı bana sunacak.

Fakat o adsız genç kadının bana Milena Jesenskà'yı hatırlatması o anda olmuyor. O sırada görünüşe göre olup bitene kayıtsız, yerinde oturuyordu. Ne yüzü ne de sessiz ve gülümseyen hareketsizliği, yanıltıcı bile olsa, onu Milena'ya benzetemezdi.

Fakat yemekten önce, az sonra onu masamda bulacağımı düşünmediğim sırada, Formentor ödül töreninin yapıldığı Salzburg şatosunun salonlarından birinden geçtiğini görmüştüm. Yürüyüşü, siluetindeki özel bir şey, başını tutuş biçimi, bana Milena Jesenskà'yı anımsatmıştı.

Ya da, daha açık seçik söyleyeyim, Kafka'nın Milena'ya ilişkin bir cümlesini aklıma getirmişti.

"Es fällt mir ein, dass ich mich an Ihr Gesicht eigentlich in keiner bestimmten Einzelheit erinnern kann..."

"Birdenbire, gerçekte yüzünüzün hiçbir ayrıntısını hatırlayamadığımı fark ediyorum. Yalnız kafenin masaları arasında yürüyen siluetiniz, giysileriniz var: Evet, bunlar hâlâ gözümün önünde."

Franz Kafka'nın Merano'da kürdeyken 1920 Nisan'ında Milena'ya yazdığı ikinci mektup böyle sona eriyor.

Hepimizin, bir kafenin masaları arasında ya da bir tiyatro fuayesinde gezinen, hatta bir metro vagonunda oturan,

yüzünü göremediğimiz bir kadının önce yürüyüşündeki zarafeti, tavırlarındaki gururu, giysilerinin yumuşak dalgalanışını fark ettiğimiz olmuştur.

Örneğin 1942'de 'Café de Flore'da benim dikkatimi çeken, Simone Kaminker'in silueti ve yürüyüşü olmuştu. O da o gün masaların arasında dolaşıyordu ve ben onun yüzünü göremiyordum. Yüzünü ancak üç yıl sonra, 1945'te, döndüğüm yaz, aynı kafenin terasında görebildim. Küçük Kaminker adını değiştirmişti gerçi, ama bakışları, siluetinin çevresinde ışık ve sessizlikten devingen boşluklar yaratan –ve ilk defasında fark ettiğim– o gururlu ve dans edercesine yürüyüşe son derece denk düşüyordu.

Demek ki, Kafka'nın dediği akıldışı değildir. Beylik olduğu bile söylenebilir. Milena'nın hareketlerini, Prag'da bir kafede masaların arasında yürüyüşünü hatırlıyor sadece, ona yazdığı ilk mektuplarda bu anıyı anımsatıyor, o kadar. Akıldışı olan, bunun devamı... Akıldışı olan, Kafka'nın, söz konusu yüzü görmeden, Milena'nın bakışına bakmadan, hatta böyle bir arzu veya ihtiyaç bile duymadan, bilerek ve isteyerek, umutsuz bir inatla; görünürdeki çaresizliğinin ve belki de hoşlanarak kendini bıraktığı terk edilmişlik duygusunun altındaki akıl almaz manevi saldırganlığın verdiği direngenlikle, bu tek belirtiden, masaların arasında gezinen bir siluet gibi sisli bir işaretten, yola çıkarak, böyle bencilce ve çok şey isteyen –ama amaçlarına sahip çıkmak, sözlerini tutmak, bunların gerektirdiği tensel bedeli ödemek yeteneğinde olmadığı için sefil ve zavallı– bir sevgiyi doğurup billurlaştırmış olması.

"Nur wie Sie dann zwischen den Kaffeehaustischen weggingen, Ihre Gestalt, Ihr Kleid, das sehe ich noch..."

Ölesiye bir aşk gelişiyor burada: Kendi tensizleşmiş özünden, otistik şiddetinden beslenen; Sevilen Kadın'ın yüzünün (yüz ifadesinin, bakışlarının, kirpiklerinin inip kalkmasının, dudaklarında aniden beliren kıvrımın, bir üzüntü-

nün yüze düşen hafif gölgesinin, dışa vuran bir zevkin yüzdeki ışığının) hiçbir rol oynamadığı, hiçbir önem taşımadığı bir sevgi... Kısır şiddeti sadece bir vücudun hareketinin anısında temellenen; içinde soyut bir baştan çıkarma, bir manevi sahiplenme isteminin yüceldiği, aşkınlaştığı bir sevgi...

1964'te Salzburg'da, Formentor Ödülü'nün verilmesinden az önce bir resmi yemek sofrasında oturuyor olmasaydım; amacım da ölüm anılarıyla yazma işi arasındaki ilişkileri aydınlatmak olmasaydı (*Büyük Yolculuk*'un çıkışı bunu sürdürmek için en elverişli fırsattı), burada pekâlâ çizilmiş yolumu bırakıp Kafka ve kadınlar üstüne konu dışı bir incelemeye girişebilirdim: Kafka'nın kadın sevgisi; daha doğrusu, kadınların sevgisini sevmesi yoluyla –kendini sevmediğini ilan etmesine karşın– kendine beslediği sevgi. Başka deyişle, Kafka ve baştan çıkarma üstüne bir konuşma. Baştan çıkaran kim, çıkan kim? Ya da, kim kimi satın alıyor, kim kimi kirletiyor?

Ama ne yazık ki Salzburg'dayım ve yemek de sona eriyor.

Ledig Rowohlt, Brecht'in –komünizmin eğitici buzullaşmasından önceki– bir gençlik piyesinden çıkma bir kişinin kuvvetli çenesiyle, ayağa kalktı. Bana *Büyük Yolculuk*'un kendi dillerinde birer nüshasını sunacak olan on iki yayıncının ilki o; kitabın Almancasını verecek bana.

Adını bilmediğim ve bilmeyeceğim, sadece Çek kökenli ve Weidenfeld'le birlikte olduğunu bildiğim; az önce yürüyüşü bana Kafka'nın bir cümlesini hatırlatan; kısa ve açık olsun diye burada Milena adını vereceğim genç kadın, Ledig Rowohlt'un kitabım hakkında birkaç nazik söz söyledikten sonra bana doğru ilerleyişini seyrediyor.

Milena'ya Mektuplar'ı hatırlıyorum.

Kitap birkaç yıl önce Zürih'te, Bahnhofstrasse'deki bir kitapçının vitrininde sergileniyordu.

Zamanı geçirmek –ya da öldürmek– için, kentin merkezindeki bu bol dükkânlı sokakta bir aşağı bir yukarı, gardan

göle, gölden gara, geziniyordum. Sözünü ettiğim anda gölden gara doğru yürüyordum; göle arkamı dönünce Bahnhofstrasse'nin sol tarafına düşen kaldırımdaydım.

Yaz veya ilkbahar olsaydı, herhalde zamanı beyaz gezi teknelerinden birinde Zürih Gölü'nün kıyılarını dolaşarak geçirirdim. Wädenswil İskelesi'nde, bir tür roman veya masal kahramanı olan Parvus'u hatırlardım. 1905'te Saint-Petersbourg sovyetinde Trotsky'nin yoldaşı olan ve 1917'de Lenin'in kapıları mühürlü bir Alman treniyle Rusya'ya dönüşünü organize eden Parvus, göl kıyısındaki bütün İsviçre köyleri gibi sakin ve huzurlu bu küçük İsviçre köyüne gelmişti ölmek için...

Fakat mevsim ne yazdı, ne de bahar. 1956 yılının Ocak'ındaydık. Kuru bir soğuk, içinde incecik don kristallerinin uçuştuğu sanılan dupduru ve bıçak gibi kesen bir hava dolaşıyordu kentin üstünde...

Paris'ten o sabah gelmiş, İsviçre bankalarının sade ve süssüz ama zenginliğini dışa vuran cepheleriyle çevrili Paradeplatz'da bir kafenin tuvaletinde kimliğimi değiştirmiştim. Çifte dipli bir seyahat çantasından Fransız kimlik belgelerimi çıkardıktan sonra, Uruguay pasaportumu aynı çantanın iki dibinin arasına yerleştirmiştim. Çeşitli hava limanlarındaki polis denetimlerinde ipuçlarını yok etmek, izleri karıştırmak için bu gerekliydi.

Paris'ten gelmiştim, bir iki saat sonra Prag'a gitmek üzere uçağa binecektim. Paris uçağının inişiyle Prag uçağının kalkışı arasında zamanı geçirmeye çalışıyor, arkamı kolluyordum. Ya da Uruguaylı iyi aile çocuğu kimliğimle Fransız ticaret yetkilisi kimliğim arasında...

Bugün bu geçmiş aklıma geldiğinde, içimi biraz tiksintili bir tedirginlik kaplıyor. Gizli yolculuklar, gelecek üstüne kurulan hayaller, siyasal tavır ve eylemler, komünist militanların gerçek kardeşliği, ideolojik söylemimizin kofluğu, sahteliği... Benim hayatımın özünü oluşturan, aynı zamanda bu yüzyılın trajik ufkunu da dolduran bütün bu şeyler bugün tozlara bürünmüş, eskimiş, köhnemiş ve zavallı görünüyor.

Yine de, bu anlatının anlaşılabilmesi için, manevi ve ahlaki aydınlığı için, bu geçmişi de anmam gerekiyor. Hem zaten bu iş için şimdikinden daha uygun bir an da bulamam.

Çünkü şu anda kendimi, belleğimde, Mayıs-1964-Salzburg ile Ocak-1956-Zürih arasında yolculuk ederken buluyorum. İki uzay-zaman arasındaki bağ da Milena Jesenskà, ya da onun, Kafka'nın kendisine yazdığı mektuplardaki anılışı. O 1956 Ocak ayının hemen ardından, Rus Komünist Partisi'nin XX. kongresiyle birlikte, tarih alışılagelen yolundan sapacak. Ya da en azından yavaş yavaş sapmaya başlayacak. İspanya'da da hissedilecek bu dönüş. Şubat ayında, Prag'a ve Bükreş'e yaptığım yolculuklardan döndüğümde, iki yıldan beri var edilmelerine –hiç kuşkusuz belirleyici derecede– katkıda bulunduğum yasadışı komünist öğrenci örgütleri önce Madrid Üniversitesi'ni, sonra da sokağı ayağa kaldırmayı başaracaklar, böylece Franco rejimine ilk ciddi bunalımı yaşatacaklar...

Kabul edilecektir ki, bu siyasal tarih-öncesini, soğuk savaşın bu son hareketsiz görünen dönemini –alttan alta buzların çözülmesiyle çoktan çağlamaya başlamış bir akıntının üzerinde bir bankiz, henüz çözülmemiş bir buz tabakası– gündeme getirmek için son derece uygun bir an bu...

Öte yandan, gerçek yazma işinin yer aldığı an; sözcüklerin, cümlelerin, çiziklerin, tekrarların ve beğenilmeyip atılan metinlerin kayda geçtiği dolaysız şimdiki zaman da bu işe oldukça denk düşüyor. 11 Nisan 1987'de –radyodan Primo Levi'nin intihar haberini duymamdan birkaç saat önce– belleğimi kavrayan bir baş dönmesi içinde, hiç hesapta yokken doğan bu kitabın son versiyonunu, hemen hemen günü gününe yedi yıl sonra, şu anda, düzeltmekle uğraşıyorum: Nisan ayının geçişinin bende yeniden uyandırdığı endişe içinde...

Gâtinais ilinin ovalarının ve ormanlarının üstünde, gökte fırtına var. Penceremden bir su birikintisinin pul pul ışıldayan yüzeyini görüyorum. Ağaç dalları kopan rüzgârda sallanıyor; bugün kuzeybatıdan geliyor rüzgâr: Komünizmin dağılan imparatorluğunun üzerinde nihayet esmeye başlayan

poyraz... Komünizm imparatorluğunun yükselişini, doruğa varışını ve çöküşünü görmek için bir insan ömrü yeterli oldu.

Uzun ömrü sayesinde Eski Rejim'in sonunu, devrim-sonrası Avrupasının çelişkilerle dolu kaynaşmasını, Napolyon İmparatorluğu'nun yükseliş ve çözülüşünü görüp yaşamış olan Goethe bile böyle bir deneyim yaşamış olmakla övünemezdi. Gerçekten de, her ne kadar sohbetine doyum olmasa da, Goethe'nin bize bilgiçlik taslamasına izin verecek değiliz: Napolyon'un imparatorluğu Sovyet imparatorluğuyla karşılaştırılamaz bile...

İşte böyle, bu yüzyılın tarihi, komünizm serüveninin öldürücü yanılsamaları yüzünden, ateşle ve kanla damgalanmış bulunuyor. İnsanların yüreklerinde en temiz duyguları, en çıkar-gözetmez tutum ve girişimleri, en coşkulu kardeşlik atılımlarını uyandırdıktan sonra, Tarih'in en kanlı fiyaskosuna, en iğrenç ve karanlık toplumsal adaletsizliğine varıp orada bitiyor...

Her neyse, 1956 Ocak ayının sonlarında ben, taşıdığım önemli ve ivedi mesajla birlikte, Zürih'teydim.

İspanyol Komünist Partisi'nin, o dönemde benim de dahil olduğum yönetici çekirdeğinde, izlenecek siyasal strateji üzerinde oldukça sert bir tartışma patlak vermişti. Bunun ayrıntılarını burada anlatmayacağım. Zaten anlatsam da, bugün, buradan bakılınca hepsi boş ve önemsiz, ya da anlaşılmaz görünürdü: Unutulmuş eski bir yazının parşömeni üzerine –o yazı kazınarak– yazılmış yeni bir yazı gibi... Ayrıntılar ne kadar boş ve anlamsız olursa olsun, ortada dönen çok önemli bir şey vardı: Yönetici organların içinde ve arasında iktidar sorunu...

Ama artık herkes anlamıştır ki, sorun her zaman iktidar sorunudur.

Sözü uzatmaya gerek yok: Paris'te Santiago Carillo'nun çevresinde çalışan –ve benim başlıca etkinlik alanımın da dahil olduğu İspanya içindeki gizli örgütleri denetleyen– yönetici grubu, bir stratejik analiz sorunu üzerinde, Prag ve Bük-

reş'te Dolorès İbarruri'nin –'La Passionaria'– etrafında toplanan partinin eski tüfekleriyle ters düşmüştü. Carillo bu kıdemlilere anlaşmazlık noktalarını açıklamak ve bu konuları daha derin ve etraflıca tartışmak için genişletilmiş bir toplantı yapılması konusunda olurlarını almaya çalışmak üzere, beni Doğu'ya gönderiyordu.

Şimdilik Zürih'te, Bahnhofstrasse'nin yaya kaldırımında, düşündüğüm bu nazik görev değil. Carillo'nun beni belki de postu bırakayım diye oraya gönderdiğini; belki de yönetici organa yeni girmiş, 'hanedandan' sayılmayan bir 'hafif süvari'yi feda etmekte olduğunu biliyorum. Ayrıca bu özel durumun bana bazı kozlar sağladığını, elimdekileri güçlendirdiğini de biliyorum: Ayrı komünist kuşakları arasındaki karanlık iktidar kapma oyununda ben hiçbir çıkarın peşinde değilim, hiçbir sorumluluğum da yok. Sadece fikirlerle ilgileniyorum; dolayısıyla, daha inanmış olduğum için, eski bir 'apparatçik'e göre daha inandırıcı da olabilirim... Carillo'nun elçi seçimi doğrusu hiç de aptalca değil...

Ama şimdilik bunları hiç düşünmüyorum.

Bahnhofstrasse'de bir kitapçının vitrininin önündeyim; ağzım açık ve sevinç içinde, Franz Kafka'nın bir kitabının beyaz kapağını seyrediyorum: *Briefe an Milena*.

Kalbim çarpıyor, ellerim titriyor.

Kapıyı itip dükkâna giriyorum. Benimle ilgilenen hanımın kır saçlarla halelenen kırışıksız yüzünde sevimli bir gülümseme var. Uzattığı kitabı koparırcasına aldıktan sonra dua eder gibi sıraladığım teşekkürlerime şaşırdığı belli oluyor. "Hayır, teşekkür ederim, sarmaya gerek yok, böyle alıyorum, tekrar teşekkür ederim!" Parayı ödeyip kasadan ayrılırken bana gülümsüyor.

Bahnhofstrasse'nin kaldırımında, yolculuk harcamalarımın listesinde Franz Kafka'nın bir kitabının fiyatını da görünce, parti saymanının suratının ne renk alacağını düşünüyorum bir an. Fiyatı değil, zaten önemsiz bir rakam, asıl yazarın adını görünce ne yapacak acaba? Herhalde Kafka'nın adını yazmasam daha iyi olacak. Bu birkaç İsviçre frangıyla

Marx'ın bir kitabını aldığımı söylerim, olur biter. Böylesi daha iyi...

Böylesi daha basit, daha kolay...

Ne olursa olsun, ben Milena Jesenskà'ya 1956 yılı Ocak ayında Zürih'te rastladım. Bütün yolculuğum boyunca bana eşlik etti.

Fakat, işte, Ledig Rowohlt yerinden kalktı.

Formentor ödülünün gala yemeğinin verildiği salonda sesler kesildi. Rowohlt benimle ilgili birkaç nazik söz söylüyor, sonra *Büyük Yolculuk*'un Almanca çevirisinden bir nüshayı sunmak üzere bana doğru geliyor.

Heyecanlı olmam gerek, tarihi bir an bu. Demek istediğim, benim için, benim kendi tarihimde, ayrıcalıklı bir an... Fakat dalgınım, başka şeyler düşünüyorum, bir sürü yüz belleğimden çıkıp geliyor, itişip kakışıyorlar; kendimi bu tarihi ana veremiyorum. Ama Ledig Rowohlt'tan sonra sıra Claude Gallimard'da, sonra da Giulio Einaudi'de. Daha sonra da Barney Rossett ve George Weidenfeld gelecek. Dünyanın en büyük yayıncılarından on ikisi sırayla bana yaklaşıp her biri *Büyük Yolculuk*'un kendi dilinde bir nüshasını bana sunacak...

Yine de bu tarihi an üzerinde yoğunlaştıramıyorum zihnimi. Bu anı kaçıracağımı; ben farkına varıncaya, lezzetli ve besleyici özsuyunun tadını çıkarıncaya kadar geçip gideceğini hissediyorum. Galiba tarihi anlar konusunda pek yetenekli değilim.

Ne olur ne olmaz diye, salondaki dostların övücü sözlerine, alkışlarına, sıcak gülümsemelerine fazla kapılmayayım da başım dönmesin diye, içimden alçak sesle, Jean Paulhan'ın yayınevi için romanımın elyazması hakkında yazdığı 'değerlendirme notu'nu tekrarlıyorum.

Bu fazla zaman almıyor. Söz konusu 'değerlendirme' gayet kısa... O kadar kısa ki, olduğu gibi hatırlıyorum, ezbere biliyorum. O kadar özet bir şey ki, Jean Paulhan bir dosya kâğıdı bile kullanmamış bunun için. Zamanı, sözleri ve kâğı-

dı konusunda pek tutumlu olan Paulhan normal boyda bir dosya kâğıdını dört parçaya böldükten sonra bu parçalardan birine yazmış notunu... Kâğıdın makasla, özenle kesildiği kolayca görülüyor, ama böyle kesimlerde hep görülen bazı kusurlar da yok değil...

Çeyrek dosya kâğıdının üst kısmına benim adımı ve el-yazmasının başlığını yazmış: *Büyük Yolculuk*. Bu bilgilerin altını çizdikten sonra, yuvarlak harf ve çizgilerden oluşan, özenli ve okunaklı yazısıyla kitap hakkındaki kanısını dile getirmiş:

"Kitapta, toplama kampına gönderilen sürgünleri, birbirlerini ezercesine üst üste vagonlara tıkılmış olarak Almanya'ya götüren yolculuk anlatılıyor. Yazarın 'Semurlü çocuk'la konuşmaları mükemmel. Ne yazık ki Semürlü çocuk varıştan önce ölüyor; anlatının sonu daha az parlak... Bu eli-yüzü düzgün anlatıda fazla dikkati çeken bir şey yok, ama çok kötü bir yan da yok."

Not, bir rakamla, herhalde anlamını bilmediğim bir yayıncılık kodu olan oldukça iri bir 2 rakamıyla noktalanıyor. Bu 2, metnin yayımlanabileceği anlamına mı geliyor? Yayımlanmasa da olur anlamına mı? Yoksa ne öyle ne böyle mi?

Bilmiyorum. Fakat törenin uğultusu arasında, içimin sessizliğinde Jean Paulhan'ın sözlerini kendi kendime tekrarlıyorum. Sadece başım dönmesin, ayaklarım yerden kesilmesin diye... Ama bu tevazu uygulaması, yazarın Semurlü çocukla konuşmalarının mükemmel olduğuna (Paulhan *dixit*) parmak basmama engel olmuyor! Ayrıca Semurlü çocuğun ancak kitabın sonunda öldüğünü, dolayısıyla Paulhan'ın üzüntüsünün ("ne yazık ki Semurlü çocuk varıştan önce ölüyor ve öykünün sonu da o kadar parlak değil") de sadece birkaç sayfayı ilgilendirdiğini vurgulamama da...

Paulhan'ın iltifatlarını daha da moral verici kılan, Semurlü çocuğun uydurma bir roman kişisi olması... Söz konusu yolculuğu yazının düşlenmiş gerçekliğinde yeniden yaptığımda, Semurlü genci bana arkadaşlık etsin diye ken-

dim uydurmuştum. Kuşkusuz, Compiègne'den Buchenwald'e yaptığım gerçek yolculukta yaşadığım yalnızlığı bir kez daha tatmayayım diye de... O Semurlü genci uydurdum, konuşmalarımızı uydurdum: Gerçekliğin çoğu kez uydurmaya, uydurulmaya ihtiyacı vardır, hakikat olabilmek için... Yani akla yakın, inanılabilir olmak için... Okurun inancını, heyecanını kazanabilmek için...

Jean Prat'nın *Büyük Yolculuk*'tan yaptığı televizyon filminde Semurlü genç rolünü oynayan aktör, bu kişinin gerçek olmasını tercih edermiş. Öyle olmadığını anlayınca şaşırmış, nerdeyse üzülmüştü. "Yolculuğunuzda size arkadaşlık etmiş olmak isterdim doğrusu!" demişti Jean Le Mouël, uydurma ile gerçeği karıştırarak... Fakat kardeşlik yalnız gerçekliğin bir verisi değildir. Aynı zamanda, özellikle, ruhun bir ihtiyacıdır da: Keşfedilecek, icat edilecek bir kıta... Yerinde ve sıcak bir yapıntı, bir uydurma...

Dikkatimi, *Büyük Yolculuk*'un ayrı dillerde on iki ayrı basımının bana sunulacağı bu tarihsel andan saptıran, Jean Paulhan değil elbette: Bir bu eksikti! derdim, öyle olsaydı...

Beni dalgınlaştıran, –bunun suçu da doğrudan doğruya George Weidenfeld'in yanındaki Çek asıllı genç kadına düşüyor– 1956 Ocak'ında Milena'yla, daha doğrusu Franz Kafka'nın *Milena'ya Mektuplar*'ıyla, birlikte yaptığım bir yolculuğun anısı...

O yıl Prag'da iki tarihsel öndere, İspanyol komünizminin iki dinozoru Vicente Uribe ile Enrique Lister'e, eski tüfeklerle aramızdaki anlaşmazlık noktalarını açıklamıştım. Paris grubunun, kendilerinin 'La Pasionaria' ile birlikte hazırladıkları bir siyasal metni onaylamadığını görünce afallayan, benim –herhalde pek küstahça buldukları– ısrarım karşısında kafaları karışan bu iki büyük şef, 'La Pasionaria'nın tartışılmaz yetkesine başvurmaya karar vermişlerdi. Bu görüş ayrılığının nasıl sonuçlandırılacağına, en yüksek yetkili olarak, o karar verecekti.

İlginç bir rastlantıyla, Doğu Berlin'deki bir bilmem-ne kongresinden Romanya temsilcilerinin özel treniyle dönmekte olan –ve o yıl kışlık karargâhını Bükreş'te kurmuş olan– Dolorès İbarruri ertesi gün Prag garından geçecekti. Dolayısıyla, Rumenler kabul ettiği takdirde benim de o trene binmem kararlaştırıldı. 'La Pasionaria' ile Bükreş'e kadar gidecek, yolda ona Carillo grubunun eleştirilerini açıklayacak, düşüncelerini ya da kararını bekleyecek, dönüşte bunları İspanyol Komünist Partisi Polit Bürosu'nun Paris'teki yönetici çekirdeğine aktaracaktım.

Öyle de oldu.

1 Mayıs 1964'te Salzburg'da, Formentor Ödülü'nün resmi yemeğinin sonunda bulunmasaydım; şu anda, Ledig Rowohlt ve Claude Gallimard'dan sonra, Giulio Einaudi'nin de *Büyük Yolculuk*'un İtalyanca çevirisini sunmak üzere bana doğru geldiğini görüyor olmasaydım, konu dışına çıkıp Prag'dan Bükreş'e yaptığım yolculuğu anlatmak için önüme çıkan fırsattan yararlanırdım. Fakat, az önce Kafka üzerine bir *excursus* yapmadığım gibi, şimdi bu 'saplamayı'da yapmayacağım –oysa bayağı parlak bir öykü olabilirdi bu!–.

Yazar dediğin bazen böyle kendini tutmalı işte, okuru yarı aç bırakabilmeli...

Sadece şunu diyeceğim ki, trenin ortalama hızı saatte altmış kilometreyi geçmediği için yolculuk bitmek bilmedi... Ve benim için son derece ilgi çekici oldu. Başka deyişle, bir bakıma can sıkıntısından geberdiysem bile, komünist 'nomenklatura'nın işleyişi hakkında gayet ilginç şeyler öğrendim.

Rumen özel treninin bana ayrılan lüks özel kompartımanında, Franz Kafka'nın Milena Jesenskà'ya yazdığı mektupları okumak için bol bol vakit buldum.

Daha sonraları, komünizm kafasızlığına –hiç olmazsa tamamen– düşmeme engel olan nedenleri çözümlemeye kalktığımda, hep Kafka'yı okumanın bunlardan biri –hem de en küçüklerinden değil!– olduğunu gördüm. Aslında, yalnız

Kafka'yı değil, genel olarak kitap okumanın... Hele bazı kötü kitapları okumanın, ki Kafka'nınki de bunlardandı.

Çekoslovakya'da bütün Stalinci dönem boyunca Kafka'yı okumanın yasak, en azından kuşkulu, ya da eserleri yayımlanmadığı için imkânsız olması, rastlantı veya despotça bir kapris yüzünden değildi. Kısa Prag baharının ilk ürkek işaretlerinin, o kadar yıllık dışlanmadan sonra nihayet 1963'te bu kentte düzenlenen uluslararası Kafka sempozyumu sırasında ortaya çıkması da rastlantı değildi.

Çünkü Kafka'nın yazma biçimi, bulunabilecek en az şişirici ve vurgulayıcı, ama kat kat yığılan saydamlık yüzünden en güç nüfuz edilir olmuş bir düş gücünün yollarından, okuru hep tarihsel ve toplumsal gerçekliğin alanına getiriyor.

Karl Marx'ın öldüğü 1883 yılında doğup Lenin'in bu dünyadan göçtüğü 1924 yılında ölen Kafka, yazılarında hiçbir zaman döneminin tarihsel gerçeklerini hesaba katmamıştır. Günce'si bu açıdan akıl almaz bir boşluk örneğidir. Oradan, dünyanın gürültüsünün, çılgınlığının hiçbir yankısı gelmez gibidir kulaklara... Buna karşın, tarihsel çevrenin ivedi sorun ve koşullarına sırtını dönerek yazılmış; gerçek-dışı soğuk bir tutarlılık bloğundan acılar içinde, lokma lokma, parça parça koparılmış olan bütün eserleri, bütün metinleri, aslında okuru yüzyılımızın kalınlığına, karanlığına, belirsizliğine ve kıyıcılığına götürür, bu yüzyılı belirleyici bir ışıkla aydınlatır. Hem de Kafka, anlatma uğraşındaki şaşılacak alçakgönüllülükle birlikte, insanlık durumunun en derinlerdeki, metafizik çekirdeğine, insanın zaman-aşırı gerçekliğine inmeyi başardığı için değil, ya da sadece bunun için değil...

Kafka'nın eseri, zamanın kargaşasının üzerinde uçmak, ona yukardan bakmak anlamında, zaman-dışı değildir; sonsuzluğa yöneliktir ve sonsuzluk değeri taşır ki, bu tamamen başka bir şeydir. Fakat her yönüyle bu zamandandır o, bu zaman dışında düşünülemez; ama bu zamanı durmadan ve her yandan aşar.

Kendi çalışma düzeyinde –sosyolojik çözümleme düzeyi değil edebiyat düzeyi–, Kafka'nın eseri, bürokratikleşmiş toplum düzeninin gizlerini çözmeye çalışanlardan sadece iki yazarı anacak olursak, Max Weber ve Roberto Michels'in eserleriyle çağdaştır.

Böylece, bütün bu dönem boyunca, Franz Kafka'nın yapıntıları beni dünyanın gerçekliğine indirirken, komünizmin siyasal ve kuramsal söyleminde durmadan anılan gerçeklik sadece bir yapıntıdan ibaret oluyordu: Zorlayıcı, bazen boğucu, ama somut dünyada her türlü kökten, her türlü gündelik hakikatten gittikçe yoksunlaşan bir kurgu... Ne olursa olsun, 1956 yılının o Ocak ayında, Rusya Komünist Partisi'nin XX. kongresinin, Stalinci dünyanın Kafkalık gerçekliğinin örtüsünü, kısmen ve büyük bir diyalektik çekingenlikle de olsa, kaldırmaya başlamasından birkaç hafta önce, Prag'dan Bükreş'e yaptığım bitmek bilmeyen tren yolculuğumda, zamanımın önemli bir kısmını Kafka ve Milena ile birlikte geçirdim.

Günde birkaç kez kompartımanımdan çıkıyordum. Yemek saatlerinde, lüks yemekli vagona gidip 'La Pasionaria' ve Rumen ev sahipleriyle buluşmak için oluyordu bu. Rumenlerin en yüksek rütbeli ve yetkilisi, hemen hemen dazlak ve babacan –daha doğrusu köylü– görünüşlü, Chivu Stoica diye biriydi. Bu görünüşüne karşın vıcık vıcık bir dalkavukluk, bir yaltakçılık çemberiyle çevriliydi. Yemekte onun masasında oturan bütün Rumenler anlattığı yavan ve beylik fıkralara kahkahalarla gülüyor, militan işçi anılarını dinlerken kendilerinden geçiyorlardı.

'La Pasionaria'nın bütün bunları "çok gördük!" diyen önemsemez bir tavırla, sık sık eliyle saçını düzeltmesinden belli olan bir sabırsızlıkla, dinlediğini belirtmeliyim. Ama olasılıkla onun canını sıkan, art arda gelen leziz yemekler ve sert içkiler arasında bir türlü bitmeyen bu sofraların her yanından dalkavukluk akan resmiyeti değildi. Herhalde o Chivu Stoica'nın bu kadar gürültü-patırtıya, bu kadar övgüye layık olmadığını düşünüyordu. Gerçekten de, dikkatler kendi

üzerinde toplanır toplanmaz –ki bu sık sık oluyordu– kendisi de İspanya iç savaşı anılarını –evrensel üne kavuştuğu dönemi– anlatacak fırsat bulur bulmaz, 'La Pasionaria'da keyifleniyor, gülümsemesine ve konuşkanlığına tekrar kavuşuyor, bizi –doğal olarak içinde baş rolü kendisinin oynadığı– ilginç, eğlenceli, ya da kahramanca anılara, öykülere boğuyordu.

Fakat 1956 Ocak'ında, bir Rumen delegasyonunun özel treninde orta Avrupa'yı baştan başa geçişimin öyküsünü anlatmayı daha fazla sürdüremem.

Salzburg şatosunun yemek salonunda Carlos Barral, *Büyük Yolculuk*'un İspanyolca basımının bir nüshasını bana sunmak üzere yerinden kalktı bile. Barral'in benimkinden hayli uzaktaki bir masada oturmasından, dolayısıyla geniş salonu geçmesinin birkaç saniye zaman alacak olmasından yararlanarak, bu bahsi geçici olarak kapatayım.

Her şeyden önce şunu belirteyim: Bu yolculukta karşılaştığım en önemli olay, Milena'yı keşfetmek oldu. Daha doğrusu, daha açıkçası, Milena'yı Kafka'nın onunla ilgili deliliğinin içinden görüp tanımak.

"Es fällt mir ein, dass ich mich an Ihr Gesicht eigentlich in keiner bestimmten Einzelheit erinnern kann..."

"Birdenbire, gerçekte yüzünüzden hiçbir özel ayrıntıyı anımsayamadığımı fark ediyorum. Sadece kafenin masaları arasında yürürken siluetiniz, giysileriniz var: Evet, bunlar hâlâ gözümün önünde..."

Prag'da bir kafenin gürültülü kalabalığı içinde bir siluetin bu bir anlık, belli belirsiz görünüşü üzerine Franz Kafka sadece yoklukla, uzaklıkla, ayrılıkla beslenen kısır ve yıkıcı bir aşkı yansıtan görkemli ve dokunaklı, yüce bir edebi yapı kuruyor. Her gerçek rastlaşışta, her fiziksel buluşma anında sefilce, acınacak şekilde bozulan, perişan olan bir sevgi... Öylesine yüce ve yürek burkan bir edebi yapı ki, birkaç kuşak

okur –özellikle kadın okurlar, çünkü soylu kadınlar çoğunlukla tensel zevkleri değersiz sayma, alt düzeyde hatta kaba görme, buna karşılık başarısızlık ve yarım-kalmışlığın bulanık mutluluğuyla aşkınlaşan yoğun fakat acılı bir ilişkinin verdiği manevi zevki yüceltme eğilimindeler– ve bir sürü donuk kafalı yorumcu bu edebi egzersizi veya cin çıkarmayı sahici bir aşk yerine koyarak, tensellikten tamamen sıyrılmış, delicesine narsist, Öteki'ne –onun yüzüne, bakışına, hatta yaşamına bile– buz gibi kayıtsız bu tutkuyu insanlara örnek göstermişlerdir.

Ama işte, Carlos Barral masama ulaştı. Kitabım *El largo viaje*'nin İspanyolca basımından bir nüshayı bana uzatıyor.

1 Mayıs 1964'te Salzburg'daki resmi yemeğin keyifli gerçekliğine, Formentor Ödülü'nün verilişine dönüyor, bir an için Milena Jesenskà'yı unutuyorum. Yerimden kalkıp Carlos Barral'i karşılıyorum, kucaklaşıyoruz, sonra elinden kitabımı alıyorum.

Ama sevinçli değilim.

Başka deyişle, bu anın dışardan açıkça görülen sevincinin altında, içimi derin bir hüzün kaplıyor. Aslında 'hüzün' sözcüğü belki de tam anlatmıyor bunu... Bu anda hayatımın değiştiğini, bir hayattan başka bir hayata geçtiğimi biliyorum. Kuramsal bir önerme, psikolojik bir içebakıştan çıkan sonuç değil bu; fiziksel bir izlenim, tensel bir kesinlik... Sanki uzun bir gezintinin sonunda ormanın serin gölgeliğinden bir yaz güneşine çıkmışım gibi... Ya da tersi... Yani gölgeden güneşe, güneşten gölgeye geçer gibi yaşam değiştiriyorum belli bir anda: Önce ile sonra, geçmişle gelecek arasında ince ama derin bir farklılık, yüzeye vuran fiziksel bir başkalık kuran bir anda...

Barral'in bana *Büyük Yolculuk*'un İspanyolca nüshasını verdiği, kitabı elimde tuttuğum an yaşamım değişmiş olacak. İnsan bir bedel ödemeden değiştiremez yaşamını, hele bu değişiklik değişme olayının; sonrası için size neler saklamış

olursa olsun geçmişle bağını tamamen koparmış başka bir geleceğin gelişinin, açık bilinci içinde yapılıyorsa...

Nitekim Formentor Ödülü töreninden birkaç hafta önce, –Salzburg şatosu gibi Hohenlohe hanedanına değil de eski Bohemya krallarına ait– bir başka şatoda İspanyol Komünist Partisi'nin yönetici kadroları uzun bir toplantı yapmış, bunun sonunda ben yürütme kurulundan çıkarılmıştım. Partiden kesin olarak atılmam için, sonucu hiç de kuşkulu olmayan bir resmi süreç de başlatılmıştı.

Ama burada bu olayı anlatacak değilim.

Carlos Barral masama varmış ve bana romanımdan bir tane uzatmakta olsa da, anlatmayışımın nedeni zaman darlığı değil... Çünkü şu metni yazmakta olan ben'im, yazıda Tanrı ben'im. Keyfim isterse Carlos Barral'i şu anki durumunda dondurabilir, canımın istediği kadar uzun bir şimdiki zamanda hareketsiz bekletebilirim. Barral orada öylece, yüzündeki o –hareketsizlikten bönleşen– gülümsemeyle kımıldamadan durur, benim anlatıcı keyfimin yerine gelmesini bekler. Eski Bohemya krallarının şatosunda yapılan İspanyol Komünist Partisi yürütme komitesi toplantısının öyküsünü bitirmemi bekler.

Ama öyle yapmayacağım. Hayatımın, hayatımı değiştiren, bir bakıma beni hayata geri veren, bu dönüm noktasını anlatmayacağım. Bir kere, ben bunu zaten daha önce yaptım. Bununla ilgili, *Federico Sanchez'in Özyaşamöyküsü* adlı kitabıma bakmak yeter. Sonra, daha önemlisi, bu konu artık kimseyi ilgilendirmiyor. Başta ben olmak üzere herkes buna boş veriyor. Tarih'in kanıtladığı gibi 1964'te söylediklerimde haklı çıkmak artık hiç önem taşımıyor. Tarihsel olarak verimsiz bir haklılık bu. Benim nedenlerim ve kanıtlarım o zamanki tartışmalarımızda üstün gelseydi, davayı kazansaydı; yürütme komitesinin çoğunluğu –tamamen saçma bir varsayım ama– Fernando Claudín'le bana hak vermiş olsaydı bile, bu hiçbir şeye yaramazdı. Sadece haklı çıkışınıza sevinmemize, bununla yetinmemize, kendimizi avutmamıza yarardı belki. Ama biz haklı çıktık diye Tarih'in bir virgülü bile de-

ğişmezdi. Fakat öte yandan, 1964'te tartışmadan yenik çıkmak, partiden çıkarılıp dışarının karanlıklarına atılmak, beni yıllarca sürecek verimsiz hayallerden; özü ve tarihsel doğası gereği yenilenmeye, reforma gelemeyen komünizmde yenilik ve reform uğruna yapılacak kısır kavgalardan esirgedi.

Carlos Barral önümde. Bana kitabımın İspanyolcasını –*El largo viaje*– uzatıyor. Bir şey diyor, ama o anda anlamıyorum. Ne dediğini tam kavrayamıyorum. Hâlâ Prag anılarıma, birkaç hafta önce Prag'da yaptığım son gezintimin özel ve kişisel görüntülerine dalmış durumdayım.

İspanyol Komünist Partisi yürütme komitesindeki tartışmaların sonunda Dolorès İbarruri, 'La Pasionaria', kararı tebliğ etmişti. Birkaç cümlede Claudín'le beni adeta idam ediyordu. Son sözleri –bununla herhalde hatalarımızın nedenini açıkladığını düşünüyordu– bizi 'kuş beyinli entelektüeller' (*intelectuales con cabeza de chorlito*) diye nitelemek olmuştu.

Sonra Carillo her ikimizin de Çekoslovakya'da veya başka bir Doğu Avrupa ülkesinde kalmamızı önerdi. Böylelikle, merkez komitesi tartışılan sorunları inceleyip hakkımızda verilen kararı onaylayıncaya kadar, zamanımızı elverişli bir ortamda kendi kendimize özeleştiri yaparak geçirebilecektik.

Tabii bunu reddettik. Bir kere, görüş ayrılıklarının derinliği düşünülünce, özeleştiri yapmaya eğilimli olmamız çok uzak bir olasılıktı. Sonra, gerçek sosyalizm ortamının hiçbir bakımdan bu iş için en elverişli ortam olduğunu sanmıyorduk. Ben ayrıca birkaç hafta sonra Formentor Ödülü için Salzburg'da beklendiğimi ve yokluğumun bazı tepkilere neden olacağını da ekledim.

Red yanıtımız üzüntülü bir sessizlik içinde kayda geçti. Ama zaman değişmişti; artık bize zorla, *perinde ac cadaver*, disiplin gereği söz dinletmek imkânı yoktu. Sovyet XX. kongresinden çıkan reform hareketinin henüz bürokrasinin dolambaçlı ortamından kurtulup yürümeye başlayamamış olmasına karşın, bazı şeyler artık yapılamıyordu.

Gidişimizi engelleyemeyince, örgütün adamları öçlerini aşağılık bir biçimde aldılar. Bana sadece bir uçak bileti verildi, ama bir kuruş bile yolluk verilmedi. Paris'e gitmek için başımın çaresine bakmak zorundaydım. Çok iyi baktım da. İtalyan Komünist Partisi'nin yönetici çevrelerinde yeterince dostum vardı, bu yüzden yolculuğun devamı hiç sorun olmadı.

Son gün, Prag'da, bir daha hiç göremeyeceğim korkusuyla tedirgin, kentin belleğimde kalmış ayrıcalıklı yerlerini dolaşmıştım.

Örneğin, Straşniçe'deki yeni Yahudi mezarlığında Franz Kafka'nın mezarını ziyaret ettim. Şato duvarlarının içindeki Ulusal Galeri'de sergilenen bir Renoir tablosunu görmeye gittim. Bu yaldızlı esmer tenli, güleç yüzlü genç kadın portresini daha önce de sık sık seyretmiştim. Boynunun zarif hareketi, omzundaki bir kumaş kıvrımı, bu omuzun görülmese de sezilen beyazlığı, kumaşın altındaki göğsün diri yuvarlaklığı beni adeta büyülemişti.

Bir kez, 1960'ta, Prag'da bulunduğum bir sırada, Renoir'ın bu tuvalinin önünde birdenbire aklıma, kuşkusuz Milena Jesenskà'nın da bu resmi seyretmiş olduğu fikri gelmişti. Bu Milena anısı dört yıl sonra, Prag'daki son gezintimde de ortaya çıkmıştı. Milena'nın da herhalde birçok kez aynı yerde hareketsiz durarak Renoir'ın tablosunu seyretmiş olduğunu düşününce beni bir titreme almıştı. Projektörlerin ışık demetlerinde pul pul ışıldayan kar tanelerinin anısını anımsamıştım; bu yürek yakan anıyı belleğimde buzdan bir ateş gibi parlatan da Milena'nın anısıydı: Ravensbrück Toplama Kampı'nda ölen Milena Jesenskà'nın anısı... Milena Jesenskà'nın küllerinin üzerine yağan karın anısını anımsamıştım. Milena'nın, fırınların dumanıyla, rüzgârla etrafa dağılan güzelliğini anımsamıştım.

Sonra, bir daha ne zaman döneceğimi bilmediğim –sağlığımda böyle bir imkân olursaydı tabii– Prag'daki anısal gezintimi tamamlamak üzere, eski Pinkas Yahudi mezarlığı ile ona bitişik sinagogu tekrar ziyarete gitmiştim.

Orada, birbirine yaslanmış mezar taşlarının arasında, bu sonsuzluk yerinin sessizliğinde, Schoelcher Caddesi'nde, Claude-Edmonde Magny'nin evinde karşıladığım o 1945 Ağustos gününün uzak şafağını düşünmüştüm. Hemen hemen yirmi yıl sonra, o zaman yaptığımız konuşmayı, bana okuduğu, yazma gücü üstüne o uzun mektubunu hatırlamıştım. Orada, Pinkas'ın mezar taşlarının arasında, birkaç hafta sonra Salzburg'da –o geçmiş günde Claude-Edmonde'la sözünü ettiğimiz ve yazmakta hemen hemen yirmi yıl geciktiğim kitaba verilen– Formentor Ödülü'nü alacağımı düşünmüştüm.

Ama neyse, Carlos Barral'i daha fazla bekletmeyeyim.

Sonsuz bir süreden beri, romanımın İspanyolca çevirisi elinde, masamın yanında duruyor, dudaklarında donmuş gülümsemesiyle... Carlos Barral'e yeniden hayat, renk ve hareket vereyim bari. Hatta bana anlatmaya çalıştığı sözlere –şimdiye dek boşuna olmuştu bu– de kulak vereceğim. Böyle gönlü yüce biriyim ben işte: Aslında bir anlatı tanrısı anlatılarında yer alan ikinci dereceden kişilere öyle her zaman söz vermez; yoksa bunlar şımarır, kendi bildiklerini okumaya başlar, kendilerini asıl kişiler yerine koyup anlatının gidişini şaşırtır, saptırırlar.

Carlos Barral elinde tuttuğu ve az sonra bana sunacağı kitabın ilginç özelliğini bana açıklamaya çalışıyor.

Gerçekten de ilginç bir durum var: Franco rejiminin sansürü *Büyük Yolculuk*'un İspanya'da yayımlanmasını yasaklamıştı. Bir yıl kadar önce Formentor Ödülü'nün bana verilişinden beri, General Franco'nun Tanıtma Bakanı Bay Fraga İribarne'nin servisleri bana karşı kampanya yürütüyordu. Uluslararası seçiciler kurulunu –özellikle de İtalyan Giulio Einaudi'yi–, bir rejim düşmanını, 'komünist diaspora'dan birini, onurlandırdığı için suçluyorlardı. O yüzden Barral, kitabı, Joaquin Mortiz'le bir ortak yayın formülüyle, Meksika'da bastırmak zorunda kalmıştı. Bu basım henüz tamamlanmadığından, birkaç haftadan önce kitap elde olmayacaktı.

Her şeye karşın ödül sahibine kitabından bir tane sunmak jestini yerine getirmek isteyen Barral romanımdan tek ve çok özel bir nüsha hazırlatmış. Boyutları, cildi, sayfa sayısı, resimli üst kapağı, kısaca her şeyi Meksika basımıyla aynı; bir ayrıntı dışında: O gün aldığım kitabın sayfaları bembeyaz, üzerlerinde hiçbir yazı veya matbaa işareti yok...

Carlos Barral önümde kitabı karıştırıyor, sayfaların lekesiz beyazlığını bana gösteriyor.

Heyecan benliğimi sarıyor... Nihayet!

Kaçırdığımı sandığım, anlamını kavrayamadığımı sandığım; su, kum, duman gibi parmaklarımın arasından kayıp giden o biricik an birden bütün kalınlığına, bütün parıltılı yoğunluğuna yeniden kavuşuyor.

Gerçekten biricik, benzersiz bir an oluyor.

1 Mayıs 1945'te, çubuklu giysili eski kamp sürgünlerinden oluşan alay Nation Meydanı'na girerken, bu geleneksel geçit töreninin kızıl bayraklarının üstüne bir kar fırtınası bastırmıştı. O anda, geri gelen yaşamın o ilk gününde, havada burgaçlanan kar, ölümün bundan böyle nasıl hep yanımda olacağını bana hatırlatır gibiydi.

On dokuz yıl –tam bir kuşak, dile kolay– sonra, 1 Mayıs 1964'te Salzburg'da, bıldırın karları yine yağmıştı yaşamımın üzerine ve Madrid'de, Conceptión-Bahamonde Sokağı'ndaki gizli dairede, soluk soluğa bir çırpıda yazılan kitabın sayfalarındaki basılı yazıları silmişti. Bıldırın karları kitabımın sayfalarını kaplıyor, yumuşak, pamuksu bir kefene sarıyordu. Kar kitabımı, en azından İspanyolcasında, siliyordu.

Belirtiyi yorumlamak basit, dersi çıkarmak kolaydı: Henüz hiçbir şeyi tam kazanmış değildim. Yazmaya çalışmakla nerdeyse yirmi yıl geçirdiğim kitap, daha biter bitmez yeniden uçup gidiyordu. Yeniden başlamam gerekecekti: Ölüm deneyimini yazıya geçirmek sonu gelmez bir uğraş olmalıydı.

O akşam aldığım, daha da alacağım, *Büyük Yolculuk* nüshalarının en güzeli İspanyolca olanıydı. Baş döndürücü boş-

luğu, yeniden doldurulması gereken sayfalarının masum ve ahlak-dışı beyazlığıyla, benim gözümde en anlamlısı...

Carlos Barral masamdan ayrıldı. Sıra Grove Press'ten Barney Rossett'te; bana romanımın Amerika basımından bir tane getirecek...

Barney Rossett yaklaşırken, büyük bir zevkle İspanyolca versiyonun beyaz sayfalarını karıştırıyorum.

Bıldır yağan karlar herhangi bir metni örtmemiş, diyorum içimden. Burada temsil edilen dillerden; İngilizce, Almanca, İsveççe, Fince, Portekizce... Ne bileyim işte, bir düzine dilden rastgele herhangi birini gömmemiş de, tutmuş kökenimdeki dili gömmüş... Ana dilimi silmiş...

Aslına bakılırsa, Franco sansürü, romanımın metnini ana dilimde yok etmekle, gerçekteki bir durumu bir anlamda tekrarlamakla yetinmiş oluyor. Çünkü ben *Büyük Yolculuk*'u zaten ana dilimde yazmamıştım ki...

Bu romanı İspanyolca değil Fransızca yazmıştım.

Oysa o zamanlar çoğunlukla Madrid'de yaşıyordum. Çocukluğumun diliyle aramdaki bütün suç ortaklığını, tutkuyu, kuşkuları ve meydan okuma zevkini; yazma işinin insana dille kurdurduğu samimiyete temel olan bütün bu ögeleri yeniden bulmuştum. Üstelik daha o zaman biliyordum ki, –Claude-Edmonde Magny'yi öylesine büyüleyen o küçük şiirler bir anı, hatta pek silik bir anı, olmuşken; sadece onun, yolculuklarımda bana eşlik eden ve ara sıra okuduğum *Yazma Gücü Üzerine Mektup*'unda adları geçerken; kırklı yılların sonunda yazdığım tiyatro oyunu *Soledad*, güçsüzlük ya da tembellik yüzünden değil bilerek ve isteyerek yazmaktan uzak durduğumu kendime kanıtlamak için yazılmış bir özel ve kişisel alıştırma iken– daha o zaman biliyordum ki, yazma gücü bana yeniden verildiği –ya da onu kendim ele geçirdiğim– gün, ana dilimi seçebilecektim.

Gerçekten de, İspanyolca kadar Fransızca da benim ana dilimdi. En azından ana dilim olmuştu. Doğum yerimi, kökensel dilimin dölyatağı toprağı, ben seçmemiştim. Uğrunda o kadar savaşılan, o kadar kan dökülen bu şey –fikir, gerçek-

lik–, yani kökenler, insana en az ait olan, içinde insanın kendi payının en kuşkulu ve en rastlantısal olduğu şeydir: En aptalca ve hayvanca (bütün anlamlarıyla) olanı da... Her neyse, kökenlerimi ve ana dilimi kendim seçmemiştim. Daha doğrusu, bir tane seçmiştim: Fransızca...

Sürgünlüğün, kökünden kopmuşluğun getirdiği koşullarla buna zorlanmış olduğum söylenebilir. Bu ancak kısmen –küçücük bir kısım olarak– doğrudur. O kadar İspanyol sürgünlük dillerini reddetmedi mi? Kendi kendileri –yani Fransızlardan farklı, başka– olarak kalmak üzere akıldışı, dokunaklı bir umutla Fransızca'daki bozuk şivelerini, dilsel garipliklerini korumaya çalışmadılar mı? Fransızca'yı doğru kullanmanın alanını, sadece gereklilik ve yararlılık amaçlarıyla sınırlı tutmadılar mı? Kendi hesabıma ben sürgünlük dilim olan Fransızca'yı ikinci bir köken dili, bir ana dili, olarak seçmiştim. Kendime yeni kökenler seçmiştim. Sürgünlüğü kendime vatan edinmiştim.

Bir bakıma artık gerçek bir ana dilim yoktu. Ya da iki tane vardı ki, bunun akrabalık ilişkileri bakımından hayli nazik bir durum yarattığı kabul edilecektir. İki vatan gibi iki anaya sahip olmak da yaşamı gerçekten basitleştirmiyor. Ama herhalde benim fazla basit şeylere pek eğilimim yok...

Ne olursa olsun, *Büyük Yolculuk*'u Fransızca yazmayı kolaycılıktan seçmiş değildim. İspanyolca yazmak da aynı derecede –bu iş böyle uçarı bir sıfatla nitelenebilirse– kolay, ya da aynı derecede zor, olabilirdi. Onu Fransızca yazmıştım, çünkü bu dili ana dilim olarak seçmiştim.

Bir gün, dedim Salzburg'daki o akşamdan sonra, bir gün bu kitabı o biricik nüshanın beyaz sayfalarına yeniden yazacağım. Eldeki çeviriyi hiç göz önüne almadan, İspanyolca olarak yeniden yazacağım...

– Fena bir fikir değil, demişti Carlos Fuentes, olaydan kısa bir süre sonra.

Paris'te, Saint-Germain-des-Prés'de bir kafedeydik.

– Aslında, diye devam etmişti, İspanyolca çeviriyi de kendin yapmalıydın. Yalnız çevirmekle yetinmez, kendi kendine ihanet de edebilirdin. Yani başlangıçtaki metnine ihanet edip daha ileri gidebilirdin. Böylece yeni ve farklı bir kitap ortaya çıkardı; sen de ondan yeni bir Fransızca çeviri, yeni bir kitap yapardın! Kendin demiyor musun, bu deneyim bitmez tükenmez diye?..

Vardığı sonuç ikimizi de güldürmüştü. Dışarda Paris'in bahar sağanaklarından biri boşanıyordu o gün, César Vallejo'nun şiirinde olduğu gibi.

– Böylece, diye sözü bağlamıştı Carlos Fuentes, bütün yazarların hayalini de gerçekleştirmiş olurdun: Tüm yaşamını, durmadan yenilenen tek bir kitabı yazmakla geçirmek!

Gülüşmüştük. Sağanak halindeki yağmur içine sığınmış olduğumuz kafenin camlarını dövüyordu.

Fakat ben bu tasarıyı gerçekleştirmedim. Carlos Barral'in 1 Mayıs 1964'te Salzburg'da bana sunduğu tek nüshanın sayfaları hep beyaz ve el değmemiş kaldı. Yani hâlâ işe yarayabilir. Bunun oluşturduğu işaret ve simge hoşuma gidiyor: Bu kitabın hâlâ yazılacak olması, bu işin sonsuz, bu sözün tükenmez olması...

Fakat kısa bir süreden beri, bu kitabı ne yapacağımı, bu sayfaları neyle dolduracağımı, artık biliyorum. Bu boş sayfalara, Cécilia Landman için, Buchenwald'deki küçük Yahudi çocuğu Jerzy Zweig'in öyküsünü yazacağım.

Cécilia üç yaşındaydı, onu kucağıma alıyor, kulağına şiirler okuyordum. Akşamları onu sakinleştirmenin, gecelik korkularını yatıştırmanın, kendisini yokluğa daldıran uykuyu reddedişini yenmenin en iyi yolu buydu.

Ona Ronsard, Apollinaire ve Aragon'dan şiirler okuyordum. Baudelaire'in *Yolculuk*'unu da okuyordum, bu en sevdiği şiirdi. Zaman geçiyor, Cécilia şiiri ezberliyor, benimle birlikte okuyordu. Fakat ben hep, "Ey Ölüm, ihtiyar kaptan..." diye başlayan kıtaya gelmeden duruyordum. Yalnız onun merakından doğabilecek sorulardan kaçınmak için değil... Aynı zamanda ve özellikle, Buchenwald'in 56 numaralı

bloğundaki ranzasında can çekişen Maurice Halbwachs'ın kulağına da bu kıtayı mırıldanmış olduğum için...

Küçük kızcağız kucağımdaydı, dikkatli ve güven dolu bakışlarıyla bana bakıyordu. Baudelaire'in dizeleri Maurice Halbwachs için bir çeşit ölüler duası yerine geçmişti. Duyduğu zaman dudaklarında hafif bir gülümseme belirir gibi olmuştu. Ama şimdi kucağımda Cécilia vardı, ona Baudelaire okuyordum ve bu acı anı silikleşiyordu. Daha doğrusu dönüşüyordu: Eski ölümün kokusu, haksızlığı, dehşeti siliniyor, geride acıya ortaklık duygusu, insanı altüst eden güçlü bir kardeşlik duygusu kalıyordu.

Küçük yavruya, yaşam yolculuğuna çağrı niteliğindeki dizeleri okuyordum ve bana Halbwachs'ın yüz çizgileri gevşiyormuş gibi geliyordu. Anılarımda, o geçmiş pazar günü, büyük bir huzur ve dinginlik Halbwachs'ın bakışlarını aydınlatıyordu. Damarlarında Paul Celan'ın doğduğu kent Çernowitz'in kanı dolaşan minik Yahudi cimcimem Cécilia'yı kollarımda tutuyordum, o dayanılmaz anılar yatışır gibi oluyordu.

Onun için, *Büyük Yolculuk*'un beyaz sayfalarına Jerzy Zweig'in öyküsünü yazacağım: Buchenwald'de kurtardığımız ve yıllar sonra, başka bir yaşamda –Yaşam'da– Viyana'da tekrar karşılaştığım Yahudi çocuğun öyküsünü...

10

WEIMAR'A DÖNÜŞ

– Hayır, bunu yazmamış!

Adam güvenli, hatta kesin, ama tizleşmeyen bir sesle, hemen hemen alçak sesle konuşmuştu. Sanki böyle olumsuz bir cümleyle ifade ettiği gerçeğin, tartışmasız kabul görmesi için yüksek sese, kestirip atan bir tona ihtiyacı yokmuş gibi...

Hepimiz ona doğru dönüyoruz.

Kırklarında var; kızıl sakallı, bakışları dikkatli ama görgülü. Nerdeyse çekingen. Şimdiye dek pek fazla konuşmadı.

Şaşkın bakışlarımızın çapraz ateşi altında, verdiği bilgiye açıklık getiriyor:

– 'Öğrenci' yazmamış, başka bir şey yazmış!

Adam 'öğrenci' demedi, *Student* dedi. Çünkü Almanca konuşuyor, bu konuşma da Almanca yapılıyor. Bu doğal, çünkü Almanya'dayız.

Adam ceketinin iç cebine doğru bir işaret yapıyor. Belki de verdiği bilginin kanıtını çıkaracak oradan, öyle görünüyor.

Afallamış durumda ona bakıyoruz.

Olay mart ayında bir pazar günü Buchenwald'in yoklama alanında geçiyor. Yıl 1992: Kamptaki son günümden tam kırk yedi yıl sonra...

Birkaç hafta önce bir Alman gazeteci, Peter Merseburger, beni telefonla aramıştı. Kültür ve toplama kampı kenti

Weimar üstüne bir televizyon programı hazırlayacakmış; bu geçmişi araştırma girişiminin başlıca tanıklarından biri olmamı arzu ediyormuş. Tabii toplama kampı yönünün... Buchenwald'de, kampın bulunduğu yerlerde, benimle bir görüşme yapmak istiyordu.

Hiç düşünmeye gerek duymadan hemen reddetmiştim.

Bu kadar yıldır Weimar'a hiç dönmemiştim, hiç dönmek de istemiyordum. Fırsat çıktığında her zaman reddetmiştim.

Fakat ertesi gece yine rüyamda Buchenwald'i görmüştüm. Gece bir ses beni uyandırmıştı. Daha doğrusu, uykumda bir ses çınlamıştı kafamın içinde... Henüz uyanmış değildim; uyuduğumu ve her zamanki rüyayı gördüğümü biliyordum. Sert ve kızgın bir erkek sesi her zamanki gibi, *Krematorium, ausmachen!* diye bağıracaktı. Ama hiç de öyle olmadı. Derin bir uykudan çıkıp bu çırpınmalı rüyaya dalış anında, üşüyüp titreyerek beklediğim ses gelmiyordu. Onun yerine bir kadın sesi vardı. Biraz boğukça ve yaldızlı, güzel bir kadın sesi: Zarah Leander'in sesi. Bir aşk şarkısı söylüyordu. Zarah Leander'in çınlayan güzel sesi aşk şarkılarından başka bir şey söylemezdi ki zaten... En azından pazar günleri Buchenwald'in hoparlör sisteminde...

So stelle ich mir die Liebe vor,
ich bin nicht mehr allein...

Rüyamda, *Sturmführer S.S.*'in fırınların söndürülmesini emreden yineleyici ve zonklayıcı alışılmış sesi yerine, Zarah Leander'in kadife sesini duyuyordum. Vaktiyle Buchenwald'de birçok pazar olduğu gibi, aşk şarkısını sürdürdüğünü işitiyordum.

Schön war die Zeit da wir uns so geliebt...

O zaman uyandım. Bu saydam rüyada kendi kendime gönderdiğim mesajı anlamıştım. Sabah kalkar kalkmaz Ber-

lin'e, Peter Merseburger'e telefon edip önerisini kabul ettiğimi, Weimar'a dönüp istediği görüşmeyi yapacağımı söyleyecektim.

Başka deyişle, –Alman televizyonunun benden kaynaklanmayan, benimle ilgisi olmayan bir tasarısı; yorumlanması fazla kolay bir rüya gibi– dolambaçlı yollardan, o kadar uzun süre, o kadar sık elimin tersiyle ittiğim kitabı, *Yazmak ya da Yaşamak*'ı, tamamlamayı buyuruyordum kendime...

Bu kitap 11 Nisan 1987'de, Buchenwald'in kurtuluşunun yıldönümünde, belleğimin bir yanılsamasından doğmuştu. Aynı zamanda Primo Levi'nin ölüme yakayı kaptırdığı gündü bu. Bir yıl sonra, Felipe Gonzalez Kabinesi'ne girmemi istediğinde, bu projeyi hiç üzülmeden yarım bırakmıştım. Bu bakanlık görevinden dönüşte, bir süre üzerinde çalıştıktan sonra, İspanya Kültür Bakanlığı'ndaki deneyimim üstüne *Federico Sanchez'den Herkese Selam* adlı bir kitap yazmak üzere, tekrar bırakmıştım. Bu sonuncu kitap hesapta yoktu. Hatta tahmin bile edilemezdi. Çünkü bu konuda ancak birkaç yıl sonra yazmaya karar vermiştim.

Fakat Zarah Leander'in sesi beni hizaya gelmeye çağırıyor, Buchenwald'e çekiyordu. Mezar ötesinden gelmekle birlikte, akıllı bir sesti bu. Çünkü gerçekten de, beni o kadar uzun süre içime bastırdığım bu anlatıyı tamamlamaya zorlamak için en iyi yol Buchenwald'e çekmekti.

Berlin'e hareket ettiğim gün Roissy Havalimanı'nda Dany Cohn-Bendit'ye rastladım. Uğurlu bir rastlaşma, dedim içimden. Dany, Nisan 1945'te, benim ölümden döndüğüm sırada doğmuş. Hayatı, benimki yeniden başlarken başlamış. Beni haftadan haftaya ölümden uzaklaştıran günler, onun yaşamına eklenen günler olmuş. Üstelik Dany Cohn-Bendit Montauban'da doğmuş. Montauban, Pétain rejiminin karanlık yıllarında, solcu bir belediye başkanı sayesinde, yabancılara, sığınmacılara kucak açan bir kentmiş. XX. yüzyılın en büyük İspanyol yazarlarından biri ve İspanya Cumhuriyeti'nin son Başkanı Manuel Azaña'nın da öldü-

ğü kent Montauban. Bütün bu ölümün, bütün bu yaşamın Dany'yle aramızda bazı bağlar yarattığı açıktır.

Demek ki uğurlu bu karşılaşma...

Weimar yolculuğunu, gönül akrabalığıyla torunlarım olan Thomas ve Mathieu Landman'la birlikte yapıyordum. Bu dediğim de ötekiler gibi bir akrabalık işte, hatta sırasında ötekilerden herhangi birine üstün bile sayılabilir. Ama bunu daha önce söyledim galiba. Neden yanımda götürmek üzere onları seçtiğimi de söyledim mi acaba?

Onlarla birlikte, eski deneyimi, eski ölümün yaşanmışlığını, bir uygunsuzluk veya başarısızlık izlenimine düşmeden anımsamak mümkün olmuştu. Ölümün yaşanmışlığı, *'le vécu de la mort'*, Fransızca'da batıcı bir deyim, garip kaçıyor... Oysa Almanca'da, Wittgenstein ne derse desin, gün gibi açık: *das Erlebnis des Todes*. İspanyolca'da da öyle zaten: *la vivencia de aquella antigua muerte*. Sadece Fransızca'da yaşamın deneyimlerini anlatmak için etken anlamlı bir ad yok. Bir gün bunun nedeni araştırılsa gerek.

Thomas'la Mathieu iyi yetişmiş, 'terbiyeli' çocuklar olduğu için mi aldım onları yanıma? Bunu derken görgü kurallarının iyi öğretilmiş olmasını kastetmediğim umarım anlaşılacaktır. Ana-babanın örnek oluşunun, sevgi ve sevecenliğinin, uzun sabırsızlığının kazandırdığı ruh yüceliğinden, zihin açıklığından söz ediyorum. Demek ki dinlemeye ve kaygılanmaya, hayatı geldiği gibi, edilgince değil, bir hasım gibi belinden kavrayarak karşılamaya göre yetiştirilmiş olmaktan... Damarlarında –Tanrı'nın lütfu– bir çeyrek Çernowitzli Yahudi kanı; yüzyılın dönümünde dünyanın sefalet ve yüceliklerine merakla bakabilecek kadar Yahudi kanı, taşıdıkları için mi? Ya da, daha sıradan bir nedenle, yaşları ve benimle olan –ihtiyaç ve gereklilikle yüklü ama her türlü zorunluluk ve yükümlülükten çözük– ilişkileri, bir öz oğlun asla aklına getiremeyeceği (hatta, doğal olarak, isteğini bile duymayacağı) bir sorgulamaya izin verdiği için mi? Ne olursa olsun, şu bir gerçek ki, Thomas ve Mathieu Landman, soru sormanın yeniyetmelik çağı gelince, her biri kendine göre

–aralarında on yaş kadar fark var–, benim hakkımda, kamplardaki eski yaşantılarım hakkında, neyin doğru olduğunu öğrenmek ihtiyacını duydular.

Böylece, 1992'nin o Mart ayında, 1992 Mart'ının o cumartesi günü, Buchenwald yolunda onlar da benimle birlikteydiler.

Berlin Havalimanı'nda bir araba bizi bekliyordu; Peter Merseburger, eşi Sabine ve televizyon ekibiyle buluşacağımız Weimar'a götürecekti.

Yola çıktıktan az sonra, yolların kötü durumundan ve çeşitli onarım şantiyelerinin gittikçe çoğalmasından, eski Demokratik Alman Cumhuriyeti topraklarına girmekte olduğumuzu anladık.

Manzarayı seyrediyor, otoyola giriş ve çıkış kavşaklarında trafik tabelalarındaki köy ve kent adlarına bakıyordum. Bir an geldi, belli belirsiz bir sıkıntı, bir tedirginlik içime sızmaya başladı. Nedenini bilmiyordum, ama bir süreden beri tabelalarda gördüğüm her yeni kent adı bu rahatsızlığı arttırır olmuştu. Derken birdenbire anladım: Bu kentlerin her birinde vaktiyle Buchenwald merkez yönetimine bağlı bir dış ya da ikincil çalışma kampı vardı. Ben *Arbeitsstatistik*'te, merkez arşivde çalıştığım için, bu dış kamplardan gelen bütün bilgiler elimden geçiyordu. Kırk yedi yıl sonra bu adlar yeniden aklıma geliyordu şimdi... Ovaya yayılmış ya da yeşilliğe gömülmüş bu kentler Buchenwald'in eski dış kamplarının adlarını taşıyorlardı. Demek ki Weimar'a yaklaşıyorduk. Eski ölümün topraklarına giriyorduk.

– Das hat er nicht eingeschrieben, Student... Etwas ganz anderes hat er geschrieben...

Adam ilk bakışta kırk yaşlarında görünüyor. Kızıla çalan bir sakalı, dikkatli ama melankolik bakışları var. Buchenwald ziyaretimizin başından beri bizi alıştırmış olduğu sessizliği, alçak ama kesin bir sesle, bunu söylemek için bozuyor: "'Öğrenci' yazmamış, tamamen başka bir şey yazmış!"

Mart ayında bir pazar günü. Serin ve güneşli bir mart pazarı. Bir Buchenwald pazarı, yeniden... Eski pazarlar olduğu gibi Ettersberg Tepesi'nde yine rüzgâr esiyor. Ebedi Ettersberg Tepesi'nde ebediliğin rüzgârı...

Bir gün önce araba bizi, Thomas, Mathieu ve beni, Weimar'ın pazar alanında, Peter Merseburger'in bizi beklediği Fil Oteli'nin önünde bırakmıştı.

Kaldırıma inmiş, uyuşan bacaklarımı açmak için birkaç adım yürümüş ve etrafıma bakınmıştım. Meydan tam bir taşra kasabasının sakinliği içindeydi, binaların cepheleri tertemiz, pırıl pırıldı. Görüntü çok güzel ve garip bir biçimde tanıdıktı. Daha önce gördüğüm, Orta Avrupa'nın eski kentlerindeki bütün pazar meydanlarına benziyordu.

Kentin manzarasını, ayrıntılara dikkat ederek, daha önce görmüşüm gibi tanıdık, ama içten içe bir sıkıntıyla, bir tür şaşkınlıkla karışık garip bir izlenim içinde seyrediyordum ki, birden kalbim deli gibi çarpmaya başladı.

Daha önce görmüştüm, elbette ya!

Eski bir yaşamımda, 1945'in bir Nisan günü, Teğmen Rosenfeld'le birlikte buraya gelmiştim ben! Vaktiyle Rosenfeld'le birlikte Weimar'a yaptığımız kaçamağı o ana kadar tamamıyla unutmuştum. O kadar ki, bu anlatının ilk versiyonunda bundan tek söz bile etmemiştim. Şimdi o eski günlerin öyküsüne Teğmen Rosenfeld'i tekrar sokmak gerekiyordu. Bir bakıma Teğmen Rosenfeld'i yeniden icat etmek, bulutlanmış, kapanmış belleğimin karmakarışık boşluğundan onu yeniden doğdurmak gerekiyordu.

Weimar'ın Marktplatz'ını yeni bir bakışla gözden geçirdim. Tanıdıklık izleniminin, aynı zamanda da bu gariplik ve şaşkınlık duygusunun nereden geldiğini anlıyordum. Nerdeyse yarım yüzyıl sonra, meydan, benim yirmi yaşındaki bakışlarımın önündeki meydandan daha taze, daha yeniydi. 1945'te bu meydan kısmen toz-toprak ve molozla kaplıydı, kuzey yanı Müttefik bombardımanlarıyla tamamen tahrip edilmişti.

O zaman, Teğmen Rosenfeld'in hayaletini yanıma çağırdım. Bu günleri onunla birlikte yaşamaya çalışacaktım; yirmi yaşımın anılarıyla yani... Çünkü bu Weimar'a dönüşün gizliden gizliye hangi amaca yönelik olduğunu artık biliyordum. Kısa bir süre için de olsa, yirmi yaşımın gücünü ve enerjisini, yaşama istemini yeniden bulmamı sağlayacaktı. Herhalde, belki, ancak böyle, kendimi yeniden bularak, durmadan elimden kayan ve benden kaçan –daha doğrusu, benim kendisinden kurtulmaya çalıştığım, en küçük fırsatta bırakıp kaçtığım– bu yazıyı sonuna kadar götürecek kuvvet ve enerjiyi bulabilecektim.

Thomas ve Mathieu ile Amerikan Ordusu'nda Teğmen Rosenfeld olan genç bir Alman Yahudisi'nin hayaletinin eşliğinde, Fil Oteli'nin eşiğinden içeri adımımı attım.

Odama yerleşince, öğle yemeği için torunlarımla buluşmadan önce, bu yolculukta yanıma aldığım üç kitabı masanın üzerine koydum.

Birincisi, Thomas Mann'ın *Charlotte Weimar'da* adlı romanıydı. N.R.F.'nin beyaz dizisinden, Louise Servicen tarafından Almanca'dan çevrilmiş bir ciltti bu. 1945 başlarında Paris'te yayımlanmış olan bu roman, Buchenwald'den döndükten sonra satın aldığım ilk kitaptı. Mayısın herhangi bir günü Saint-Michel Bulvarı'nda bir kitapçıya girmiştim. Edebiyat ülkesinde manzaranın Fransız subay Marc'ın anlattığına benzeyip benzemediğini; onun herhangi bir şeyi unutmuş veya atlamış olup olmadığını görmek istiyordum. Zaten yanımda Laurence da vardı. Buna göre, Saint-Michel Bulvarı'ndaki kitapçıya girişim ayın 8'inden sonraya rastlıyor, çünkü Laurence'ı o tarihte tanımıştım.

İtiraf etmeliyim ki o dönemde bana genellikle kitabevlerinde Laurence, yatak odalarında da Odile eşlik ediyordu. Bilinçli bir seçim sonucu değildi bu, öyle oluyordu işte... Zaten bunun aksini yeğleyeceğimden de pek emin değilim; sadece ara sıra doğrudan doğruya kitapçıdan yatak odasına –veya *vice versa*– gitmek fırsatını bulamadığıma üzülürüm. Ama bili-

yorsunuz, hayat kusursuz olmuyor! Kusursuzluğa giden bir yol olabilir belki, ama kendisi kusursuzluktan çok uzak...

Evet, mayıs ayının herhangi bir günü –8'inden sonra– Laurence'la birlikte bir kitapçıya girip Thomas Mann'ın *Charlotte Weimar'da*'sını almıştım. Biraz Thomas Mann için, daha çok da Weimar için... Adı geçen Charlotte'un, Goethe'nin bir roman kişisi; Johann Wolfgang von Goethe'nin *Werther*'indeki Charlotte olduğunu biliyordum. Goethe ise benim Buchenwald yaşamımım bir kişisiydi. Ettersberg Tepesi'nde Eckermann'la yaptığı konuşmalar yüzünden ve ayrıca Léon Blum yüzünden...

Fakat romanı satın alırken, Hannover doğumlu, kızlık adı Buff olan Charlotte Kestner'in –*Werther*'deki Lotte'nin– Weimar'da ineceği otelin Fil Oteli olacağını bilmiyordum. Bilmiyordum, ama bu ayrıntı belleğime kazınmış duruyormuş.

Öyle ki, Merseburger'den Buchenwald'de filme alacağımız görüşmenin çalışma planını alıp da Fil Oteli'nde kalacağımızı öğrenince, hemen kütüphanemde Thomas Mann'ın kitabını aramıştım. Ve bulmuştum. Kütüphanem rasyonel biçimde sınıflanmış olsaydı bulunacağı yerde değildi tam olarak, ama yine de bulmuştum. Ne Thomas Mann'la, hatta ne de Goethe'yle ilgisi olan, ama şu ya da bu şekilde Buchenwald'e ilişkin başka kitapların yanındaydı. Sanki anlaşılmaz bir önseziyle bu kitabı, bu kadar yıl sonra hâlâ diri ve anlaşılır olan bu bağlamın içine yerleştirmiştim.

Evet, sonunda *Charlotte*'u, Karantina Kampı'nın 62'nci bloğundan arkadaşım Serge Miller'in *Hadde*'sinin (*Le Laminoir*; sırası gelmişken, önsözü yazan François Mitterand'dı, çünkü Serge M.N.P.G.D.'nin üyesi olmuştu) yanında buldum. Aynı yerde Eugen Kogon'un *Örgütlenmiş Cehennem*'i de vardı: Kampın kurtuluşundan hemen sonra yazıldığı halde, Buchenwald'deki yaşam, çalışma ve ölüm koşulları üstüne en nesnel ve en ayrıntılı rapor...

Böyle garip ama anlamlı raftaşlar arasında bulduğum Thomas Mann'ın kitabı 1945 Mayıs'ında (ayın 8'inden son-

ra) satın aldığım nüsha değildi. 1948 Ekim'inde yayımlanan on dördüncü basımdandı. Bu nokta, söz konusu kitabı hep yanımda bulundurmaya önem verdiğimin ve olasılıkla çeşitli adres değişikliklerim sırasında –hoş o dönemde konup konup uçtuğum yerlere pek adres de denemezdi ya– ilk nüshayı yitirince gidip yenisini aldığımın kanıtıdır. 1992 Mart'ında Weimar'a da işte bu ikincisini götürmüştüm.

Thomas Mann'ın, kitabında yaptığı betimlemelere bakılacak olursa, Fil Oteli, kızlık adı Buff olan Charlotte Kestner'in 1816 sonbaharında Weimar'a yaptığı ziyaretten beri çok değişmişti. Özellikle 1938'de, dönemin hiç de masum ve tertemiz olmayan zevkine göre, iç yapısı ve dekorasyonu yeni baştan düzenlenmişti. Daha çok 'Hitlerlik' bir zevkti bu, yani kendini aşırı vurguladığı için şişirilmiş, yolundan saptırılmış gibi gelen Germen netliği ve kusursuzluğu...

1945'te Aziz Georges günü Weimar'a yaptığımız kaçamakta Teğmen Rosenfeld bana Fil Oteli'ni gezdirmemişti. Ama bunu yapsaydı söyleyecek olduğu şeyleri tahmin edebiliyorum. Otelin inşa edildiği 1696 yılından bu yana tarihini anlatırdı herhalde. Bir veya birkaç kez orada karşılaşmış olan kişilerin –Goethe'yle Schiller'den, Bach'la Wagner'den, Tolstoy'la Gropius'a kadar– yaşam ve eserlerinden söz ederdi. Tabii Adolf Hitler'i ve *Propagandastaffel*'in yeni Avrupa'yı tartışmak üzere Buchenwald'in insan fırınlarından birkaç kilometre uzakta düzenlediği kongrelere katılan, karanlık yılların Fransız yazarlarını da unutmadan...

Teğmen Rosenfeld o alaycı ve pırıltılı bilgiçliğiyle bana Fil'in tarihini anlatmak fırsatını bulamadıysa da, kendime yol arkadaşı olarak seçtiğim kitapları görseydi onaylayacağından eminim. *Charlotte Weimar'da* için zaten sorun yok, ama öteki ikisini de beğenirdi mutlaka...

Gerçekten de ikinci kitabım –Klostermann ve Piper tarafından yayımlanmış– Martin Heidegger'le Karl Jaspers'in 1920'den 1963'e kadarki yazışmalarını içeriyordu.

Daha 1941'den itibaren Claude-Edmonde Magny ile *Sein und Zeit*'i tartışmaya başlamıştım. Aynı dönemde, Davenson

takma adı altında müzik eleştirileriyle de tanınan Henri-Irénée Marroux'yla yaptığımız konuşmalarda, ara sıra da olsa, Heidegger'in gündeme geldiği oluyordu. Marroux derya gibi kültürlü ve bilgili, babacan bir çam yarmasıydı; gerektiğinde öğretici olabilmekle birlikte asla ukala görünmezdi, çünkü bilgisi büyük kafaların baş erdemleri olan ironi ve hoşgörüyle yumuşuyordu. Bana Saint-Germain Bulvarı'nda bir pastane-çayhane olan 'La Dauphine'de randevu verirdi. Burası, İşgal'in o kıtlık ve kısıtlama döneminde, gerçek ürünler yerine ancak ucuz benzerlerini sunabiliyorduysa da bunu görgü ve bilgiyle, zarafetle yapıyordu. Oradan çıkıp Paris'in kenar mahallelerine doğru uzun yaya gezintiler yapardık –kentin kapıları, kuleleri, istihkâmları ve nisbeten az yeşil banliyöleri hakkındaki derin ve ayrıntılı bilgilerim o zamandan kalmadır–. Marroux bir yandan o yorulmak bilmez, tipik dağlı adımlarıyla mesafeleri kemirirken, bir yandan da bana Aristo'dan ve Aziz Augustinus'tan, bazen de Heidegger'den bahsederdi.

Fakat Todtnaubergli filozofun nazizmle ilişkilerinin incelenmesine asıl Teğmen Rosenfeld'le başlamıştım... Bu inceleme de biter gibi değildi.

Heidegger'le Jaspers'in –arka planında Alman tarihinin trajik ve belirleyici kırk yılının bulunduğu– yazışmalarını içeren kitabı Weimar'a getirmiştim, çünkü bu mektupları Buchenwald'e dönüşümün uyandıracağı zihin açıcı heyecan içinde yeniden okumak uygun olacak gibi görünmüştü: Buchenwald'e, yani XX. yüzyılın iki totalitarizminin, nazizmle bolşevizmin, birlikte damgalarını bastıkları, dünyadaki tek yere (XXI. yüzyılda karşısına gezegen ölçeğinde bir reform ve adalet politikasıyla çıkamazsak, herhalde İslam köktenciliği daha da büyük yıkımlara neden olacak)...

Bu yolculuk için seçtiğim üçüncü kitabın da Teğmen Rosenfeld'in onayını alacağına kalıbımı basarım. Rosenfeld sonraki yaşamında da aynı kişilikte kalmışsa, o zaman tanıdığım gence benzemeyi sürdürmüşse, hiç kuşkusuz bir gün Paul Celan'ın şiirini de keşfedecek ve sevecekti.

Üçüncü olarak Celan'ın şiirlerini içeren bir cilt getirmiştim yanımda, biraz özel nitelikte bir cilt: Michael Hamburger'in çevirisiyle, Almanca-İngilizce iki dilli basılmış bir şiir seçkisi... Uzun yıllar Paul Celan'ın şiirlerini yazıldıkları özgün dilde –Rumen asıllı şair Celan'ın kökensel olmasını istediği dilde– sabırla çözdükten ve anlayabildiğim dillerdeki çevirilerini karşılaştırmalı olarak okuduktan sonra, diyebilirim ki, bunların anlamını inandırıcı bir yakınlıkla vermeye en yatkın dil İngilizce'dir.

Thomas ve Mathieu'yle buluşmak üzere odamdan çıkmadan önce Celan'ın kitabını, uçları kıvrılmış sayfaların –bu sayfalarda en sık okuduğum şiirler vardı– bulunduğu bölümden, rastgele açmıştım. Bir kez daha rastlantı esinli çıktı: Açılan sayfa *Todtnauberg* sayfasıydı.

Bildiğim kadarıyla bu şiir, Celan'la Heidegger'in, filozofun Kara Orman'daki sığınak-kulübesinde yaptıkları konuşmadan kalan bize kalan tek izdir. Kapalı –şiir burada en yoğun ve güçlü ışıyan karanlığına ulaşıyor–, ama yine de saydamlıktan buza kesen bir iz. Hatırlanacağı gibi, Paul Celan Martin Heidegger'den nazizm karşısındaki, özellikle de Yahudi halkının Hitler'in kamplarında yok edilmesi karşısındaki, tutumuna ilişkin açık bir ifade koparmaya çalışıyordu. Yine hatırlanacaktır ki, bunu elde edemedi. Sadece şimdi bazılarının unutturmaya ya da yüzeysel gevezeliklerle doldurmaya çalıştığı o suskunluğu elde edebildi: Heidegger'in, Almanya'nın suçluluğu konusundaki kesin ve delinmez sessizliğini... Karl Jaspers'in bazı mektuplarının da, sözlerindeki nezakete karşın, yıkıcı bir felsefi açık-seçiklik ve kesinlikle bahsettiği o sessizliği...

Yine de bu iz kalmış bize, Paul Celan'dan insanın vicdanını altüst eden birkaç dize...

die in das Buch
–wessen Namen nahms auf
vor dem meinen?–
die in dies Buch

geschriebene Zeile von
einer Hoffnung, heute,
auf eines Denkenden
kommendes
Wort
im Herzen...

İşte böyle, Martin Heidegger'in ziyaretçi defterine –'oraya kendininkinden önce hangi adın yazılmış olduğunu' soruyor, ya da sorar gibi yapıyor Paul Celan– şair güncel umudunu, o güne ilişkin umudunu dile getiren bir dize yazmış:

einer Hoffnung, heute,

Düşünürün yürekten gelen bir sözünü duymak umudunu... Ne konuda, yürekten gelmesi umulan bu söz? Olasılıkla o sırada bitmiş, yüreğin sessizliğiyle sona ermiş olan konuşmalarının konusu hakkında... Elbette ruhun sessizliği, aklın sessizliği de var, ama Celan filozofun yüreğine sesleniyor. Başka deyişle, bu konuşmadaki 'konuşulmamış' hakkında yürekten bir söz umuyor. Tam Heideggerlik bir 'konuşulmamış': Alman suçluluğunun konuşulmamışlığı, konuşulmazlığı... Jaspers'in, Almanya'nın suçluluğu konusundaki denemesi *Schuldfrage* hakkında bir değerlendirme almak için uzun yazışma yılları boyunca yaptığı nazik girişimlere karşı Heidegger'in sinsice, fakat dikkate değer bir inatla ve açıkça belli olan bir direngenlikle gösterdiği 'konuşulmazlık'... Todtnaubergli filozof bu konudaki kanısını Jaspers'e olduğu gibi Paul Celan'a da vermeyi reddediyor. Bunun negatif yankısını, ters kabartma (çukur) izini, birinin mektuplarında, ötekinin şiirlerinde buluyoruz.

Fil Oteli'ndeki odamda Paul Celan'ın şiirini yüksek sesle okuyorum:

einer Hoffnung, heute,
auf eines Denkenden

kommendes
Wort
im Herzen...

Çernowitzli bir Yahudi şairin sözleri bunlar. Celan'ın şiirini yüksek sesle okuyorum ve Alman dilinin yazgısını düşünüyorum: S.S.'lerin uluyan emir ve komutlarının dili –*'der Tod ist ein Meister aus Deutschland'* diye yazmaktan kendini alamamıştı Celan; yani: 'Ölüm Almanya'dan gelen bir efendidir'–; öte yandan Kafka'nın, Husserl'in, Freud'ün, Benjamin'in, Canetti'nin ve bizzat Paul Celan'ın; bu yüzyılın otuzlu yıllarında Alman kültürünün yücelik ve zenginliğinin yapıcısı birçok başka Yahudi aydının da dili... Yani, dolayısıyla, bir karıştırma ve devirme, eleştirel aklı evrenselce taşıma ve vurgulama dili...

Einer Hoffnung, heute...

O gün Heidegger'in ziyaretçi defterine kaydedilen umut gerçekleşmedi. Düşünürün yüreğinden hiçbir sözcük gelip bu sessizliği doldurmadı. Bir süre sonra Paul Celan da kendini Seine Nehri'ne attı: Yürekten hiçbir söz gelmemişti onu tutacak...

Ertesi gün, pazar günü, Buchenwald'in yoklama alanındaydık. Hepimiz şaşkınlık içinde, bütün ziyaret boyunca bize eşlik eden, düşünceli, az konuşan sakallı adama doğru dönmüştük.

Eski günlerin, bütün günlerin, rüzgârı ebedi Ettersberg'in üstünde esiyordu.

Sabine ve Peter Merseburger'le birlikte arabayla gelmiştik. Televizyoncu ekibi bizi orada bekliyordu. Buchenwald'in kapısına giden Kartallı Yola girdik. Ama artık ne Hitler'in kartalları vardı, ne de onları vaktiyle krematoryum dumanlarının yükseldiği göğe doğru kaldıran sütunlar. Sadece yolun kendisi vardı; S.S. karargâhından bazı barakalar da kalmıştı. Anıtsal kapı ile üstündeki gözetleme ve denetleme

kulesi de hâlâ oradaydı. Girişte bizi bekleyen sakallı rehberle birlikte demir kafesli kapıdan geçtik. Geçerken, dövme demir kafesin örgüsünde kesilerek oluşturulmuş yazıya elimle dokundum: JEDEM DAS SEINE: "Herkese kendi payı".

Heyecanlanmış olduğumu söyleyemem, bu sözcük fazla hafif kalır. Ama evime geldiğimi bildim bir anda. Bu cehennemin kapısında bırakılması gereken, umut değildi, tam tersine... İhtiyarlığımı, düş kırıklıklarımı, hayatımdaki yanılgı ve kaçmış fırsatları bırakıyordum burada. Evime, yani yirmi yaşlarımın dünyasına dönüyordum: O çağın öfkesine, tutkularına, merak ve tecessüsüne, güleçliğine... Özellikle de umuduna... Bir ömür boyunca insanın ruhuna doluşan bütün ölümcül umutsuzlukları bırakıp ölümün kuşattığı yirmi yaşımın umuduna yeniden kavuşuyordum.

Demir kapıyı geçmiştik ki yüzüme Ettersberg'in rüzgârı çarptı. Hiçbir şey söyleyemiyordum; içimden deli gibi koşmak, yoklama alanını koşarak geçmek, koşarak Küçük Kampa, Maurice Halbwachs'ın öldüğü 56'ncı bloğun bulunduğu yere, Diego Morales'in gözlerini kapadığım revir barakasına doğru inmek geliyordu.

Hiçbir şey söyleyemiyordum; orada öylece kalakaldım; gözlerimin önünde açılan mekânın dramatik güzelliğinden büyülenmiştim. Elimi yanı başımda bulunan Thomas Landman'ın omzuna koydum. *Ne güzel bir pazar!*'ı ona ithaf etmiştim, daha sonra, ölümümden sonra, benim Buchenwald anılarımı anımsasın diye. Şimdi bu onun için daha kolay olacaktı... Aynı zamanda, kuşkusuz, daha zor da, çünkü burası kitaptaki kadar soyut değildi.

Elimi Thomas Landman'ın omzuna koydum, tanık tutar gibi... Oldukça yakın bir gün gelecek, dünyada Buchenwaldliler'den sağ kalmış kimse olmayacaktı. Dolaysız, ilk elden Buchenwald anısı kalmayacaktı: Hiç kimse burada yaşananları; açlığı, uykusuzluğu, boğucu bunaltıyı, Mutlak Kötülüğün gözleri kör eden varlığını –özgürlük olanağı olarak her birimizin içinde yuvalanmış olduğu ölçüde– kuramsal bir kurgulamadan değil de bedeninin içinden, tensel belleğin-

den gelen sözcüklerle dile getiremeyecekti. Artık hiç kimse krematoryum fırınlarından yayılan yanık et kokusunu, asla giderilemeyecek şekilde, ruhunda ve beyninde duyup yaşamayacaktı.

Bir gün, *Beyaz Dağ*'da benim yerime ölen roman kahramanı Juan Larrea'ya aşağıdaki sözleri söyletmiştim: "Sanırım benim en kişisel, en az paylaşılmış anım... Beni ben yapan, en azından başkalarından, tüm başkalarından ayrı kılan... Hatta kimliğimi saptamakla birlikte beni –birkaç yüz istisna dışında– bütün insan türünden ayıran, koparan... Belleğimde bir dehşet ve iğrençlik, ama aynı zamanda bir gurur aleviyle de yanan anım, krematoryum fırınlarının o keskin, başa vuran kokusunun anısıdır: O tatsız, sası, bulantı verici koku, Ettersberg Tepesi'ndeki yanık et kokusu..."

Fakat yakın bir günde kimsede bu kokunun anısı kalmayacak: Bu sadece bir cümle, edebi bir gönderme ögesi, soyut bir koku fikri olacak. Yani, tatsız ve kokusuz...

1992 Mart'ında bir pazar günü Buchenwald'in yoklama alanının ortasına doğru ilerlerken bütün bunları düşünmüştüm. Ölümün öteden beri yanında benim için sakladığı yeri alan Juan Larrea'yı hatırlamıştım. Ve elimi Thomas Landman'ın omzuna koymuştum. Ona duyduğum sevgi gibi hafif, aktardığım anılar kadar ağır bir el...

Hemen hemen yarım yüzyıl önce bir ağustos sabahı, Hiroşima'nın yok edilişinin arifesinde, Claude-Edmonde Magny'nin Schoelcher Caddesi'ndeki atölyesinden ayrılmış, Froidevaux Sokağı'na, Montparnasse Mezarlığı'nın yan girişlerinden birine doğru yürümüştüm. Cesar Vallejo'nun mezarında bir an saygı duruşunda bulunmam gerekliydi.

... no mueras, te amo tanto!
Pero el cadaver, ay! siguio muriendo...

Üç ay önce, Buchenwald revirinin bir odasında Diego Morales kollarımda ölürken, Vallejo'nun bu sözlerini düşünecek zamanı ancak bulabilmiştim:

...ölme, seni öyle seviyorum ki!
Fakat ceset, ne yazık! ölmeye devam etti...

Perulu şair Montparnasse'daki mezarında yatıyordu. Bu mezara ara sıra çiçek konabilirdi. Ben yokken C.-E. Magny bunu yapmıştı örneğin... Bu mezar ziyaret edilebilir, başucunda, deyimin en derin anlamı –yani insanın kendi benliğinin dağılmış parçalarını toplayan ve aşan derin bir düşünceye dalması– dahil bütün anlamlarıyla saygı duruşu yapılabilirdi.

Fakat Vallejo'nun son şiirlerinde rastlanan kahramanların kardeşi, İspanyol Kızıl Diego Morales, hiçbir yerde yatmıyordu. Ama binlerce başka savaşçı gibi Ettersberg Ormanı'nın üstünde duman olup uçmamıştı da. Kefeni gökyüzü olmamıştı, çünkü fırınlar o öldüğünde artık çalışmıyordu. Amerikalıların, Küçük Kamp'ın havasını zehirleyen yüzlerce cesedi gömmek için açtıkları ortak çukurların birine gömülmüştü Morales. Yani 'hiçbir yerde', *no man's land*'de, yatacaktı artık, Fransızca'da 'hiç kimsenin yeri' diye bir deyim olmadığına göre... Almanca *Niemansland*, İspanyolca *Tierra de nadie*...

Cesar Vallejo'nun mezarı başında bir anlık saygı duruşunda bulunmaya ihtiyacım vardı.

Beni uğurlamadan hemen önce, C.-E. Magny *Yazma Gücü Üzerine Mektup*'unun daktilo edilmiş sayfalarını son bir kez karıştırmış, aradığı cümleyi bulmuştu:

"Şunu rahatlıkla söyleyebilirim: Hiç kimse, yüreği temiz değilse, yani kendinden yeterince yakayı kurtarmamışsa, yazı yazamaz..."

Ve sessizce bana bakmıştı.

Denecek çok şey vardı elbette... Sözünü ettiği o yürek temizliğine bir yazar ancak yazarak ulaşmaz mıydı? Yazar için kendinden yakayı kurtarmanın, çileye girmenin, tek yolunun –bunun ayrılmaz parçası olan uygunsuzluğa, şeytanca mutluluğa ve ışık saçan mutsuzluğa karşın– tam da yazma işinde aranması gerekli değil miydi?

Evet, denebilecek çok şey vardı, ama o gün bunu yapacak gücüm yoktu. Ayrıca bu cümleyi, *Mektup*'un bütünsel bağlamından ayırmamak da gerekti. Anlamı ancak orada açıkça beliriyordu: Yazmak, bir oyundan veya ödül peşinde koşmaktan fazla bir şey olmak istiyorsa, ancak uzun, sonu gelmez bir çile çalışması, kendini üstlenerek kendinden el çekmenin bir yolu olabilir: Yani, aslında hep kendisi olan Öteki'ni tanıdığı, dünyaya getirdiği için kendi kendisi kalarak...

O kadar yıl sonra mart ayında bir pazar günü Buchenwald'in yoklama alanında Claude-Edmonde Magny'nin bu sözlerini anımsadım.

Önümde uzanan manzaranın dramatik güzelliğiyle büyülenmiş, duraklamıştım.

Demokratik Alman Cumhuriyeti makamlarının, Ettersberg'in Weimar'a dönük yamacında, tepenin eteğinde, büyük bir anıt kompleksi inşa etmiş olduklarını biliyordum; fotoğraflarını da görmüştüm. Berbat, çirkin bir şeydi: Bir kule, yontu grupları, iki yanında kabartmalarla kaplı duvarlar bulunan bir yol, anıtsal dev merdivenler... Buna en uygun sıfat 'iğrenç' olurdu... Sosyalist gerçekçilik doğrultusunda gözden geçirilip düzeltilmiş Arno Breker tarzı... Ya da tersi... Meğer ki iki tarz üst üste gelmiş olsun! Bu da pekâlâ düşünülebilir. Nasıl olsa ikisinin de özleri aynı değil mi?

Fakat kampın kendisine, tekdüze biçimde yan yana dizilmiş barakalarla beton bloklara ne olduğunu bilmiyordum. Dolayısıyla şaşkınlığım büyük oldu.

Kampı çeviren dikenli tel örgülerle, bu telden duvar boyunca belli aralıklarla dikilmiş gözetleme kuleleri korunmuştu. Giriş kapısının üstündeki büyük denetleme kulesi de, anılarımdakinin aynısı olarak, yerli yerindeydi. Krematoryum binaları, duşlar ve genel levazım ve giysi deposu da öyle... Geri kalan bütün binalar yıkılmıştı. Fakat bir arkeolojik sit alanında olduğu gibi, her barakanın ve her beton bloğun temelinin oturduğu yerler gri küçük çakıllarla kaplı ve taştan bir bordürle çevrili birer dikdörtgenle gösterilmişti. Bu dört-

genlerin bir köşesine dikilmiş bir taşın üzerindeki rakam, o binanın vaktiyle taşımış olduğu numarayı hatırlatıyordu.

Sonuç inanılmaz bir dramatik etki gücü taşıyordu. Böylece yaratılmış olan, dikenli tellerle çevrili, krematoryumun bacasının sanki egemenliği altında, Ettersberg rüzgârının süpürdüğü bu mekân, insanı altüst eden bir hatırlama, bir çağrışım yeriydi.

Orada öylece, kımıldamadan duruyordum. Mathieu fotoğraf çekiyordu; yalnız kalmak ihtiyacımı anlayan Thomas benden biraz ayrılmıştı.

Yüreğim temiz miydi artık? Kendimden yeterince yakayı kurtarmış mıydım? O anda bu izlenime kapıldım. Bir tür mutluluk verici baş dönmesi içinde, bütün hayatım gözümde saydamlaşmıştı. Burada yirmi yaşımı doldurmuştum; yaşamım da, henüz sadece bir gelecek olduğu o günlere dönmek suretiyle, yine burada tamamlanmış oluyordu.

İşte o zaman kuşların neşeli cıvıltılarını işittim. Sonunda Ettersberg'e dönmüşlerdi demek... Çeşitli cıvıltılardan oluşan uğultuları bana bir okyanusun mırıltısı gibi geliyordu. Ettersberg Tepesi'ne hayat yeniden gelmişti. Bu haberi Teğmen Rosenfeld'e ithaf ettim, koca dünyanın her neresinde ise...

Hepimiz, ağzımız şaşkınlıktan bir karış açık, bütün ziyaret boyunca yanımızdan ayrılmamış olan, az konuşan, kırk yaşlarındaki sakallı adama dönmüştük.

Gezerken bazen onun bakışlarını yakalamış, orada biraz hayranlıkla karışık bir şaşırma ifadesi okumuştum. Herhalde anılarımın bu kadar net ve belirgin oluşuna şaşıyordu. Yaptığım açıklamaları onaylamak için sessizce başını sallıyordu.

Bu adam daha önce, kampı bir siyasal turizm yeri haline getirmiş olan önceki rejim döneminde de Buchenwald'de çalışıyormuş. Hatta eski genel levazım deposu *Effektenkammer* binasının zemin katına bir müze bile kurulmuş.

Bu kırk yaşlarında, melankolik ve olasılıkla eski bir komünist olan sakallı adam, kampı gezerken sözümü hiç kes-

meden beni dinlemişti. Anılarımı anlatırken, duygularımın dışında kalarak elimden geldiği kadar nesnel olmaya, sıfat ve zarflardan kaçınmaya çalışmıştım.

Sonunda, gezi bitip yoklama alanına dönünce, Merseburgerler'le Thomas ve Mathieu'ye 1944 Ocak'ında kampa geldiğim geceyi anlatmaya başlamıştım.

Hüzünlü bakışlı kırk yaşlarındaki sakallı da beni dikkatle dinliyordu.

Hemen hemen yarım yüzyıl önce, aynı olayı Teğmen Rosenfeld'e de anlatmıştım. Bitkinlik, susamışlık, duş, dezenfeksiyon, duş binasıyla *Effektenkammer* arasındaki tünelde çıplak koşu, parçaları birbirine uymayan giysilerin suratımıza fırlatıldığı uzun tezgâh... Ve sonunda, beni öğrenci olarak kaydetmek istemeyen, ille de başka bir meslek diye tutturan, kayıt görevlisi Alman mahkûm...

Teğmen Rosenfeld bunun iyi bir başlangıç olduğu fikrindeydi. Neyin başlangıcı? diye sormuştum. Deneyimimin ve bundan çıkarabileceğim öykünün, diye yanıt vermişti.

Yarım yüzyıl sonra, kırk yaşlarındaki sakallı adamın dikkatli bakışları altında, şimdi aynı hikâyeyi bağlıyordum:

– ...O zaman, herhalde inatçılığıma kızmış olacak ki, eliyle gitmemi ve sonrakinin gelmesini işaret etti; fişime de, bana çok öfkeli gibi gelen bir hareketle 'öğrenci' diye yazdı...

O zaman kırk yaşlarındaki adam, heyecansız, sakin, ama kesin bir sesle konuştu:

– Hayır, dedi, böyle yazmadı!

Afallayarak adama doğru döndük.

– 'Öğrenci' yazmadı, bambaşka bir şey yazdı!

Elini ceketinin iç cebine götürmüş ve bir kâğıt çıkarmıştı.

– Kitaplarınızı okudum, dedi bana. Daha önce, *Ne Güzel Bir Pazar!*'da da bu olaya değinmişsiniz. Bunu okuyunca, bugün buraya geleceğinizi de bildiğimden, gidip Buchenwald'in dosyalarında sizin giriş fişinizi aradım.

Hafifçe güldü.

– Bilirsiniz, Almanlar tertip ve düzeni sever! Fişinizi, geldiğiniz gece yazıldığı gibi, dosyada buldum.

Cebinden çıkardığı kâğıdı bana uzattı.

– Bu onun fotokopisi... Kendiniz de görebilirsiniz ki Alman yoldaş 'öğrenci' yazmamış!..

Kâğıdı aldım; ellerim titriyordu.

Hayır, *Student* yazmamıştı, tanımadığım Alman yoldaş. Herhalde ses benzeşiminin etkisiyle, *Stukkateur* yazmıştı.

Fişe bakıyordum, ellerim titreyerek.

44904

Semprun, George	Polit.
10.12.23 Madrid	Span.
Stukkateur	
29 Jan. 1944	

Buchenwald'e geldiğim gece doldurulan kişisel bilgi fişim işte böyleydi.

Fişe daha önce basılmış olan 44904, bana düşen kayıt numarasıydı. Daha doğrusu, kim olursa olsun, o anda fişi doldurmakla görevli kişinin önüne gelen tutukluya verilecek olan numara...

Rastlantı eseri, daha doğrusu şans eseri, o tutuklu ben olmuştum.

'Stüko ustası' olarak kaydedilmiş olmak olasılıkla beni, o sıralar kütle halinde yapılmakta olan Dora sevkiyatlarından kurtarmıştı. Bu Dora, V1 ve V2 füzelerinin yapılacağı bir yeraltı fabrikasının şantiyesiydi. Cehennemden farksız bir şantiyeydi burası; tünellerin toz-toprağı içinde yapılan yorucu, bitirici çalışmalar bizzat *Sturmführer S.S.*'ler tarafından, sırtlardan sopa eksik edilmeden yürütülüyordu; tutuklularla bunlar arasında sadece, iktidarlarını güçlendirmek için kalın kafalılık ve hayvanlıkta daha da ileri giden adi suçlu mahkûmlar vardı. Kısacası, Dora'dan kaçınabilmek ölümden kurtulmaktı. En azından, ölme risklerinin artmasından kurtulmak...

Tabii bütün bunları ben daha sonra öğrenmiştim. Ocak ve Şubat 1944'te Dora'ya yapılmakta olan kütlesel tutuklu sevkiyatı sisteminin nasıl işlediğini daha sonra öğrendim. O aylarda, Buchenwald'e yeni bir parti sürgün gelir gelmez, küçük karantina kampının barakalarına tıkılan bu insanlar bir ilk elemeye tabi tutuluyordu. Bu ilk keyfi seçimde ancak, Buchenwald'in üretim sisteminde işe yarayacak bir niteliği, bir mesleki deneyimi olan tutuklular sevkıyat dışında kalabiliyordu.

Bana bu gerçeği anlatmaya çalışan adsız komünist haklıydı: Buchenwald'de hayatta kalabilmek için nitelikli işçi, *Facharbeiter*, olmak daha iyiydi.

Stükoculuk ise nitelikli işçilikti. Stüko ustaları yüzyıllar önce, Rönesans devrinde, İtalya'dan Avrupa'ya yayılmışlar, beraberlerinde mesleki becerileriyle birlikte kendilerini niteleyen adı da getirmişlerdi. Fransa'da Fontainebleau Sarayı'nı ve Fransa krallarının Loire kıyılarındaki şatolarını da onlar dekore ettiler.

Böylece, olasılıkla, 1944 Şubat'ında bir gün –soğuk dondurucuydu; kar, daha sonra belleğimi de örteceği gibi, bütün kampı kaplamıştı; angaryalar dayanılır gibi değildi–, görevlinin biri Dora'ya yapılacak sevkıyatın listesini hazırlarken benim adıma da rastlamış fakat stükocu olduğum için listeye almamıştı. Fransa krallarının şatolarını olmasa bile, Totenkopf S.S. tümeninin şeflerinin lüks villalarını dekore edebilirdim, değil mi?..

Yarım yüzyıl sonra, fişimi elimde tutuyor ve titriyordum. Herkes, Merseburgerler, Thomas ve Mathieu Landman, bana yaklaşmışlar, şaşkınlıktan irileşmiş gözlerle öykümün bu beklenmedik sonucuna, belki de hayatımı kurtarmış olan o saçma ve sihirli *Stukkateur* sözcüğüne bakıyorlardı. Bana, Buchenwald'de hayatta kalabilmek için nitelikli işçi olmanın niçin daha iyi olduğunu açıklamaya çalışan Alman komünistin, öbür dünyadan gelen bakışlarını anımsıyordum. Fişim elden ele dolaştı; herkes şaşkınlığını dile getirdi.

Melankolik sakallının bakışlarını yakalamaya çalıştım. Gözlerinde yeni bir ışık parlıyor, bir tür erkekçe gurur yüzünü aydınlatıyor gibiydi.

"Hayatta kalmaya gelince," demişti Primo Levi, Philippe Roth'la yaptığı bir görüşmede, "bu konuda sık sık sorgularım kendimi, başkaları da bana bunu çok sormuştur. Şu noktayı vurgulayayım ki, kampa sağlıklı olarak gelmek ve Almanca bilmek dışında, durumu etkileyen hiçbir genel kural yoktur. Bunların dışında her şey şansa kalmıştır. Kurnazlardan da salaklardan da, yüreklilerden de korkaklardan da, 'düşünürlerden' de delilerden de hayatta kalanlar olduğunu gördüm."

Buchenwald'e geldiğimde benim sağlığım yerindeydi; Almanca da biliyordum. Hatta kampta efendilerin dilini bilen, dolayısıyla idari bir göreve verilebilecek nitelikte tek İspanyoldum.

Roth'la yaptığı ilginç görüşmede Primo Levi'nin de yaptığı gibi, bu nesnel faktörlere ben bir de öznel faktör ekleyeyim: Merak ve tecessüs. Dayanmakta insana, değeri ölçülebilir biçimde değilse de, mutlaka belirleyici biçimde, çok yardımcı oluyor.

"O yıl Auschwitz'de sıradışı bir görme tutkusu içinde yaşadım," diye sürdürüyor Primo Levi. "Mesleki eğitimimden mi, o ana dek kendimin de farkında olmadığım bir direnme gücünden mi, yoksa derin bir içgüdüden mi, bilmem; ama etrafımdaki dünyayı ve insanları gözlemekten bir an bile geri durmuyordum; öyle ki şimdi bile bunların kafamdaki görüntüsü son derece açık ve nettir. Yoğun bir anlama arzusu duyuyordum; merak ve tecessüs bütün benliğimi sarmıştı, o kadar ki sonradan birisi bunu bencil ve duygusuz diye bile niteledi."

Sağlıklı olmak, dünyayı merak etmek ve Almanca bilmek: Gerçekten de bunların dışında işler şansa kalıyordu.

Bütün hayatım –hayatta kalışım– boyunca böyle düşünmüştüm, bu deneyimden söz etmediğim zamanlarda bile...

Suçluluk duygusu duymayışım da bundan ileri geliyor. Sağ kalmaktan dolayı suçluluk mu? Bu duyguyu pekâlâ tasarlayabildiğim, varlığını kabul edebildiğim –dolayısıyla, tartışabildiğim– halde, hiçbir zaman duymadım.

Fakat 1992 Mart'ının o pazar günü Buchenwald'in yoklama alanında, kampa geldiğimde doldurulan fişin –o garip *Stukkateur* sözcüğüyle birlikte– ortaya çıkması beni yeniden düşünmek zorunda bırakıyordu.

Beni o gün Buchenwald'in korkunç yıllarından sağ kalmış o buzdan bakışlı Alman komünistin önüne getiren elbette rastlantıydı. Bir başka Alman komünist –onlardan pek çoğunu tanıdım ki böyle davranırlardı– pekâlâ benim aydın küstahlığıma kafası bozulup fişe *Student* diye yazar geçerdi. Elbette yapabilirdi bunu, hem de kamp evreni hakkında bilgi milgi vermeye de çalışmadan... Belki de kızan kafasını, bir burjuva çocuğunu Dora'ya göndermiş olmaya hiç mi hiç takmadan... "Başının çaresine baksın, muhallebi çocuğu! Hayatı öğrensin biraz, acemi çaylak! Zaten bunlar buranın vaktiyle nasıl bir yer olduğunu hiçbir zaman bilemeyecekler... Şimdilerde kamplar... O-hoo!.. kamp değil sanatoryum!.."

Sonraları, aynı ya da benzer durumlarda, yaşlı Alman tutukluların ağzından böyle sözleri o kadar duydum ki!..

Ne olursa olsun, benim rastladığım o Alman komünist, komünistçe davranmıştı. Demek istediğim, bazen kanlı, boğucu ve manen yıkıcı olan tarihsel iniş-çıkışları ne olursa olsun, komünizmin fikrine, ülküsüne uygun davranmıştı. Dayanışma ve enternasyonalizm fikri uyarınca tepki göstermişti bana, yüce gönüllü bir 'insan' anlayışı adına... Hakkımda hiçbir şey bilmiyordu; o korkunç yıllar boyunca önünden geçen binlerce tanımadığı tutuklu gibi benim de birkaç saniyeliğine hayatından geçişime tanık olmuştu. Hatta belki de yaptığı bu jesti, ses benzerliği yardımıyla bulduğu o sözcüğü sonradan unutmuştu bile. Belki de beni tamamen unutmuştu...

Bütün bunlar hiçbir şeyi değiştirmez: O adsız Alman benim hayatımı komünist olduğu için kurtardı.

Alman Komünist Partisi'nin örgütlenişinin özellikle Buchenwald'de ne kadar karmaşık olduğunu biliyorum, daha doğrusu, deneyimlerimden yola çıkarak –gerçek belge ve tanıklıklar henüz tam olarak elde değil– kolayca tahmin veya tasavvur edebiliyorum. Ne kadar aşağılık ve kahramanca, kanlı ve özverili, ölümcül ve ahlaksal eylemlerle dolu olduğunu biliyorum.

Bir an durup düşünelim.

Bu adamlar daha 1933'te, kendi sorumluluk paylarının da çok büyük olduğu utanç verici bir siyasal yenilginin ardından, Naziler'in iktidara gelmesiyle tutuklandılar. Daha doğru bir deyişle, bu büyük sorumluluk payı Stalin'le Komintern'e düşüyordu; bunların saçma dönemeç ve kıvırtmalarla dolu serüvenci ve sekter politikaları partiyi felakete götürmüş, militanlarda moral bırakmamıştı. Daha sonra bunların pek çoğu –Buchenwald'in özelliklerinden biri, komünist ve sosyal demokrat kadroların burada yoğunlaşmasıydı; ileriki yıllarda kampın iç yönetiminde siyasal mahkûmların adi suçlulara baskın çıkmasını sağlayan da bu olmuştu– evet, bu insanların pek çoğu daha 1937'de kendilerini, kampa yer açmak için Ettersberg Tepesi'nin bir yamacındaki ağaçları keser buldular. Kampın kuruluşu yeni bitmiş, direnme ve hayatta kalma örgütlerini yeni oluşturmuşlardı ki, bu insanlar yeni Alman-Sovyet paktının üstlerine yıkıldığını gördüler. 1939'da, Hitler'le Stalin arasındaki anlaşma imzalandığı sırada, Buchenwald'de partiye sadık bir komünist olmanın ne demek olduğunu tasarlayabilmek için gereken çabayı gösterebilir misiniz? Bu olayın Buchenwald'deki gizli örgütlerde nasıl tartışmalara, kavgalara, ne derece umut ve moral kırıcı sahnelere yol açtığını düşünebilir misiniz?

Buchenwald'de tanıdığım; bazen nefrete bazen hayranlığa layık bulduğum; fakat kişiliklerindeki karanlık payına, o korkunç varoluşsal dehşete hep saygı gösterdiğim –saygı bağışlama değilse (bunun artık anlaşılmış olduğunu umarım), hele hele unutma hiç değilse bile– Alman komünistlerin bakışlarında, suskunluklarında, imalarında ne kadar korkunç

bir hikâyenin hem saklanıp hem de açığa vurulduğunu tahmin etmek imkânsız değildir.

Beni o uzak ocak gecesinde, bakışları her türlü acının, ölümün, merhametin ötesinden gelen o adsız komünistin önüne getiren, rastlantıydı. Onun komünist olmasının nedeni de belki rastlantıydı. Ama onun öyle olması, o anda Öteki'ne –bana– aldırış etmesi; yüzümde, sözlerimde bilmediğim bir şeylere dikkat etmesi; vaktiyle, dışardayken, kendisini bir militan yapan 'insan' fikrini gözardı etmemesi, benim şansım oldu. Bu fikir kafasında, ne dehşetin, ne yalanın, ne de ölümün söndüremediği titrek bir alevcik gibi hâlâ parlıyordu.

Mutlak Kötülüğün uğursuz yayılışına hâlâ karşı çıkan kardeşlik fikri...

Evet, *Stukkateur*: Bana hayatın kapısını açan parola buydu.

O pazar gününün gecesi Fil Oteli'ndeki odamda rüyalarıma tekrar kar yağmıştı.

Asıl görüşme ertesi gün, pazartesi, Buchenwald'in sabah gezip belirlediğimiz yerlerinde filme alınacak olduğundan, öğleden sonrayı Thomas ve Mathieu Landman'la birlikte Weimar'da dolaşarak geçirdim.

Teğmen Rosenfeld'in hayaleti de bana eşlik ediyordu. Gezerken bir an geldi, kendi kendime Rosenfeld'in, Jean Giraudoux'nun eserlerini bilip bilmediğini sordum. O geçmiş Nisan 1945 günlerinde ikimiz Jean Giraudoux'dan konuşmuş muyduk acaba? Hatırlamıyordum, ama imkânsız değildi. Rosenfeld Fransız Edebiyatı'nı iyi tanıyordu ve aramızda bazı Fransız yazarlarının İşgal sırasındaki tutum ve davranışlarından da bahsetmiştik. Jean Giraudoux *Propagandastaffel*'in kollokyumlarına katılmak için Weimar'a gelmemişti. Giraudoux'yu hatırlamıştım, çünkü o öğle sonrası bize eşlik eden Teğmen Rosenfeld'in hayaleti için çok güzel bir monolog yazabilecek biriydi.

Her neyse, Thomas, Mathieu ve ben Goethe'nin, Ilm Irmağı'nın öte yakasındaki *Gartenhaus*'unu ve şehirde, *Frauenplan*'daki evini ziyaret etmiştik. Başlıca anıtları, tarihsel evleri seyretmek için, ya da bira veya kahve içmek, ya da bazı ilginç nesnelerin anı olarak satın alınabildiği bazı dükkânlarda çene çalmak üzere duraklayarak, küçük kentte bir tur atmıştık.

Akşam, Peter ve Sabine Merseburger bizi bölgeye özgü tipik bir lokantada yemeğe davet etmişlerdi. Yemek dostça, samimi ve sıcak bir ortamda geçmiş, ama *Stukkateur* de bir ara masada görünüp kaybolmadan edememişti: Öykünün Alman dostlarımızı etkilediği belli oluyordu.

Ve o gece rüyama yeniden kar yağmıştı.

Bu eski zamanların karı değildi. Daha doğru bir deyişle, bıldırın karıydı yine, ama bugün, Buchenwald'i son görüşümün üzerine yağmıştı. Rüyamdaki kar, o sabah bana göründüğü şekliyle Buchenwald'in üzerine düşmüştü.

Ettersberg'e dönen kuşların rengârenk cıvıltılarını işitir işitmez bir şey dikkatime çarpmıştı. Yamacın eteğinde karantina olarak kullanılan Küçük Kamp'ın temel yeri görünmüyordu. Öteki binalar gibi bunun barakalarının da yıkılmış olması beni şaşırtmıyordu, fakat boş temel yeri de korunmamıştı. Küçük Kamp'ın yerinde yeniden orman yükselmişti.

Halbwachs ve Maspero'nun öldüklerini gördüğüm 56'ncı bloğun yerini şimdi orman kaplıyordu. 29 Ocak 1944'te geldiğim, Buchenwald'in gizlerini çözmeyi öğrenmeye, kardeşliğin sırrını keşfetmeye, Mutlak Kötülüğün ışıyan dehşetini yüz yüze seyretmeye başladığım 62'nci bloğun yeri de öyleydi. Cehennemin en uzak çemberinde, birçok özgürlüğün yaşanabildiği bir yer olan ortak hela binasının yükseldiği yeri de orman kaplamıştı.

Bu durumun açıklamasını ancak sonradan öğrendim.

1945'te, Nazi kampının tasfiyesinden birkaç ay sonra –en sona kalmış olan Yugoslavlar galiba haziranda kamptan ayrılmışlar– Buchenwald Sovyet işgal makamları tarafından

yeniden açılmış; K.G.B.'nin denetimi altında tekrar bir toplama kampı olmuş.

Aslında ben bunu biliyordum; olaydan haberim vardı.

1980'de Hannover'de, *Ne Güzel Bir Pazar!*'ın Almanca çevirisinin okurlarıyla bir sohbet sırasında, Doğu'dan sığınmış bir genç kadın bana bundan söz etmişti. Daha sonra, 1983'te, Peter Pöttgen'in *Am Ettersberg* adlı küçük bir romanı elime geçti. Orada da her iki –Nazi ve Stalinci– kampın öyküsü, Stein adlı bir Alman ailenin öyküsü çerçevesinde anlatılıyordu.

Buna karşılık, bilmediğim nokta, Stalin'in kampının çalıştığı yaklaşık beş yıl boyunca –1950'de Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte dağıtılmış; yeni devlet yukarda sözünü ettiğim iğrenç anıtı yapmış– binlerce ölünün Ettersberg'in eteğindeki ortak çukurlara gömüldüğüydü. Geri gelen orman sadece Küçük Kamp'ın yerini kaplamakla kalmıyor, Stalinciliğin kurbanı binlerce ölünün cesetlerini de örtüyor, saklıyordu.

Demek ki, tepenin bir yamacında, büyüklük şaşkını azman bir mermer anıt halka komünist rejimin Avrupa'daki anti-faşist mücadeleye bağlı olduğu –sahte, çünkü sadece simgesel bir bağlılık– mesajını veriyor; öteki yamacındaysa yeni bir orman komünizmin mezbahasının üzerinde ilerleyerek, insanların belleğinden değilse bile doğanın mütevazı ama inatçı belleğinden bunun izini silmeye çalışıyordu.

O sabah asıl kamp alanını, bugün mevcut olmayan eski D.A.W. (*Deutsche Ausrüstungswerke*) fabrikalarının binaları boyunca uzanan devriye yolundan terk etmiş, eski Stalinci ölüm yerini gizleyen genç ağaçlardan oluşan ormana girmiştik. Biraz ötede, açıklık bir yerde, kampa kurban vermiş birkaç aile burada ölen yakınlarının adlarını taşıyan haçlar dikmişti. Ortak çukurlarda kaybolan binlerce insan için beş on tane haç!..

Mathieu Landman bu açıklığın, bu dokunaklı derme çatma haçların fotoğrafını çekmişti. Bazen bu resimleri seyrediyorum. İçimden, birleşik ve demokratik bir Almanya'nın

–Heidegger'le Jaspers'in, Heidegger Almanya'nın suçluluğu sorununu düşünmeyi inatla reddettiği için, yazışmalarında üzerinde bir türlü anlaşamadıkları konulardan biri– evet, XX. yüzyılın çifte trajedisinden çıkan, Avrupa'ya kenetlenmiş ve belki de Avrupa'nın geleceğe kenetlenmesinin aracı olan birleşik ve demokratik bir Almanya'nın, Weimar-Buchenwald'i demokratik Akıl'a adanmış uluslararası bir anımsama ve kültür yeri haline getirmesinin boynuna borç olduğu fikrini geçiriyorum.

Bu yüzyılın tarihinde Almanya'nın özelliği ve biricikliği açıktır: XX. yüzyılın iki totaliter girişiminin, nazizmin ve bolşevizmin, yıkıcı, mahvedici etkilerini yaşamak, çekmek ve aynı zamanda eleştirel olarak üstlenmek zorunda kalan tek Avrupa ülkesidir Almanya. Bu iki girişim arasındaki tartışılmaz özgül farkları ortaya çıkarmak veya vurgulamak işini siyasal bilimler doktoru bilgiçlere bırakıyorum. Şu anda, Fil Oteli'nin odasında uykuma yağan karı hatırladığım sırada, amacım bu değil. Amacım, Almanya'nın tarihini trajik bir tarih yapan aynı siyasal deneyimlerin, şimdi de bu ülkenin, demokratik ve evrenselci bir Avrupa fikri atılımının ön saflarında yer almasını sağlayabileceğini belirtmek ve vurgulamaktır.

Weimar-Buchenwald bütünlüğü de bu girişimin içinde en önemli simgesel anma ve geleceğe bakma yeri olabilir.

Fakat uykumun üzerine yine kar yağmıştı.

Bu kar Küçük Kamp'ın yerinin üzerinde, eski kardeşleri gibi duman olup uçmak yerine Thuringen toprağında çürüyen binlerce adsız cesedin üzerinde, bitmiş olan yeni ormanı örtüyordu.

Thomas ve Mathieu Landman'la birlikte, ağaçların arasında, derin karda yürüyordum. Onlara 56'ncı bloğun nerde bulunduğunu gösteriyor, Maurice Halbwachs'tan bahsediyordum. Genel tuvaletlerin nerede bulunduğunu söylüyor, Serge Miller ve Yves Darriet'yle orada nasıl birbirimize şiir okuduğumuzu anlatıyordum.

Birdenbire bana yetişemediklerini, karı sökemeyip geride kaldıklarını görüyordum. Birdenbire yirmi yaşındaydım ve aynı yerde, aynı kar fırtınasında, ama yıllarca önce, hızlı hızlı yürüyordum. Kaminski'nin beni, Auschwitz'in *Sonderkommando*'sundan sağ kalan adamı dinlediğimiz toplantıya çağırdığı o uzak pazar gününü yaşıyordum.

Uyandım, Fil Oteli'ndeki odamdaydım.

Artık rüya görmüyordum; bütün hayatım olan, hayatım olacak olan, o rüyaya geri dönmüştüm sadece...

Buchenwald'in revirinde, bulaşıcılar koğuşunun *Kapo*'su Ludwig G.'nin küçük camlı bölmesindeydim. Yalnızdım, bütün arkadaşlar gitmişlerdi.

Bir lamba, Ludwig'in masanın üstündeki ellerini zayıf bir ışıkla aydınlatıyordu. Bir şey söylemiyorduk ve bu sessizlikte hâlâ Auschwitzli adamın öyküsünün yankısı çın çın ötüyordu.

Uzayan sessizlikte hâlâ o *Sonderkommando* artığının düzgün akışlı, bazen titizce ağır ve yineleyici, bazen sanki aniden fazla güçlenen bir heyecanın etkisindeymiş gibi hızlanan tekdüze sesi çınlıyordu. (İlginçtir, hızlanma somut bir ayrıntının üzerinde durduğu zaman oluyordu: Örneğin, bir kadının, varış peronunda yapılan seçme sonucu kendisinden ayrılan bir yakınına veya tanıdığına fırlattığı çaresiz ve umutsuz bakış; uzun seçilmişler kafilesinin götürüldüğü dezenfeksiyon binasının yakınına gelince kafileden birinin –erkek veya kadın– sanki karanlık bir önsezi hemen önündeki tehlikeleri haber veriyormuş gibi dikilmesi, başkaldırması; bu başkaldırının, kişinin kendi arkadaşları tarafından tüyler ürpertici bir tatlılıkla, akla mantığa çağrılarla yatıştırılmaya çalışılması; başkaldıranın sonunda 'uslanıp' kendini bırakması, arkadaşlarının yardımsever kollarına dayanarak, adeta onlar tarafından taşınarak, gaz odalarındaki akla sığmaz ölüme doğru götürülmesi... gibi. Adamın, yaşanan dehşetin genel bir çerçeve içinde bütünsel tablosunu çizerken, anlattıklarından etkilenmeden, ağır, net, belirgin ve düzgün çıkan sesi, böyle ayrıntılardan biri söz konusu olunca hızlanıyor, soluk

soluğa akmaya başlıyordu. Kolektif soyut dehşetin içinde bireyler, bireysellikler ne de olsa eriyor, bir bakıma kendilerini programlanmış bir ölüme doğru götüren o buzdan lav akıntısının içinde kayboluyor olmalıydı.)

Az önce Kaminski ciddi bir tonla, Auschwitzli adamın anlattıklarını ve Almanya'nın suçluluğunu asla unutmamamızı söylemişti.

Ben Bertolt Brecht'ten birkaç dize mırıldanmıştım;

Ô Deutschland, bleiche Mutter...

Bana Brecht'in bu şiirini, M.O.I.'nin askeri kanadından Avusturyalı genç Yahudi kız Julia öğretmişti. "Nasıl, nasıl?.." dedi Ludwig.

Şiiri bilmiyordu anlaşılan.

Oysa Ludwig G. bana sık sık Brecht'ten bahsetmiş, bazı şiirlerini bile okumuştu. Böylece onun *Övgüler*'ini ezberlemiştim: Parti'ye, yeraltı çalışmasına, marksizmin klasiklerine düzdüğü övgüleri... Fakat bu şiirlerin, Brecht'in didaktik piyeslerinden *Massnahme*'den alınma olduğunu bilmiyordum. Partici Zihniyet'in özündeki totaliterlik üstüne yazılmış en şiddetli, en açık ve ön görüşlü –ya da en bencil ve umursamaz– eserdi bu oyun...

Ô Deutschland, bleiche Mutter!
Wie sitzest Du besudelt
Unter den Völkern...

Fakat Ludwig G. bilmiyordu bu şiiri. Brecht'in yirmili yıllara ait bir başka şiirini hatırlıyordu:

Deutschland, du Blondes, Bleiches
Wildwolkiges mit sanfter Stirn!
Was ging vor in deinen lautlosen Himmeln?
Nur bist du das Aasloch Europas.

Evet, Brecht'e göre oğullarının halklar önünde gülünç düşürdüğü, ya da halklara bir korkuluk haline getirdiği solgun ana Almanya'dan bahsetmiştik. Ya da, Ludwig'in bana okuduğu daha eski şiirdeki, Avrupa'nın çöplüğü olmuş, yüce alnı bulutlarla kaplı sarışın ve solgun Almanya'dan...

Aniden düdük sesleri, bulaşıcılar barakasının loşluğunda sürdürdüğümüz konuşmamızı kesmişti. Saatler geçmişti; düdükler ışıkların söndürüleceğini haber veriyordu.

Hiç vakit geçirmeden bloğuma dönmem gerekiyordu.

Dışarda duru bir gece vardı; tipi dinmişti. Thuringen göğünde yıldızlar parlıyordu. Revir binasını çevreleyen korunun ağaçları arasında, gıcırdayan karda diri adımlarla yürüdüm. Uzaktan kulak tırmalayan düdük seslerine karşın gece sakin, güzel, huzur doluydu. Loş bir ay ışığının parlayan gizemi içinde, bütün dünya önümde açılıyordu. Soluk almak için durakladım. Kalbim şiddetle çarpıyordu. Bu akıl-dışı mutluluğu, bu gece güzelliğini, ömrüm boyunca hatırlayacağım, demiştim içimden...

Başımı kaldırıp baktım.

Ettersberg'in Tepesi'nde, krematoryumun kısa tıknaz bacasından turuncu alevler yükseliyordu.

Jorge Semprun

YAZMAK YA DA YAŞAMAK

Jorge Semprun, 2. Dünya Savaşı sırasında İngiliz Buckmaster direniş örgütlerinden birinin üyesiyken tutsak düşüp Buchenwald Toplama Kampı'na gönderilir. Daha sonra kamptaki İspanyol komünistlerinin yöneticilerinden olan yazar, 11 Nisan 1945'te General Patton'ın birlikleri tarafından özgürlüğüne kavuşturulur. Bir karabasanlar rapsodisi gibi akıp giden bu roman, *Semprun*'un yaşamı yeniden kabullenebilmek için nasıl bir on beş yıl geçirdiğini gözler önüne seriyor. Kampa gönderildiğinde genç bir şair olan *Semprun*, toplama kamplarını tanımayanların bilemeyeceği bir şeyi keşfediyor: Kendi ölümünü yaşamak. Ne tuhaftır ki, Buchenwald'de bir insanlık dramı yaşanırken Goethe'nin kenti Weimar oradan ancak birkaç kilometre uzaktaydı. Binlerce sahne ve binlerce öyküyle örülmüş anlatım, ölüm üzerine yazılmış bu kitabı son derece canlı kılıyor. Anıların ya da yaşananların belgesi değildir *Yazmak ya da Yaşamak*, yüzyılımızın usta bir kaleminden gerçek bir sanat yapıtıdır.

Kapaktaki resim: NEAL HUGHES

ISBN 975-510-869-6

KDV İÇİNDEDİR